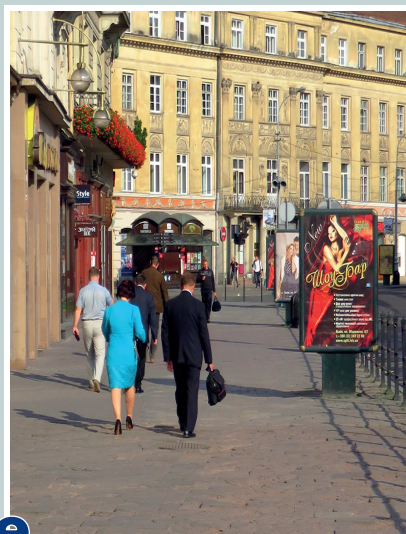

**Jana Šutajová
Štefan Šutaj
Barbara Kacerová
(eds.)**

Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia

UNIVERSUM

**Stredoeurópske súvislosti
národnostného vývoja
na začiatku 21. storočia**

Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia

Jana Šutajová – Štefan Šutaj – Barbara Kacerová (eds.)

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie
z riešenia vedeckého projektu APVV-15-0745
Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku
(Komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)

UNIVERSUM

Prešov 2019

Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia

Jana Šutajová – Štefan Šutaj – Barbara Kacerová (eds.)

Autori:

Petr Bednařík, Jaroslav Čukan, Mária Ďurkovská, Lucia Heldáková, Iveta Jeleňová, Yuko Kambara-Yamane, Michal Kentoš, Klara Kohoutová, Silvia Letavajová, Juraj Martonyik, Boris Michalík, Helena Nosková, Zlatica Sáposová, Branislav Šprocha, Štefan Šutaj, Jana Šutajová, Jozef Výrost

Recenzenti: Doc. JUDr. Erik Štempien, PhD.
PaedDr. Marian Gajdoš, CSc.

Obálka: Peter Švorc

Publikácia bola vydaná v rámci riešenia projektu APVV-15-0745
Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku
(Komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)

© Centrum spoločenských a psychologických vied SAV,
Spoločenskovedný ústav 2019

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovat',
ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľov práv.
Za odbornú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Pre Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav
v Košiciach vydalo vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, s. r. o.,
Javorinská 26, 080 01 Prešov, (www.univerum-eu.sk)

ISBN 978-80-89946-12-9

Obsah

1 Národnostná politika ako predmet vedeckého výskumu – výsledky komparatívneho výskumu národnostnej problematiky

Kto má mať kompetenciu v záležitostiach kultúry menšín v optike ich príslušníkov? Porovnanie odpovedí respondentov z rokov 2004 a 2017 <i>Jozef Výrost</i>	10
Vývoj vzťahov vybraných národnostných menšín na území SR 2004 – 2017 <i>Michal Kentoš</i>	20
Reflexia vnímania úrovni rozhodovania v oblasti života národnostných menšín na základe dotazníkového výskumu <i>Lucia Heldáková</i>	30
Posuny a súvislosti vo vnímaní etnickej identity a etnicity medzi rokmi 2004 a 2017 <i>Juraj Martonyik</i>	42
Vliv sociodemografických faktorů na vnímání míst paměti ve veřejném prostoru <i>Klara Kohoutová</i>	56
Postavenie materinského jazyka v systéme hodnôt vybraných národností v rokoch 2004 – 2017 <i>Mária Ďurkovská</i>	66
Názory na územnosprávne členenie Slovenska vo výskumoch v rokoch 2004 – 2017 <i>Jana Šutajová</i>	78
Používání materinského jazyka maďarskou menšinou v Košiciach <i>Zlatica Sáposová – Iveta Jeleňová</i>	90

2 Spoločenské a humanitné vedy a výskum národnostných vzťahov v strednej Európe (historické, etnografické, demografické, politologické a psychologické aspekty menšinovej problematiky)

Pokračujúca transformácia rodinného a reprodukčného správania národnostných menšín na Slovensku na začiatku 21. storočia <i>Branislav Šprocha</i>	108
Popis pocitov frustrácie a nádeje: potenciál antropologického výskumu menšín na južnom Slovensku <i>Yuko Kambara-Yamane</i>	125

Nové etnické a náboženské minority na Slovensku <i>Silvia Letavajová</i>	137
Košice a problémy etnicity po druhej svetovej vojne <i>Štefan Šutaj</i>	147
Kontexty zmien kultúry a identity dolnozemsých Slovákov <i>Jaroslav Čukan – Boris Michalík</i>	166
Obraz národnostných menšín v českých médiách na začátku 21. stoley <i>Petr Bednařík</i>	177
Rusové a ruská národnostní menšina v českých zemích ve 20. a 21. stoley. Paměť a současnost <i>Helena Nosková</i>	189

Na úvod

Centrum spoločenských a psychologických vied v spolupráci s dvomi katedrami Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach realizuje v rokoch 2016 až 2020 projekt „*Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)*“ s podporou Agentúry pre podporu vedy a výskumu.

Jeho cieľom je prispieť k rozšíreniu poznatkov o prebiehajúcich procesoch v slovenskej spoločnosti, ktoré sú ovplyvňované etnicitou obyvateľstva, sledovanie národnostnej politiky na Slovensku a vnímania tejto politiky a národnostných vzťahov obyvateľstvom tak majority (obyvateľstva slovenskej národnosti) ako aj národnostných menšín na Slovensku. Na ceste k splneniu tohto cieľa sme si stanovili niekoľko čiastkových cieľov, ktorých naplnenie sa uskutočňuje prostredníctvom troch základných línií.

1. prezentovať čiastkové výsledky výskumov, ktoré realizoval Spoločenskovedný ústav SAV (Centrum spoločenských a psychologických vied SAV), a to na základe dát získaných na základe empirického výskumu etnicity a národnostných vzťahov, ktorý sa uskutočnil v roku 2017 a porovnať ho z výsledkami výskumu, ktorý sa uskutočnil v roku 2004, so zachovaním metodických postupov aplikovaných v empirickom výskume z roku 2004. V rokoch 2003 – 2005 Spoločenskovedný ústav SAV totiž realizoval sociologicko-sociálnopsychologický výskum s názvom *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*, ktorého realizácia spočívala na empirickej analýze dát získaných dotazníkovou metódou na výskumnej vzorke, ktorú tvorilo spolu 1280 respondentov. Porovnanie údajov z roku 2004 a 2017 môže byť zaujímavým zdrojom poznatkov, akým spôsobom a kam sa slovenská spoločnosť za uvedené obdobie posunula.
2. pripraviť sériu pracovných seminárov (workshopov) pre študentov FF UPJŠ, ktorých cieľom je sprostredkovať najnovšie poznatky získané pri riešení projektu a získať študentov pre prácu vo vede
3. analyzovať situáciu v oblasti národnostnej politiky, jej fungovania, inštitucionálneho zabezpečenia a národnostných vzťahov v slovenskej spoločnosti.

Súčasťou tejto línie sú pripravované monografie, vedecké štúdie a články, ale aj vedecké konferencie, na ktorých riešitelia projektu, ale aj spolupracovníci zo Slovenska a okolitých krajín prezentujú svoje výskumné zistenia.

Výsledky prvej vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila 14. – 15. novembra 2016 boli publikované v zborníkoch Štefan Šutaj – Lucia Heldáková – Nikola Regináčová (eds.). *Current Issues of Research on Nationality Policy and Nationality Relations in Slovakia in the 20th and the 21st Centuries*. Prešov : Universum, 2017 a Štefan Šutaj – Nikola Regináčová – Lucia Heldáková (eds.). *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Prešov : Universum, 2017.

Výsledky z druhej vedeckej konferencie „Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia“, ktorá sa uskutočnila 14. – 15. novembra 2018, dva roky po prvej konferencii, predkladáme čitateľom v tomto zborníku.

Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja a národnostnej politiky na Slovensku je potrebné osobitne sledovať najmä preto, že väčšina národnostných menšín na Slovensku má svoje materské národy v okolitých krajinách a slovenské menšiny naopak žijú v iných krajinách Európy. Tento rozmer národnostnej politiky nie je možné nechať stranou, lebo je veľmi dôležitý pre vnímanie vzájomných súvislostí a neraz sa podpisuje na predkladaných politických riešeniach, ale aj na vnímaní etnických vzťahoch obyvateľmi stredoeurópskeho regiónu. Osobitne je potrebné zdôrazniť, že v tomto zborníku nie sú publikované prednesené referáty z konferencie, ale ide o rozpracované vedecké štúdie, ktorých základom boli prednesené referáty.

Vzhľadom k interdisciplinárnemu charakteru publikácie autori používajú dva typy odkazov na literatúru, čím sme vyšli v ústrety dvom typom spoločenských a humanitných vied (jeden bežný pre historické vedy a druhý typický pre sociológiu a psychológiu), ktoré používajú rozdielne stratégie pri odkazovaní sa na literatúru a pramene.

Štefan Šutaj

1

Národnostná politika ako predmet vedeckého výskumu – výsledky komparatívneho výskumu národnostnej problematiky

Kto má mať kompetenciu v záležitostiach kultúry menšín v optike ich príslušníkov?

Porovnanie odpovedí respondentov z rokov 2004 a 2017¹

Jozef Výrost

Abstract:

In the 2004 and 2017 two surveys were conducted with aim to describe perception of ethnicity and interethnic relations of members of traditional ethnic minorities (Wolff, 2008) in Slovakia. In this article we analyze answers of Hungarian, Roma, Ruthenian, Ukrainian, and Czech respondents – and for comparison also Slovaks – to the question, which authority according to their opinion would be competent to decide in the matters of culture of ethnic minorities in the country. Obtained results showed, that in both surveys on the top of the list in all groups the representative authorities of minorities (1), ministry of culture (2) and local self-government authorities were located. In addition of signs of stability and similarity also some differences were registered, which showed statistical significance. Besides positive reflection of the raised question as the key finding can be considered the global trend from one authority (institution) competence perception to the diversity. View of respondents to the raised question is visibly going to be more differentiate, what is in accordance with principles, which are promoted in the approved documents of Council of Europe and processes of monitoring of Framework Convention for the Protection of National Minorities.

Keywords:

Ethnic minorities, perception of ethnicity, Framework Convention for the Protection of National Minorities of Council of Europe

Dňa 1. februára 2018 uplynulo 20 rokov od prijatia *Rámcového dohovoru o ochrane národnostných menšín* (Framework Convention for the Protection of National Minorities – FCNM) v Rade Európy (CE) v Štrasburgu. V zmysle zásad je plnenie Rámcového dohovoru pravidelne monitorované v 5-ročnom intervale. Slovenská republika teda, podobne ako ostatné krajiny ktoré podpísali dohovor pri jeho prijatí v roku 1998, doposiaľ absolvovala štyri cykly monitorovania (1999, 2004, 2009, 2014) a v súčasnosti sa pripravuje monitorovacia správa pre piaty cyklus – termín odovzdania je 1. februára 2019.

---

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV 15-0745 *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)* – (TESS2).

Monitorovacie správy krajín referujú o plnení dohovoru vcelku, a podrobne o každom jednotlivom článku (18) z jeho ťažiskových častí (I. a II.). Pre bližšiu predstavu, prvá monitorovacia správa za Slovenskú republiku z roku 1999 mala bez príloh 47 strán; druhá z roku 2004 mala 66 strán; tretia z roku 2009 mala 63 strán; a štvrtá z roku 2014 mala 93 strán.

Aj v prípade tohto procesu monitorovania nejde o jednosmernú ulicu podávania raportov:

- Po oboznámení sa s textom správy² delegácia Poradného výboru expertov Rady Európy³ navštívi krajinu (napr. pri štvrtom cykle v dňoch 22. – 26. septembra 2014 bola v Bratislave, Košiciach, Prešove a Dunajskej Strede).
- Následne výbor expertov spracuje svoje Stanovisko k monitorovacej správe⁴ vrátane odporúčaní (napr. ostatné malo 32 s.).
- V ďalšom kroku vláda krajiny prostredníctvom svojich orgánov spracuje Komentár⁵ k textu stanoviska poradného výboru (napr. ostatný mal 32 s.).
- Na základe vypracovaných dokumentov Výbor ministrov Rady Európy prijíma a dvojtretinovou väčšinou schvaľuje Rezolúciu⁶ o implementácii FCNM v danej krajine.

Zo spoločných explicitných aj implicitných znakov stanovísk poradného výboru k štyrom monitorovacím správam zo Slovenska, ako aj zo stanovísk adresovaným ostatným signatárskym krajinám, možno – na základe analýzy – vyvodit' určité zovšeobecnenia:

1. Ochrana národnostných menšín, ich práv a slobôd nie je len vnútroštátnou záležitosťou, ale spadá i do sféry medzinárodnej spolupráce (to je aj základný dôvod ingerencie Rady Európy).
2. Zodpovednosť za stav v tejto oblasti nesie štát, ktorý prostredníctvom vlády a jej orgánov má realizovať opatrenia rešpektujúce odporúčania a pravidelne informovať Radu Európy/ostatné krajiny o plnení dohovoru.
3. Starostlivosť o postavenie etnických minorít je **úloha permanentná**. Skúsenosti z monitorovacích správ rôznych krajín správ poukazujú aj na príklady protismerneho pohybu (efektívne riešenia sa nahradia menej efektívnymi, prípadne sa zrušia celkom).
4. Z pohľadu pôsobenia vnútroštátnych inštitúcií je zabezpečenie fungovania a ďalšieho rozvoja etnických minorít **úloha prierezová**, komplexná. Vyžaduje si koordinované aktivity relevantných inštitúcií verejnej správy – t. j. štátnych aj samosprávnych orgánov.

2 <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680090323> [28. 5. 2019].

3 <https://www.coe.int/en/web/minorities/advisory-committee> [28. 5. 2019].

4 <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680303190> [28. 5. 2019].

5 <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680303192> [28. 5. 2019]

6 https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016806429ea [28. 5. 2019].

5. Osobitná pozornosť sa venuje procesom, ktoré vyjadrujú z pohľadu CE žiadúci posun od etatizmu k sebaregulácii.
6. Prijatím vhodnej legislatívy proces nekončí, ale začína. Rozhodujúcou fázou sú procesy implementácie, pričom aktuálny stav a tendencie vývoja by mali byť systematicky analyzované (vedecký výskum).

V roku 2004 sa uskutočnil výskum u príslušníkov tradičných národnostných menšín (v zmysle Wolffovej klasifikácie minorít, 2008) žijúcich v SR (Maďarov, Rómov, Ukrajincov, Rusínov, Čechov, Nemcov a Židov) a aj, pre porovnanie, príslušníkov slovenskej majority, ktorý sa orientoval na vnímanie etnicity, národnostných vzťahov, dôležitých stránok národnostného života z aspektu minulosti, súčasnosti, i ďalších perspektív, vrátane identifikácie názorov na aktuálne otázky spoločenského života (Homišínová, Výrost, 2005). V roku 2017 sa otvorila príležitosť zopakovať takto zameraný empirický výskum a tým aj – pri použití prakticky identickej metodiky zberu dát – možnosť postihnúť trendov vývoja názorov a postojov reprezentantov minorít k skúmaným otázkam.

V príspevku budeme analyzovať odpovede príslušníkov piatich etnických minorít (Maďarov, Rómov, Čechov, Rusínov a Ukrajincov) a Slovákov. Výskumný súbor z roku 2004 teda v tomto prípade predstavovalo celkom 960 respondentov (z toho bolo 51,7 % žien) a v roku 2017 celkom 972 respondentov (z toho bolo 51,5 % žien). Zastúpenie podľa národností uvádzame v tabuľke č. 1:

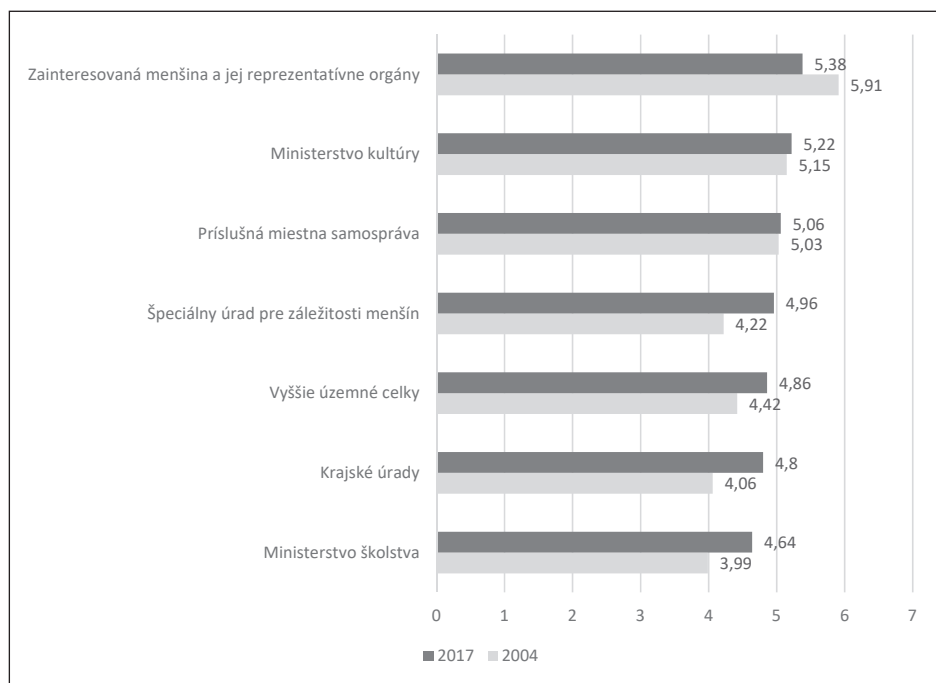
Tabuľka č. 1: Počet respondentov v skupinách podľa národnosti.

NÁRODNOSŤ	2004	2017
maďarská	160	165
rómska	160	160
rusínska	160	160
ukrajinská	160	160
česká	160	165
slovenská	160	162

Vo výsledkoch sa sústreďíme na odpovede respondentov na otázku, *ktorý orgán, podľa ich názoru, by mal rozhodovať v záležitostiach kultúry menšín na Slovensku*. V zozname boli uvedené nasledovné inštitúcie: *ministerstvo školstva; ministerstvo kultúry; príslušné vyššie územné celky; krajské úrady; príslušná miestna samospráva; zainteresovaná menšina a jej reprezentatívne orgány; špeciálny úrad pre záležitosti menšín, ktorý je potrebné zriadiť*. Svoje postoje respondenti mali možnosť vyjadriť na 7-bodových odpoveďových škálach, kde 1 = rozhodne nie, 7 = rozhodne áno a stred škály 4 = ani jedno ani druhé, neviem, pričom každú z inštitúcií posudzovali osobitne.

Porovnanie postojov respondentov z rokov 2004 a 2017 pre celú vzorku prezentujeme v grafe č. 1:

Graf č. 1: Priemery odpovedí respondentov celej vzorky na otázku, ktorá inštitúcia má rozhodovať v otázke kultúry menšín, v rokoch 2004 a 2017.

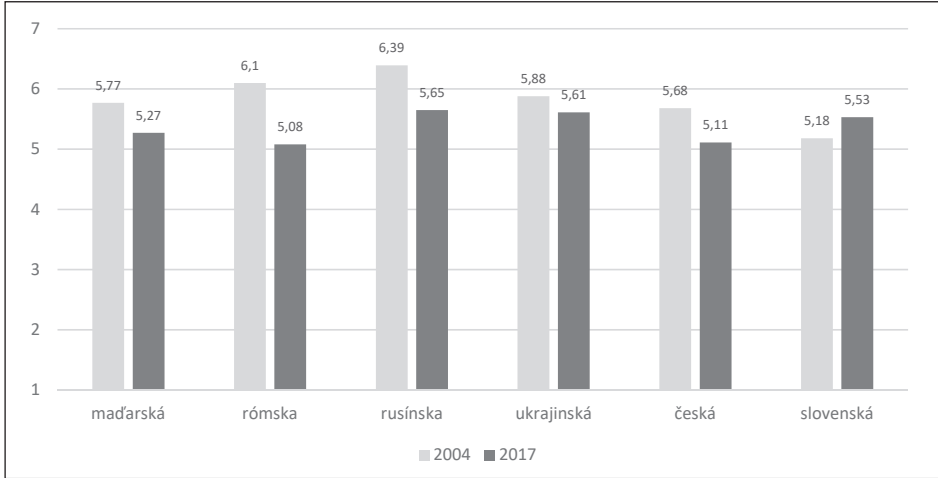

Názor, že v záležitostiach menšinovej kultúry by mala rozhodovať zainteresovaná menšina sama a jej reprezentatívne orgány, v roku 2004 ako aj v roku 2017, bol v odpovediach respondentov hodnotený najpozitívnejšie (priemer odpovedí na 7-bodovej škále bol najvyšší). Pri posúdení trendu medzi dvoma empirickými sondami však môžeme práve u tejto položky ako jedinej zaznamenať pokles, ktorý je aj štatisticky významný ($p < 0.05^7$). Vo všetkých ostatných položkách nastal posun ku kladnému pólu škály, teda respondenti v roku 2017 pozitívnejšie hodnotia rozhodovacie kompetencie uvedených inštitúcií pri rozvíjaní kultúry etnických minorít na Slovensku. Rozdiel v porovnaní dvoch meraní je štatisticky významný aj v ostatných položkách ($p < 0.01$), okrem ministerstva kultúry a miestnej samosprávy, kde sa štatisticky signifikantný rozdiel nepreukázal. Celkový pohľad na výsledky porovnania teda ukazuje, že pohľad príslušníkov minorít na to, kto (ktorá inštitúcia) má rozhodovať v predmetnej otázke, sa stáva diferencovanejším – vyjadruje očakávanie, že okrem minorít a ich reprezentatívnych orgánov tu budú plnohodnotne angažované aj ďalšie štátne a samosprávne orgány.

V ďalšom texte sa sústreďíme na detailnejšiu komparatívnu analýzu odpovedí respondentov na položenú otázku, jednotlivo vo vzťahu k sledovaným inštitúciám, v skupinách podľa národnosti:

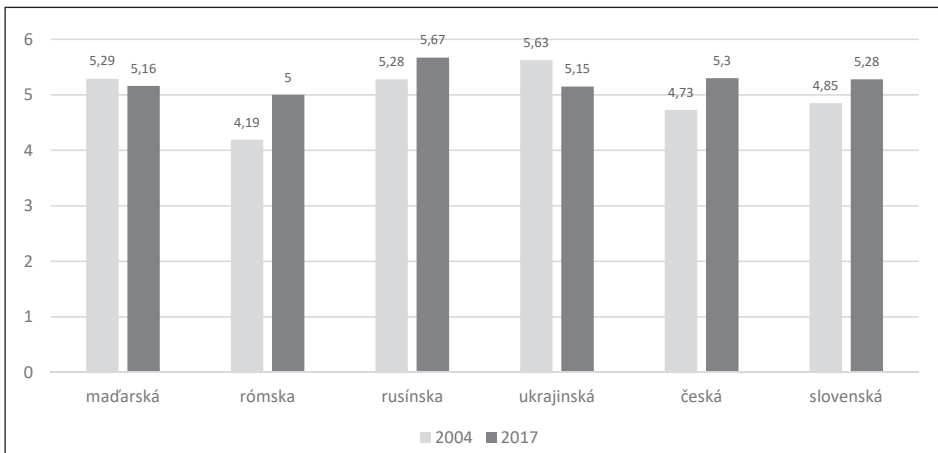
7 Pre potreby štatistickej analýzy bol použitý Studentov t-test pre nezávislé výbery.

Graf č. 2: Priemery odpovedí respondentov v rokoch 2004 a 2017 podľa národnosti na otázku, či príslušná menšina a jej reprezentatívne orgány by mali rozhodovať v otázke menšinovej kultúry.

Trend popísaný v grafe č. 1, vyjadrujúci pokles v miere pozitívnosti odpovedí na túto položku, sa preukázal u všetkých skupín (u Maďarov, Rómov, Rusínov a Čechov bol štatisticky signifikantný na hladine $p < 0.01$, u Ukrajincov $p < 0.05$). Opačný trend (ktorý je tiež štatisticky signifikantný, $p < 0.01$) môžeme zaregistrovať u respondentov slovenskej národnosti.

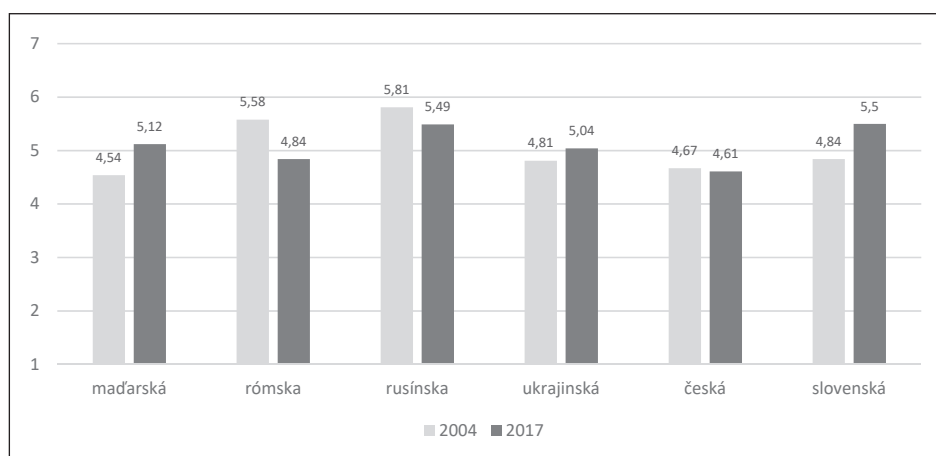
Graf č. 3: Priemery odpovedí respondentov v rokoch 2004 a 2017 podľa národnosti na otázku, či ministerstvo kultúry by malo rozhodovať v otázke menšinovej kultúry.

Výsledky, uvedené v grafe č. 3 ukazujú, že v dvoch skupinách respondentov (Maďari a Ukrajinci) pri porovnaní oboch meraní došlo k poklesu v miere pozitívnosti odpovedí na položenú otázku, avšak tento rozdiel je iba u Ukrajincov štatisticky významný ($p < 0.01$). Naopak posun v pozitívnom smere (priemery odpovedí na posudzovacej škále v roku 2017 sú vyššie ako v roku 2004), že ministerstvo kultúry by malo rozhodovať v otázke menšinovej kultúry, možno zaregistrovať u respondentov rómskej, rusínskej, českej a slovenskej národnosti. Tento rozdiel je vo všetkých uvedených skupinách štatisticky signifikantný ($p < 0.01$).

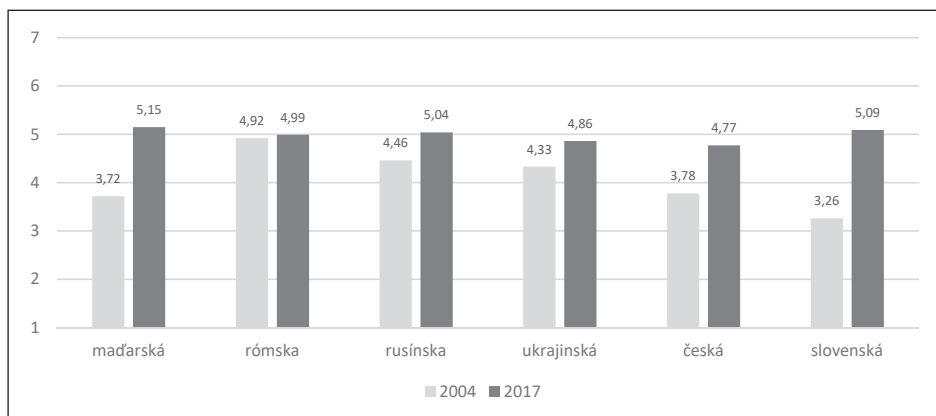
Graf č. 4: Priemery odpovedí respondentov v rokoch 2004 a 2017 podľa národnosti na otázku, či príslušné miestne samosprávy by mali rozhodovať v otázke menšinovej kultúry.

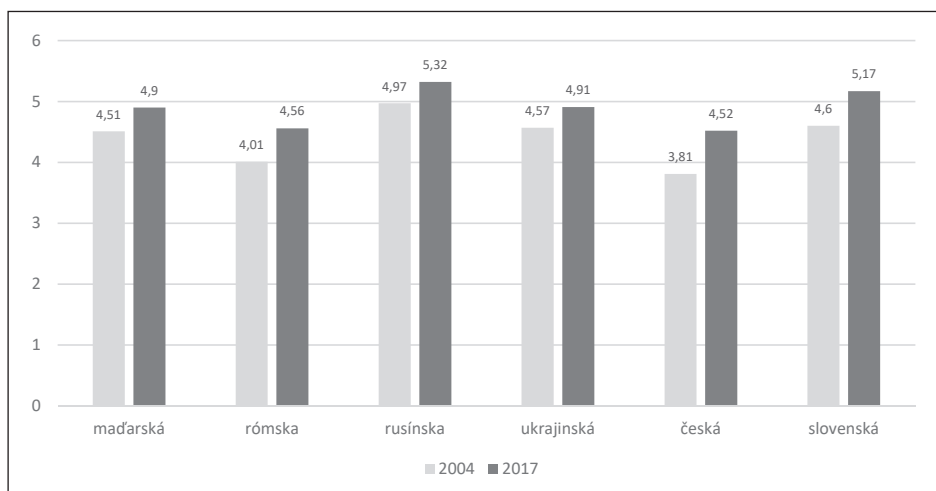
Ingerenciu príslušných miestnych samospráv v rozhodovaní o týchto otázkach v porovnaní rokov 2004 a 2017 pozitívnejšie hodnotia respondenti maďarskej, ukrajinskej a slovenskej národnosti, pričom v dvoch prípadoch (Maďari a Slováci) je rozdiel štatisticky signifikantný ($p < 0.01$). Naopak menej pozitívne to hodnotia respondenti rómskej, rusínskej, českej národnosti a v dvoch prípadoch (Rómovia, Rusíni) je tento rozdiel štatisticky významný ($p < 0.01$).

V odpovediach na otázku v grafe č. 5 možno zaznamenať pri porovnaní dvoch empirických sond výraznejšiu zmenu: Kým v roku 2004 sa priemer hodnotenia respondentov maďarskej, českej a slovenskej národnosti (o potrebe zriadenia špeciálneho úradu pre záležitosti etnických minorít, ktorý by rozhodoval aj v otázke menšinovej kultúry) pohyboval v negatívnom póle škály, v roku 2017 môžeme registrovať výrazný posun do pozitívneho pólu škály. Tento rozdiel je, pochopiteľne, aj štatisticky signifikantný ($p < 0.01$). K podobnému, i keď kvalitatívne nie tak výraznému, posunu k pozitívnemu pólu škály došlo aj u respondentov ukrajinskej a rusínskej národnosti, ktorý je tiež štatisticky významný ($p < 0.01$). Postoj respondentov rómskej národnosti, tiež pozitívny, zostal prakticky bez zmeny.

Graf č. 5: Priemery odpovedí respondentov v rokoch 2004 a 2017 podľa národnosti na otázku, či v otázke menšinovej kultúry by mal rozhodovať špeciálny úrad pre záležitosti menšín ktorý je potrebné zriadiť.

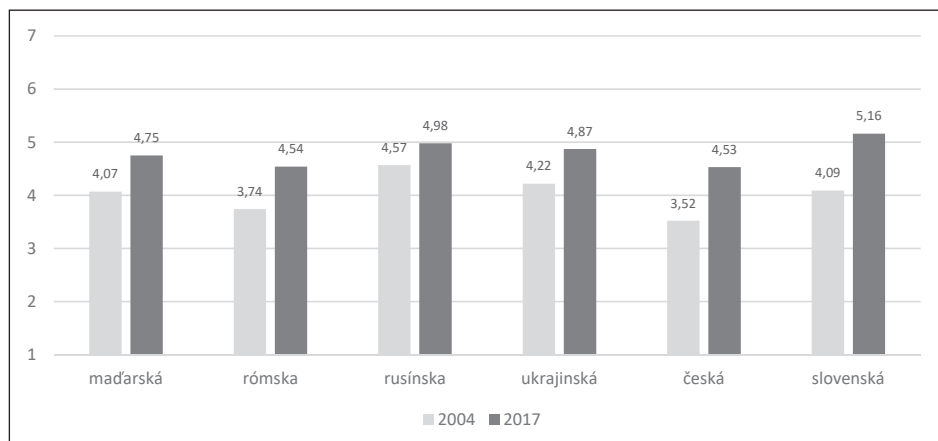

Graf č. 6: Priemery odpovedí respondentov v rokoch 2004 a 2017 podľa národnosti na otázku, či v otázke menšinovej kultúry by mali rozhodovať príslušné vyššie územné celky.

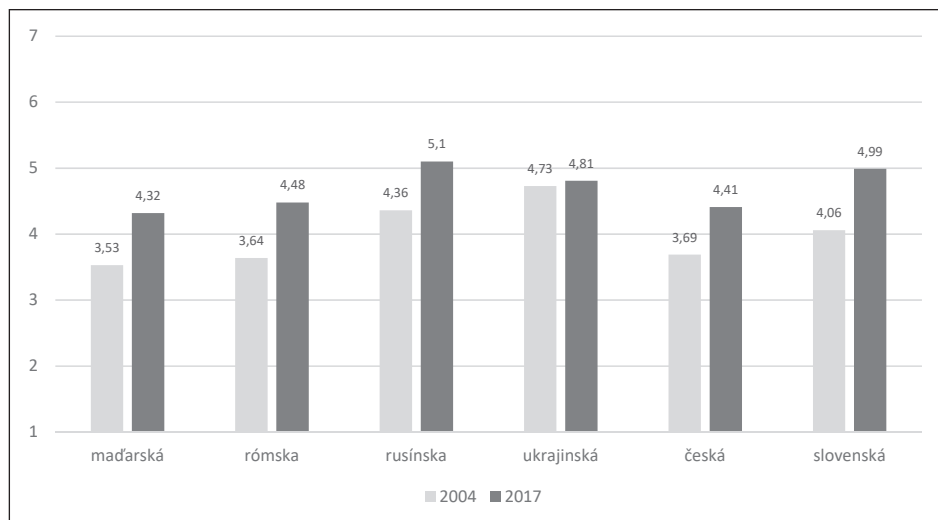
V prípade vyšších územných celkov u všetkých skupín respondentov došlo k posunu smerom ku kladnému pólu odpovedovej škály, pričom štatisticky významný na hladine $p < 0.01$ je u Maďarov, Rómov, Čechov a Slovákov, u Ukrajincov a Rusínov na hladine $p < 0.05$.

Graf č. 7: Priemery odpovedí respondentov v rokoch 2004 a 2017 podľa národnosti na otázku, či v otázke menšinovej kultúry by mali rozhodovať príslušné krajské úrady.

V prípade krajských úradov u všetkých skupín respondentov došlo k posunu smerom ku kladnému pólu odpovedovej škály, pričom táto zmena bola štatisticky významná ($p < 0.01$).

Graf č. 8: Priemery odpovedí respondentov v rokoch 2004 a 2017 podľa národnosti na otázku, či v otázke menšinovej kultúry by malo rozhodovať ministerstvo školstva.

Aj v prípade ingerencie ministerstva školstva možno v odpovediach na túto otázku zaznamenať pri porovnaní dvoch empirických sond výraznejšiu zmenu: Kým v roku 2004 sa priemer hodnotenia respondentov maďarskej, rómskej a českej národnosti pohyboval v negatívnom póle škály, v roku 2017 môžeme registrovať výrazný posun do pozitívneho pólu škály. Tento rozdiel je, pochopiteľne, aj štatisticky signifikantný ($p < 0.01$). K podobnému, i keď kvalitatívne nie tak výraznému posunu k pozitívnemu pólu škály došlo aj u respondentov rusínskej a slovenskej národnosti, ktorý je tiež štatisticky významný ($p < 0.01$). Postoj respondentov ukrajinskej národnosti, tiež pozitívny, zostal prakticky bez zmeny.

Záver

Obraz, ktorý si možno vytvoriť z uskutočnenej analýzy o stave a vývoji názorov respondentov na otázku, ktoré inštitúcie by mali mať predovšetkým rozhodovacie kompetencie v oblasti rozvoja národnostných kultúr, ponúka niektoré zovšeobecnenia:

V oboch empirických sondách sa v popredí zoznamu stabilne umiestňovali reprezentatívne orgány zainteresovaných menšín (1.), ministerstvo kultúry (2.) a príslušné miestne samosprávy (3.). Možno to považovať za prirodzené, veď základom a súčasne motorom kultúrnych aktivít sú spontánne záujmové činnosti, ktoré vznikajú prirodzene a spravidla až následne nadobúdajú formy, ktoré si nárokuju/vyžadujú v nejakom rozsahu určitý organizačný a inštitucionálny rámec a podporu.

Aj keď celkový stav názorov respondentov zreteľne prejavuje isté znaky podobnosti a stability, medzi jednotlivými skupinami možno v posudzovanej otázke zaznamenať isté rozdiely: Z pohľadu zástupcov majority (Slovákov) medzi dvomi meraniami možno zaregistrovať posun v pozitívnom hodnotení angažovanosti všetkých v zozname uvedených inštitúcií. U nich ako u jedinej skupiny sme zaznamenali nárast aj v otázke ingerencie zainteresovaných menšín a ich reprezentatívnych orgánov – u ostatných skupín naopak došlo k posunu v opačnom smere. U respondentov maďarskej národnosti sa zvýšilo najmä hodnotenie kompetencií, pripisovaných miestnym samosprávam a špeciálnemu úradu pre záležitosti menšín, ktorý by bolo potrebné zriadiť. U Rómov možno zmenu zaregistrovať v pozitívnejšom hodnotení kompetencií orgánov kraja (vyšších územných celkov a krajských úradov) a ministerstva školstva. U Rusínov sa zvýšilo najmä hodnotenie oboch ministerstiev (kultúry i školstva) a špeciálneho úradu pre záležitosti menšín. V hodnotení potreby zriadenia takéhoto úradu nastal posun v pozitívnom smere aj u Ukrajincov (spolu s kompetenciou krajských úradov) a Čechov (spolu s ingerenciou oboch ministerstiev a krajských orgánov).

Popri celkovom pozitívnom obraze o hodnotení predmetnej otázky respondentmi, za zistenie kľúčového významu možno považovať globálny pohyb od uprednostňovania kompetencie singulárneho orgánu (inštitúcie) v rozhodovacích procesoch, týkajúcich sa otázky rozvoja kultúr národnostných menšín, tzv. rezortnej optiky, k viacerým. Pohľad respondentov na túto otázku sa zjavne postupne stáva diferencovanejším, čo je v súlade s princípmi popísanými v úvode tohto príspevku, ktoré sú presadzované v rámci prijatých dokumentov a monitorovacích procesov Rady Európy.

Použitá literatúra

- HOMIŠINOVÁ, M. – VÝROST, J. (2005). *Národ, národnosti etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.
- WOLFF, S. (2008). *Ethnic minorities in Europe: The basic facts*. European Centre for Minority Issues report. (online) Dostupné na <http://www.stefanwolff.com/publications/ethnic-minorities-in-europe> [28. 05. 2019].

Vývoj vzťahov vybraných národnostných menšín na území SR 2004 – 2017¹

Michal Kentoš

Abstract:

The paper analyses the relations between the majority and Hungarians, Ruthenians and Roma in Slovakia in the period between 2004 - 2017 from the point of view of comparative analysis of evaluation of interethnic relations. The data analysed were acquired in two waves of national minority research in 2004 and 2017. This period is characterized by stabilization of relations between the majority and national minorities as well as the relations between ethnic groups. The analysed results refer to more positive evaluations of relations within ethnic communities in 2017 compared to 2004. In terms of interethnic relations, the situation was different. Except for self-evaluation, the evaluations of the Roma were mostly neutral to negative. The evaluations of relations with Hungarians ranged from positive, especially from the perspective of the majority, to neutral evaluations. Similar findings were also observed in evaluations of the Ruthenians. Overall, however, evaluations of interethnic relations are accompanied by a more peaceful interethnic discourse and stabilization of interrelations.

Keywords:

Interethnic relations, Roma, Ruthenians, Hungarians

Úvod

Vzťahy medzi majoritou a národnostnými menšinami na Slovensku majú svoje špecifiká. Dominantnými etnickými menšinami sú v tomto regióne Maďari a Rómovia, pričom obe etniká sa stali súčasťou verejného diskurzu. Naopak ostatné menšiny majú k nim asymetrické postavenie, najmä z hľadiska ich počtu a politickej reprezentácie pri artikulácii ich požiadaviek.

Problematika maďarskej menšiny sa stala jednou z významných tém verejného života od vzniku Slovenskej republiky. Uvedené obdobie bolo charakterizované prehlbovaním spolupráce maďarských politických strán pri presadzovaní požiadaviek maďarskej komunity. Išlo o požiadavku označovať obce v maďarskom jazyku, zamedziť zavádzanie alternatívneho školstva a vybudovať územnosprávne členenie v súlade s etnickým rozložením. Aj keď sa podľa Šutaja (2005) v slovensko-maďarských vzťahoch podarilo prekonať rôzne problémy (slovensko-maďarská zmluva z roku 1995, vstup do

---

1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV 15-0745 *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)* – (TESS2).

európskych štruktúr), možné zdroje nestability vo vzťahu k maďarskej menšine sa objavujú aj neskôr. Išlo najmä o presadzovanie nacionalistických politických subjektov v oboch štátoch, či prijatie zákonov o dvojitom občianstve v Maďarsku ako aj následná úprava slovenskej právnej normy. Po roku 2010 dochádza k relatívnej harmonizácii vzťahov medzi oboma štátmi a vyhýbaniu sa zdrojom potenciálnych konfliktov (Marušiak, 2011, Strážay, 2013).

Medzi rokmi 2004 – 2017 bola v súvislosti s Rómami najviac diskutovaná chudoba, diskriminácia, rasizmus, vzdelanosť a sociálne otázky. V posledných rokoch opäť sa viac začalo upozorňovať na problematiku chudoby a segregácie v rómskych osadách. Obrovským problémom, s ktorým sa musia Rómovia vyrovnávať, sú stereotypy zo strany väčšinového obyvateľstva. Rómovia sú veľmi často vnímaní ako ľudia vyhýbajúci sa práci a občianskym povinnostiam, ľudia, ktorí zneužívajú sociálne dávky. Majoritná spoločnosť Rómov niekedy odmieta a jedným z dôvodov je aj rasová averzia. Mnoho rómskych detí vyrastá v ústavných zariadeniach. Vzťahy medzi majoritou a Rómami sú mnohokrát napäté, pričom občas dochádza k otvorenému nepriateľstvu. Po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie sa Rómovia ocitli v nezvyčajnej situácii – ich normy neboli vždy kompletne v súlade s normatívnym a hodnotovým systémom okoliťého majoritného obyvateľstva. Rómovia väčšinou žili v uzavretých skupinách. Dištanc väčšinového obyvateľstva od rómskej minority spôsobil ešte väčšie uzatváranie sa do vnútorného sveta menšiny. Majoritné spoločenstvo tak v mnohom zostáva pre Rómov cudzou skupinou, ktorá ich v minulosti odmietala.

Rusínska národnostná menšina po roku 1989 prešla zložitým vývojom najmä vo vzťahu k Ukrajincom. Podstata sporu spočívala v otázke, či sú Rusíni samostatným národom, alebo len časťou národa ukrajinského. Tento spor sa v deväťdesiatych rokoch ešte viac vyostřil. Toto obdobie pre Rusínov znamenalo i zníženie životnej úrovne. Slovenské okresy s najvyšším počtom Rusínov boli v produkčných ukazovateľoch aj v životnej úrovni v celoslovenskom porovnaní takmer vždy podpriemerné. Rusínske (a ukrajinské) ekonomicky aktívne obyvateľstvo malo nadpriemerný podiel v zamestnaní v poľnohospodárstve, ale aj v školstve a zdravotníctve, zatiaľ čo značne podpriemerný podiel v priemysle, stavebníctve a obchode. Rusíni získali od roku 1997 aj vlastné školstvo v rusínskom jazyku. Je však paradoxom, že o školstvo, o ktoré sa dlhodobo usilovali, nie je v súčasnosti prílišný záujem a rusínske školy sa na Slovensku stretávajú s obavami o svoju budúcnosť (Kokaisl, 2017).

Uvedené súvislosti interetnických vzťahov sa prejavujú aj v názoroch a postojoch obyvateľstva zisťovaných cez výskumy verejnej mienky. Ako uvádza Bahna (2015), podľa výsledkov výskumu International Social Survey Programme, vzťahy Slovákov k Maďarom medzi rokmi 1996 a 2014 prešli výraznou zmenou. Kým v roku 1996 40 % respondentov označilo Maďarsko ako najväčšiu hrozbu pre Slovensko v roku 2014 to bolo iba 5 % opýtaných. Podľa prieskumu ISSP 2009 konflikty medzi Slovákami a Maďarmi považovali za ostré, resp. veľmi ostré 22 % resp. 35,6 % slovenských respondentov, obdobne konflikty medzi Slovákami a Rómami hodnotilo negatívne 23,5 %, resp. 47,4 % respondentov (Džambazovič, Zeman, Pikulík, 2010). Aj podľa zistení Inštitútu pre verejné otázky z roku 2015 v krajinách V4 v rebríčku dôveryhodnosti boli podľa názorov slovenskej verejnosti po Čechoch (78 %) na 3. mieste Poliaci (40 %). Maďari

boli až na 9. mieste (30 %). Maďari najviac dôverovali Nemecku (62 % dôverujúcich). Za ním potom nasledovalo Poľsko (58 %), Česko a Slovensko sa delili o štvrté a piate miesto (po 40 %) (Gyárfášová, Mesežnikov, 2016).

Cieľ príspevku

Cieľom príspevku je analýza interetnických vzťahov medzi Slovákmi, Maďarmi, Rómami a Rusínmi v rokoch 2004 – 2017 na základe dát získaných na základe empirického výskumu etnicity a národnostných vzťahov (so zachovaním metodických postupov aplikovaných v empirickom výskume z roku 2004).

Metóda

Dáta pochádzajú z dvoch kôl výskumu národnostných menšín, ktoré sa uskutočnili v rokoch 2004 a 2017. V oboch kolách výskumu bol použitý takmer identický dotazník. Výskumný súbor pre potreby našej štúdie vytvorený dostupným výberom tvorilo v roku 2004 celkovo 480 respondentov. Objektom výskumu boli Slováci (160) – príslušníci majority z národnostne zmiešaných oblastí a príslušníci troch minorít žijúcich na Slovensku: Maďari (160) a Rómovia (160) a Rusíni (160). Kritériami výberu jednotlivých respondentov bola deklarácia príslušnosti k menšine, pohlavie, vek a vzdelanie.

Výskumný súbor v roku 2017 tvorilo 487 respondentov. Slováci boli zastúpení počtom 162, Maďarov bolo 165, Rómov 160 a Rusínov 160. Kritériá výberu výskumnej vzorky boli rovnaké ako v roku 2004.

Pre účely hodnotenia vzťahov vo vnútri etnického spoločenstva, vzťahov minority k majorite a vzťahov majority k minorite boli použité otázky: *Ak by ste mali v súčasnosti posúdiť vzťahy: 1. vo vnútri vašej menšiny, 2. vašej menšiny k Slovákom, 3. Slovákov k vašej menšine v regióne (vo vašej obci, meste), v ktorom žijete, povedali by ste že sú.* Skóre bolo vypočítané zo 7 bodovej škály, kde 1 – veľmi zlé a 7 – veľmi dobré. Obdobne boli skúmané aj vzťahy vo vnútri majority a k menšinám. *Ak by ste mali v súčasnosti posúdiť vzťahy: 1. medzi Slovákmí, 2. Slovákov s ostatnými etnickými menšinami v regióne (vo vašej obci, meste), v ktorom žijete, povedali by ste že sú.* Skóre bolo vypočítané zo 7 bodovej škály, kde 1 – veľmi zlé a 7 – veľmi dobré. Rovnako boli skúmané očakávania vývoja budúcich vzťahov vo vnútri etník, vzťahov minority k majorite a vzťahov majority k minorite pomocou otázky. *Očakávajú príslušníci vášho etnika, že vzťahy: 1. vo vnútri vašej menšiny, 2. vašej menšiny k Slovákom, 3. Slovákov k vašej menšine v regióne (vo vašej obci, meste), v ktorom žijete, budú v nasledujúcich rokoch.* Skóre bolo vypočítané zo 7 bodovej škály, kde 1 – veľmi zlé a 7 – veľmi dobré.

Výsledky

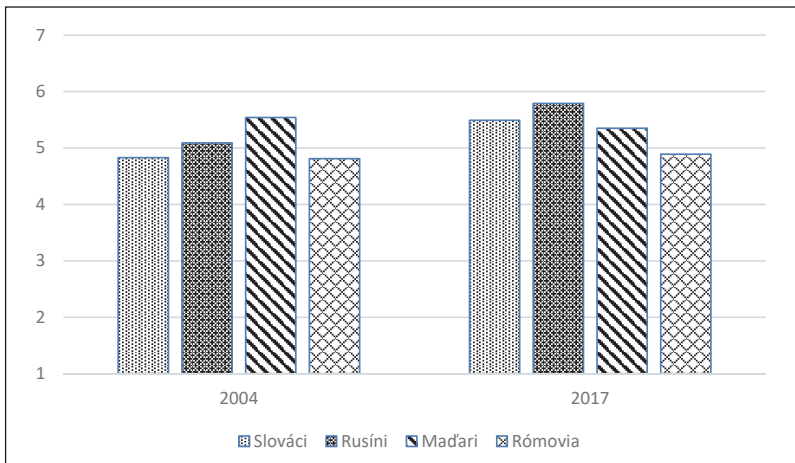
Hodnotenie vzťahov vo vlastných etnikách

V prvej časti sme analyzovali vzťahy v rámci jednotlivých etnických spoločenstiev vrátane majority. Pomocou dvojfaktorovej analýzy rozptylu sme porovnávali hodnotenia jednotlivých etnických spoločenstiev ako aj zmeny ich hodnotení v čase (graf 1). Všetky efekty boli štatisticky významné. Efekt etnicity bol na úrovni $F(3, 1270) = 18,46$,

$p < ,001$. V tomto kontexte vykazovali najpozitívnejšie hodnotenia Maďari ($M=5,44$, $SD=1,16$) a Rusíni ($M=5,44$, $SD=1,23$), nasledovaní Slovákmi ($M=5,16$, $SD=1,19$) a Rómami ($M=4,85$, $SD=1,22$). Efekt roku zberu údajov dosiahol hodnotu $F(1, 1270) = 22,86$, $p < ,001$, pričom v roku 2017 boli hodnotenia v rámci etníc pozitívnejšie ($M=5,38$, $SD=1,25$) ako v roku 2014 ($M=5,06$, $SD=1,17$). Efekt interakcie etnicity a roku zberu bol tiež štatisticky významný $F(3, 1270) = 10,85$, $p < ,001$, pričom v roku 2004 boli priemerné hodnotenia vzťahov medzi Maďarmi významne pozitívnejšie ($M=5,54$, $SD=1,13$) ako hodnotenia Rusínov ($M=5,09$, $SD=1,23$), Slovákov ($M=4,82$, $SD=1,10$) resp. Rómov ($M=4,81$, $SD=1,08$). Interakcia tiež odhalila signifikantne pozitívnejšie hodnotenia vzťahov medzi Slovákmi v roku 2017 ($M=5,49$, $SD=1,19$) v porovnaní s rokom 2004 ($M=4,82$, $SD=1,10$). Obdobné výsledky vykazovali aj Rusíni. Naopak hodnotenia maďarských respondentov mierne poklesli, rozdiel však nebol štatisticky významný. Rómski respondenti vykazovali v oboch kolách zberu takmer identické hodnotenia. Celkovo však hodnotenia všetkých etníc dosiahli pomerne pozitívne hodnoty aj napriek vyššie uvedeným rozdielom.

Graf č. 1: Priemerné hodnotenia vzťahov v rámci etníc

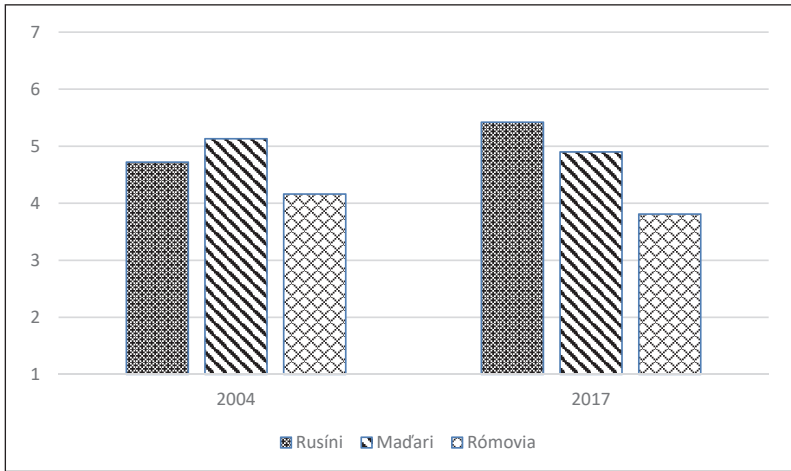

Hodnotenie vzťahov s majoritou a medzi etnikami

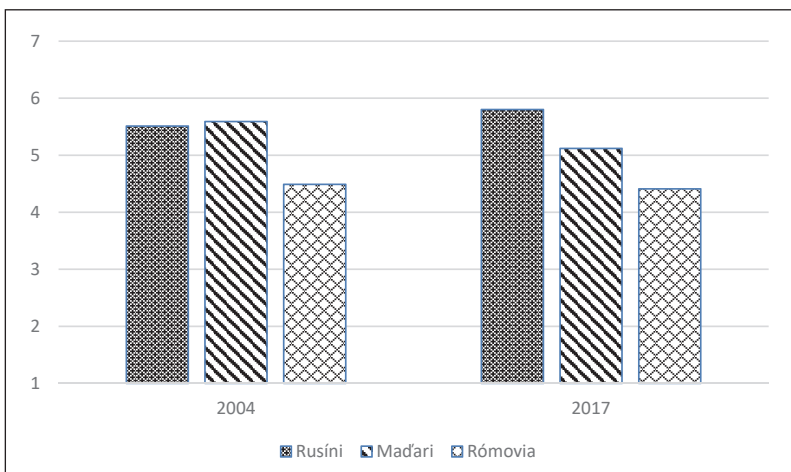
V ďalšej časti sme analyzovali interetnické vzťahy Maďarov, Rómov a Rusínov so Slovákmi. Minority najprv hodnotili vzťahy Slovákov k minoritám (graf 2) a následne hodnotili vzťahy minority k majorite. V rámci hodnotení vzťahov majority k minoritám výsledky dvojfaktorového modelu potvrdili štatistickú významnosť efektu národnosti $F(3, 947) = 73,50$, $p < ,001$, pričom maďarskí ($M=5,01$, $SD=1,30$) a rusínski ($M=5,07$, $SD=1,31$) respondenti hodnotili vzťahy Slovákov k ich minorite významne pozitívnejšie ako Rómovia ($M=3,98$, $SD=1,28$). Efekt roku zberu $F(1, 947) = ,209$, $p = ,648$ sa neprejavil. Efekt interakcie uvedených faktorov bol naopak významný $F(2, 947) = 16,13$, $p < ,001$, pričom rozdiely sme zaznamenali v hodnoteniach Rómov a Rusínov. Prie-

merné hodnotenia vzťahov Slovákov k Rómom (z pohľadu Rómov) boli v roku 2017 významne negatívnejšie ($M=3,81$, $SD=1,55$) ako v roku 2004 ($M=4,16$, $SD=0,90$). Naopak hodnotenia Rusínov boli v roku 2017 pozitívnejšie ($M=5,42$, $SD=1,27$) ako v roku 2004 ($M=4,72$, $SD=1,27$). Medzi hodnoteniami vzťahov Slovákov k Maďarom neboli významné rozdiely.

Graf č. 2: Priemerné hodnotenia vzťahov Slovákov k menšinám z pohľadu menšín

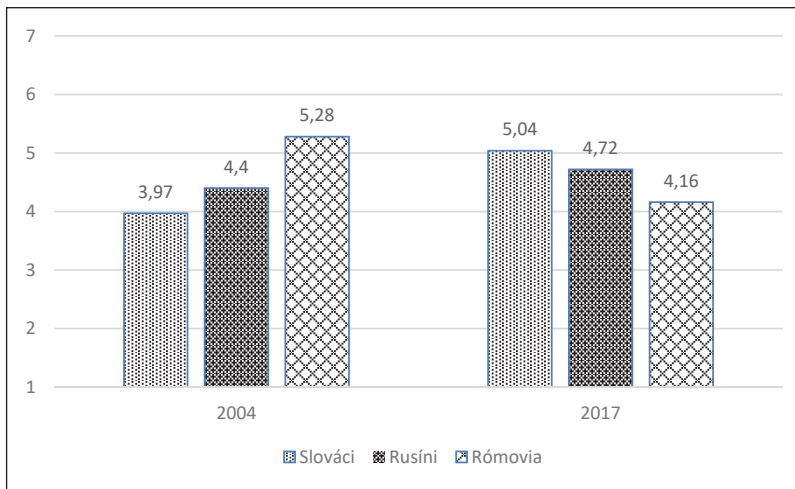
Graf č. 3: Priemerné hodnotenia vzťahov minorít k majorite z pohľadu menšín

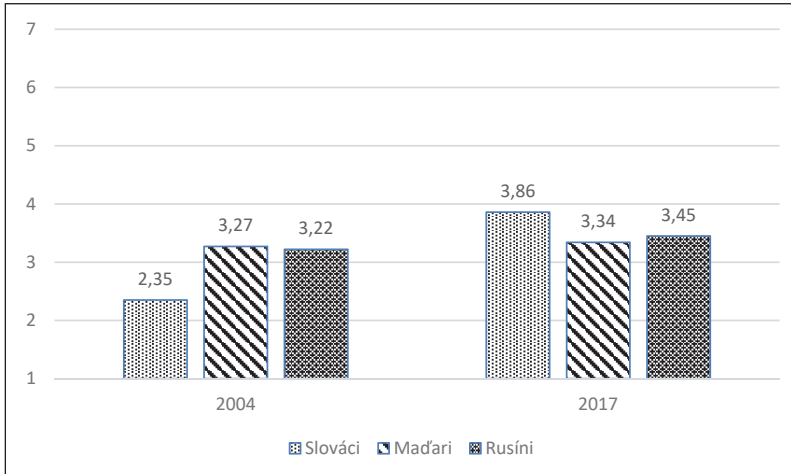
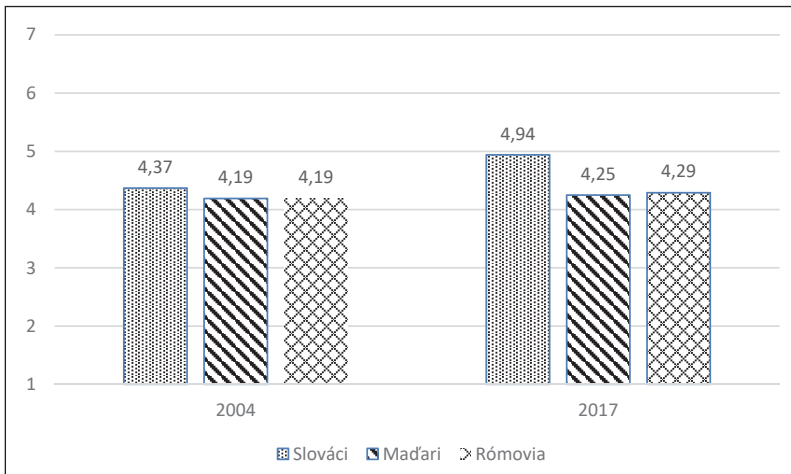
Z hodnotení vzťahov minorít k majorite vyplynuli obdobné zistenia (graf 3). Ako významný sa prejavil efekt národnosti $F(2, 950) = 99,65, p < ,001$, efekt roku zberu $F(1, 950) = 1,57, p = ,210$ významný nebol, ale ich vzájomná interakcia významná bola $F(1, 950) = 9,11, p < ,001$. Hodnotenia maďarských ($M=5,34, SD=1,16$) a rusínskych ($M=5,66, SD=1,10$) respondentov boli v oboch kolách významne pozitívnejšie ako hodnotenia Rómov. Vzájomná interakcia oboch faktorov odhalila, že hodnotenia Maďarov boli v roku 2017 významne negatívnejšie ($M=5,12, SD=1,22$) ako v roku 2004 ($M=5,54, SD=1,04$). Naopak hodnotenia Rusínov boli v roku 2017 mierne pozitívnejšie ($M=5,80, SD=1,05$) ako v roku 2004 ($M=5,51, SD=1,13$). Hodnotenia Rómov sa štatisticky nelíšili.

Priemerné hodnotenia vzťahov k Maďarom ilustruje graf 4. Hodnotenia slovenských respondentov boli v roku 2004 neutrálne, avšak v roku 2017 boli najpozitívnejšie. Naopak hodnotenia rómskych účastníkov výskumu boli v roku 2004 vo vzťahu k Maďarom výrazne pozitívnejšie ako v roku 2017, kedy dosahovali len priemer hodnotiacej škály.

Graf č. 4: Priemerné hodnotenia vzťahov k Maďarom

Z hodnotení vzťahov k Rómom vyplýva, že hodnotenia majoritného spoločenstva boli v roku 2004 najkritickejšie, naopak v roku 2017 najpozitívnejšie, stále však nedosiahli ani priemernú hodnotu škály. Hodnotenia maďarských respondentov vo vzťahu k Rómom boli v oboch kolách prakticky identické s mierne negatívnou konotáciou. Hodnotenia Rusínov kopírovali uvedený trend. Celkovo možno charakterizovať všetky hodnotenia k Rómom ako negatívne.

Graf č. 5: Priemerné hodnotenia vzťahov k Rómom**Graf č. 6:** Priemerné hodnotenia vzťahov k Rusínom

Pre hodnotenia vzťahov k Rusínom platí, že Maďari a Rómovia k nim v oboch kolách vykazovali identicky neutrálne postoje. Hodnotenia slovenských respondentov boli v roku 2017 významne pozitívnejšie a dosahovali úroveň vzťahov k Maďarom.

Diskusia

Z prezentovaných výsledkov o intraetnických a interetnických vzťahov vyplýva viacero záverov. Hodnotenie intraetnických vzťahov prinieslo zmiešané výsledky. Kým v roku 2004 hodnotili vzájomné vzťahy vo vnútri etnického spoločenstva najpozitívnejšie Maďari, v roku 2017 to boli naopak Rusíni. Hodnotenia Rómov sa počas oboch kôl nemenili. Všetky intraetnické hodnotenia však mali pozitívny charakter a v roku 2017 boli celkovo pozitívnejšie.

V oblasti interetnických vzťahov bola situácia odlišná. Hodnotenia týkajúce sa Rómov, okrem sebahodnotenia, mali zväčša negatívny resp. neutrálny charakter. Týkalo sa to hodnotení Slovákov ako aj hodnotení Slovákov k Rómom z pohľadu Rómov. Zaujímavými sú hodnotenia Slovákov voči Rómom a ich zmena z negatívneho pásma do neutrálneho. Pre obe hodnotenia platia pomerne veľké rozdiely v roku 2004 a takmer identické hodnoty v roku 2017. Maďarskí respondenti hodnotili Rómov mierne negatívne a to približne rovnako v oboch kolách výskumu. Obdobné hodnotenia vykazovali aj rusínski respondenti.

Ako vyplýva z prezentovaných hodnotení, majorita ako aj iné menšiny často Rómov odmietajú, nemajú s nimi dobrú skúsenosť, minorita sa cíti byť segregovaná a často aj ona trpí xenofóbiou voči iným. Až do roku 1989 sa voči Rómom uplatňovali násilné asimilačné metódy potlačania a zbavovania ich prejavov vlastnej identity. V súčasnosti je rómska otázka u nás naďalej otvorená. To sa odráža aj na vnímaní postavenia a vzťahov medzi majoritou a Rómami ako spoločenského problému a je jednou z hlavných tém politického a spoločenského diskurzu. Rómovia boli aj v minulosti vo verejnom, mediálnom i politikom diskurze konštruovaní ako problém medzinárodnopolitický (podmieňovanie vstupu Slovenska do Európskej únie plnením tzv. kodanských kritérií, zavedenie vízovej povinnosti zo strany krajín, v ktorých slovenskí Rómovia žiadali vo vyšších počtoch o politický azyl) a sociálno-ekonomický (závislosť, či dokonca parazitizmus na sociálnom systéme). Po zavedení novej sociálnej politiky v rokoch 2003 až 2004, ktorej súčasťou bola reforma sociálnej pomoci a rodinnej podpory a reforma politiky zamestnanosti sa tzv. rómsky problém začal vo vedomí slovenskej verejnosti spájať hlavne s kriminalitou. (Kollár, Mesežnikov, 2003; Kollár, 2005) V roku 2010 došlo k nárastu populistických protirómskych prejavov zo stany časti politikov i radikálnych skupín, ktoré odpovedali na silnejúcu frustráciu verejnosti z neriešenia problému sociálne vylúčených a extrémne chudobných skupín obyvateľov a zhoršovania rómsko-nerómskeho spolužitia (hodnoteniach vzťahov Slovákov k Rómom (z pohľadu Rómov), ktoré boli v roku 2017 významne negatívnejšie ako v roku 2004). Tieto skutočnosti zvyšujú do budúcnosti riziko prepuknutia prejavov medzietnického násillia, ako aj podpory radikálnych riešení, ktoré nebudú v súlade s politickými a ľudskoprávnymi štandardmi EÚ (Bútor, Kollár, Mesežnikov, 2010). Východisko riešenia rómskej otázky je však v každom prípade iné ako u ostatných minorít žijúcich na Slovensku. Riešenie problémov rómskej menšiny si vyžaduje špecifické projekty, čo nie je prioritne otázka dobrej politickej vôle, ale otázka sociálnej stratégie, dostupných zdrojov a ich adekvátneho využitia. Taktiež túto situáciu nie je možné riešiť bez toho, aby boli Rómovia aktívne zaangažovaní do tohto riešenia.

Vo vzťahu k Maďarom boli hodnotenia celkovo pozitívnejšie, aj keď trend medzi kolami hodnotení vykazuje klesajúcu tendenciu. Kým z hodnotenia vzťahov Slovákov k Maďarom z pohľadu minority ešte nemožno vyvodit' klesajúci trend, vzťah Maďarov k Slovákom uvedenú skutočnosť potvrdzujú. Vzájomné hodnotenia Slovákov a Maďarov vykazovali pomerne veľké rozdiely v roku 2004, avšak v roku 2017 boli veľmi podobné. Aj hodnotenia Rómov voči Maďarom mali klesajúcu tendenciu z pozitívnych k neutrálnym hodnotám. Pozitívny trend v hodnotení vzťahov k Maďarom na Slovensku vykazovali Rusíni.

Podľa Kusého (1994) boli základné problémy maďarskej menšiny na Slovensku viac-menej administratívnej povahy. To neznamená, že tieto problémy sa nemôžu za určitých okolností stať páľčivými a veľmi dôležitými. Sú však riešiteľné, mnohé ich príčiny možno odstrániť administratívnym opatrením, pretože aj tieto príčiny samotné obvykle vznikli takýmto administratívnym spôsobom. Základným predpokladom je predovšetkým dobrá vôľa politických reprezentácií na oboch stranách. Prirodzene, vo vzťahoch medzi slovenskou vládou a inými oficiálnymi slovenskými inštitúciami na jednej strane a politickou reprezentáciou maďarskej menšiny na strane druhej jestvujú určité napätia. Vo veľkej miere tu však nejde o etnický konflikt medzi Slovákami a Maďarmi. Tieto etniká žijú na tomto území celé stáročia nielen ako dve navzájom oddelené etnické skupiny, ale aj ako skupiny do značnej miery zmiešané s vysokým podielom zmiešaných manželstiev a rodín na oboch stranách. U maďarskej menšiny vidno veľkú prepojenosť na politický kontext doby (predovšetkým čo sa týka posledného obdobia). Okolo roku 2009 boli vzťahy medzi majoritou a maďarskou menšinou chladné. Veľmi úzko to súviselo nielen s medzištátnou politikou, ale aj s politikou na úrovni vnútroštátnej. Dnes sú vzťahy Maďarov so Slovákami dobré, čo súvisí s tým, že vládnuce strany (ako maďarská, tak slovenská) sa zameriavajú na iné problémy (napr. na európsku migračnú krízu).

Aj napriek tomu, že predložená štúdia neanalyzuje dôvody hodnotení interetnických vzťahov, hodnotenia z roku 2017 vykazujú menšiu variabilitu medzi hodnoteniami rôznych etnických skupín. Súvisí to s ustálením interetnických vzťahov, pokojnejším politickým dialógom ako aj prítomnosťou vonkajšej etnickej hrozby v podobe migračnej krízy. Ak opomenieme z literatúry dobre známy fakt o pozitívnejšom sebaobrazu a kritickejšom hodnotení iných, vzťahy Rómov so Slovákami nadobúdajú v súčasnosti maximálne neutrálnu hodnotu. Naopak vzťahy Maďarov a Rusínov majú stále pozitívne charakteristiky.

Použitá literatúra

- BAHNA, M. (2015). *Krajiny kultúrne najpodobnejšie a krajiny pre Slovensko nebezpečné. Čo sa zmenilo v období 1996 – 2014.* (online) Dostupné na http://www.sociologia.sav.sk/cms/uploaded/2172_attach_1_krajiny_podobne_a_krajiny_nebezpecne.pdf [10. 01. 2019].
- BŮTORA, M., KOLLÁR, M., MESEŽNIKOV, G. (Eds.) (2010). *Slovensko 2009: súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 2010.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

- DŽAMBAZOVIČ, R., ZEMAN, M., PIKULÍK, L. (2010). *Sociálne nerovnosti. ISSP Slovensko 2009 – 2010*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Sociologický ústav SAV.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O., MESEŽNIKOV, G. (2016). *25 rokov V4 očami verejnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- KOLLÁR, M., MESEŽNIKOV, G. (Eds.) (2003). *Slovensko 2003: súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- KOLLÁR, M. a kol. (2005). *Slovensko 2004: súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- KUSÝ, M. (1994). Menšinové práva a národnostné problémy na Slovensku. In *Mezinárodné vzťahy*, 1, s. 63-74.
- MARUŠIAK, J. (2011). Slovensko-maďarské vzťahy – kontinuita alebo zmena? In *Ročenka zahraničnej politiky Slovenskej republiky*, 1, s. 81-104.
- STRÁŽAY, T. (2012). Dve dekády slovensko-maďarských vzťahov: hľadanie nového začiatku. In *Zahraničná politika*, 4. (online) Dostupné na <https://zahranicapolitika.sk/dve-dekady-slovensko-madarskych-vztahov-hladanie-noveho-zaciatku/> [10. 01. 2019].
- ŠUTAJ, Š. (2005). Maďarská menšina v slovenskej politike po roku 1989. In *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Šutaj, Š. (Ed.). Prešov: Universum, s. 93-101.

Reflexia vnímania úrovni rozhodovania v oblasti života národnostných menšín na základe dotazníkového výskumu¹

Lucia Heldáková

Abstract:

Addressing the issues of the life of national minorities works at several levels, ranging from local, district, regional to national, European and global. Members of national minorities have the right to be actively involved in all areas of life - cultural, social, economic and public. Due to the scale of the issue, in the first part of the paper, we focus on the essentials in cultural area of life of national minorities and interpret international dimensions and commitments of the Slovak Republic in relation to national minorities in this area. The second part of the paper focuses on the analysis and interpretation of the results of quantitative research carried out in the framework of APVV project on national minorities in 2017.

Keywords:

National minorities, culture, questionnaire research, levels of addressing problems of national minorities

Vnútroštátne a medzinárodné záväzky Slovenskej republiky v kultúrnej oblasti postavenia a práv príslušníkov národnostných menšín

Sociálna diverzita je spoločenský fenomén už niekoľko storočí, potreba implementácie menšinových práv a povinností do každodenného života je súčasťou vnútornej politiky Slovenskej republiky od jej vzniku (1993). Slovensko sa radí medzi najheterogénnejšie štáty strednej Európy a po páde komunistického režimu ratifikovalo prevažnú väčšinu relevantných dokumentov prijatých ešte Československom, no i medzinárodné dokumenty OSN a Rady Európy a včlenilo ich do svojho právneho systému. Ústava Slovenskej republiky prijatá 1. septembra 1992 Slovenskou národnou radou spomína národnostné menšiny už v preambule slovami: „...spoločne s príslušníkmi národnostných menšín a etnických skupín žijúcich na území Slovenskej republiky...“² a v druhej hlave, štvrtom oddieli zakotvuje *Práva národnostných menšín a etnických skupín* (články 33 a 34). Menšinám sú na území Slovenska odvtedy zaručené všetky ľudské

-
- 1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV 15-0745 *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)*.
  - 2 Ústava SR. [online] Dostupné na internete: <https://www.prezident.sk/upload-files/20522.pdf> [18. 09. 2018].

aj občianske práva.³ Po vzniku SR bolo podpísaných a ratifikovaných niekoľko medzinárodných dohovorov⁴ garantujúcich menšinové práva a povinnosti a taktiež sa SR hlási k množstvu nezáväzných vyhlásení medzinárodného režimu ochrany menšinových práv.⁵ Vstupom SR do Európskej únie (2004) získala menšinová problematika i európske zastrešenie. Slovensko muselo splniť tzv. Kodaňské kritériá, ako dôkaz spôsobilosti krajiny pre vstup do EÚ.

V roku 1966, pri dvadsiatom výročí založenia UNESCO, bola prijatá *Deklarácia princípov medzinárodnej kultúrnej (spolu)práce*, ktorá hneď v prvom článku vyhlasuje v troch bodoch: „1. Každá kultúra má dôstojnosť a hodnotu, ktorá musí byť rešpektovaná a zachovaná. 2. Každý človek má právo a povinnosť rozvíjať svoju kultúru. 3. Vo svojej bohatej rozmanitosti a rozmanitosti a vzájomných vplyvoch, ktoré vyvíjajú navzájom, sú všetky kultúry súčasťou spoločného dedičstva, ktoré patrí všetkým ľuďstvu.“⁶ Ďalším významným medzinárodným dokumentom týkajúcim sa kultúrnych záležitostí menšín je *Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach*, ktorý podpísala a ratifikovala ešte ČSSR v roku 1975 (SR ho znovu ratifikovala v roku 1993) a v článku 27. demonštruje: „V štátoch, kde existujú etnické, náboženské alebo jazykové menšiny, nebude sa im príslušníkom upierať právo, aby spolu s ostatnými príslušníkmi menšiny užívali svoju vlastnú kultúru, vyznávali a prejavovali svoje vlastné náboženstvo alebo

-
- 3 Ústava SR zakotvuje: „Čl. 33: Príslušnosť ku ktorejkoľvek národnostnej menšine alebo etnickej skupine nesmie byť nikomu na ujmu.; Čl. 34 (1) Občanom tvoriacim v Slovenskej republike národnostné menšiny alebo etnické skupiny sa zaručuje všestranný rozvoj, najmä právo spoločne s inými príslušníkmi menšiny alebo skupiny rozvíjať vlastnú kultúru, právo rozširovať a prijímať informácie v ich materinskom jazyku, združovať sa v národnostných združeniach, zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie. Podrobnosti ustanoví zákon. (2) Občanom patriacim k národnostným menšinám alebo etnickým skupinám sa za podmienok ustanovených zákonom zaručuje okrem práva na osvojenie si štátneho jazyka aj a) právo na vzdelanie v ich jazyku, b) právo používať ich jazyk v úradnom styku, c) právo zúčastňovať sa na riešení vecí týkajúcich sa národnostných menšín a etnických skupín. (3) Výkon práv občanov patriacich k národnostným menšinám a etnickým skupinám zaručených v tejto ústave nesmie viesť k ohrozeniu zvrchovanosti a územnej celistvosti Slovenskej republiky a k diskriminácii jej ostatného obyvateľstva.“ [online] Dostupné na internete: <https://www.prezident.sk/upload-files/20522.pdf> [18. 09. 2018].
- 4 Medzi najdôležitejšie medzinárodné dohovory garantujúce menšinové práva radíme: *Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín*, *Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach*, *Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov*. LAJČÁKOVÁ, Jarmila. Metóda zdôvodnenia právnych noriem. In LAJČÁKOVÁ, Jarmila. *Menšinová politika na Slovensku v roku 2011*. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry, 2012, s. 12.
- 5 Výber niekoľkých nezáväzných nariadení prijatých SR: *Deklarácia OSN o právach príslušníkov národnostných alebo etnických, náboženských a jazykových menšín*, *Odporúčanie 1201 (1993) o dodatkovom protokole k Európskemu dohovoru o ľudských právach o právach národnostných menšín* a i. LAJČÁKOVÁ, Jarmila. Metóda zdôvodnenia právnych noriem..., s. 12.
- 6 *Deklarácia princípov medzinárodnej kultúrnej (spolu)práce UNESCO* (14. zasadnutie generálnej konferencie UNESCO). 4 november 1966, Paríž. [online] Dostupné na internete: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13147&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [19. 09. 2018].

používali svoj vlastná jazyk.“⁷ Z pohľadu medzinárodného práva pojem kultúra ukrýva dve podoby „...Jednou sú „intelektuálne prejavy“ v oblasti umenia, literatúry či vedy, v druhom význame je kultúra interpretovaná skôr antropologicky ako totalita „vedomosti a praktík každej skupiny v spoločnosti.“⁸ Vychádzajúc z názoru medzinárodnej právničky Athanasie Akermar medzinárodné normy menšinových práv sú postavené na troch princípoch,⁹ kde posledným v poradí je kultúra a kultúrna diverzita. Preambula *Všeobecnej deklarácie UNESCO o kultúrnej rozmanitosti* z 2. novembra 2001 má názov „Kultúrne bohatstvo sveta spočíva v jeho rozmanitosti v dialógu“ a definuje kultúrnu rozmanitosť ako spoločné dedičstvo ľudstva a potrebu jej ochrany zdôvodňuje jej neoddeliteľnosťou od dôstojnosti jednotlivcov. Ďalej deklarácia definuje kultúru ako „...súbor charakteristických duchovných, materiálnych, intelektuálnych a emocionálnych črt spoločnosti alebo spoločenskej skupiny... zahŕňa okrem umenia a literatúry aj životný štýl, spôsoby spolunažívania, hodnotové systémy, tradície a presvedčenia... kultúra je ústredným bodom súčasnej diskusie o identite...“¹⁰

Heterogénnosť slovenskej spoločnosti bola podrobená mnohým výskumom. Pri jej štúdiu je nevyhnutné sledovať okrem iného i kultúrnu oblasť tzn. vzájomnú interakciu kultúry majority s kultúrou minorít. Diverzita jednotlivých kultúrnych celkov však neznamená nevyhnutne ich úplnú izolovanosť. Jednotlivé kultúrne praktiky sa prelínajú, ovplyvňujú a vďaka tejto interakcii sa ďalej transformujú a vyvíjajú. Príkladom tohto prístupu je aj *Dohovor o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov UNESCO*,¹¹ ktorý identifikuje kultúru, kultúrnu rozmanitosť a deklaruje potrebu jej zachovania a rozvoja. „Podpora kultúrnej diverzity vyjadrená v politikách kultúrneho pluralizmu garantuje sociálnu kohéziu, podporuje ľudské kapacity a celkovo zlepšuje intelektuálnu, emocionálnu a duchovnú existenciu.“¹²

7 Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach. časť III, článok 27. [online] Dostupné na internete: <https://cloud6.edupage.org/cloud/Medzinarodny-pakt-o-obcianskych-a-politickych-pravach.pdf?z%3AgtBvYebToZ7NU9Qqg5ZvMZ38KzxMIm%2F1bVAYuF%2BTYc%2Frjsecgd1NTx6PYzHpokcw> [19. 09. 2018].

8 LAJČÁKOVÁ, Jarmila. Metóda zdôvodnenia právnych noriem..., s. 17.

9 „...minority protection is created for and justified by three concepts which function as aims of and justificatory grounds for this protection: peace, human dignity and culture.“ Preklad (L. Heldáková): Tri koncepcie zdôvodnenia ochrany menšinových práv (podľa Athanasie Akermar): 1. Mier a bezpečnosť, 2. Ľudská dôstojnosť, 3. Kultúra. AKERMARK, Athanasie. *Justifications of Minority Protection in International Law*. London, Boston: Kluwer Law International, 1996, s. 68.

10 *Všeobecná deklarácia UNESCO o kultúrnej rozmanitosti* (31. zasadnutie Generálnej konferencie UNESCO). 2. november 2001, Paríž. [online] Dostupné na internete: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_sk.pdf [19. 09. 2018].

11 *Dohovor o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov UNESCO* (33. zasadnutie Generálnej konferencie UNESCO). 20. október 2005, Paríž. [online] Dostupné na internete: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [19. 09. 2018].

12 LAJČÁKOVÁ, Jarmila. Metóda zdôvodnenia právnych noriem..., s. 19.

Okrem legislatívneho zakotvenia práv národnostných menšín na kultúrne aktivity¹³ a tendencie udržať kultúrnu diverzitu, fungujú na území SR tzv. konzultačné mechanizmy štátu, ktoré komunikujú s príslušníkmi národnostných menšín, zabezpečujú im participáciu vo veciach verejných. Vrcholným konzultačným orgánom je *Rada vlády Slovenskej republiky pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť*, ktorý zastáva funkciu stáleho poradného, koordinačného a konzultatívneho orgánu vlády SR a pozostáva z jednotlivých výborov pre rôzne oblasti. Poradnú funkciu pri vláde SR zastáva aj *Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny* a taktiež *Splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity*.¹⁴

Analyza a interpretácia výsledkov výskumu

V rokoch 2003 – 2005 Spoločenskovedný ústav SAV realizoval sociologicko-sociálno-psychologický výskum s názvom *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*, ktorého realizácia spočívala na empirickej analýze dát získaných dotazníkovou metódou na výskumnej vzorke, ktorú tvorilo spolu 1280 respondentov. Výskum priniesol komplexnú analýzu piatich rozsiahlych tematických blokov z pohľadu ôsmich objektov výskumu (majoritného obyvateľstva a siedmich mi-

13 V rámci právnych predpisov sú pre kultúrnu oblasť národnostných menšín kľúčové zákony:

- „zákon č. 524/2010 Z. z. o poskytovaní dotácií v pôsobnosti Úradu vlády slovenskej republiky v znení neskorších predpisov,
- zákon č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej v znení neskorších predpisov,
- zákon č. 61/2000 Z. z. o osvetovej činnosti,
- zákon č. 387/1997 Z. z. o divadelnej činnosti v znení neskorších predpisov,
- zákon č. 532/2010 Z. z. o Rozhlase a televízii Slovenska a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov,
- zákon č. 212/1997 Z. z. o povinných výtlačkoch periodických publikácií, neperiodických publikácií a rozmnožením audiovizuálnych diel v znení neskorších predpisov,
- zákon č. 167/2008 Z. z. o periodickej tlači a agentúrnom spravodajstve a o zmene a doplnení niektorých zákonov (tlačový zákon) v znení zákona č. 221/2011 Z. z.
- zákon č. 220/2007 Z. Z. o digitálnom vysielaní programových služieb a poskytovaní iných obsahových služieb prostredníctvom digitálneho prenosu a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o digitálnom vysielaní) v znení neskorších predpisov,
- zákon č. 343/2007 Z. z. o podmienkach evidencie verejného šírenia a uchovávaní audiovizuálnych diel, multimediálnych diel a zvukových záznamov umeleckých výkonov a o zmene a doplnení niektorých zákonov (audiovizuálny zákon) v znení neskorších predpisov,
- zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín v znení neskorších predpisov,
- zákon č. 308/2000 Z. z. o vysielaní a retransmisii a o zmene a doplnení zákona č. 168/2000 Z. z. o telekomunikáciách v znení neskorších predpisov.“

Úrad vlády Slovenskej republiky. *Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menšín za rok 2012*. [online] s. 69. Dostupné na internete: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/4804_sprava-o-nm-za-rok-2012-sk.pdf [19. 09. 2018].

14 Pre viac informácií pozri: *Štatút splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*. [online] Dostupné na internete: https://www.minv.sk/?statut_rk

noritných etnických spoločenstiev – českého, maďarského, nemeckého, rómskeho, rusínskeho, ukrajinského, židovského). Na spomenutý projekt kontinuálne nadväzuje projekt APVV *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004-2020) – (TESS2)*. Cieľom predloženého príspevku je analýza a následná interpretácia dát z projektu APVV.

V príspevku sa zameriavame na skúmanie úrovni riešenia otázok života národnostných menšín na príklade názorov majoritného obyvateľstva SR a siedmich menšinových skupín – maďarskej, rómskej, ukrajinskej, poľskej, rusínskej, nemeckej a českej. Respondenti odpovedali na otázku: „*Otázky života národnostných menšín by sa, podľa Vášho názoru, mali riešiť na úrovni:*“, kde si mohli vybrať z odpovedí: „*a) miestnej (lokálnej), b) okresnej, c) krajskej, d) celoštátnej, e) európskej (EU, OBSE), f) OSN.*“ Škála odpovedí pozostávala zo siedmich možností (rozhodne nie – nie – skôr nie – neviem – skôr áno – áno – rozhodne áno).

Vstupnou hypotézou spracovania dát z výskumu pre potreby interpretácie problematiky v príspevku je potreba jednotlivca kontrolovať záležitosti svojho života, ktorá sa prejavuje i v požiadavkách príslušníkov národnostných menšín v podobe presunu kompetencií rozhodovania vo všetkých otázkach života národnostných menšín z celoštátnej dimenzie na nižšie štruktúry riadenia tzn. na úroveň lokálnu, okresnú, maximálne krajskú. Táto tendencia „držať život“ pevne v rukách sa stráca v prípade neočakávaných, vážnych problémov, kedy je prirodzená snaha preniesť kompetencie rozhodovania na vyššie štruktúry riadenia (štát, svetové inštitúcie).

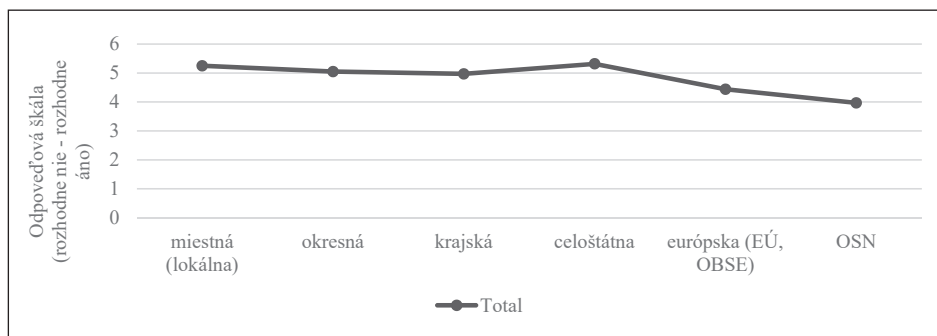
Na základe analýzy dát z dotazníkového výskumu k prislúchajúcej otázke (totálny výsledok) môžeme vstupnú hypotézu potvrdiť s jednou výnimkou. Najvyššia frekvencia odpovedí prislúcha miestnej (lokálnej úrovni) riešenia otázok života národnostných menšín a postupne frekvencia naozaj klesá až po úroveň OSN avšak pri úrovni celoštátnej nám výsledky vykazujú znovu vyšší údaj v porovnaní s okresnou a krajskou úrovňou (graf č. 1).

Faktorov ovplyvňujúcich vnímanie (jednotlivých menšín) najideálnejšej úrovne riadenia otázok života národnostných menšín je niekoľko a pre jednotlivé menšiny môžu byť rozličné. V príspevku sa pri jednotlivých menšinách pokúsime o špecifikáciu možných faktorov ovplyvňovania názorov na úroveň riadenia života príslušných menšín.

Maďarská a česká menšina vzhľadom na spoločensko-historický vývoj má na území Slovenskej republiky (v porovnaní s ostatnými národnostnými menšinami) dlhšiu tradíciu a s tým súvisiacu aj lepšiu inštitucionálnu základňu.¹⁵ Maďarská menšina dispo-

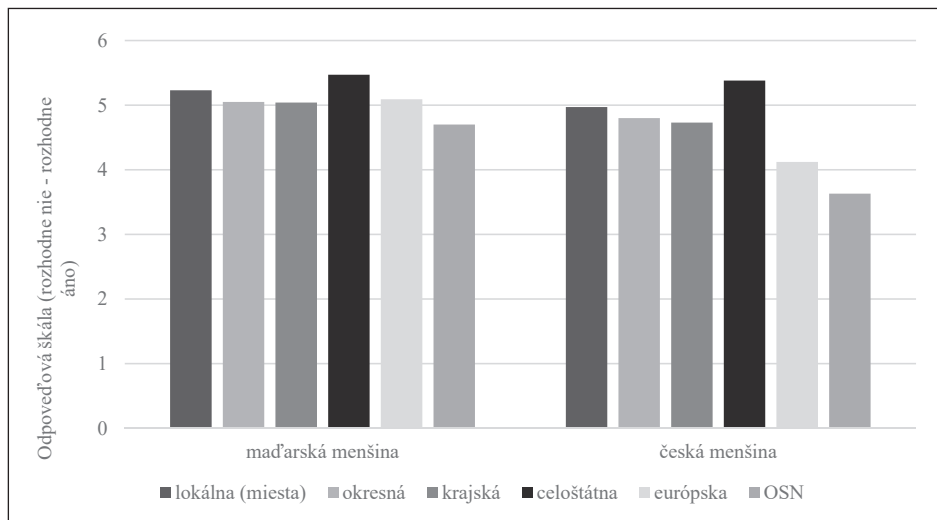
15 Pre viac informácií pozri napríklad: ĐURKOVSKÁ, Mária. Základné demografické charakteristiky maďarskej menšiny. In GABZDILOVÁ, Soňa. *Výbrané aspekty postavenia maďarskej minority na Slovensku v rokoch 1918 – 1929*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2011, s. 21-47; ĐURKOVSKÁ, Mária. Sčítanie obyvateľstva v roku 1930 a demografické faktory postavenia maďarskej menšiny na Slovensku = Az 1930-as népszámlálás és a szlovákiai magyar kisebbség demográfiai mutatói [Census 1930 and demographic factors of the status of the Hungarian minority in Slovakia]. In SIMON, Attila et al. *Változó világbán – V premenlivom svete: a magyar kisebbség a harmincas évek Csehszlovákiájában – Maďarská menšina v Československu v tridsiatych rokoch*. Komárno: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho – Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, 2015, s. 8-26; ŠUTAJ, Štefan. Slovenské a maďarské politické elity a sloven-

Graf č. 1: Priemery odpovedí všetkých respondentov na otázku, na akej úrovni by sa mala riešiť otázka národnostných menšín.

nuje ako jediná z uznaných národnostných menšín Slovenska aktuálne i parlamentnou politickou stranou, preto nie je prekvapivý ani výsledok dotazníkového výskumu, kde ako maďarskí tak rovnako i českí respondenti uviedli najvyššiu frekvenciu odpovedí pri úrovni celoštátnej (graf č. 2).

Graf č. 2: Priemery odpovedí respondentov maďarskej a českej národnosti na otázku, na akej úrovni by sa mala riešiť otázka národnostných menšín.

ska-maďarské vzťahy na Slovensku (na príklade roku 2007). In ŠUTAJOVÁ, Jana – ĎURKOVSKÁ, Mária (Eds.). *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Historické, politologické a právne súvislosti)*. Prešov: Universum, 2007. s. 40-61; ŠUTAJ, Štefan. Sociálno-demografické charakteristiky maďarskej menšiny na Slovensku. In ŠUTAJ, Štefan a kol. *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1989*. Prešov: Universum, 2008, 216 s.

Vývoj ukrajinskej menšiny môžeme označiť ako špecifický, pretože po roku 1989 bola jej genéza ovplyvnená problematickým oddeľovaním sa rusínskej menšiny, ktorá bola k ukrajinskej menšine pričlenená ešte v 50. rokoch 20. storočia v súvislosti s nástupom komunistickej totality na území vtedajšieho Československa. Rusínska menšina bola pričlenená k ukrajinskej procesom ukrajinizácie alebo sa asimilovala s majoritným obyvateľstvom, nesmela používať svoj oficiálny názov (po celý čas trvania komunistickej totality, v roku 1968 bolo označenie „rusínska“ uznané, avšak len v synonymickom význame k pomenovaniu „ukrajinská“), jej cirkevný život v rámci gréckokatolíckej cirkvi bol utlmený a pod.¹⁶ Na rozdiel od rómskej menšiny disponovala rusínska menšina právami, avšak len ako súčasť menšiny ukrajinskej. Práva a povinnosti rusínskej menšiny neboli na rozdiel od maďarskej, ukrajinskej a poľskej zakotvené ani oficiálne v žiadnom dokumente. Národnostné práva Maďarov, Ukrajincov a Poliakov na území ČSR oficiálne zakotvoval i Ústavný zákon z roku 1960 v druhej hlave článku č. 25, kde sa písalo: „*Občanům maďarské, ukrajinské a polské národnosti zabezpečuje stát všechny možnosti a prostředky kde vzdělání v mateřském jazyce a ke kulturnímu rozvoji.*“¹⁷ Z uvedeného môžeme dedukovať, že priaznivejší historický vývoj ako maďarskej, tak ukrajinskej a poľskej menšiny (na rozdiel od ostatných národnostných menšín) a etablovaný inštitucionálny život týchto menšín po roku 1989 súvisí s dôverou príslušníkov spomenutých menšín v riadenie národnostného života na celoštátnej úrovni. Tento fakt nám môže potvrdzovať i dotazníkový výskum, kde sa na základe výsledkov dá demonštrovať najvyšší priemer odpovedí ukrajinskej, poľskej menšiny (i maďarskej ako sme spomenuli vyššie) pri odpovedi deklarujúcej riešenie národnostného života na celoštátnej úrovni (graf č. 3).

Vzhľadom na historický vývoj rusínskej menšiny, ktorej počet sa na území Slovenskej republiky v súčasnosti zvyšuje, je pochopiteľná tendencia príslušníkov tejto minority, vôľa čo najviac sa angažovať na národnostnom spoločenskom, kultúrnom a hospodárskom živote menšiny, dobehnúť a etablovať práva na národnostný život v rovnakej miere v akej na území Slovenska fungujú i príslušníci ostatných menšín. Preto nie je prekvapivý výsledok dotazníkového výskumu, kde respondenti rusínskej menšiny priradili najviac pozitívnych odpovedí k možnosti lokálnej/miestnej správy otázok týkajúcich sa národnostného rusínskeho života (graf č. 4). Podobné postavenie ako rusínska menšina má na Slovensku menšina nemecká. V medzivojnovom období etablovaná

16 Pre viac informácií pozri napríklad:

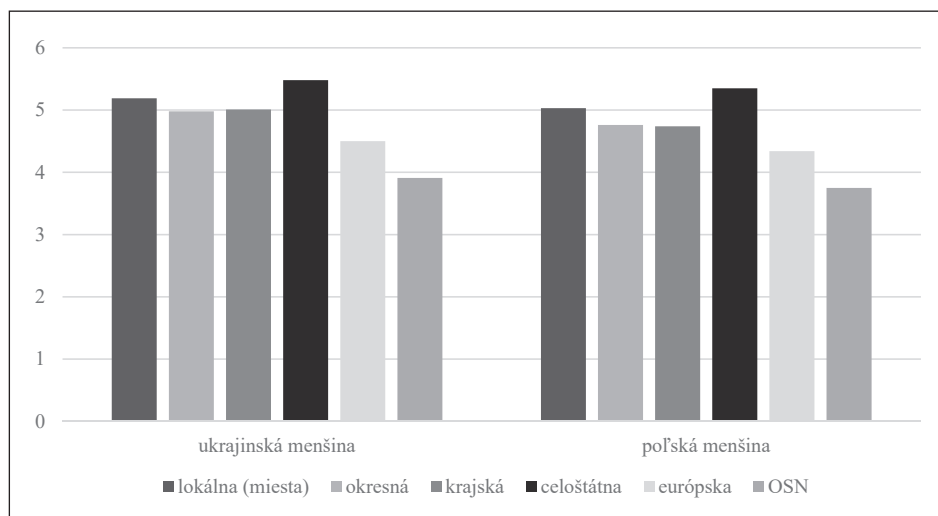
GAJDOŠ, Marian. Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku po roku 1989: (K právnym, jazykovým a školským problémom). In GAJDOŠ, Marian – KONEČNÝ, Stanislav. *Etnické minority na Slovensku*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, s. 82-93.

KOHOUTOVÁ, Klara. Osudy, které napsalo 20. století. Rusíni a Ukrajinci v Československu. In KARPÍŠEK, Jaromír – STURZ, Zbyněk – BLÁHOVÁ, Marie a kol. *České, slovenské a československé dějiny 20. století XII*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018, s. 327-337.

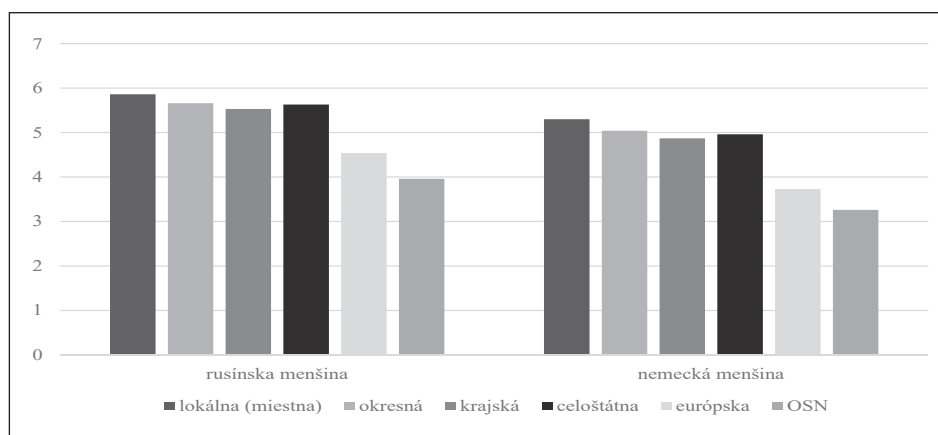
KONEČNÝ, Stanislav. Historické kontexty formovania a vývoja rusínskeho etnika v Karpatoch. In DULEBA, Alexander (Ed.). *Rusíni na Slovensku: Súčasný postavenie a historické kontexty vývinu*. Bratislava – Prešov: ADIN, s. r. o., 2012, s. 34-42.

17 Ústavný zákon č. 100/1960 Sb. [online] Dostupné na internete: <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf> [15. 10. 2018].

Graf č. 3: Priemery odpovedí respondentov ukrajinskej a poľskej národnosti na otázku, na akej úrovni by sa mala riešiť otázka národnostných menšín.

Graf č. 4: Priemery odpovedí respondentov rusínskej a nemeckej národnosti na otázku, na akej úrovni by sa mala riešiť otázka národnostných menšín.

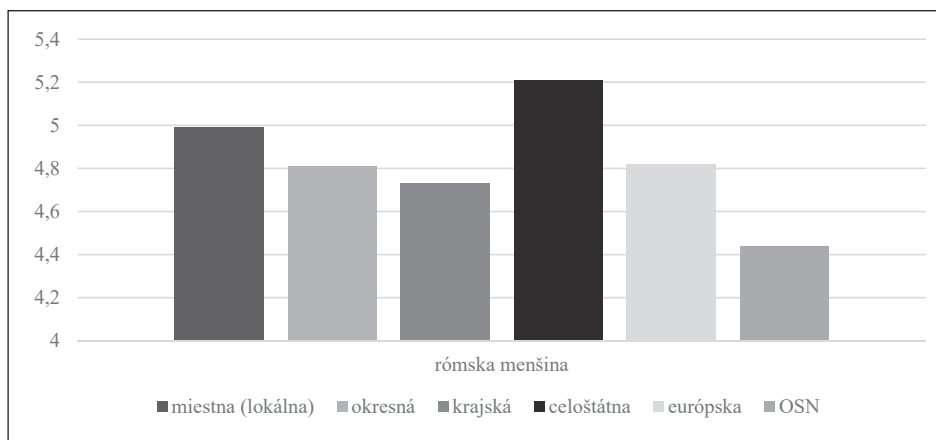
menšina s vlastnou politickou stranou a organizačným zabezpečením sa vyznačovala stabilným postavením aj počas druhej svetovej vojny, no pred jej koncom bola väčšina nemeckého obyvateľstva evakuovaná (mnohí utkali sami) a po ukončení vojny bol zvyšok nemeckej menšiny z územia ČSR na základe kolektívnej viny a v súlade s dohodami z postupimských rokovaní, odsunutý jednostranným transferom. Takéto zlikvidovanie národnostného života nemeckej menšiny po takmer osemstoročnej tradícii a ďalšia faktická neexistencia nemeckého národnostného života na území ČSR (pozostatky

príslušníkov nemeckej menšiny na území nedisponovali žiadnymi národnostnými právmi) až do roku 1989, spôsobilo snahy na jeho revitalizáciu po páde komunistického režimu. Dnes aktivity nemeckej menšiny združené do Karpatonemeckého spolku riadia kultúrny život nemeckej národnostnej menšiny, preto nie sú nečakané ani výsledky z dotazníkového výskumu, kde sa nemeckí respondenti priklonili k miestnej/lokálnej organizácii nemeckého národnostného života na území Slovenska (graf č. 4).

Druhou najpočetnejšou menšinou (po maďarskej) na území Slovenska je rómska menšina.

Represie počas druhej svetovej vojny voči rómskemu etniku, neexistencia národnostných práv rómskej menšiny v Československu až do roku 1989 priniesli výzvu, s ktorou bolo potrebné sa v súvislosti so vznikom samostatnej Slovenskej republiky vysporiadať.¹⁸ Národnostná politika voči novo uznaným národnostným menšinám vrátane Rómov sa postupne konštituovala. V roku 1995 bol založený úrad Splnomocnenca vlády pre riešenie problémov občanov s potrebou osobitnej pomoci. Vznik tohto úradu podnietila zhoršená národnostná situácia a rastúce napätie v spoločnosti v súvislosti so zlým postavením rómskej menšiny. Avšak spomenutý úrad sa orientoval na pomoc obyvateľom v zlej sociálnej situácii a nie výlučne na rómsku problematiku, preto v roku 2001 vznikol Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity, ktorý „...navrhuje, koordinuje a kontroluje činnosti smerujúce k riešeniu problémov rómskej menšiny

Graf č. 5: Priemery odpovedí respondentov rómskej národnosti na otázku, na akej úrovni by sa mala riešiť otázka národnostných menšín.

18 Podrobnejšie o problematike píše pozri napríklad: MELICHÁREK, Maroš. Roma in Košice. In GAYER, Veronika – OTČENÁŠOVÁ, Slávka – ZAHORÁN, Csaba. *Remembering the City: A guide through the past of Košice. Remembering the City.* Budapest – Košice: Terra Recognita – Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2013. s. 157-163.; MUŠINKA, Alexander – ŠKOBLA, Daniel – HURRE, Jakob – MATLOVIČOVÁ, Kvetoslava – KLING, Jaroslav. *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013.* Bratislava: UNDP, 2014, 120 s.; JUROVÁ, Anna. *Rómska menšina na Slovensku v dokumentoch (1945 – 1975).* Košice: Spoločenskovedný ústav, 2008, 1302 s.

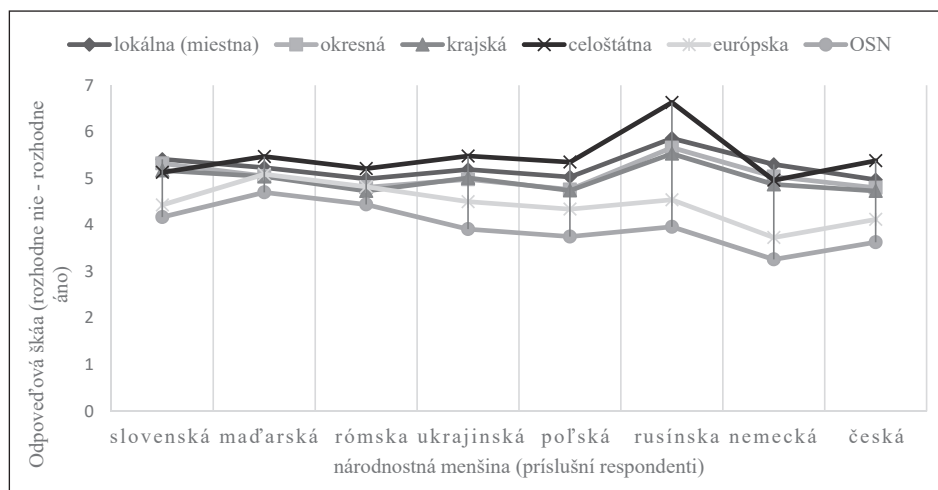

a po odsúhlasení vládou SR realizuje systémové riešenia na dosiahnutie rovnoprávneho postavenia občanov patriacich k rómskej menšine v spoločnosti. Dbá na dodržiavanie základných práv a slobôd zaručených ústavou a zákonmi SR, ako aj medzinárodnými zmluvami o ľudských právach.¹⁹ V súvislosti so spomenutým zákonným orgánom zastupujúcim výlučne záujmy rómskej menšiny na Slovensku, priemernou gramotnosťou rómskeho etnika, existenciou neparlamentnej rómskej politickej strany a pod. sú pochopiteľné i výsledky dotazníkového výskumu, v rámci ktorého sa väčšina rómskych respondentov priklonila k odpovedi, aby sa otázky rómskeho národnostného života riešili na celoštátnej úrovni (graf č. 5).

Záver

I napriek neustále zvyšujúcej sa miere globalizácie a heterogénnosti slovenskej spoločnosti môžeme na základe dát z dotazníkového výskumu z roku 2017 konštatovať, že miera dôvery v celoštátnu kontrolu otázok života národnostných menšín je pomerne vysoká. Na druhom mieste sa v odpovediach príslušníci majority a siedmich minorít priklonili k lokálnej správe otázok života národnostných menšín a jednoznačne najmenšiu dôveru v riadenie života národnostných menšín preukázali respondenti voči OSN. Celosvetové riadenie, ktoré OSN zastupovalo v dotazníkovom výskume je zrejme obyvateľom (v celosvetovom ponímaní malého štátu – Slovenska) príliš vzdialené a nedostupné. Už európska perspektíva riadenia života je v mnohom národnostným menšinám vzdialená (graf č. 6).

Graf č. 6: Priemery odpovedí respondentov všetkých národností a Slovákov na otázku, na akej úrovni by sa mala riešiť otázka národnostných menšín.

19 Podľa článku č. 1 *Štatútu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*. [online] Dostupné na internete: https://www.minv.sk/?statut_rk [15. 10. 2018].

Významným faktorom pri posudzovaní úrovni riadenia života národnostných menšín je spoločensko-historický vývoj jednotlivých národnostných skupín obyvateľstva. Historické faktory ovplyvnili inštitucionálne zabezpečenie a teda kultúrne, spoločenské fungovanie menšiny v prostredí majority. V dôsledku 40-ročného totalitného režimu na území Československa bol vývoj národnostných menšín komplikovaný a museli sa po roku 1989 vysporiadať s mnohými výzvami.

Použitá literatúra

- AKERMARK, Athanasie. *Justifications of Minority Protection in International Law*. London, Boston: Kluwer Law International, 1996, 331 s.
- ĎURKOVSKÁ, Mária. Sčítanie obyvateľstva v roku 1930 a demografické faktory postavenia maďarskej menšiny na Slovensku = Az 1930-as népszámlálás és a szlovákiai magyar kisebbség demográfiai mutatói [Census 1930 and demographic factors of the status of the Hungarian minority in Slovakia]. In SIMON, Attila et al. *Változó világbán – V premenlivom svete: a magyar kisebbség a harmincas évek Csehszlovákiájában – Maďarská menšina v Československu v tridsiatych rokoch*. Komárno: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho – Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, 2015, s. 8-26.
- ĎURKOVSKÁ, Mária. Základné demografické charakteristiky maďarskej menšiny. In Gabzdilová, Soňa. *Vybrané aspekty postavenia maďarskej minority na Slovensku v rokoch 1918 – 1929*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2011, s. 21-47.
- GAJDOŠ, Marián. Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku po roku 1989: (K právnym, jazykovým a školským problémom). In Gajdoš, Marián – Konečný, Stanislav. *Etnické minority na Slovensku*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997, s. 82-93.
- JUROVÁ, Anna. *Rómska menšina na Slovensku v dokumentoch (1945 – 1975)*. Košice: Spoločenskovedný ústav, 2008, 1302 s.
- KOHOUTOVÁ, Klára. Osudy, které napsalo 20. století: Rusíni a Ukrajinci v Československu. In Karpíšek, Jaromír – Sturz, Zbyněk – Bláhová, Marie a kol. *České, slovenské a československé dějiny 20. století XII*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018, s. 327-337.
- KONEČNÝ, Stanislav. Historické kontexty formovania a vývoja rusínskeho etnika v Karpatoch. In Duleba, Alexander (Ed.). *Rusíni na Slovensku: Súčasné postavenie a historické kontexty vývinu*. Bratislava – Prešov: ADIN, s.r.o., 2012, s. 34-42.
- LAJČÁKOVÁ, Jarmila. Metóda zdôvodnenia právnych noriem. In Lajčáková, Jarmila. *Menšinová politika na Slovensku v roku 2011*. Bratislava: Centrum pre výskum etnicity a kultúry, 2012, 139 s.
- MUŠINKA, Alexander – ŠKOBLA, Daniel – HURRLE, Jakob – MATLOVIČOVÁ, Kvetoslava – KLING, Jaroslav. *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*. Bratislava: UNDP, 2014, 120 s.
- ŠUTAJ, Štefan. Slovenské a maďarské politické elity a slovensko-maďarské vzťahy na Slovensku (na príklade roku 2007). In Šutajová, Jana – Ďurková, Mária (Eds.). *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Historické, politologické a právne súvislosti)*. Prešov: Universum, 2007, s. 40-61.

ŠUTAJ, Štefan. Sociálno-demografické charakteristiky maďarskej menšiny na Slovensku. In Šutaj, Štefan a kol. *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1989*. Prešov: Universum, 2008, 216 s.

Internetové zdroje

Deklarácia princípov medzinárodnej kultúrnej (spolu)práce UNESCO (14. zasadnutie generálnej konferencie UNESCO). 4 november 1966, Paríž. [online] Dostupné na internete: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13147&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [19. 09. 2018].

Dohovor o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov UNESCO (33. zasadnutie Generálnej konferencie UNESCO). 20. október 2005, Paríž. [online] Dostupné na internete: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html [19.09.2018].

Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach. časť III, článok 27. [online] Dostupné na internete: <https://cloud6.edupage.org/cloud/Medzinarodny-pakt-o-obcianskych-a-politickych-pravach.pdf?z%3AgtBvYebToZ7NU9Qqg5ZvMZ38Kzx-MIm%2F1bVAYuF%2BTYC%2Frjsecgd1NTx6PYzHpokcw> [19.09.2018].

Štatút splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. [online] Dostupné na internete: https://www.minv.sk/?statut_rk [15. 10. 2018].

Úrad vlády Slovenskej republiky. *Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menšín za rok 2012*. [online] s. 69. Dostupné na internete: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/4804_sprava-o-nm-za-rok-2012-sk.pdf [19. 09. 2018].

Ústava SR. [online] Dostupné na internete: <https://www.prezident.sk/upload-files/20522.pdf> [18. 09. 2018].

Ústavný zákon č. 100/1960 Sb. [online] Dostupné na internete: <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf> [15. 10. 2018].

Všeobecná deklarácia UNESCO o kultúrnej rozmanitosti (31. zasadnutie Generálnej konferencie UNESCO). 2. november 2001, Paríž. [online] Dostupné na internete: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_sk.pdf [19. 09. 2018].

Posuny a súvislosti vo vnímaní etnickej identity a etnicity medzi rokmi 2004 a 2017¹

Juraj Martonyik

Abstract:

The presented research addressed the research of ethnic identity, both at theoretical and empirical level. It focused on ethnic identity and its individual components, stability of these indicators over time (in 2004 and 2017) and on the comparison of monitored variables among individual national minorities in Slovakia. The research was conducted on a sample of 2605 respondents representing the following nationalities: 322 Slovaks, 325 Hungarians, 320 Roma, 320 Ukrainians, 334 Poles, 320 Ruthenians, 339 Germans and 325 Czechs. Ethnic identity within these data has proved to be relatively stable over time, without significant shifts. However, differences were found at the level of its components, showing differences between individual variables (pride, ethnicity, auto-stereotype and cultural engagement) as well as between individual national minorities. Possible implications and directions are then interpreted in the discussion.

Keywords:

Minorities, ethnic identity, ethnicity

Etnicita ako fenomén

Na fenomén etnicity sa dá pozerat' z viacerých uhlov, najčastejšie sa používa ako socio-politický konštrukt a zahŕňa v sebe zdieľaný pôvod, zdieľaný jazyk a zdieľané kultúrne tradície (Ford, Kelly, 2005). Takisto sa však môže chápať ako pocit spolupatričnosti (aj keď je iba predpokladaná) k určitému pôvodu alebo k predkom (Liebkind, 2006). Takto definovaná etnicita sa následne môže vzťahovať na také zoskupenie (etnickú skupinu), ktoré spája spoločná viera v jednotný (či biologický alebo psychologický) pôvod (Liebkind, 2015). Na tomto mieste je dôležité sa pozastaviť nad „vnímaným“ aspektom etnicity, t.j. jej subjektívnosťou. Keďže etnická príslušnosť kladie dôraz na spoločný pôvod a pocit spolupatričnosti, utužuje sa prostredníctvom spoločných kultúrnych zvyklostí, rituálov atď. Takto sa z nej stáva komunitná záležitosť, fenomén prúdiaci z minulosti, nie nevyhnutne objektívnej.

Línia, ktorá sa javí byť spoločná pre rozdielne definície, vo svojej podstate určuje etnicitu ako charakteristiku, ktorá kategorizuje, resp. diferencuje jedincov na základe via-

---

1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV 15-0745 *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)* – (TESS2).

cerých demografických premenných. Rozdiely medzi týmito definíciami sa však odohrávajú nielen v spôsobe, akým dochádza k tejto kategorizácii, ale takisto aj v spôsobe, akým je táto charakteristika internalizovaná, resp. uvedomovaná. Dá sa skonštatovať, že miera a spôsob internalizácie sa líši s ohľadom na čas a dobu, v ktorých boli tvorené. Isajiw (1992) charakterizuje historický vývoj prístupov k skúmaniu etnicity ako odklon od objektívnych, statických determinantov, k tým subjektívnym, situačným a fluidným. Etnicita sa teda v súčasnosti poníma ako subjektívny, resp. sociálny konštrukt, ktorý vzniká a je závislý viac, než na „vrodenej“, nemenných charakteristikách, na subjektívnom vnímaní jedinca, resp. vnímaní a interakciách sociálnych vplyvov na neho pôsobiach. Táto paradigma zvykne smerovať k tendenciám, vykresľovať kategóriu etnicity v závislosti od ideologického rozdelenia sociálnej štruktúry (napr. Smaje, 1997), ktoré v tom prípade slúži funkcionalisticky veľmi obmedzenému cieľu, t. j. udržiavaniu spoločenského statusu quo pri zachovaní súčasného rozloženia síl v spoločnosti. Kategória etnicity môže teda v extrémnej aplikácii tohto prístupu stratiť svoju prirodzenú diferenciatívnu funkciu, ako aj stratiť vysvetľovaciu schopnosť, resp. zjednodušiť tvorbu a adopciu predsudkov, stereotypov atď. Tieto teórie tým pádom redukujú fenomén etnicity zo samostatnej kategórie na epifenomén skutočne esenciálnych, dobre sociologicky zdôvodniteľných fenoménov, ako je napr. moc alebo trieda (Smaje, 1997).

Vo svojej podstate multifaktoriálne podmienenie etnicity ako sociálnej kategórie je dané a nespochybniteľné, berúc do úvahy že etnicita je prijímaná ako široký, dáždňikový pojem, zastrešujúci množstvo faktorov, ako napr. kultúra, kultúrne zvyklosti, atď. (Harawa, Ford, 2010). Etnicita v sebe obsahuje aspekty sociálneho života (t. j. kultúra, zvyky, tradície atď.), takisto ako aj osobnú identitu, ktorú sa ľudia v istom kolektíve (v rôznej miere dobrovoľnosti, resp. uvedomovania) rozhodnú zdieľať (Airhihenbuwa, 2007).

Ford a Harawa (2010) rozlišujú v rámci definície etnicity dve dimenzie: atribučnú dimenziu, ktorá opisuje a zatrieďuje unikátne charakteristiky skupín (ako napr. kultúrne zvyklosti) a vzťahovú dimenziu, ktorá charakterizuje skupinu vo vzťahu k spoločnosti, v ktorej sa táto skupina nachádza. Klasická definícia etnicity vo svojej podstate definuje len atribučnú dimenziu, ako napr. u Johnsona (2000): zdieľaná kultúra a spôsob života, najmä ako sa odzrkadľuje v jazyku, zvykoch, náboženstve a v iných inštitucionálnych formách, materiálna kultúra ako sú oblečenie a jedlo a kultúrne produkty ako hudba, literatúra a umenie. Ford a Harawa (2010) však argumentujú, že takáto definícia slúži dostatočne na porozumenie osobnej identity a pre skupinové sociokultúrne charakteristiky, ale nie je postačujúca pre porozumenie postavenia skupín v rámci spoločenského poriadku, preto vzniká potreba druhej, vzťahovej dimenzie.

Etnická identita

Proces formovania identity ako zastrešujúceho konštruktov mnohých „nižších“ konštruktov sa takisto nezaobíde bez identifikácie jednotlivých zložiek a ich relatívnej dôležitosť. Identita je o zvláštnostiach, dilemách, protirečeniach a imperatívoch vzťahov medzi individuom a ich sociálnym prostredím (Verkuyten, 2005). Už základná práca o identite od Tajfela (1981) rozlišuje dva základné komponenty identity, a to osobná a sociálna, a tá druhá sa odvíja od priznania členstva a pripísanej hodnoty voči určitým skupinám.

Dynamika týchto dvoch zložiek a ich vzájomné interakcie môžu poskytnúť základný orientačný rámec takisto pre zaradenie miery subjektívnosti, resp. „voliteľnosti“ etnickej identity ako takej. Subjektívne presvedčenia v spoločný pôvod alebo históriu sú totiž sociálne vykonštruované a tým pádom budú vždy predmetom re-interpretácií, úprav a zmien (Liebkind, 2015). Takisto však závisia významnou mierou od toho, ako sú prijímané a rozpoznávané druhými ľuďmi. Verkuyten (2005) tvrdí, že etnická identita je udržateľná len do tej miery, do akej je vyjadrená a potvrdená v sociálnych interakciách. Toto dáva priestor pre tvrdenie o určitej prispôsobivosti subjektívnej zložky etnickej identity, avšak objektívna časť je jej „uzemňujúca“ zložka. Etnická identita sa teda javí byť menej dôležitá v miere voliteľnosti vlastnej etnickej identity, ale skôr vo význame ktorý je etnickej identite jednotlivcom stanovený (Liebkind, 2015). Okrem týchto, existuje ešte množstvo ďalších faktorov, ako sú napr. jazyk, náboženstvo, rasa, kultúrne zvyky, takisto ako aj pocit spoločnej histórie, či symboliky spojenej s členstvom v etnickej skupine, ktoré slúžia na podporovanie a posilňovanie tohto subjektívneho pocitu spolupatričnosti (Cohen, 2004; Verkuyten, 2005). Cohen (2004) argumentuje, že tvorba a syntéza etnickej identity je ovplyvňovaná zmenami vo vnútri konkrétnej etnickej skupiny, tak aj zmenami vo vzťahoch voči skupinám, s ktorými je v kontakte. Dá sa povedať, že *„ani kultúra, ani etnicita nie je niečo čo ľudia majú, ale ani niečo, k čomu patria. Sú to skôr komplexné repertoáre, ktoré ľudia zažívajú, používajú, učia sa vo svojich každodenných životoch, v ktorých neustále konštruujú kontinuálny zmysel a pocit ich samých, ako aj porozumenie ich blízkych.“* (Jenkins, 1997, p. 14)

Komponenty etnickej identity

Na základe zistení prác existuje množstvo teoretických a metodologických prístupov k štúdiu, resp. k meraniu etnickej identity. Napríklad sociokognitívny, ktorý pozostáva z identifikácie troch dimenzií etnickej identity, ktoré sú kognitívna, evaluačná (hodnotiacia) a emocionálna (totožné dimenzie s teóriou sociálnej identity, napr. Tajfel, 1981). V tomto prístupe sú teda jednotlivé zložky definované svojím dopadom na prejavené interné či externé aspekty individuality. Iný spôsob konceptualizácie komponentov etnickej identity predstavuje práca Phinneyovej (1990), ktorá identifikovala na základe meta-analýzy štyri kategórie komponentov; 1. sebaidentifikácia: identita sa prostredníctvom tohto komponentu chápe ako samým sebou opísaná a pripísaná charakteristika, ktorou sa jedinec dobrovoľne a samostatne označí za člena istej etnickej skupiny; 2. pocit spolupatričnosti: predstavuje emocionálnu zložku etnickej identity, tvorenú subjektívnym, emocionálnym, resp. afektívnym pocitom prináležitosti k skupine; 3. postoje k vlastnej skupine: predstavujú kognitívnu a hodnotiacu zložku voči vlastnej skupine; 4. angažovanosť v kultúrnom živote: predstavuje určitú „behaviorálnu zložku“, záujem o kultúrny život etnickej skupiny prejavenej aktívnou participáciou v rituáloch danej skupiny.

Viacnásobné etnické identity

S postupnou zvyšujúcou sa diverzitou a globálnou multikulturalitou je dôležité sa pozastaviť nad výzvami, ktoré súčasné usporiadanie sveta prináša. Zaujímavým aspektom zostáva spôsob rozriešenia „etnických konfliktov“, avšak nie na interindividuálnej

úrovni, ale na intraindividuálnej, t. j. ako jedinca v dnešnom svete prijíma rozdielne vplyvy rôznych skupín, ku ktorým môže hypoteticky patriť. Napriek tomu, že z tradičného hľadiska by prirodzene predstava viacnásobnej etnickej identity predstavovala ťažko predstaviteľný konštrukt, z dôvodu danosti a nemennosti (vrodenosti) etnickej identity, v subjektívnom prístupe, už táto predstava nadobúda obhájiteľnejšie kontúry. Pri porovnaní pôsobiacich síl na jedinca (či intrapsychické, alebo sociálne) nie je vylúčené, aby pripísal svoju „patričnosť“, resp. lojalitu viacerým skupinám súčasne, aj keď samozrejme určitá hierarchia dôležitosti nie je vylúčená, možno až nevyhnutná. Za týmto účelom je potrebnú tradičnú statickú „deskriptívnu“ definíciu obohatiť o dynamické aspekty riešenia konfliktov, vychádzajúcich z často protichodných síl, pôsobiacich na začlenenie jedinca do určitej etnickej skupiny. Podľa De Vijvera a kol. (2015) tradičné modely, zakladajúce sa na rozlíšení dvoch zásadných zložiek identity („mainstreamová“, a etnická) zlyhávajú tam, kde vzniká potreba vysvetliť alebo opísať tvorbu identity jedincov žijúcich v rámci zón s vysokým podielom kultúrnej diverzity. V takomto prostredí sú teda nevyhnutné konflikty na intraindividuálnej úrovni v procese prijímania vlastnej etnicity.

Vertovec (2010) opisuje tento proces zmeny od „obyčajnej“ diverzity ako posun k superdiverzite, kde sa pod vplyvom rôznych faktorov diverzifikuje a transformuje samotná diverzita. Tento fenomén by sa dal ilustrovať tým, že zatiaľ, čo ľudia z rôznych etnických skupín vždy migrovali a zachovávali si rôznu mieru svojich pôvodných kultúrnych tradícií, v súčasnosti tento jav nabral bezprecedentnú rýchlosť a medzi samotnými kultúrnymi „ostrovmi“ diverzity dochádza k ďalšej diverzifikácií (pozri napr. Cohen, 1997). K faktorom, ktoré zvyrazňujú rýchlosť ako aj hĺbku týchto zmien, sa dá zaradiť podľa Castellsa (1996) skutočne masové rozšírenie internetu ako komunikačného prostriedku, objavenie sa nových komunikačných technológií a bezprecedentná ekonomická migrácia ktoré spoločne vytvorili „sieťovú spoločnosť“, v ktorej ľudia žijú a pracujú s ohľadom na ich „virtuálnych“ rovesníkov v niekedy až gigantických internetových komunitách.

Funkcia etnickej identity ako ochranného faktora za účelom vytvorenia adekvátneho self-konceptu (Tajfel, Turner, 1979) je dôležitým aspektom etnickej identity. Najčastejšie spomínaná, ako aj skúmaná funkcia etnickej identity, je v rámci jej teoretizovaného prepojenia na psychologický well-being (Castle, Knight, Waters, 2011), keď sa etnickej identite pripisuje ochranný, mediačný účinok. Miera, do akej je tento efekt robustný, sa však líši od jedného výskumu k druhému a výskumy sú v tejto oblasti často vykonávané na veľmi špecifických vzorkách a selektívnom výbere skúmaných charakteristík.

Medzi často uvádzané dôvody výskumu etnickej identity patria jej hypotetizované protektívne efekty, konkrétnejšie napr. ako možný zdroj reziliencie v priebehu vývinu ohrozených detí (Reyes, Elias, Parker, & Rosenblatt, 2013; Kuperminc, Wilkins, Jurkovic, Perilla, 2013). Časť výskumov v tomto ohľade potvrdzuje niektoré protektívne efekty, avšak u špecifických vzoriek, ako napr. latinoameričanov (Umaña-Taylor, Updegraff, 2007). Etnická identita sa javí byť takisto silným korelátom lepších adaptačných psychologických výsledkov (Serrano-Villar, Calzada, 2016), ale sebavedomie je hypotetickým moderujúcim faktorom v tomto vzťahu (Brody, Chen, Murry, Ge, Simons, Gibbons, 2006).

Metóda

Prezentovaný výskum sa sústredil na porovnanie stability etnickej identity a jej komponentov v čase, ako aj na porovnanie jednotlivých menšín zastúpených vo výskumnej vzorke. Uskutočnil sa na dátach zozbieraných v druhej polovici roku 2017 na Slovensku a tieto dáta boli porovnávané oproti 1. kolu zberu, uskutočnenému v roku 2004. Analýza bola prevedená na výskumnom súbore pozostávajúcom z 2605 respondentov zastupujúcich nasledovné národnosti: 322 Slovákov, 325 Maďarov, 320 Rómov, 320 Ukrajincov, 334 Poliakov, 320 Rusínov, 339 Nemcov a 325 Čechov, s rovnomerným zastúpeným mužov a žien (v celkovej vzorke 48% mužov a 52 žien). Vekové kategórie boli rozdelené do štyroch skupín a to do 34 rokov (712 respondentov), 35 – 44 rokov (477 respondentov), 45 – 54 rokov (606 respondentov) a 55 a viac (810 respondentov). Pri prezentácii výsledkov budú pre jednotlivé národnosti použité nasledovné skratky: Slováci = Sk; Maďari = Ma; Rómovia = Ro; Česi = Cz; Rusíni = Ru; Ukrajinci = Uk.

Operacionalizácia jednotlivých zložiek etnickej identity vychádzala konceptuálne z vyššie spomenutého Phinneyovej modelu komponentov etnickej identity (1990), ktorý postuluje štyri základné zložky, ktoré boli zastúpené položkami dotazníka. Konkrétne to boli položky zamerané na: 1. zisťovanie pociťovanej národnej hrdosti (1. položka); 2. Subjektívne pociťovaná príslušnosť k etnicite (1. položka); 3. Auto-stereotyp ohľadom vlastnej skupiny (8. položiek); 4. Miera angažovanosti v kultúrnom živote (2. položky). Všetky tieto položky boli zisťované na 7-bodovej bipolárnej škále, so stredom škály (4) slúžiacim ako neutrálny postoj, zatiaľ čo 1 znamená negatívny alebo odmietavý postoj a 7 pozitívny, prijímajúci pól. Z týchto položiek vytvorená spoločná miera vykazuje reliabilitu $C\alpha = .88$. Interkorelácie medzi týmito položkami sú uvedené v tabuľke 1 (Pearson).

Tabuľka 1: Interkorelácie medzi jednotlivými komponentami etnickej identity

Komponenty	Hrdosť	Príslušnosť	Autostereotyp	Angažovanosť
Hrdosť	1	.353**	.225**	.183**
Príslušnosť		1	.252**	.246**
Autostereotyp			1	.130**
Angažovanosť				1

** korelácie sú významné na úrovni 0.01

Výsledky

V rámci prezentovaných premenných boli skúmané ich úrovne medzi jednotlivými národnosťami v rámci výskumného súboru. Úroveň celkovej globálnej miery (konceptualizovanej podľa Phinneyovej modelu) etnickej identity bola v rozsahu oboch kôl zberu dát relatívne stabilná a to pre celý výskumný súbor, bez ohľadu na etnickú príslušnosť, a to v pozitívnych oblastiach 7-bodovej škály. Z analýz a porovnaní globálnej etnickej identity bola vylúčená slovenská národnosť, z dôvodu chýbajúcich údajov v prvom kole zberu dát.

Pri prezentácii výsledkov sú použité nasledovné skratky premenných: EI-G = celková miera etnickej identity; EH = hrdosť na vlastnú etnicitu; EP = subjektívne deklarovaná etnická príslušnosť; EAS = etnický autostereotyp; KA = kultúrna angažovanosť. Priemery a štandardné odchýlky týchto premenných a základné porovnanie je uvedené v tabuľke č. 2.

Tabuľka 2: Globálne hodnoty skúmaných premenných v rámci dvoch kôl zberu

		2004	2017
EI-G	Sk	x*	5.56/0.74
	Ma	5.45/0.80	5.29/0.85
	Ro	5.53/0.58	4.97/0.90
	Uk	5.61/0.52	5.47/0.68
	Pl	4.97/0.73	5.42/0.58
	Ru	5.52/0.62	5.77/0.64
	Ne	5.39/0.69	5.39/0.59
	Cz	5.38/0.82	5.40/0.73
	All	5,409/0.71	5,408/0.75

* chýbajúce údaje

V rámci jednotlivých národností však dochádza k výraznejším posunom v týchto ukazovateľoch. V tabuľke č. 3 sú uvedené hodnoty skúmaných premenných vzhľadom k jednotlivým zastúpeným národnostiam. Prvé číslo predstavuje priemernú hodnotu danej položky, druhé za lomkou jej štandardnú odchýlku.

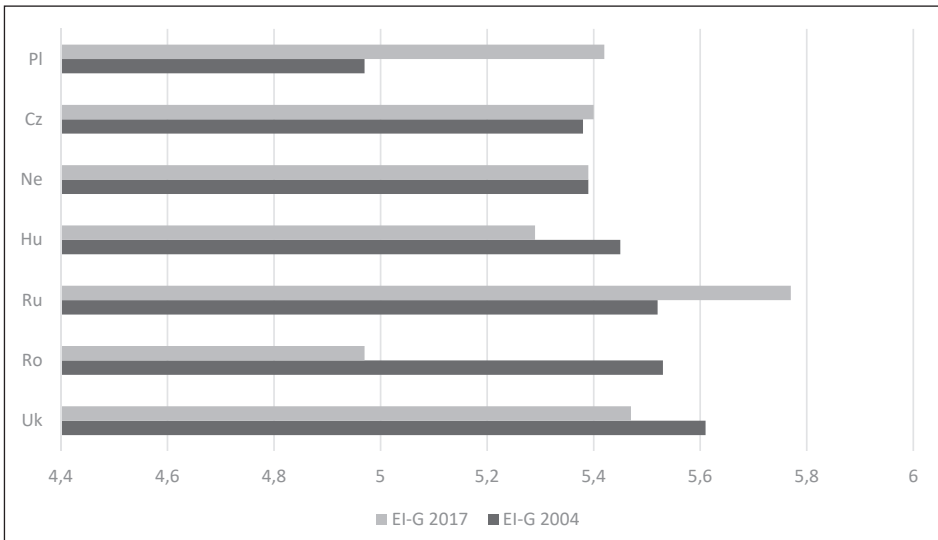
Tabuľka 3: Priemerné hodnoty komponentov etnickej identity podľa etnickej príslušnosti

		Kolo 2004				Kolo 2017			
		EH	EP	EAS	KA	EH	EP	EAS	KA
Národnosť	Sk	5.60/1.25	x*	3.77/0.97	4.94/1.19	6.23/1.00	5.61/1.32	5.37/1.18	5.03/1.03
	Ma	6.14/1.11	5.25/1.42	5.17/1.17	5.12/0.91	5.70/1.20	5.15/1.43	5.26/1.11	5.05/1.01
	Ro	5.98/1.04	5.91/1.19	4.80/0.90	5.44/0.69	5.54/1.28	5.39/1.41	4.76/1.24	4.20/1.17
	Uk	6.14/0.76	5.87/0.91	5.09/0.94	5.38/0.70	5.96/1.02	5.66/1.26	5.38/1.01	4.88/0.94
	Pl	5.59/1.01	5.16/1.49	4.30/1.08	4.84/0.97	5.97/0.95	5.59/1.25	5.36/0.83	4.75/0.78
	Ru	6.21/0.81	5.98/1.04	4.55/1.02	5.35/0.76	6.28/0.91	6.09/1.11	5.57/1.02	5.16/0.83
	Ne	5.96/0.92	5.85/1.17	4.21/1.21	5.59/0.83	5.94/1.05	5.47/1.23	5.37/0.76	4.77/0.76
	Cz	5.45/1.41	5.72/1.60	4.93/1.22	5.40/0.91	6.05/1.04	5.31/1.37	5.38/0.94	4.85/0.96

* chýbajúce údaje

Hodnoty uvedené v tabuľke č. 3 boli testované za účelom zistenia významnosti rozdielov medzi jednotlivými národnosťami. Tieto porovnania sú uvedené v grafickej podobe v nasledujúcich grafoch, s významnosťou rozdielov určujúcou zoskupenia jednotlivých národností. Hodnoty globálnej etnickej identity a jej komponentov podľa národnosti sú zobrazené vizuálne v nasledujúcich grafoch, kde sú dané skúmané premenné uvedené zostupne. Rozdiely medzi skupinami boli označené ako signifikantné na základe analýzy jednovhodnou ANOVA. Hierarchia v dosahovaných hodnotách globálnej etnickej identity je zobrazená v grafe 1.

Graf 1: Porovnanie hodnôt globálnej etnickej identity medzi rokmi 2004 a 2017

Na identifikovanie významnosti jednotlivých rozdielov medzi kolami zberu boli prevedené t-testy pre jednotlivé národnosti, ktoré ukázali najvýznamnejšie rozdiely medzi príslušníkmi rómskej ($t(272) = 6.577, p = .01$, priemerný pokles o 0.561, Cohenovo $D = 0.74$) a poľskej minority ($t(298) = -6.097, p = .01$, priemerný vzrast o 0.443, Cohenovo $D = 0.68$). Významnú zmenu zaznamenali ešte Rusíni ($t(317) = -3.647, p = .01$, priemerný vzrast o 0.256), u ostatných etník sa ukázala byť etnická identita v čase relatívne stabilnou. V nasledujúcich grafoch budú uvedené porovnania jednotlivých respondentov rozdelených podľa národnosti a zostupne podľa dosiahnutých hodnôt pre jednotlivé komponenty.

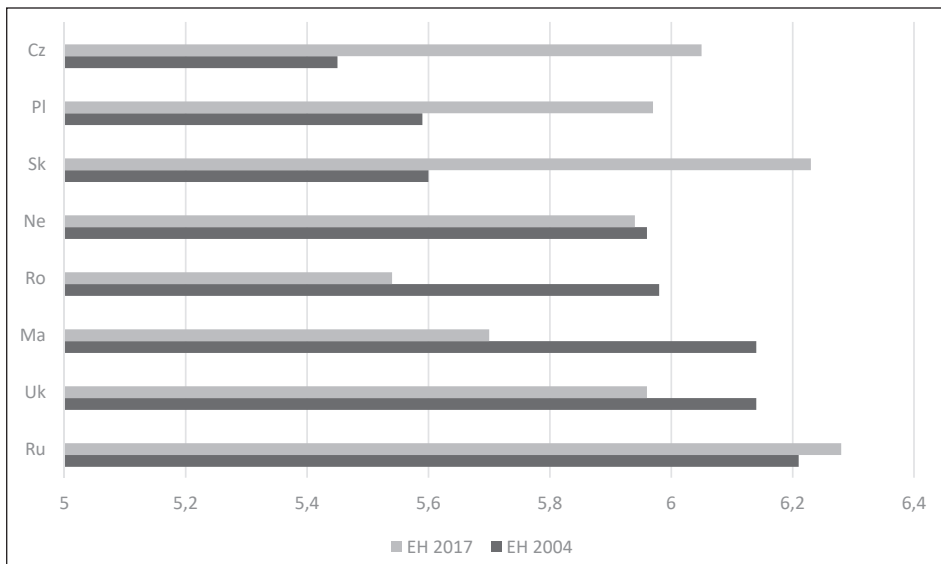
Tabuľka 4: Priemerné veľkosti rozdielov v skúmaných premenných medzi rokmi 2004 a 2017 pre jednotlivé národnosti:

	EH	EP	EAS	KA	Celkový priemerný rozdiel
Sk	+0.69*	X**	+1.59*	+0.09	+0.77**
Ma	-0.44*	-0.10	+0.09	-0.07	-0.13
Ro	-0.44*	-0.52*	-0.05	-1.23*	-0.56
Uk	-0.19	-0.21	+0.28*	-0.51	-0.16
Pl	+0.37*	+0.42*	+1.06*	-0.08	-0.44
Ru	+0.07	+0.11	+1.02*	0.19	+0.35
Ne	-0.02	-0.38*	+1.16*	-0.82*	-0.02
Cz	+0.60*	-0.41*	+0.46*	-0.55*	+0.02
Celkový priemerný rozdiel	+0.08	-0.15	+0.70	-0.37	

* významný rozdiel pri $p = .01$

** chýbajúce údaje

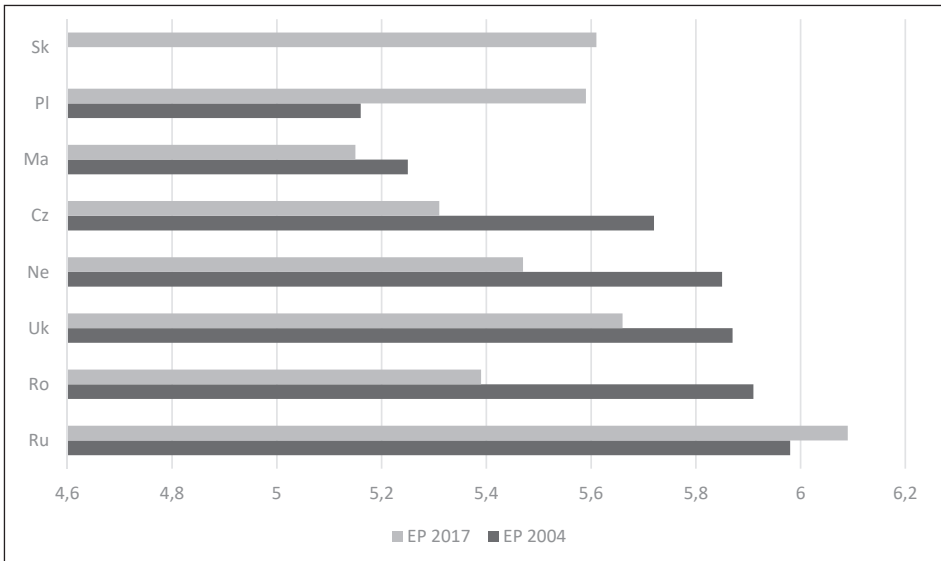
Graf 2: Porovnanie hodnôt hrdosti na vlastnú etnicitu medzi rokmi 2004 a 2017

Analýza rozdielov medzi jednotlivými národnosťami v rámci 1. kola ukázala štatisticky významné rozdiely v etnickej hrdosti (graf 2) (jednovchodná ANOVA, $F(1273) = 12.325$, $p = .01$), s prvými piatimi národnosťami tvoriacimi prvú skupinu (Ru, Uk, Ma, Ro a Ne) bez významných rozdielov, a následne druhú skupinu (Sk, Pl a Cz) a me-

dzi týmito dvoma zoskupeniami sa nachádzajú významné rozdiely, určené rozdielom medzi Nemcami a Slovákmi (Tukey, $p = 0.046$). V rámci 2. kola jednovchodná ANOVA takisto potvrdila významné rozdiely medzi národnosťami ($F(1324) = 8.74$, $p = .01$), a následne umožnila hierarchickú postupnosť podľa rozdielov medzi národnosťami (t. j. zostupne 1: Ru, Sk, Cz, Pl, Uk, Ne; 2: Ma, Ro), so štatistickou silou $D = 0.55$ (medzi nemeckou a maďarskou národnosťou), a s celkovým rozdielom rozsahu nepresahujúcim 0.66 Cohenovho D (medzi prvým a posledným miestom, t. j. Rusínmi a Rómami).

Graf 3: Porovnanie hodnôt deklarovanej etnickej príslušnosti medzi rokmi 2004 a 2017

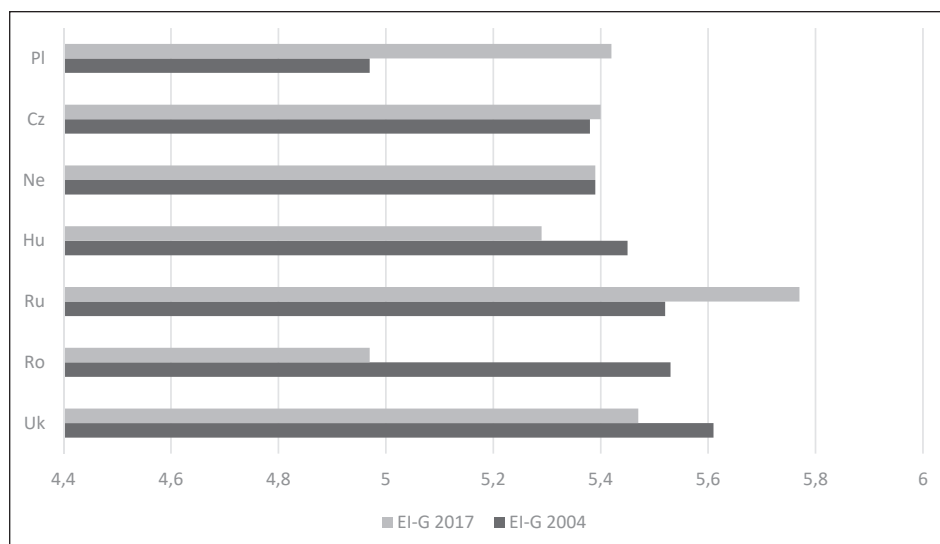

Nasledovne bola analyzovaná deklarovaná etnická príslušnosť (EP, graf 3) vzhľadom na kolá zberu. Najvýraznejšie rozdiely sa ukázali v poklese rómskej identifikácie s ich etnickou menšinou ($t(317) = 3.547$, $p = .01$, Cohenovo $D = 0.40$), a najstabilnejšie identifikovaní so svojou etnicitou sú respondenti maďarskej a rusínskej národnosti. Rozdiely medzi jednotlivými národnosťami boli analyzované pre obe kolá zberu (jednovchodná ANOVA, v prvom kole $F(1099) = 10.403$, $p = .01$; v druhom $F(1324) = 7.582$, $p = .01$). Nasledovná analýza post-hoc testami (Tukey) ukázala že rozdiely v rámci prvého kola umožňujú vytvoriť dve zoskupenia (1: Ru, Ro, Uk, Ne, Cz; 2: Ma, Pl), s významným rozdielom medzi českou a maďarskou národnosťou ($p = .021$, Cohenovo $D = 0.31$). V rámci druhého kola sú na vrchu pomyselného rebríčka rusínski a ukrajinskí respondenti (od slovenských $p = .023$, s Cohenovým $D = 0.31$).

Ako ďalší komponent etnickej identity sa analyzovala kompozitná miera etnického autostereotypu (EAS, Graf 4), kde sa dá spomedzi všetkých komponentov vidieť najväčší pozitívny nárast medzi rokmi 2004 a 2017. Rozdiely medzi dvoma kolami zberu

boli analyzované, ale napriek významnosti rozdielov sa posuny neukázali byť až tak markantné než u druhých komponentov. Najvýraznejší rozdiel bol zaznamenaný u respondentov slovenskej národnosti, kde sa ukázal byť pozitívny ($t(319) = -13.246, p = .01, \text{Cohenovo } D = 1.47$). Analýza rozdielov medzi národnosťami ukázala významnosť rozdielov pre obe kolá zberu (jednovchodná ANOVA, v prvom kole $F(1259) = 32.329, p = .01$; v druhom $F(1324) = 8.749, p = .01$). Post-hoc testovanie (Tukey) umožnilo na základe signifikancie rozdielov roztriediť respondentov na 2 skupiny, kde sa významný rozdiel ukázal pri slovenských respondentoch ($p = .01$). V rámci druhého kola došlo k určitému vyrovnaniu a stabilizácii tohto ukazovateľa, kde takmer všetky národnosti dosiahli podobný, štatisticky nevýznamný rozdiel oproti iným národnostiam, okrem Rómov, ktorí sa umiestnili na poslednej priečke postupnosti (Tukey, $p = .01$, od prvých rusínskych respondentov so štatistickou silou Cohenovho $D = 0.72$, a od predposledných maďarských 0.43).

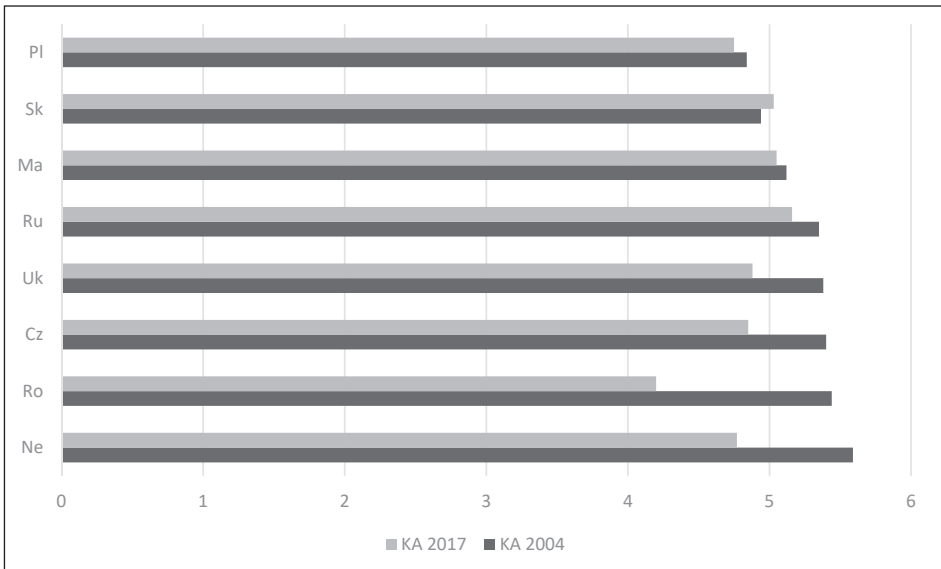
Graf 4: Porovnanie hodnôt etnického autostereotypu medzi rokmi 2004 a 2017

V otázke kultúrnej angažovanosti (KA, graf 5) v rámci dvoch kôl zberu takisto nedošlo k výraznejším posunom, najväčší rozdiel medzi rokmi 2004 a 2017 zaznamenali respondenti rómskej národnosti, a to pokles v kultúrnej angažovanosti o 1.23 bodu ($t(318) = 11.511, p = .01, \text{Cohenovo } D = 1.29$). Rozdiely medzi národnosťami boli skúmané jednovchodnou ANOVA (v prvom kole $F(1276) = 14.152, p = .01$; v druhom $F(1324) = 15.633, p = .01$). Na základe post-hoc testovania (Tukey) sa identifikovali dve zoskupenia (1: Ne, Ro, Cz, Uk, Ru; 2: Ru, Ma, Sk, Pl), s jediným významnejším predelom až na 5. až 6. priečke zostupného poradia (medzi nemeckou a maďarskou národnosťou $p = .01$), ale bez výraznejšej zmeny v rámci celkového poradia a s celkovým rozpätím v rámci prvého a posledného miesta sily efektu (Cohenovo D) 0.83. V rámci druhého

kola sa takisto opakuje situácia podobných hodnôt naprieč národnosťami, ale opäť sa výrazne odlišujú na poslednom mieste respondenti rómskej národnosti od predposledných Nemcov ($p = .01$, Cohenovo $D = 0.58$).

Graf 5: Porovnanie hodnôt etnickej kultúrnej angažovanosti medzi rokmi 2004 a 2017

Diskusia

Výskum bol zameraný na etnickú identitu a jej premeny a posuny. Medzi oboma kolami zberu sa vyskytli viaceré posuny, ale etnická identita ako globálna miera pozostávajúca zo štyroch ukazovateľov zostala z veľkej časti nemenná a ukázala sa ako relatívne stabilná počas obdobia 13 rokov. Avšak na úrovni jednotlivých etnických príslušností a komponentov etnickej identity došlo k viacerým posunom. Za zmienku takisto stojí fakt, že napriek rozdielnym hodnotám pre jednotlivé národnosti, sa tieto pohybovali vždy v pozitívnych oblastiach meracieho nástroja. Potvrdzujú sa tým funkcie etnickej identity ako protektívneho faktora (napr. Umaña-Taylor & Updegraff, 2007, Castle, Knight, Watters, 2011), takisto ako aj jej ochranná funkcia voči negatívnym hodnoteniam prichádzajúcim z vonkajšieho prostredia (Serrano-Villar, Calzada, 2016). Tento fakt umožňuje úvahu smerom možného vzťahu medzi etnickou identitou, sebavedomím a rozličnými pozitívnymi ukazovateľmi (napr. akademickým výkonom, Umaña-Taylor & Updegraff, 2007), a hypotetizovanie pozitívneho dopadu „etno-edukácie“ na celkové výkony v rôznych častiach života. Tento efekt je teoretizovaný (napr. Schwartz, Zambanga, Hernandez Jarvis, 2007; Kulis, Marsiglia, Kopak, Olmsted, Crossman, 2012.), ale zostáva otázkou jeho všeobecnosť, resp. využiteľnosť z hľadiska rôznych etníc. Keďže etnická identita ako taká je multifaktoriálny konštrukt, jej jednotlivé komponenty by

mohli variovať (a z hľadiska prezentovaného výskumu aj variujú) v závislosti od mnohých iných pôsobiacich činiteľov.

Ako je zjavné z tabuľky č. 4, medzi národnosťami ako aj v jednotlivých komponentoch sa nachádzajú významné rozdiely. V celkovej úrovni etnickej identity došlo k najväčším zmenám u príslušníkov rómskej a poľskej etnicity, kde sa otvára možnosť diskusie nad externými faktormi vplývajúcimi na úroveň týchto premenných (napr. sociálna situácia, zahraničná ako aj domáca politika, vnímanie majoritou z hľadiska auto- a heterostereotypov, atď.) Prehľbuje sa rozdiely v sociálnej oblasti ako aj vo vnímaní rómskej menšiny (nielen) majoritou (Výrost, Martonyik, 2018) môžu takisto vplývať na celkovú etnickú identitu a jej komponenty. Teda z hľadiska jednotlivých komponentov sa javí byť najstabilnejším ukazovateľom etnickej identity etnická hrdosť a etnická príslušnosť, bez štatistickej významnosti medzi dvoma kolami zberu dát. Naopak, vnímaný etnický autostereotyp je komponent ktorý zaznamenal najväčší nárast v rámci celej výskumnej vzorky, s výnimkou respondentov rómskej národnosti, u ktorých posun nedosiahol štatistickú významnosť. K tomu, keď sa pripojí fakt, že posun ohľadom vnímania autostereotypu bol výrazne pozitívny, dá sa skonštatovať že ochranná a súdržná funkcia autostereotypu (Triandis a kol., 1982), zostala zachovaná, až zvýraznená, v rámci predkladaného výskumného súboru. Výraznejší prepad kultúrnej angažovanosti môže byť chápaný v kontexte nepripisovania dôležitosti kultúrnej ritualizácii z hľadiska majoritnej spoločnosti, ohľadne pozitívne vnímaných kultúrnych prejavov, ako je napr. majoritou prijímaná kultúra hudby u Rómov, ktorá však neneguje negatívny stereotyp Rómov ako takých (Bittnerová, 2014), čiže opodstatnenosť tejto zložky pre samotných Rómov môže v čase klesať a strácať na hodnote. Avšak takúto hypotézu by bolo potrebné potvrdiť, resp. vyvrátiť budúcim výskumom, keďže súčasné dáta to neumožňujú.

Rozdiely medzi jednotlivými národnosťami v rámci skúmaných premenných sú samostatná kapitola, pretože napriek štatisticky významným posunom medzi rokmi 2004 a 2017 sa nepreukázal žiadny trend v podobe podobnosti poradí, či vo veľkosti jednotlivých rozdielov. Snáď výnimku tvoria, len v niekoľkých prípadoch, respondenti rómskej etnicity, najmä v oblasti kultúrnej angažovanosti a pozitívnosti vnímaného auto-stereotypu, keďže spomedzi všetkých respondentov mali najmenej pozitívny auto-stereotyp (napriek tomu stále v pozitívnej oblasti), a najnižšiu mieru kultúrnej angažovanosti. Rozdiely medzi jednotlivými národnosťami sú z hľadiska štatistickej sily v celkovom obraze, aj keď nie zanedbateľné, tak nejednoznačné ohľadom ich pôvodu. Podsúva sa myšlienka ohľadom možnej interakcie faktorov ako je napr. sociálny status u Rómov, veľkosť danej menšiny, zastúpenie na lokálnej ako aj globálnej úrovni politiky, či vnímaná stabilita danej menšiny, takisto ako aj heterostereotypy ohľadom jednotlivých národností (pozri napr. Torres, 2003; Gloria, Hird, 2011). Z hľadiska stability etnickej identity najmenšie zmeny boli zaznamenané u respondentov nemeckej, českej, maďarskej a ukrajinskej národnosti, na druhej strane sa nachádza rómska národnosť. Toto smerovanie by mohlo naznačiť sociálny status, resp. vnímanie sociálneho statusu danej menšiny ako jeden z faktorov vplývajúcich na etnickú identitu.

Použitá literatúra

- AIRHIHENUWA, C. O. (2007). *Healing our differences: The Crisis of Global Health and the Politics of Identity*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- BITTNEROVÁ, D. (2013). *Etnické komunity: Romové*. FHS UK.
- BRODY, G. H., CHEN, Y. F., MURRY, V. M., GE, X., SIMONS, R. L., GIBBONS, F. X. (2006). Perceived discrimination and the adjustment of African American youths: a five-year longitudinal analysis with contextual moderation effects. *Child Development*, 77(5), s. 1170-1189.
- CASTELLS, M. (1996). *The rise of the network society*. London: Blackwell.
- CASTLE, H., KNIGHT, E., WATTERS, C. (2011). Ethnic identity as a protective factor for looked after and adopted children from ethnic minority groups: A critical review of the literature. *Adoption Quarterly*, 14(4), s. 305-325.
- COHEN, R. (1997). *Global diasporas*. London: UCL Press.
- COHEN, E. H. (2004). Components and symbols of ethnic identity: A Case Study in Informal Education and Identity Formation in Diaspora. *Applied psychology: an international review*, 53 (1), s. 87-112.
- FORD, M. E., KELLY, P. A. (2005). Conceptualizing and categorizing race and ethnicity in health services research. *Health services research*, 40 (5.2), s. 1658-75.
- FORD, C. L., HARAWA, N. T. (2010). A new conceptualization of ethnicity for social epidemiologic and health equity research. *Social science & medicine*, 71(2), s. 251-258.
- GLORIA, A. M., HIRD, J. S. (1999). Influences of Ethnic and Nonethnic Variables on the Career Decision-Making Self-Efficacy of College Students. *The Career Development Quarterly*, 48: s. 157-174.
- ISAJIV, W. (1992). Definition and dimensions of ethnicity: A theoretical framework. Challenges of Measuring an Ethnic World: Science, politics and reality: Proceedings of the Joint Canada-United States Conference on the Measurement of Ethnicity. s. 407-27.
- JENKINS, R. (1997). *Rethinking ethnicity: Arguments and explorations*. London: Sage Publications.
- JOHNSON, A. G. (2000). The Blackwell Dictionary of Sociology: A User's Guide to Sociological Language. *Ethnicity*; s. 109-110.
- KULIS, S. S., MARSIGLIA, F. F., KOPAK, A. M., OLMSTED, M. E., & CROSSMAN, A. (2012). Ethnic identity and substance use among Mexican-heritage preadolescents: Moderator effects of gender and time in the United States. *The Journal of Early Adolescence*, 32(2), s. 165-199.
- KUPERMINC, G. P., WILKINS, N. J., JURKOVIC, G. J., PERILLA, J. L. (2013). Filial responsibility, perceived fairness, and psychological functioning of Latino youth from immigrant families. *Journal of Family Psychology*, 27(2), s. 173-182.
- LIEBKIND, K. (2006). Ethnic identity in acculturation. In Sam, D.L., Berry, J.W. (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 78-96.

- LIEBKIND, K., MÄHÖNEN, T. A., VARJONEN, S., JASINSKAJA-LAHTI, I. (2015). Psychology of Ethnic Identity. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (2nd Edition)*, s. 113-117.
- PHINNEY, J. S., ALIPURIA, L. L. (1990). Ethnic identity in college students from four ethnic groups. *Journal of Adolescence*, 13, s. 171-183
- REYES, J. A., ELIAS, M. J., PARKER, S. J., ROSENBLATT, J. L. (2013). Promoting educational equity in disadvantaged youth: The role of resilience and social-emotional learning. In G. Sam, & B. Robert (Eds.), *Handbook of Resilience in Children* (349-370). Boston, MA: Springer US.
- SCHWARTZ, S. J., ZAMBOANGA, B. L., HERNANDEZ JARVIS, L. (2007). Ethnic identity and acculturation in Hispanic early adolescents: Mediated relationships to academic grades, prosocial behaviors, and externalizing symptoms. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 13(4), s. 364-373.
- SERRANO-VILLAR, M., CALZADA, E. J. (2016). Ethnic identity: Evidence of protective effects for young, Latino children. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 42, s. 21-30.
- SMAJE, C. (1997). Not just a social construct: theorising race and ethnicity. *Sociology*. Vol. 31, No. 2, s. 307-327.
- TAJFEL, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge University Press.
- TAJFEL, H., TURNER, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup relations. In Austin, W. G., Worchel, S. (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- TORRES, V. (2003). Influences on Ethnic Identity Development of Latino College Students in the First Two Years of College. *Journal of College Student Development*. 44(4), s. 532-547.
- TRIANDIS, H. C., LISANSKY, J., SETIADI, B., CHANG, B. H., MARÍN, G., BETANCOURT, H. (1982). Stereotyping among Hispanics and Anglos. The uniformity, intensity, direction, and quality of auto- and hetero-stereotypes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13(4), s. 409-426.
- UMAÑA-TAYLOR, A. J., UPDEGRAFF, K. A. (2007). Latino adolescents' mental health: Exploring the interrelations among discrimination, ethnic identity, cultural orientation, self-esteem, and depressive symptoms. *Journal of Adolescence*, 30(4), s. 549-567.
- VERKUYTEN, M. (2005). *The social psychology of ethnic identity*. Hove: Psychology Press.
- VERTOVEC, S. (2010). Towards post-multiculturalism? Changing communities, contexts and conditions of diversity. *International Social Science Journal*, 61, 83-95.
- VIJVER, F. J. R., BLOMMAERT, J., GKOUMASI, G., STOGIANNI, M. (2015). On the need to broaden the concept of ethnic identity. *International Journal of Intercultural Relations*, 46, s. 36-46.
- VÝROST, J., MARTONYIK, J. (2018). Hetero- and Auto-Stereotypes of Ethnic Minorities in Slovakia. *Človek a spoločnosť [Individual and Society]*, roč. 21, č. 4, s. 3-15.

Vliv sociodemografických faktorů na vnímání míst paměti ve veřejném prostoru¹

Klara Kohoutová

Abstract:

The contribution deals with the sociodemographic issue of factors which influence the perception of sites of memories. The contribution is divided into two parts. The first part of the paper deals with theoretical anchoring – what is sites of memory, what is sites of memory with ethnic motive etc.? This part is based on historical, political, sociological and psychological sources.

In the second part of the paper, we process and analyse of dates. Results of the contribution are based on a survey, which took place within APVV project *Tendencies of development of ethnic relations in Slovakia (a comparative research of ethnic issues in the years 2004–2020)*. The main aim of project is an analysis historical and political development of national relations between 2004 – 2020.

Keywords:

Sites of memory, commemorations, ethnicity, minority, public space

Úvod

Místa paměti ve veřejném prostoru jsou jednou ze součástí širšího metodologického konceptu dějin paměti. Problematika míst paměti na veřejném prostranství je v posledních letech stále více aktuální a to nejen mezi odborníky, ale právě i mezi laickou veřejností. Stále častěji se organizují akce proti postavení určité památky, či naopak dlouhá léta se určitá skupina snaží o umístění památky ve veřejném prostoru a stále se jim jejich iniciativa nedaří dovést. Tento fakt souvisí nejen s měnícím se náhledem na historii, ale především s přehodnocováním minulosti. Místa paměti reflektují minulost a vyprávějí o vztahu společnosti k historii. Zároveň často uchovávají malé dějiny, které by pravděpodobně nebyť těchto míst upadly v zapomnění. Téma míst paměti může nabídnout i mnohem širší přesahy do studia identit či paměťových studií, než jak by se na první pohled mohlo zdát.

Jakožto paměťově zřetelně exponované objekty jsou místa paměti bezprostředním a cenným zdrojem uvažování o kolektivní paměti a současně jsou jejími přímými aktéry. Kolektivní paměť poukazuje na důležitost společné paměti při tvorbě identit a zaměřuje se na paměť sdílenou národem. Není pochyb, že tuto paměť určitým způsobem

---

1 Příspěvek je částkovým výstupem z projektu APVV-15-0475 *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)*.

bem reflektují právě místa paměti a zároveň ji svoji přítomností ve veřejném prostoru také ovlivňují. Sdělení míst paměti bývá povětšinou sice krátké, ale zároveň dostatečně výstižné a jednoznačné, díky čemuž se mohou stát a stávají objekty přesnější interpretace historické skutečnosti. Místa paměti jsou nositeli symbolických funkcí, díky kterým jsou mnohdy lépe uchopitelné než jiné zdroje historického poznání. Okolnosti jejich vzniku bývají různé – lokální, kolektivní či skupinové zájmy. Zároveň je vznik jednotlivých míst úzce provázán s politickou reprezentací.

Od roku 2016 běží APVV projekt s názvem: *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)*. Projekt navazuje na sociologický výzkum z let 2003 – 2005, který byl taktéž realizován na půdě Spoločenskovedného ústavu SAV, a jehož vypracování spočívalo ve sběru dat dotazníkovou metodou a v následné analýze. Jelikož v dotazníku z roku 2004 nebyly uvedeny otázky týkající se míst paměti, nebudeme se komparací dotazníků v našem příspěvku zabývat.

V průběhu roku 2017 proběhl sběr dat dotazníkovou metodou. V rámci dotazníku odpovídali respondenti na dvě otázky týkající se minoritních míst paměti, které rozebereme níže. Cílem příspěvku je poukázat na to, jaké sociodemografické faktory mají vliv na vnímání míst paměti ve slovenském styčném prostoru, a které nikoliv.

Místa paměti

Termín místa paměti vychází z několika svazkové kolektivní monografie *Les lieux de mémoire*,² jejímž editorem není nikdo jiný než francouzský historik Pierre Nora. Dle Pierra Nory vznikla nezbytnost zhotovit inventář míst, jež by se stala širitelem paměti.³ Místa paměti však nejsou pojímána ryze jako místa materiální, nýbrž představují komplex jevů. Jako místo paměti vymezil Nora⁴ a jeho kolegové jakýkoliv celek, jak materiální, tak i nemateriální povahy, z něhož se vytvořil symbolický prvek vztahující se k dědictví paměti určitého kolektivu.⁵ Nadto místa paměti se nemusí vztahovat pouze ke konkrétnímu národu, nýbrž mohou mít charakter nadnárodní či místní, tedy dispo-

2 Pierre Nora se spolu se svými kolegy v několikasvazkové práci *Les lieux de mémoire* pokusil čtenářům představit jakýsi kaleidoskop francouzské kulturní historie a z ostatků vstřebované paměti sestavit obrazy, které by zaplnily prostor mezi kolektivní pamětí a dějinami. Více viz NORA, Pierre (ed.). *Les lieux de mémoire*, vol. 1 (La République). Paris: Gallimard, 1984.

3 ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*, vol. 1, no. 1, 2010, s. 20-21.

4 Pierre Nora rozlišuje tři typy míst paměti: materiální, symbolická a funkční. Avšak jednotlivé kategorie nemohou fungovat jedna bez druhé, tedy všechny tři aspekty bývají přítomny v památce současně. Jako příklad může posloužit na první pohled čistě materiální místo paměti – muzeum, které však zároveň má své symbolické a funkční poslání. Více viz NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst. In MAYER, Françoise – BENSA, Alban – HUBINGER, Václav (ed.). *Antologie francouzských společenských věd: Město*. Praha: Cefres, 2010, s. 44.

5 Místa paměti můžeme chápat jako snahu o rekonstruování minulosti určité skupiny, etnika či národa. Nadto právě etnika a menšiny pociťují potřebu vypravit se po stopách svého dějinného formování, za svými kořeny. Blíže viz NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst..., s. 46-51.

nují výpovědní rozmanitost. K místům paměti se také přiřazují státní svátky a výročí, jejichž funkcí je formování historického vědomí.⁶

Místa paměti jsou symbolická zobrazení minulosti, zároveň ztvárňují hodnoty, jež jsou součástí formované kolektivní identity. Termín místa paměti evokuje představu, že se kolektivní paměť národa, či nějaké skupiny (sociální, etnické atd.) krystalizuje na konkrétních místech.⁷ Symbolická hodnota míst paměti pro dané uskupení je velká, zároveň je pro onu skupinu základem pro utváření vlastní identity.⁸ Místa paměti na veřejných prostranstvích se mimo svou estetickou hodnotu stávají nositeli funkcí a je možné na ně nahlížet z pohledu kolektivní paměti.⁹

Takováto místa jsou vhodnou formou jak zprostředkovat budoucím generacím hodnotové smysly národa či konkrétní skupiny.¹⁰ Zároveň se stávají vhodnou alternativou vzájemného respektu a pochopení i kdysi zneprátených společenství.¹¹ Cílem takového místa je odkaz silných momentů etnika, národa či skupiny.¹²

Etnicky kódovaná místa paměti

Etnicky kódovaná místa paměti jsou taková místa, která jak název napovídá, se vztahují k nějaké menšině či k nějakému etniku a jsou tedy nositeli etnického odkazu. Tato místa s etnickým odkazem vznikají anebo je jim odkaz následně přidán (např. změnou hranic, změnou národnostního složení ve státě apod.). Mezi etnicky kódovaná místa neřadíme taková bez explicitního odkazu k etnicitě. Takovýmto případem jsou na území bývalého Československa například sovětská místa paměti, připomínající komunistické představitele, politiky, životy (padlých) vojenských hrdinů či osvoboditelské památníky druhé světové války. U těchto míst paměti se jedná o záležitost politického rázu a režimu, tedy vnímáme je spíše v kontextu válečné paměti. Pojem etnicita vnímám jako návaznost k národní příslušnosti. Okolnosti vzniku míst paměti bývají různé, u etnicky kódovaných míst paměti jsou ony okolnosti dvojího typu. Buď místo iniciovala samotná minorita, ke které se místo vztahuje, anebo majorita.

6 Více viz OLŠÁKOVÁ, Doubravka. Česká místa paměti mezi dědictvím a tradicí. In *Dějiny – teorie – kritika*, no. 2, 2012, p. 270.

7 Současně slovo *místo* lze interpretovat rozličným způsobem, nejčastěji se však pod ním skrývá geografické označení – jako instituce typu muzeum či ústav.

8 „Místa paměti žijí ve společném prostoru, jsou útočišti, v nichž dosud přežívá něco ze symbolického života skupiny.“ NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst..., s. 47.

9 SOUŠKOVÁ, Sabina. Společenská funkce pomníků. In *Kultura, umění a výchova*, vol. 1, no. 3, 2015. [Online] Dostupné z URL: <www.kuv.upol.cz/index.php?seo_url=aktualni-cislo&casopis=8&clanek=94> [Cit. 2016-03-01].

10 „Místa paměti se rodí a žijí ze stesku po spontánní paměti, z vědomí, že je třeba utvářet archivy, zavádět výročí, pořádat oslavy, pronášet nekrology, notářsky ověřovat dokumenty.“ NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst..., s. 46.

11 HLAVAČKA, Milan. Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu“. In *Místa paměti česko-německého soužití*. Sborník příspěvků z konference pracovní skupiny Česko-německého diskuzního fóra Místa paměti v Chebu 5. 6. 2010. Praha: Antikomplex pro Collegium Bohemicum, 2011, s. 21. [Online] Dostupné z URL: <<https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=download&did=73771&kod=JMB056>> [Cit. 2016-03-01].

12 NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst..., s. 44.

V následující části příspěvku se budeme věnovat jednotlivým aspektům, které ovlivňují vnímání etnicky kódovaných míst paměti ve slovenském vztyčeném prostoru.

Výsledky dotazníkového šetření

Jak jsme psali výše, během roku 2017 proběhl sběr dat dotazníkovou metodou v rámci našeho APVV projektu. Dotazník se skládal z 64 otázek vztahujících se k analýze národnostních vztahů na Slovensku. Cílem dotazníku bylo zjistit názory na uvedenou problematiku nejen ze strany majority, ale především také ze strany menšinových představitelů. A současně nás zajímalo jejich hodnocení minoritního společenstva jako celku. Výzkumní vzorku tvořilo celkem 1325 respondentů. Z hlediska proporciálního charakteru výzkumu byla snaha o co nejvyrovnanější poměr respondentů ve všech zkoumaných oblastech. Genderově byl výzkum poměrně vyrovnaný, tvořilo jej 682 žen a 643 mužů. Našimi respondenti byli lidé jak z majoritní části společnosti, tak i z jednotlivých minorit (konkrétně ze sedmi menšinových skupin žijících na Slovensku), a to v následujícím rozložení: 162 Slováků, 165 Maďarů, 160 Romů, 160 Ukrajinců, 174 Poláků, 160 Rusínů, 179 Němců, 165 Čechů.¹³

Co se věku týká, byly respondenti rozděleni do věkových kategorií (15 – 30 let, 31 – 45 let, 46 – 60 let, 61 a více). Další proměnou bylo také vzdělání, které bylo klasicky rozděleno (na základní, středoškolské a vysokoškolské).

V rámci dotazníku odpovídali respondenti na dvě otázky (otázka číslo 49 a 50) týkající se minoritních míst paměti:

1. *Myslíte si, že příslušníci menšin by měli mít místa paměti vztahující se k jejich historii?*
2. *Co si myslíte, jak se staví většinová (majoritní) společnost na Slovensku k umístování památek menšin (busty, sochy, pamětní tabule, náhrobní kameny apod.) ve veřejném prostoru?*

V obou případech se jednalo o otázky uzavřené, kde měli respondenti na výběr – v případě první otázky se jednalo o sedmibodovou škálu,¹⁴ v případě druhé o pětibodovou škálu (obrázek č. 1).¹⁵ K analýze odpovědí jsme využívali T-Test.

Pro účely výzkumu byly zkoumány následující kategorie: gender, věk, vzdělání a národnostní příslušnost. Zatímco ani v jedné z uvedených otázce se neprojevila důležitost genderu (ženy i muži odpovídali podobně – viz *Graf 1*) u ostatních kategorií se ukázaly rozdíly.

13 Dle posledního sčítání obyvatel na Slovensku žijí příslušníci těchto menšin: maďarská (458 467 osob), romská (105 738 osob), rusínská (33 482 osob), ukrajinská (7430 osob), česká (30 367 osob), německá (4690 osob), polská (3084 osob), chorvatská (1022 osob), srbská (698 osob), ruská (1997 osob), židovská (631 osob), moravská (3286 osob), bulharská (1051 osob) a jiná (9825 osob). Data převzata z: Sčítanie domov a bytov 2011 (SODB 2011), tabuľka č. 115 Obyvateľstvo podľa pohlavia a národnosti.

14 1. rozhodne nie, 2. nie, 3. skôr nie, 4. neviem, 5. skôr áno, 6. áno, 7. rozhodne áno.

15 1. úplne pozitívne, 2. skôr pozitívne, 3. neutrálne, 4. skôr negatívne, 5. úplne negatívne.

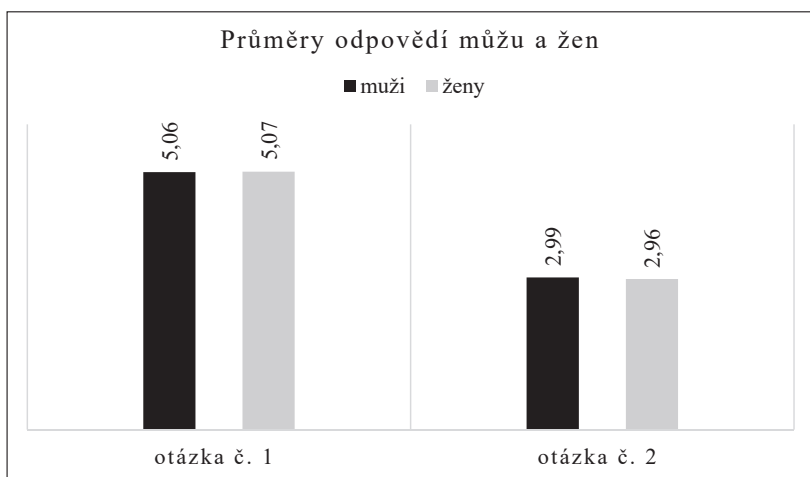
Obrázek 1 Otázka číslo 50, týkající se etnicky kódovaných míst paměti.

A50. Čo si myslíte, ako sa stavia väčšinová (majoritná) spoločnosť na Slovensku k umiestňovaniu pamiatok menších (busty, sochy, spomienkové tabule, náhrobné kamene a pod.) vo verejnom priestore?

ANK.: Respondent môže uviesť iba jednu možnosť!

úplne pozitívne.....	☐
skôr pozitívne.....	☐
neutrálne.....	☐
skôr negatívne.....	☐
úplne negatívne.....	☐

Graf 1: Průměry odpovědí mužů a žen na jednotlivé otázky týkající se etnicky kódovaných míst paměti.

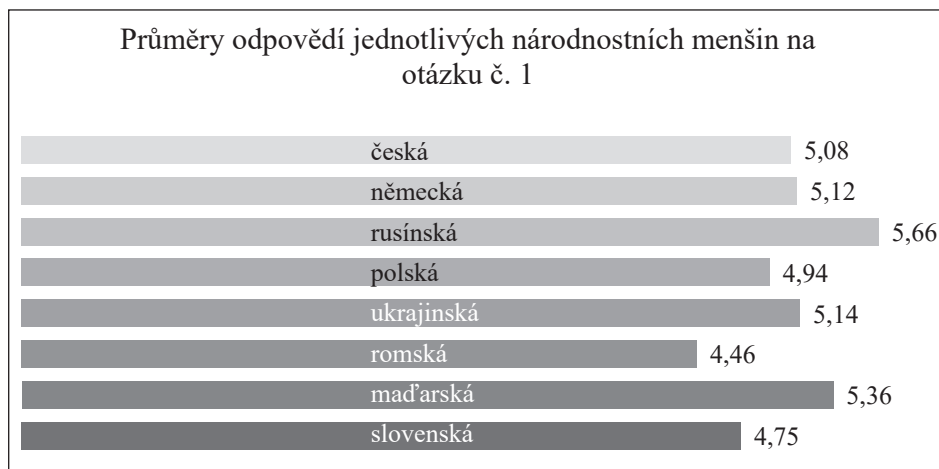

Nejvíce nás zajímali rozdílnosti u kategorie národnostní příslušnost. V obou případech se projevil významný statistický rozdíl.

V případě první otázky se jednalo o významnou rozdílnost mezi odpověďmi majority a maďarské a ruské menšiny. Statisticky se ukazuje, že Maďaři a Rusíni jsou v otázce minoritních míst paměti otevřenější a mají k nim pozitivnější vztah. Slováci a Romové byli nejvíce neutrální v této otázce (a rozdíl mezi jejich odpověďmi je minimální). Nejnižší průměr odpovědí dávali Romové, nejvyšší pak Rusíni a Maďaři. Tento fenomén odpovídá historickému a společenskému vývoji jednotlivých minoritních skupin. A zároveň také společensko-kulturním vzorcům. Národní hrdost je u Maďarů jednou z nejsilnějších v Evropě.¹⁶ U ruské menšiny se jedná o aktuální problematiku – konečně se mohou svobodně identifikovat. Tedy odpovědi těchto dvou národnostních menšin jsou v hodnotové škále nejpodobnější, avšak důvody které je k tomu vedly, jsou různorodé. Odpovědi jednotlivých minoritních skupin zobrazuje *Graf 2*.

¹⁶ Maďarsko má nejsilnější vztah k Evropě a ke svému státu. Blíže viz VLACHOVÁ, Klára – ŘEHÁKOVÁ, Blanka. Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě. In *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, vol. 40, no. 4, 2004, p. 495.

Graf 2: Průměry odpovědí jednotlivých národnostních skupin na otázku, zda mají mít příslušníci menšin vlastní místa paměti.

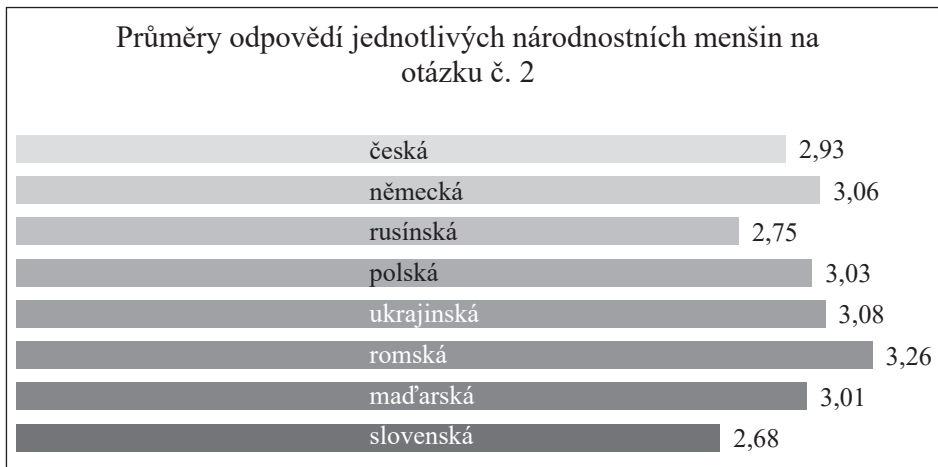

Národnostní rozdíly hrají důležitou roli ve vnímání jednotlivých aspektů souvisejícími s menšinovými místy paměti. I u druhé otázky se ukázala důležitá statistická odlišnost mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva na základě národnosti. Průměry odpovědí u maďarské, romské, ukrajinské, polské a německé národnosti spadaly do středu pětibodové škály, tedy že se majorita staví k minoritním místům paměti neutrálně. Slováci s příslušníky rusínské a částečně i české menšiny byli toho názoru, že se k nim majorita staví spíše pozitivně. Nejnižší průměr odpovědí (ten znamenal kladný vztah k minoritním místům paměti) dávali příslušníci majority, nejvyšší pak Romové. Nejpodobnější odpovědi můžeme nalézt u menšiny maďarské, ukrajinské a polské. Statisticky se ukázalo, že národnosti hrají zásadní roli v percepci menšinových míst paměti ve veřejném prostoru, přičemž každá národnost na ně pohlíží skrze vlastní hodnotící stanoviska, ke kterým můžeme řadit historickou zkušenost. Průměry odpovědí jednotlivých menšin na druhou otázku číslo znázorňuje *Graf 3*.

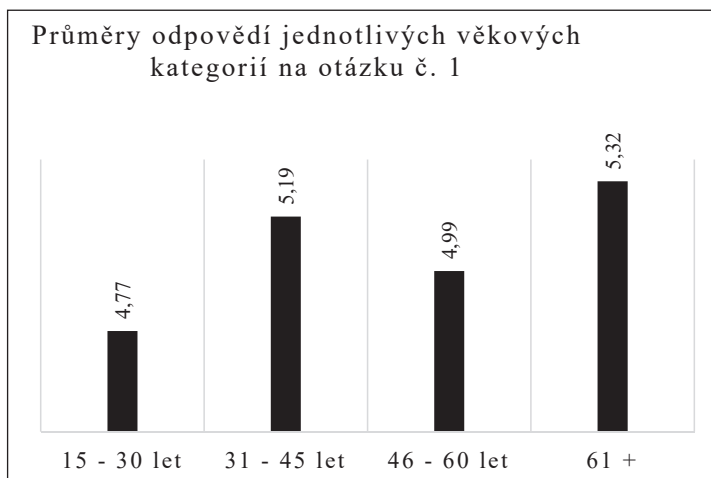
Ostatní kategorie (věk a vzdělání) měly taktéž vliv na výsledky, i když v jejich případě není zcela jednoduché pojmenovat příčiny. U takto proměnlivých kategorií, ke kterým jednoznačně věk patří, není vždy jednoznačné identifikovat pravé důvody odpovědi. Zatímco kategorie národnost či gender bývají povětšinou neměnné, věk nikoliv.

V případě sociodemografického faktoru věkové kategorie se nám ukazují statistické rozdíly odlišně u jednotlivých otázek. V případě první otázky jsou si věkové kategorie 15 – 30 s kategorií 46 – 60 let a 31 – 45 s 61 + kategorií nejbliže a mezi nimi je významný statistický rozdíl. Průměry odpovědí na otázku číslo jeden demonstruje *Graf 4*.

Graf 3: Průměry odpovědí jednotlivých národnostních skupin na otázku, jak se staví většinová společnost na Slovensku k umisťování památek menšin ve veřejném prostoru.

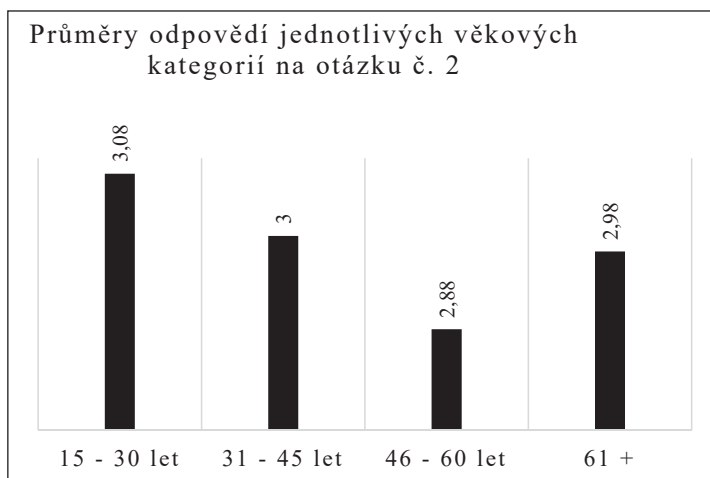
Graf 4: Průměry odpovědí jednotlivých věkových kategorií na otázku, zda mají mít příslušníci menšin svá místa paměti.

Kdežto u druhé otázky je největší rozdíl právě mezi nejmladší kategorií a kategorií 45 – 60 let. Ostatní věkové skupiny jsou si blízko bez statistického rozdílu – průměry odpovědí viz. *Graf 5*. V případě druhé otázky je viditelný generační rozdíl, zatímco u první otázky není tento rozdíl viditelný – respektive projevuje se jinak.

Graf 5: Průměry odpovědí jednotlivých věkových kategorií na otázku, jak se staví většinová společnost na Slovensku k umístování památek menšin ve veřejném prostoru.

U obou námi uváděných otázek týkajících se menšinových míst paměti se nám také ukázaly rozdíly u kategorie vzdělání. Respondenti byli v našem výzkumu vzdělanostně zastoupeni následovně: základní vzdělání (celkem 222 osob), středoškolské vzdělání (celkem 829 osob) a vysokoškolské vzdělání (celkem 274 osob). Jelikož se v případě našeho dotazníku nejedná o reprezentativní výběr, uvádíme v následující tabulce přehled vzdělanostního rozdělení mezi jednotlivými menšinami.

Tabulka 1: Křížová tabulka vzdělání versus národnostní menšiny.

národnost/vzdělání	základní	středoškolské	vysokoškolské
<i>slovenská</i>	29	98	35
<i>maďarská</i>	30	112	23
<i>romská</i>	96	60	4
<i>ukrajinská</i>	42	85	33
<i>polská</i>	47	86	41
<i>rusínská</i>	24	73	63
<i>česká</i>	22	85	58
<i>německá</i>	23	91	65

Ve výše uvedené tabulce je viditelné, že vzdělání může souviset s národnostní příslušností a s historickým vývojem jednotlivých menšin na slovenském území. Nejpočetněji jsou zastoupeny menšiny v našem výzkumu vzdělanostně následovně: základní vzdělání – Romové, středoškolské vzdělání Maďari, vysokoškolské vzdělání – Němci.

Například příslušníci české menšiny přicházeli na Slovensko ve dvou vlnách: poprvé během první republiky za účelem vybudování státní správy, vzdělávacího systému, zdravotnictví a rozšíření kultury, podruhé po roce 1945 s cílem industrializovat město. V obou případech se jednalo o vzdělané lidi (lékaři, učitelé, sochaře, architekti a další). Mnoho z nich se na Slovensku trvale usadilo. Tento fakt může úzce souviset s tím, že v našem výzkumu tvoří čeští vysokoškoláci za Němci a Rusíni nejpočetnější skupinu. V kategorii vzdělání tedy na příkladu takového výzkumu nesmíme opomenout národnostní příslušnost, které s vysokou pravděpodobností ovlivňuje percepci jednotlivců.

Závěr

Etnicky kódovaná místa paměti jsou součástí slovenského veřejného prostoru. Jejich význam neustále roste a dostávají se do popředí nejen v rámci odborné, ale i laické veřejnosti. Současně jsou také velice úzce propojena s politikou, která na ně má obrovský vliv. Politické změny, kterými si Československá republika během 20. století prošla (ať už hovoříme o změnách hranic po druhé světové válce, změnách režimů v roce 1948 a 1989, stejně jako i o rozpadu společného státu), markantně ovlivnily vznik (etnicky kódovaných) míst paměti. Transformace politických a administrativních struktur vedla ke změnám mechanismů financování a k demokratizaci procesu rozhodování. V období let 1948 – 1989 bylo stavění míst paměti plně pod kontrolou komunistické strany.¹⁷ V současnosti je rozhodování o instalaci materiálního místa paměti či organizování pietní anebo vzpomínkové akce ve veřejném prostranství v kompetenci městských a obecních samospráv či organizací anebo jednotlivců. Během komunistické éry v Československu nevznikalo mnoho míst paměti s etnickým motivem. Po roce 1989 jsme svědky boomu vzniku míst paměti vztahujících se k jednotlivým menšinám. Sametovou revoluci tedy musíme vnímat jako významný mezník pro vznik a tvorbu etnicky kódovaných míst paměti, díky níž byla otevřena cesta k tranzici z totalitního režimu na demokratický stát. Transformace společnosti s sebou rovněž přinesla manipulaci s monumenty, ke kterým náležela i hmotná místa paměti. Veřejní činitelé je mohou využívat k manipulaci za účelem přepisování historie skupin a vytváření nového obrazu o nich. Post-socialistická transformace připravila podmínky pro vznik nových míst paměti. Často jsme svědky zaplňování takzvaných bílých míst v dějinách a současně zavádění nových hodnot.

Na základě dotazníkového výzkumu jsme zjistili, že krom genderu, mají ostatní námi zkoumané sociodemografické faktory vliv na vnímání etnicky kódovaných míst paměti.

---

17 LIPTÁK, Lubomír. Monuments of political changes and political changes of monuments. In KOLLAR, Miro (Ed.). *Scepticism and hope: sixteen contemporary Slovak essays*. Bratislava: Kalligram, 1999, s. 138-139.

Použitá literatura

- APVV dotazník průzkumu národa, národnosti a etnických skupin v transformující se společnosti, č. z. 4517530.
- HLAVÁČKA, Milan. Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu“. In *Místa paměti česko-německého soužití*. Sborník příspěvků z konference pracovní skupiny Česko-německého diskuzního fóra Místa paměti v Chebu 5. 6. 2010. Praha: Antikomplex pro Collegium Bohemicum, 2011. [Online] Dostupné z URL: <<https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=download&did=73771&kod=JMB056>>.
- LIPTÁK, Lubomír. Monuments of political changes and political changes of monuments. In KOLLAR, Miro (ed.). *Scepticism and hope: sixteen contemporary Slovak essays*. Bratislava: Kalligram, 1999, s. 111-153.
- NORA, Pierre (Ed.). *Les Lieux de mémoire*, vol. 1 (La République). Paris: Gallimard, 1984.
- NORA, Pierre. Mezi paměti a historií: problematika míst. In MAYER, Françoise – BENZA, Alban – HUBINGER, Václav (Ed.). *Antologie francouzských společenských věd: Město*. Praha: Cefres, 2010, s. 40-63.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka. Česká místa paměti mezi dědictvím a tradicí. In *Dějiny – teorie – kritika*, no. 2, 2012, s. 262-277.
- SODB 2011 – Sčítanie domov a bytov 2011, tabuľka č. 115 Obyvateľstvo podľa pohlavia a národnosti.
- SOUŠKOVÁ, Sabina. Společenská funkce pomníků. In *Kultura, umění a výchova*, vol. 1, no. 3, 2015. [Online] Dostupné z URL: <www.kuv.upol.cz/index.php?seo_url=aktualni-cislo&casopis=8&clanek=94>.
- ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*, vol. 1, no. 1, 2010, s. 9-29.
- VLACHOVÁ, Klára – ŘEHÁKOVÁ, Blanka. Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě. In *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, vol. 40, no. 4, 2004, s. 489-508.

Postavenie materinského jazyka v systéme hodnôt vybraných národností v rokoch 2004 – 2017¹

Mária Ďurkiovská

Abstract:

The aim of the paper is to compare the position of the mother tongue in 2004 and 2017 in the values system of Slovak, Hungarian, Roma and Ruthenian nationals based on the results obtained by means of applied questionnaire. Three lines were examined: 1. the position of the 'mother tongue' value in the respondents' personal value hierarchy, the intention was to determine whether gender and age influence the status of the mother tongue; 2. the link between ethnic values (mother tongue, nationality, belief) of minorities and the perception of the need to develop original traditions, culture and language with an emphasis on social integration; 3. the link between ethnic values and pride in one's own nationality. In 2004, the research sample consisted of a total of 640 respondents. The subject of the research were Slovaks (160) – members of the majority from nationally mixed areas and members of the three most numerous minorities living in Slovakia: Hungarians (160), Roma (160) and Ruthenians (160). The research sample in 2017 consisted of 647 respondents. Slovaks were represented by 162, there were 165 Hungarians, 160 Roma and 160 Ruthenians. The selection criteria for the research sample were the same as in 2004.

The results of the research showed that the value of mother tongue is not conditioned by gender or age, since the overall structure of value orientations did not point to the presence of significant differences. Thus, in most cases, reflecting the value of mother tongue in case of Slovak, Hungarian, Roma and Ruthenian nationals did not show significant deviations either in relation to gender or in relation to age. Hungarians and Roma have been shown to have a link between ethnic values and the need to develop original traditions, culture and language. In case of Slovaks and Ruthenians, we see this relationship only in the belief value (Ruthenians in 2004) and nationality (Slovaks in 2017).

For all nationalities, in 2004 and 2017, the mother tongue showed a statistically significant positive relationship between pride in nationality and value of mother tongue.

Keywords:

Mother tongue, values, Slovaks, Hungarians, Roma, Ruthenians

---

1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV 15-0745 *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)* – (TESS2).

Úvod

Materinský jazyk a jeho používanie

K významným aspektom vývoja každej minority patrí jazyková problematika. Jazyk predstavuje spojovací článok medzi ľuďmi. Materinský jazyk, ako jeden z objektívnych kritérií definovania etnicity, sa zaraďuje totiž k základným etnointegrujúcim prvkom, na ktorom každá menšina buduje svoju identitu. Je preto pochopiteľné, že otázka uchovávanania a reprodukcie materinského jazyka sa chápe ako rozhodujúca pre ďalšiu existenciu a fungovanie každého etnika. Materinský jazyk býva považovaný za spoluurčujúci alebo určujúci znak etnickej príslušnosti. (Homišínová, Slančová, Výrost, Ondrejovič, 2011) V podstate identifikuje príslušnosť k určitej kultúre, čo sa prejavuje i pocitmi spolupatričnosti s ľuďmi rovnakého materinského jazyka v cudzom alebo zmiešanom jazykovom prostredí. Na báze materinského jazyka väčšinou prebieha prvotná socializácia a internacionalizácia hodnôt a noriem danej kultúry. Zároveň je materinský jazyk sám hodnotou, väčšinou spätou s hodnotou pôvodného domova, vlasti. Táto hodnota sa však môže rozchádzať s praktickou využiteľnosťou materinského jazyka. (Homišínová, 2008) Pri skúmaní problematiky materinského jazyka sa stretávame s mnohými teoretickými a metodologickými prístupmi. Nejednotnosť panuje už v samotnom definovaní materinského jazyka. Za všeobecne prijateľné kritériá jeho definovania možno považovať štyri kritériá Tove Skutnabb-Kangasovej (2000, 32):

- pôvod (jazyk, ktorý sa človek naučil ako prvý),
- kompetencia (jazyk, ktorý človek ovláda najlepšie),
- funkcia (jazyk, ktorý človek používa najviac)
- identifikácia (vlastná – jazyk, s ktorým sa človek sám identifikuje; iných – jazyk, za rodného používateľa ktorého človeka považujú).

Materinský jazyk je jedným z pilierov prežívania etnickej príslušnosti človeka a súčasne základným prostriedkom prenosu kultúrnych vzorcov medzi generáciami. Ako vedecký koncept materinský jazyk môže byť chápaný vo viacerých významoch: napr. z psychologického hľadiska ako nástroj primárnej socializácie; z kultúrno-politického hľadiska ako zdroj formovania identity; z pedagogického hľadiska ako prostriedok edukácie (Herrlitz, van de Ven, 2007, pozri aj Výrost, Homišínová, 2016).

Špecifické funkcie plní materinský jazyk v prípade etnických skupín žijúcich v pozícii minority, keďže predstavuje univerzálny prostriedok pre udržanie ich svojbytnosti. V tom zmysle zaujíma významné postavenie v systéme preferovaných hodnôt jednotlivca (Homišínová, Výrost, Ďurková, 2018).

Hodnoty

Pojem hodnota patrí k najpoužívanejším výrazom bežnej komunikácie a predstavuje dôležitú stránku osobnosti. Spolu s potrebami, záujmami a postojmi vytvárajú podnety ku konaniu človeka a určujú smer tohto konania. Každý jedinec si prostredníctvom svojich hodnôt vytvára svoj vlastný hodnotový systém, teda hodnoty, ktoré sú preňho bytostne podstatné a bytostne nepodstatné. Skúmať hodnoty a postoje ľudí je dôležité z mnohých dôvodov. Jedným z nich je dôvod prognostický: na základe zistených hod-

notových preferencií možno predvídať budúce správanie jednotlivca. Podľa amerického psychológa Gordona Allporta budúcnosť môžeme najlepšie prognózovať tým, že venujeme pozornosť hodnotám, ktoré ľudia zastávajú a že si všimame premeny, ktoré v nich nastávajú (citované podľa European Values Study, 2009, 13).

Hodnoty predstavujú nevyhnutnú súčasť nášho života, sú výrazným zdrojom motivácie a pilierom zmyslu. Hodnoty sú významným stavebným kameňom etnickej identity človeka (Hutnik, 1992). Osobitne to platí v prípade, že jednotlivec je členom nejakej minority. V odbornej literatúre existuje pomerne značná rôznorodosť v definovaní pojmu hodnota. Spoločnou črtou týchto definícií je, že hodnoty sú chápané ako konštrukty, ktoré majú vplyv na rozhodovanie a správanie človeka, na jeho percepciu ľudí a udalostí.

Cieľ príspevku

Cieľom príspevku je porovnanie postavenia materinského jazyka v roku 2004 a 2017 v systéme hodnôt u respondentov slovenskej, maďarskej, rómskej a rusínskej národnosti na základe výsledkov získaných prostredníctvom aplikovaného dotazníka. Tieto štyri národnosti boli vybrané z dôvodu, že pri cenzoach v roku 2001 aj 2011 mali v obyvateľstve najvyššie percentuálne zastúpenie. Skúmané boli tri línie: 1. postavenie hodnoty „materinský jazyk“ v personálnej hodnotovej hierarchii respondentov, zámerom bolo zistiť, či na postavenie materinského jazyka vplyva rod a vek; 2. súvis medzi etnickými hodnotami menšín (materinský jazyk, národnosť, vierovyznanie) a vnímaním potreby rozvoja pôvodných tradícií, kultúry a jazyka s dôrazom na integráciu do spoločnosti; 3. súvis medzi etnickými hodnotami (materinský jazyk, národnosť, vierovyznanie) a hrdosťou na svoju národnosť.

Metóda

Dáta pochádzajú z dvoch kôl výskumu národnostných menšín, ktoré sa uskutočnili v rokoch 2004 a 2017. V oboch kolách výskumu bol použitý štruktúrovaný dotazník, ktorého obsah bol v roku 2017, z dôvodu zachovania komparability, v rozhodujúcej časti identický s pôvodným dotazníkom, doplnený o niektoré ďalšie aktuálne otázky.

Výskumný súbor pre potreby našej štúdie vytvorený dostupným výberom tvorilo v roku 2004 celkovo 640 respondentov. Objektom výskumu boli Slováci (160) – príslušníci majority z národnostne zmiešaných oblastí a príslušníci troch najpočetnejších minorít žijúcich na Slovensku: Maďari (160), Rómovia (160) a Rusíni (160). Kritériami výberu výskumnej vzorky boli: ukazovateľ národnosti, t. j. verejná deklarácia príslušnosti k menšine, pohlavie, vek a vzdelanie. Výskumný súbor v roku 2017 tvorilo 647 respondentov. Slováci boli zastúpení počtom 162, Maďarov bolo 165, Rómov 160 a Rusínov tiež 160. Kritériá výberu výskumnej vzorky boli rovnaké ako v roku 2004.

V súlade s výskumným zámerom bolo cieľom posúdiť postavenie materinského jazyka jednak v personálnej hodnotovej hierarchii respondentov a zistiť, či na postavenie materinského jazyka vplyva rod a vek. Uskutočnil sa výber siedmich hodnôt, ktoré bolo

možné zaradiť do troch oblastí: personálne hodnoty (zamestnanie, vzdelanie, rodina), etnické hodnoty (materinský jazyk, národnosť, vierovyznanie) a sociálne hodnoty (sloboda). (Výrost, 2011)

Na vyjadrenie miery uprednostňovania prezentovanej hodnoty respondentmi bola použitá sedem bodová posudzovacia (ratingová) škála.

Obrázok č. 1: Otázka, ktorou sa zisťoval význam jednotlivých hodnôt u respondentov, znela:

A18. Akú dôležitosť (význam) podľa Vás prisudzujú príslušníci Vašej menšiny nasledujúcim hodnotám?
ANK.: Respondent môže uviesť iba jednu možnosť v každom riadku.

	žiadnu hodnotu							veľmi veľký význam						
	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
zamestnanie.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
sloboda.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
vzdelanie.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
rodina.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
národnosť.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
vierovyznanie.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
materinský jazyk.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Nakoľko bolo zámerom predovšetkým posúdenie postavenia hodnoty „materinský jazyk“ v hodnotovej hierarchii respondentov, ostatné hodnoty tvorili akési prirodzené pozadie, „background“ a základňu pre porovnávanie, rovnako ako pre účely porovnania slúžili hodnotové preferencie respondentov (Výrost, 2011).

V tabuľkách 1 a 2 uvádzame poradie siedmich hodnôt respondentov podľa národnosti – čo je v tomto prípade hlavný smer nášho záujmu. Pohľad na poradie hodnôt, uvedený v tabuľkách poukazuje na existenciu zreteľných rozdielov medzi skupinami respondentov patriacim k rôznym menšinám.

Tabuľka 1: Poradie preferencie hodnôt u všetkých skúmaných národností v roku 2004

2004								
Hodnoty	slovenská		maďarská		rómska		rusínska	
Zamestnanie	1.	5,91	4.	6,01	2.	6,13	2.	6,36
Sloboda	3. – 4.	4,98	2.	6,06	3.	5,70	3.	5,77
Vzdelanie	3. – 4.	4,98	3.	6,05	6.	5,43	4.	5,67
Rodina	2.	5,88	1.	6,27	1.	6,14	1.	6,52
Národnosť	7.	4,72	5.	5,21	4.	5,50	7.	4,71
Vierovyznanie	6.	4,73	7.	3,36	7.	4,44	5.	5,19
Materinský jazyk	5.	4,86	6.	5,13	5.	5,44	6.	4,79

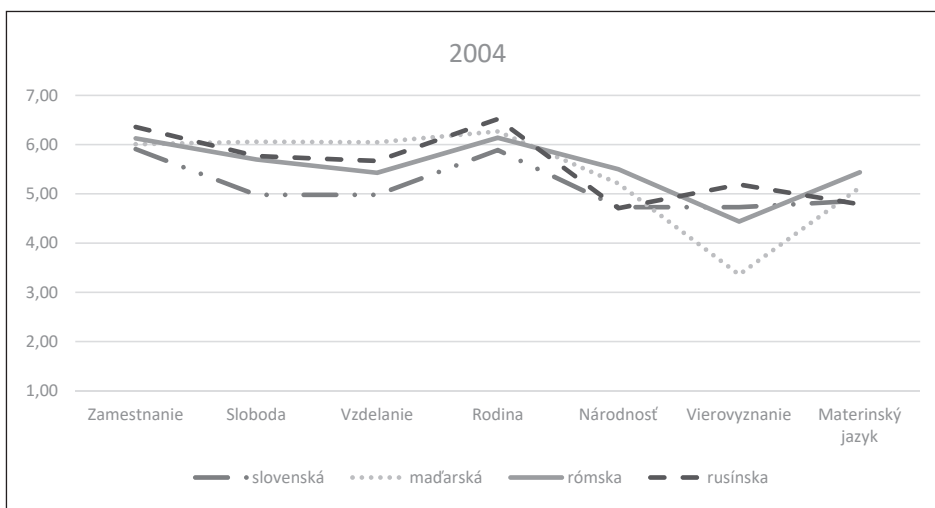
Tabuľka 2: Poradie preferencie hodnôt u všetkých skúmaných národností v roku 2017

Hodnoty	2017							
	slovenská		maďarská		rómska		rusínska	
Zamestnanie	4.	5,85	3.	5,81	6.	4,69	2.	6,46
Sloboda	2.	6,14	2.	5,82	2.	5,80	3.	6,34
Vzdelanie	5.	5,81	5.	5,58	7.	4,11	4.	6,17
Rodina	1.	6,17	1.	6,05	1.	6,18	1.	6,64
Národnosť	3.	5,88	4.	5,68	3.	5,54	6.	5,87
Vierovyznanie	7.	5,28	7.	4,85	5.	4,93	7.	5,81
Materinský jazyk	6.	5,75	6.	5,55	4.	5,51	5.	5,96

Pri pohľade na obe tabuľky môžeme konštatovať, že každá jedna hodnota sa nachádza v pozitívnom poli škály, to znamená, že jej priemerné skóre je stále vyššie ako 4,0 – okrem hodnoty vierovyznanie u maďarskej národnosti v roku 2004.

V druhom kole zberu dát prisúdili respondenti takmer každej hodnote vyššie priemerné skóre ako v roku 2004. Výnimku tvorí hodnota zamestnanie, pri ktorej priemerné skóre pri slovenskej, rómskej a maďarskej národnosti v roku 2017 kleslo – t. j. hodnota zamestnanie sa u Slovákov dostala z 1. miesta na 4., a u Rómov z 2. miesta na 6. miesto. U maďarskej národnosti sa síce hodnota zamestnanie posunula zo 4. na 3. miesto, ale respondenti jej v roku 2017 pripísali nižšie priemerné skóre, než v roku 2004.

Poradie hodnôt ostalo v roku 2004 a 2017 takmer identické u občanov rusínskej národnosti. Pre lepšiu prehľadnosť ich vyjadríme v grafickej podobe.

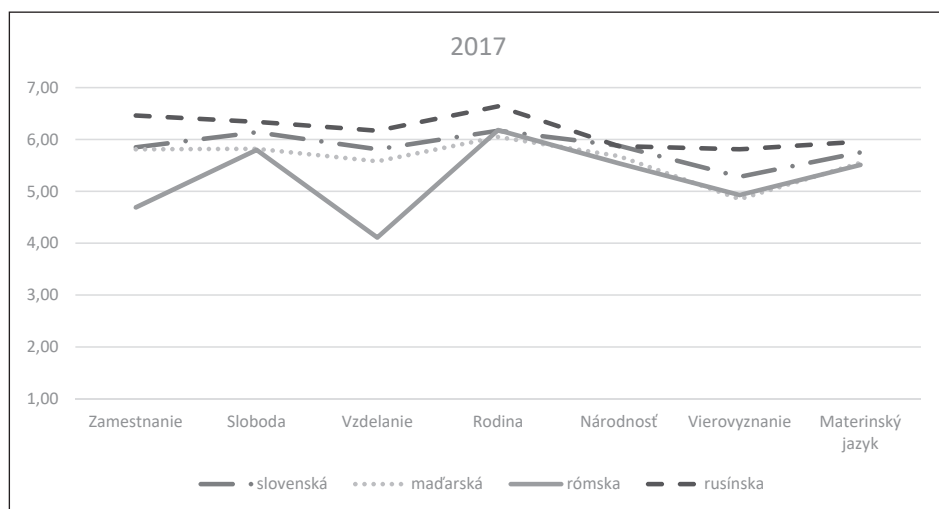
Graf 1: Preferencie hodnôt respondentov podľa národností v roku 2004

V grafe z roku 2004 vidíme, že odpovede respondentov skúmaných národností majú jeden spoločný „vrchol“, ktorý predstavuje najpreferovanejšia hodnota a tou je rodina. Zároveň vidíme aj jedno spoločné „údolie“, teda komparatívne najmenej uprednostňovanú hodnotu, a to vierovyznanie. Súčasne možno postrehnúť, že v tejto (relatívne) najmenej preferovanej hodnote sa rozdiely medzi skupinami respondentov podľa národnosti zvýraznili: respondenti maďarskej národnosti ju preferovali podstatne menej, než respondenti rusínskej národnosti.

Hodnota materinský jazyk, o ktorú sa zaujímate, sa nachádza medzi hodnotami 4,79 až 5,44 ale tiež s pomerne zreteľným rozptylom preferencií, ktorý vidíme najmä medzi respondentami rómskej národnosti a rusínskej národnosti.

Graf 2: Preferencie hodnôt respondentov podľa národností v roku 2017

V grafe z roku 2017 môžeme postrehnúť, že trend odpovedí respondentov skúmaných národností má dva spoločné „vrcholy“, ktoré predstavujú najpreferovanejšie hodnoty a tými sú rodina a sloboda. Zároveň vidíme aj dve spoločné „údolia“, ktoré predstavujú hodnoty vzdelanie a vierovyznanie. Aj v tomto prípade v týchto menej preferovaných hodnotách sa rozdiely medzi skupinami respondentov podľa národnosti zvýraznili: v hodnote vzdelanie je opäť rozdiel v preferencii medzi respondentami rómskej národnosti a rusínskej národnosti, v hodnote vierovyznanie zase medzi respondentmi rusínskej národnosti na jednej strane a maďarskej a rómskej národnosti na strane druhej.

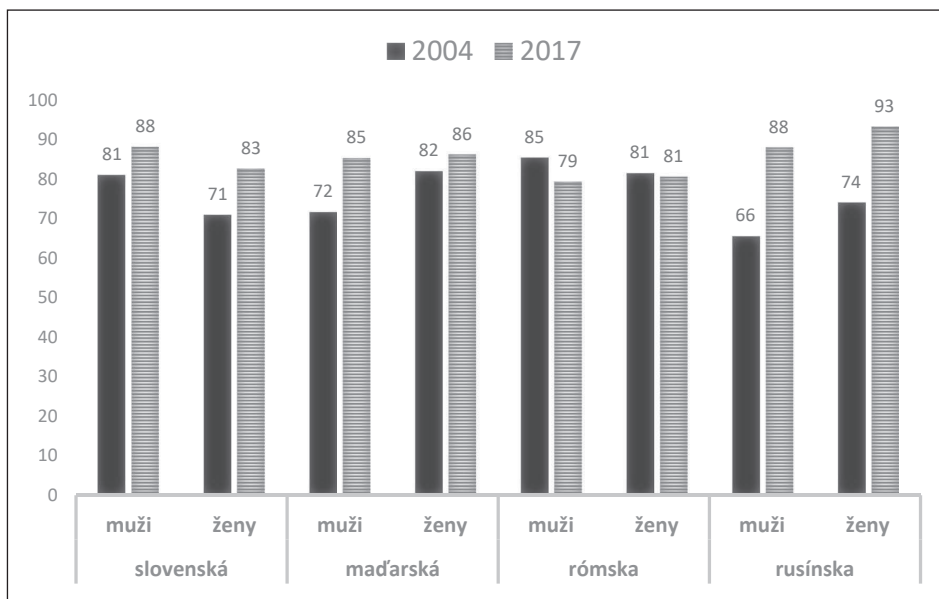
Hodnota materinský jazyk si zachovala zhruba rovnakú pozíciu ako v roku 2004.

Každá jedna národnosť pripísala v roku 2017 tejto hodnote v porovnaní s rokom 2004 vyššie škálové skóre.

Zaujímali nás aj trendy odpovedí jednotlivých národností v závislosti od rodu a veku, teda či hodnotu materinský jazyk preferujú viac muži alebo ženy, resp. osoby mladšie,

alebo staršie. Pre potreby tejto analýzy sme vytvorili dve skupiny – v prvej boli respondenti, ktorí osobnú dôležitosť materinského jazyka vyjadrili odpoveďou 1, 2, 3 – čiže materinský jazyk pre nich nemal žiadnu, alebo len malú hodnotu, v druhej boli respondenti, ktorí dôležitosť materinského jazyka vyjadrili odpoveďou 5, 6, 7 – čiže daná hodnota je pre nich dôležitá, resp. má pre nich veľký význam. Číslo 4 nachádzajúce sa uprostred škály bolo rozdelené na polovicu medzi prvú a druhú skupinu.

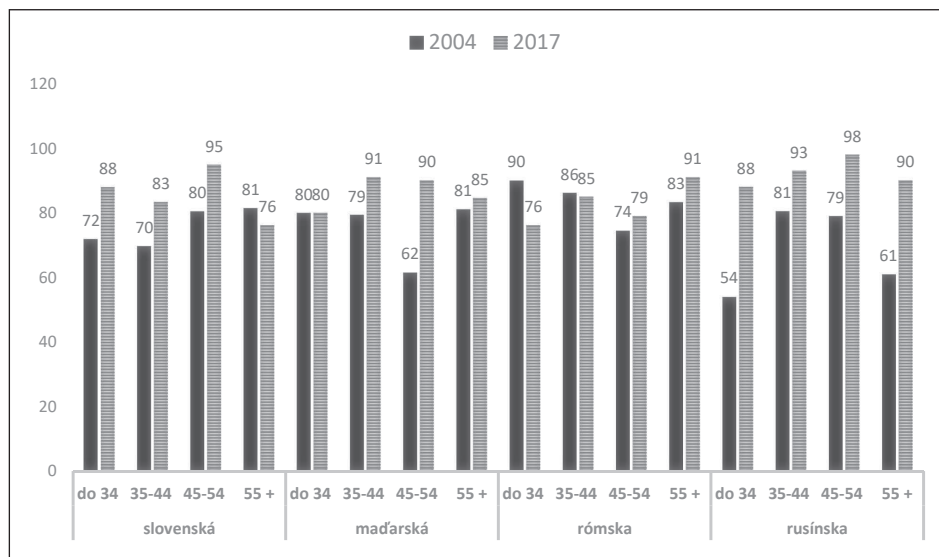
Graf 3: Preferencie hodnoty materinský jazyk podľa národností a rodu v roku 2004 a 2017

Hodnotové profily u žien a mužov, ako možno vidieť v grafe, sa do istej miery líšia. V roku 2017 oproti roku 2004 pripísali takmer všetky národnosti (okrem Rómov) vyššie skóre druhej skupine, to znamená, že hodnota materinský jazyk bola pre nich v roku 2017 dôležitejšia, než v roku 2004. Pri rómskej národnosti to bolo naopak, vyššie škálové skóre hodnote materinský jazyk pripísali v roku 2004.

Trend odpovedí mužov a žien ostal v podstate rovnaký – v oboch rokoch ženy slovenskej a rómskej národnosti pripísali vyššie skóre prvej skupine, než muži. A naopak, u maďarskej a rusínskej národnosti pripísali respondentky ženy vyššie skóre druhej skupine (hodnotu materinský jazyk reflektovali ako významnú až veľmi významnú), než muži.

Graf 4: Preferencie hodnoty materinský jazyk podľa národností a vekových kategórií v roku 2004 a 2017

Veková štruktúra respondentov bola v oboch rokoch zberu dát rozdelená do štyroch skupín a to: do 34 rokov, 35 – 44 rokov, 45 – 54 rokov a 55 a viac rokov.

Hodnotové profily sú u štyroch vekových kategórií odlišné. Pri porovnaní údajov z rokov 2004 a 2017 vidíme, že v roku 2017 považovali takmer všetky vekové skupiny sledovaných štyroch národností hodnotu materinský jazyk za dôležitejšiu, teda v roku 2017 mala pre nich väčší význam, než v roku 2004. Výnimku tvoria len respondenti slovenskej národnosti vo veku 55 a viac rokov, respondenti maďarskej národnosti do 34 rokov a respondenti rómskej národnosti do 34 rokov a od 35 do 44 rokov, ktorí vyššie škálové skóre hodnotu materinský jazyk pripísali v roku 2004.

Najväčší rozdiel zaznamenávame v rokoch 2004 – 2017 u občanov rusínskej národnosti, u ktorých v roku 2017 najvýraznejšie stúpili preferencie respondentov, ktorí materinskému jazyku pripísali väčšiu dôležitosť – pre ilustráciu pri vekovej skupine do 34 rokov stúpol tento počet z 54 % na 88 % a u 55 a viac ročných z 61 % na 90 %. Pomerne vysoký nárast (takmer o 30 %) sme zaznamenali i u maďarských respondentov vo vekovej kategórii 45 – 54 rokov.

Nedá sa teda povedať, že hodnota materinský jazyk je podmienená rodom, alebo vekom. Reflektovanie hodnoty materinský jazyk v prípade respondentov slovenskej, maďarskej, rómskej a rusínskej národnosti nevykazovalo vo väčšine prípadov markantné odchýlky ani v súvislosti s rodom, ani v súvislosti s vekom.

V rámci príspevku sme zisťovali, či existuje súvis medzi tromi etnickými hodnotami menším (materinský jazyk, národnosť, vierovyznanie) a vnímaním potreby rozvoja pôvodných tradícií, kultúry a jazyka s dôrazom na integráciu do spoločnosti.

Obrázok 2: Otázka v oboch kolách znela:

A39. Domnievate sa, že je potrebné vzhľadom na integrovanie sa do spoločnosti, aby príslušníci Vašej menšiny rozvíjali v budúcnosti svoje pôvodné tradície, kultúru, jazyk?						
ANK.: Respondent môže uviesť iba jednu možnosť!						
rozhodne nie	nie	skôr nie	neviem	skôr áno	áno	rozhodne áno
☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5	☐ 6	☐ 7

Hodnoty boli merané na sedembodovej škále, kde 1 – vôbec nie a 7 – veľmi veľký význam a potreba rozvoja bola meraná na sedembodovej škále kde 1 – rozhodne nie a 7 – rozhodne áno. Použili sme Pearsonov koeficient korelácie. V tabuľke č. 3 sú uvedené jednotlivé korelačné koeficienty pre jednotlivé hodnoty a menšiny (slovenská, maďarská, rómska a rusínska).

Tabuľka 3: Vzťah medzi potrebou rozvoja pôvodných tradícií, kultúry a jazyka a jednotlivými etnickými hodnotami u menšín v roku 2004

	národnosť	vierovyznanie	materinský jazyk
slovenská	-,089	-,036	-,140
maďarská	,294**	,148	,340**
rómska	,241**	-,137	,173*
rusínska	,084	,222**	,019

* $p < ,05$; ** $p < ,01$

Na základe výsledkov sme zistili, že u slovenskej menšiny neexistuje signifikantný vzťah medzi vnímaním potreby rozvoja pôvodných tradícií, kultúry a jazyka a jednotlivými hodnotami ($p < ,05$). U maďarskej menšiny sa preukázal pozitívny signifikantný vzťah v rámci hodnoty národnosť ($r = ,294$; $p < ,01$) a jazyk ($r = ,340$; $p < ,01$). Je teda zrejmé, že čím vyšší je význam hodnoty národnosť a jazyk – tým viac sa príslušníci menšiny domnievajú, že je potrebné rozvíjať svoje pôvodné tradície, kultúru a jazyk. U rómskej menšiny sa tento pozitívny vzťah tiež v rámci hodnoty národnosť a materinský jazyk. U rusínskej menšiny sa preukázal len pozitívny vzťah v rámci vierovyznania ($r = ,222$; $p < ,01$).

Tabuľka 4: Vzťah medzi potrebou rozvoja pôvodných tradícií, kultúry a jazyka a jednotlivými etnickými hodnotami u menšín v roku 2017

	národnosť	vierovyznanie	materinský jazyk
slovenská	,172*	-,063	,144
maďarská	,110	,203**	,203**
rómska	,350**	,299**	,428**
rusínska	-,006	,063	-,007

* $p < ,05$; ** $p < ,01$

Na rozdiel od roku 2004 sa v roku 2017 preukázal signifikantný vzťah medzi vnímaním potreby rozvoja pôvodných tradícií, kultúry a jazyka a jednotlivými hodnotami aj u slovenskej menšiny pri hodnote národnosť. U maďarskej menšiny sa preukázal pozitívny signifikantný vzťah v rámci hodnôt vierovyznanie a materinský jazyk, u Rómov sa pozitívny vzťah potvrdil pri všetkých troch skúmaných hodnotách. U rusínskej menšiny sa pozitívny vzťah nepreukázal.

Skúmali sme aj súvis medzi etnickými hodnotami materinský jazyk, národnosť, vierovyznanie a hrdosťou na svoju národnosť.

Obrázok 3: Otázka v oboch kolách znela:

A11. Ste hrdý na svoju národnosť?						
ANK.: Respondent môže uviesť iba jednu možnosť!						
rozhodne nie	nie	skôr nie	neviem	skôr áno	áno	rozhodne áno
☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5	☐ 6	☐ 7

Hodnoty boli merané na sedembodovej škále, kde 1 – vôbec nie a 7 – veľmi veľký význam a hrdosť na svoju národnosť bola meraná na sedembodovej škále kde 1 – rozhodne nie a 7 – rozhodne áno. Opäť sme použili Pearsonov koeficient korelácie. V tabuľke č. 5 je uvedený korelačný koeficient pre etnické hodnoty a skúmané menšiny.

Tabuľka 5: Vzťah medzi hrdosťou na svoju národnosť a etnickými hodnotami v roku 2004

	národnosť	vierovyznanie	materinský jazyk
slovenská	,260**	,041	,245**
maďarská	,384**	,041	,407**
rómska	,189*	,320**	,268**
rusínska	,136	,237**	,188*
* p < ,05; ** p < ,01			

Tabuľka 6: Vzťah medzi hrdosťou na svoju národnosť a etnickými hodnotami v roku 2017

	národnosť	vierovyznanie	materinský jazyk
slovenská	,250**	,136	,262**
maďarská	,358**	,373**	,393**
rómska	,530**	,528**	,527**
rusínska	,201*	,213**	,229**
* p < ,05; ** p < ,01			

U všetkých národností sa v rokoch 2004 a 2017 preukázal štatisticky významný pozitívny vzťah medzi hrdosťou na svoju národnosť a hodnotou materinský jazyk. To znamená, čím vyššie respondenti hodnotili na škále významnosť hodnoty materinský jazyk, tým väčšiu dôležitosť prikladali hrdosti na svoju národnosť. Najviac signifikantný vzťah bol zaznamenaný v roku 2017 u respondentov rómskej národnosti.

Záver

V celkovej štruktúre hodnotových orientácií nebola preukázaná prítomnosť zásadných rozdielov. Poradie v skúmaných skupinách bolo identické (1. personálne, 2. sociálne, 3. etnické hodnoty). Hlbšia analýza však potvrdila, že rozdiely v hodnotách existujú a spočívajú v rozdielnej váhe prisudzovanej etnických hodnotám.

Hodnota materinský jazyk nie je podmienená rodom, alebo vekom, nakoľko reflektovanie hodnoty materinský jazyk v prípade respondentov skúmaných národností nevykazovalo vo väčšine prípadov markantné odchýlky ani v súvislosti s rodom, ani s vekom.

Ukázalo sa, že u Maďarov a Rómov existuje súvis medzi hodnotami materinský jazyk, národnosť, vierovyznanie a vnímaním potreby rozvoja pôvodných tradícií, kultúry a jazyka.

U všetkých národností sa v rokoch 2004 a 2017 preukázal štatisticky významný pozitívny vzťah medzi hrdosťou na svoju národnosť a hodnotou materinský jazyk.

Použitá literatúra

- HERRLITZ, W., van de VEN, P. H. (2007). Comparative research on mother tongue education: IMEN's aims, points of departure, history and methodology. In W. Herrlitz, S. Ongstad, P. H. van de Ven, *Research on mother tongue education in a comparative international perspective. Theoretical and methodological issues*. Amsterdam, Rodopi, s. 13-43.
- HOMIŠINOVÁ, M. (2008). Národnostný život Maďarov na Slovensku (kultúrno-jazykový aspekt). In *Človek a spoločnosť*, 11 (4), 54-76. (online) Dostupné na <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-11-rok-2008/4/studie-a-clanky/narodnostny-zivot-madarov-na-slovensku-kulturno-jazykovy-aspekt/> [29. 04. 2018].
- HOMIŠINOVÁ, M., SLANČOVÁ, D., VÝROST, J., ONDREJOVIČ, S. (2011). *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku*. Košice: SvU SAV.
- HOMIŠINOVÁ, M., VÝROST, J., ĎURKOVSKĀ, M. (2018). *Spoločenskovedné súvislosti hovorenej slovenčiny mladej generácie Slovákov žijúcej v krajinách na Dolnej zemi (Chorvátsko, Srbsko, Rumunsko, Maďarsko)*. Košice: Spoločenskovedný ústav CSPV SAV.
- HUTNIK, N. (1992). *Ethnic minority identity: A social psychological perspective*. Oxford: Clarendon Press.
- SKUTNABB-KANGAS, T. (2000). *Menšina, jazyk a rasizmus*. Bratislava: Kalligram.
- European Values Study. (online) Dostupné na https://is.muni.cz/repo/856411/Hodnoty_a_postoje_yqmbvabi.pdf [15. 05. 2018].

- VÝROST, J. (2011). Materinský jazyk v hierarchii hodnôt mladých ľudí slovenskej národnosti v Maďarsku. In *Človek a spoločnosť* 14 (3), 15-27. (online) Dostupné na <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-14-rok-2011/3/studie-a-clanky/materinsky-jazyk-v-hierarchii-hodnot-mladych-ludi-slovenskej-narodnosti-v-madarsku/> [24. 06. 2018].
- VÝROST, J., HOMIŠINOVÁ, M. (2016). Mother tongue in the hierarchy of values among young people with the Slovak nationality in Croatia and Serbia. In *Človek a spoločnosť*, 19 (4), 60-66. (online) Dostupné na <http://www.clovekaspolocnost.sk/en/en/rocnik-19-rok-2016/4/studie-a-clanky/mother-tongue-in-the-values-among-young-people-with-the-slovak-nationality-in-croatia-and-serbia/> [29. 04. 2018].

Názory na územnosprávne členenie Slovenska vo výskumoch v rokoch 2004 – 2017¹

Jana Šutajová

Abstract:

In this paper we analyse the answers of respondents of Hungarian, Roma, Ruthenian, Ukrainian, German and Czech nationality, and for comparison also Slovaks, in 2004 and 2017, to questions aimed at finding their opinions on the territorial division of Slovakia. Respondents (members of both majority and minority) were offered seven alternatives, of which each respondent could mark only one alternative. The results of the analysis showed that in both surveys the respondents had inclination towards three alternatives (to maintain the current division into eight territorial units, to divide Slovakia into three or four regions, and an alternative that should respect the ethnic composition in the territorial division of Slovakia). There was only a slight shift in the respondents' overall opinions on the territorial division, and respondents, even after a few years, preferred the same answers in both surveys. However, a detailed analysis of the results for the majority and individual minorities revealed significant changes in opinions in individual groups of respondents.

Keywords:

Minorities, territorial division, Slovakia

Územnosprávne členenie vytvára nevyhnutné priestorové predpoklady na náležité poskytovanie služieb verejnej správy pre obyvateľov Slovenskej republiky. Terajšie územnosprávne členenie na osem krajov sa už v čase jeho prijímania stalo predmetom kritiky zo strany niektorých politikov, ale aj odborníkov. Časť kritikov považovala aktuálne územnosprávne členenie na osem krajov za nevhodné argumentujúc tým, že z ekonomického hľadiska, ale aj z hľadiska efektivity správy, by na Slovensku postačovalo členenie na tri až šesť územnosprávnych celkov. Na druhej strane sa však časť politikov a odborníkov prikláňala aj k rozdeleniu územia Slovenska na menšie prirodzené celky argumentujúc tým, že terajšie kraje sú príliš veľkými regionálnymi útvarmi, s ktorými sa ich obyvateľstvo nemôže stotožniť. V prvej polovici 90. rokov sa sporadicky objavovali aj názory, že by sa Slovensko mohlo rozčleniť až na 16 – 20 historických žúp zo začiatku 20. storočia. Možnosť vytvorenia 12 celkov sa zase zvažovala v obdo-

---

1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV 15-0745 *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)* – (TESS2).

bí, keď sa formovala regionálna samospráva na Slovensku a v súvislosti s vytváraním vyšších územných celkov sa diskutovalo aj o prípadnej zmene územnosprávneho členenia.² Neskôr sa však častejšie začali objavovať skôr názory na zníženie počtu regiónov z ôsmich na tri až štyri, ktorých fungovanie si ešte pamätá aj značná časť obyvateľov Slovenska.

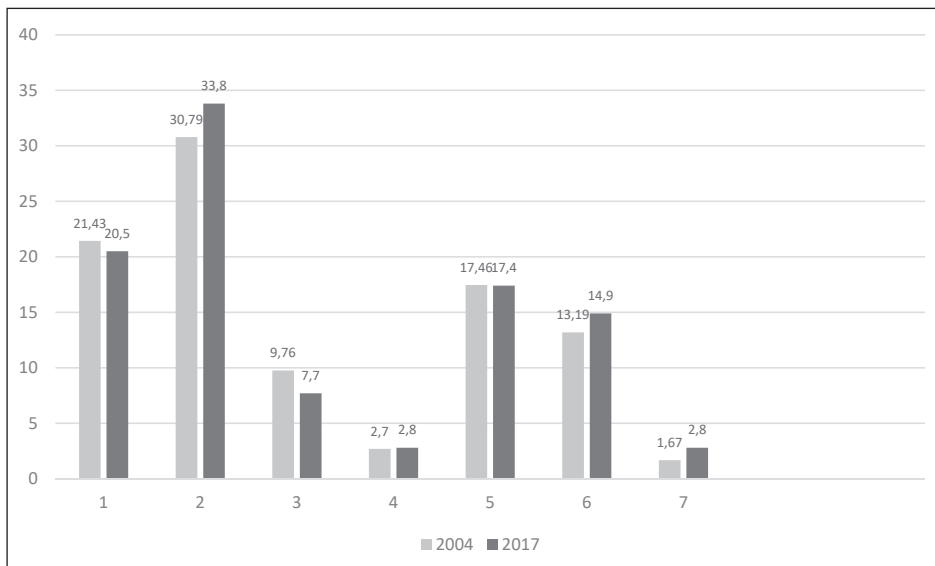
Územnosprávne členenie a jeho zmeny majú nevyhnutne vplyv aj na život národnostných menšín na Slovensku, preto nás zaujímalo, ako vnímajú príslušníci menšín súčasné územnosprávne členenie a aký variant územnosprávneho členenia na Slovensku by preferovali.

V rokoch 2003 – 2005 Spoločenskovedný ústav SAV realizoval sociologicko-sociálnopsychologický výskum s názvom *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*, ktorého realizácia spočívala v empirickej analýze dát získaných dotazníkovou metódou na výskumnej vzorke, ktorú tvorilo spolu 1280 respondentov. Výskum priniesol komplexnú analýzu piatich rozsiahlych tematických blokov z pohľadu ôsmich objektov výskumu (majoritného obyvateľstva a siedmich minoritných etnických spoločenstiev – českého, maďarského, nemeckého, rómskeho, ruského, ukrajinského, židovského). Na spomenutý projekt kontinuálne nadväzuje projekt APVV *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020) – (TESS2)*. Výskumnú vzorku v tomto výskume tvorilo spolu 1325 respondentov (majoritného obyvateľstva a siedmich minoritných etnických spoločenstiev – českého, maďarského, nemeckého, rómskeho, ruského, ukrajinského, poľského).

V oboch výskumoch bola respondentom položená aj otázka smerujúca k zisteniu ich názorov na územnosprávne členenie Slovenska. Respondentom (príslušníkom majority aj minority) bolo ponúknutých sedem variantov z ktorých mohol každý respondent označiť len jeden variant. Výsledky za majoritu i všetky menšiny sprístupňuje graf č. 1.

Podľa výsledkov výskumov sa v roku 2004 respondenti priklonili v názoroch na územnosprávne členenie Slovenska predovšetkým k trom variantom. Zachovať súčasné delenie na osem územných celkov odporúčalo 30,79 % respondentov, k rozdeleniu Slovenska na tri, resp. štyri kraje sa prikláňalo 30,65 % respondentov a variant, ktorý by mal rešpektovať národnostné zloženie pri územnosprávnom členení Slovenska

2 Podrobnejšie k problematike napríklad: BAČOVÁ, Viera – HOMIŠINOVÁ, Mária – COOPER, Marc-Philippe. Problémy reformy verejnej správy na Slovensku vzhľadom na národnostne zmiešané oblasti. In *Sociológia*, 26, 1994, č. 5-6, s. 438-446; ŠUTAJOVÁ, Jana. Maďarské politické strany na Slovensku po roku 1989 a ich vplyv na reformu verejnej správy. In *Sociálne a politické analýzy*, 1, 2007, 1, s. 24-45, http://sapa.fvs.upjs.sk/casopis/1_prvecislo_2007/5_sutajova.pdf; SLAVÍK, Vladimír. Priestorová orientácia verejnej správy v Slovenskej republike v rokoch 1990 – 1996. In DELMARTINO, Frank – VERMESSSEN, Elke – MIHÁLIKOVÁ, Silvia – FALŤAN, Lubomír (Eds.). *Nové podoby verejnej správy (slovenská a flámska skúsenosť)*. Bratislava: SÚ SAV, 1997, s. 91-110; ŠUTAJOVÁ, Jana. Reforma verejnej správy na Slovensku s ohľadom na postavenie maďarskej národnosti. In ŠUTAJ, Štefan a kol. *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1989*. Prešov: Universum, 2008, s. 75-85; ŠUTAJOVÁ, Jana. Vplyv maďarských politických strán na Slovensku na reformu verejnej správy. In ŠUTAJOVÁ, Jana – ĎURKOVSKÁ, Mária. *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989. (Identita a politika II.)*. Prešov: Universum, 2008, s. 64-69.

Graf č. 1: Názory na územnosprávne členenie

Legenda:

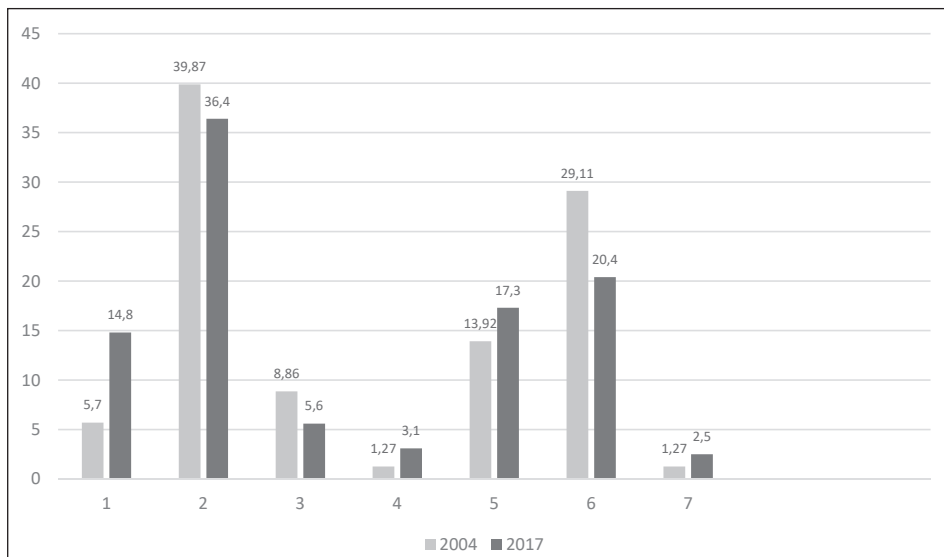
1. rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva
2. zachovať súčasné delenie na 8 územných celkov
3. prejsť k členeniu na 12 krajov
4. vrátiť sa k územnému členeniu na 6 žúp
5. vrátiť sa k členeniu na 3 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský)
6. rozdeliť Slovensko na 4 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský a bratislavský)
7. iný variant

navrhovalo 21,43 % respondentov. V roku 2017 sa výsledky zásadne nezmenili a respondenti sa znovu priklonili v názoroch na územnosprávne členenie Slovenska predovšetkým k rovnakým trom variantom. Zachovať súčasné delenie na osem územných celkov odporúčalo 33,8 % respondentov, k rozdeleniu Slovenska na tri, resp. štyri kraje sa prikláňalo 32,3 % respondentov a variant, ktorý by mal rešpektovať národnostné zloženie pri územnosprávnom členení Slovenska navrhovalo 20,5 % respondentov. Pri hodnotení získaných výsledkov som sa v tomto prípade rozhodla spojiť odpovede na varianty 5 a 6, vzhľadom na to, že ide len o drobnú špecifikáciu podobnej alternatívy územnosprávneho členenia. V oboch variantoch sa predpokladá vytvorenie východoslovenského, stredoslovenského a západoslovenského kraja, ale variant 6 predpokladá aj vytvorenie samostatného bratislavského kraja. Ponechanie oboch variantov na posúdenie ako samostatných variantov by znamenalo rozdrobenie odpovedí respondentov.

Celkovo došlo teda v názoroch respondentov na územnosprávne členenie len k drobným posunom a respondenti aj s odstupom rokov uprednostňovali v oboch výskumoch rovnaké odpovede. Oveľa výraznejšie sa zmeny prejavujú pri podrobnejšom pohľade na výsledky za majoritu a jednotlivé menšiny.

Slováci sa v roku 2004 aj v roku 2017 najviac prikláňali k názoru, že treba vytvoriť tri alebo štyri kraje. Tieto možnosti preferovalo v roku 2004 až 43,03 % respondentov slovenskej národnosti a v roku 2017 zase 37,7 % respondentov. V oboch výskumoch bola však respondentmi preferovanejšia možnosť vytvoriť štyri kraje (v roku 2004 – 29,11 % a v roku 2017 – 20,4 % respondentov). Možnosť zachovať súčasné delenie na osem územných celkov si v roku 2004 zvolilo takmer 40 % respondentov slovenskej národnosti. Táto možnosť bola Slovákmi preferovaná aj vo výskume v roku 2017, keď sa k nej priklonilo 36,4 % respondentov. Zaujímavé je, že kým v roku 2004 sa k možnosti rešpektovať pri tvorbe územnosprávneho členenia národnostné zloženie obyvateľstva prikláňalo len 5,7 % Slovákov, tak v roku 2017 sa k tejto možnosti prikláňalo už 14,8 % Slovákov (podrobnejšie graf č. 2).

Graf č. 2: Názory na územnosprávne členenie (Slováci)

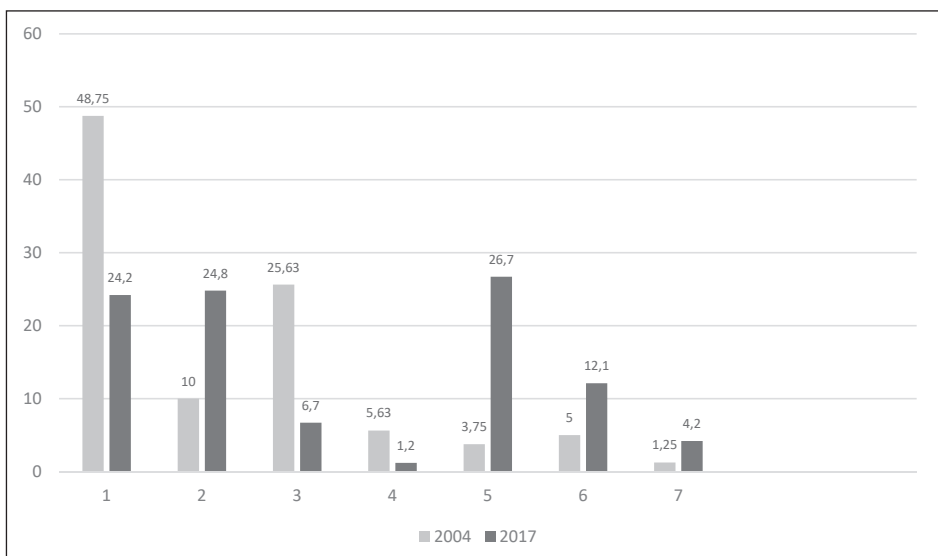
Legenda:

1. rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva
2. zachovať súčasné delenie na 8 územných celkov
3. prejsť k členeniu na 12 krajov
4. vrátiť sa k územnému členeniu na 6 žúp
5. vrátiť sa k členeniu na 3 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský)
6. rozdeliť Slovensko na 4 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský a bratislavský)
7. iný variant

Ešte zaujímavejšie výsledky ponúkajú oba výskumy v súvislosti s maďarskou menšinou na Slovensku. V roku 2004 sa zo siedmich ponúknutých variantov na problematiku územnosprávneho členenia Maďari najviac priklonili k názoru rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva. Túto odpoveď preferovala takmer polovica respondentov maďar-

skej národnosti. Druhou najfrekventovanejšou odpoveďou 25,63 % bola možnosť vytvoriť 12 krajov. Vo výskume v roku 2017 však možnosť rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva preferovalo už len 24,2 % respondentov a v prípade vytvorenia 12 krajov už len 6,7 % respondentov maďarskej národnosti. Najviac respondentov maďarskej národnosti by v roku 2017 uprednostnilo vytvorenie troch resp. štyroch krajov (38,8 %), pričom u respondentov preferovali možnosť vytvorenia troch krajov (26,7 %). Pred možnosťou rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva sa v roku 2017 dokonca u maďarských respondentov ocitla aj možnosť zachovať súčasné rozdelenie na osem územnosprávnych celkov, ktorú uprednostnilo 24,8 % respondentov. Podrobnejšie graf č. 3.

Graf č. 3: Názory na územnosprávne členenie (Maďari)

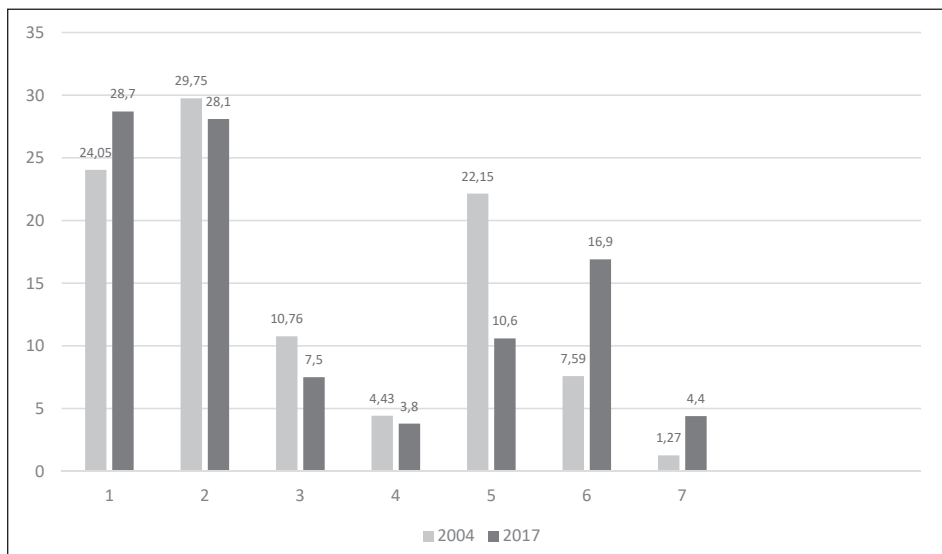
Legenda:

1. rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva
2. zachovať súčasné delenie na 8 územných celkov
3. prejsť k členeniu na 12 krajov
4. vrátiť sa k územnému členeniu na 6 žúp
5. vrátiť sa k členeniu na 3 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský)
6. rozdeliť Slovensko na 4 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský a bratislavský)
7. iný variant

V problematike územnosprávneho členenia boli Rómovia v roku 2004 nejednotní. Zo siedmich ponúknutých možnosti sa ich názory polarizovali hlavne do troch skupín. V prvej, najpočetnejšej skupine prevládala názor, že súčasné delenie na osem územných celkov je potrebné zachovať (29,75 % respondentov). Druhá skupina respondentov sa priklonila k možnosti rozdelenia Slovenska na tri alebo štyri pôvodné kraje (29,74 %

a v tretej, s najmenším zastúpením respondentov, prevládol názor rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva (24,05 %). Podobne sa respondenti vyjadrovali aj v roku 2017. U 28,7 % respondentov rómskej národnosti však prevládol názor, že je potrebné pri tvorbe územnosprávneho členenia rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva. Len o niečo menej, 28,1 % respondentov, preferovalo súčasné rozdelenie na osem územných celkov a 27,5 % Rómov v roku 2017 preferovalo možnosť vytvoriť na Slovensku tri alebo štyri kraje. Kým však v roku 2004 viac respondentov uprednostňovalo vytvorenie troch krajov (22,15 %), v roku 2017 respondenti viac uprednostnili možnosť vytvorenia štyroch krajov (16,9 %). Podrobnejšie graf č. 4.

Graf č. 4: Názory na územnosprávne členenie (Rómovia)

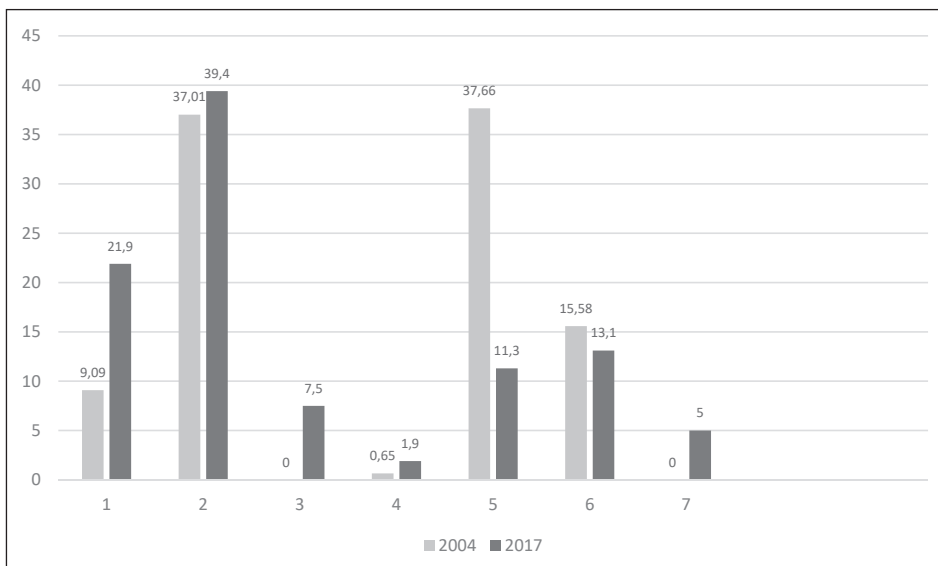
Legenda:

1. rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva
2. zachovať súčasné delenie na 8 územných celkov
3. prejsť k členeniu na 12 krajov
4. vrátiť sa k územnému členeniu na 6 žúp
5. vrátiť sa k členeniu na 3 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský)
6. rozdeliť Slovensko na 4 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský a bratislavský)
7. iný variant

V problematike územnosprávneho členenia boli v roku 2004 nejednotní aj Ukrajinci. Zo siedmich ponúknutých možnosti sa ich názory polarizovali najmä do dvoch skupín. Až 53,24 % respondentov sa prikláňalo k názoru, že sa treba vrátiť k členeniu na tri resp. štyri kraje, pritom až u 37,66 % respondentov prevládol názor, že je potrebné rozdeliť Slovensko na tri pôvodné kraje. Druhá skupina respondentov sa priklonila

k názoru, že je potrebné zachovať súčasné delenie na osem územných celkov (37,01 %). V roku 2017 však už u respondentov ukrajinskej národnosti výrazne prevládal názor, že je potrebné zachovať súčasné delenie na osem územných celkov (39,4 %) a druhou najfrekvencovanejšou odpoveďou bola možnosť rozdeliť Slovensko na tri resp. štyri kraje (24,4 %). V roku 2004 najfrekvencovanejšiu možnosť rozdeliť Slovensko na tri kraje si v roku 2017 zvolilo už len 11,3 % Ukrajincov. V roku 2017 sa treťou najfrekvencovanejšou odpoveďou stala možnosť pri územnosprávnom členení rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva (21,9 %). Podrobnejšie graf č. 5.

Graf č. 5: Názory na územnosprávne členenie (Ukrajinci)

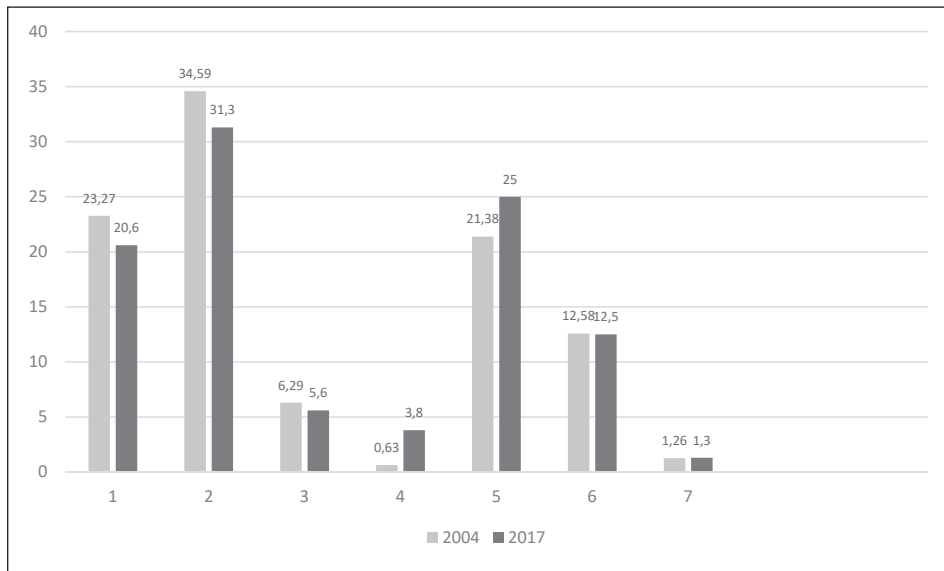
Legenda:

1. rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva
2. zachovať súčasné delenie na 8 územných celkov
3. prejsť k členeniu na 12 krajov
4. vrátiť sa k územnému členeniu na 6 žúp
5. vrátiť sa k členeniu na 3 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský)
6. rozdeliť Slovensko na 4 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský a bratislavský)
7. iný variant

Zo siedmich ponúknutých variantov na problematiku územnosprávneho členenia sa Rusíni v roku 2004 najviac priklonili k názoru zachovať súčasné delenie na osem územných celkov (34,59 % respondentov). Až 33,96 % respondentov preferovalo možnosť vytvorenia troch resp. štyroch krajov a až 21,38 % z nich uprednostňovalo rozdelenie Slovenska na tri kraje. Takmer štvrtina Rusínov preferovala odpoveď, že by bolo

pri tvorbe územnosprávneho členenia potrebné rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva. V roku 2017 sa zmenilo poradie Rusínmi preferovaných odpovedí. Najfrekvencovanejšou odpoveďou bola možnosť rozdelenia Slovenska na tri resp. štyri kraje (37,5 %), pritom až 25 % respondentov by uprednostnilo rozdelenie Slovenska na tri kraje. Zachovanie delenia na osem územných celkov by uprednostnilo až 31,3 % respondentov. Rovnako ako v roku 2004 sa aj v roku 2017 ako tretia najčastejšia odpoveď respondentov objavuje možnosť pri tvorbe územnosprávneho členenia rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva. Podrobnejšie graf 6.

Graf č. 6: Názory na územnosprávne členenie (Rusíni)

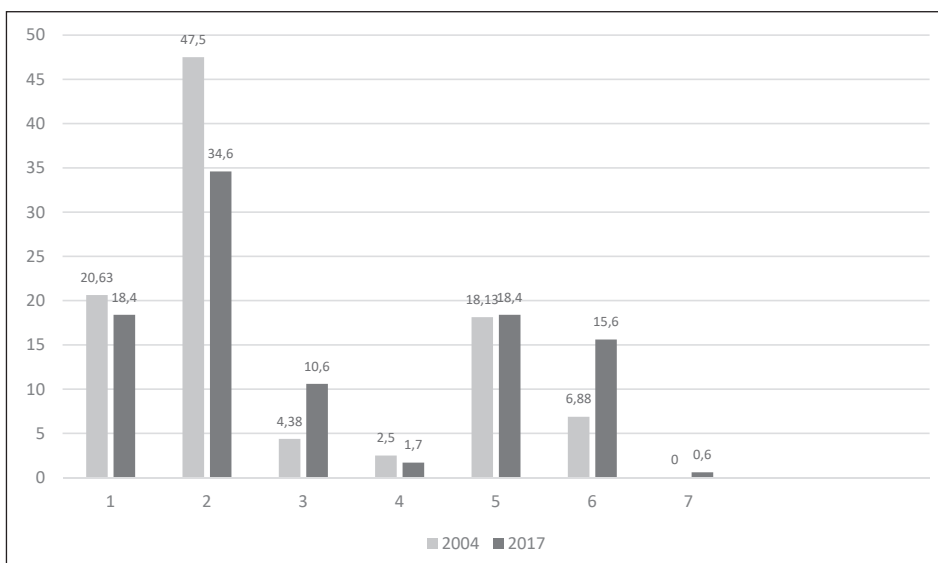
Legenda:

1. rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva
2. zachovať súčasné delenie na 8 územných celkov
3. prejsť k členeniu na 12 krajov
4. vrátiť sa k územnému členeniu na 6 žúp
5. vrátiť sa k členeniu na 3 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský)
6. rozdeliť Slovensko na 4 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský a bratislavský)
7. iný variant

Nemci sa zo siedmich ponúknutých variantov na problematiku územnosprávneho členenia v roku 2004 najviac priklonili k názoru zachovať súčasné delenie na osem územných celkov. Tento variant uprednostnilo až 47,5 % respondentov. Druhou najfrekvencovanejšou odpoveďou respondentov bolo, že by sa Slovensko malo rozdeliť na tri resp. štyri kraje (25,01 %). Rozdelenie na tri kraje by uprednostnilo 18,13 % z týchto

respondentov. Tretiu najfrekvencovanejšiu možnosť že by bolo pri tvorbe územnosprávneho členenia potrebné rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva preferovalo 20,63 % respondentov. V roku 2017 sa názory Nemcov na územnosprávne členenie nezmenili, ale k názoru zachovať súčasné delenie na osem územných celkov sa už priklonilo len 34,6 % respondentov hlásiacich sa k nemeckej národnosti. Len o niečo menej respondentov (34 %) by preferovalo rozdelenie Slovenska na tri resp. štyri kraje. Podobne ako v roku 2004 by 18,4 % respondentov uprednostnilo vytvorenie troch krajov. Aj vo výskume z roku 2017 sa časť respondentov nemeckej národnosti (18,4 %) vyjadrilo, že pri tvorbe územnosprávneho členenia by sa malo rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva. Podrobnejšie graf č. 7.

Graf č. 7: Názory na územnosprávne členenie (Nemci)

Legenda:

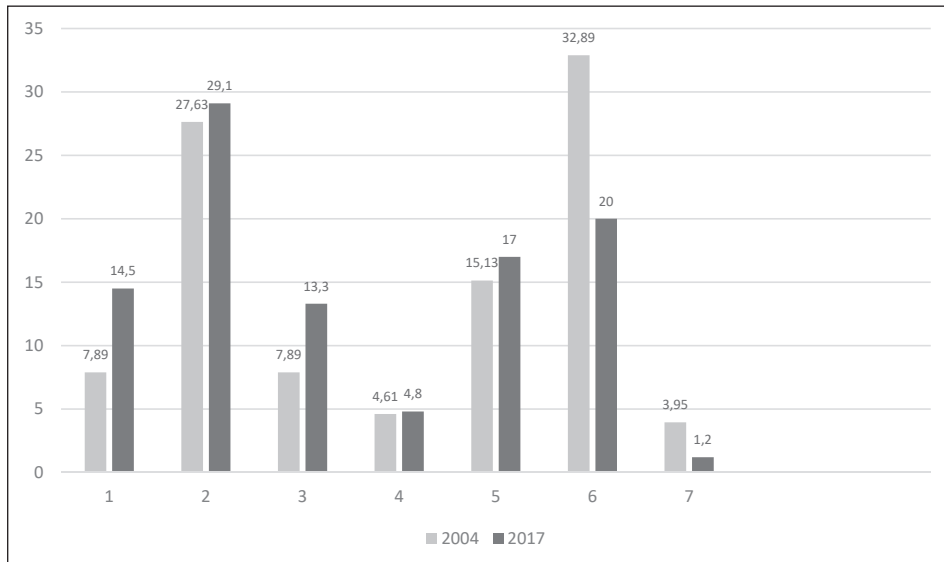
1. rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva
2. zachovať súčasné delenie na 8 územných celkov
3. prejsť k členeniu na 12 krajov
4. vrátiť sa k územnému členeniu na 6 žúp
5. vrátiť sa k členeniu na 3 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský)
6. rozdeliť Slovensko na 4 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský a bratislavský)
7. iný variant

Česi boli v problematike územnosprávneho členenia v roku 2004 nejednotní. Zo siedmich ponúknutých možností sa ich názory polarizovali najmä do dvoch skupín. Až 48,02 % respondentov sa prikláňalo k možnosti vrátiť sa k členeniu na tri resp. štyri kraje. U 32,89 % respondentov prevládala názor, že Slovensko je potrebné rozdeliť na štyri kraje (tri pôvodné a bratislavský kraj). Druhá väčšia skupina zastávala názor, že je

potrebné zachovať súčasné delenie na osem krajov (27,63%). Aj v roku 2017 sa až 37 % respondentov prikláňalo k možnosti vrátiť sa k členeniu na tri resp. štyri kraje. Až 20 % z nich preferovalo rozdelenie na štyri kraje. Druhou najfrekvencovanejšou možnosťou (29,1 %) bola odpoveď, že by sa na Slovensku malo zachovať súčasné delenie na osem krajov. Podrobnejšie graf č. 8.

Graf č. 8: Názory na územnosprávne členenie (Česi)

Legenda:

1. rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva
2. zachovať súčasné delenie na 8 územných celkov
3. prejsť k členeniu na 12 krajov
4. vrátiť sa k územnému členeniu na 6 žúp
5. vrátiť sa k členeniu na 3 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský)
6. rozdeliť Slovensko na 4 kraje (východoslovenský, stredoslovenský, západoslovenský a bratislavský)
7. iný variant

V roku 2004 sa na výskume zúčastnili aj Židia, ktorí boli v problematike územnosprávneho členenia nejednotní a zo siedmich ponúknutých možnosti sa ich názory polarizovali do troch skupín. V prvej, najpočetnejšej skupine, prevládal názor, že je potrebné rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva (30,82 % respondentov). Druhá skupina respondentov (28,93 %) sa priklonila k možnosti rozdeliť Slovensko na tri resp. štyri kraje a v tretej skupine prevládol názor zachovať súčasné delenie na osem územných celkov (20,13 %).

V roku 2017 sa výskumu nezúčastnili Židia, ale Poliaci. Aj ich názory sa polarizovali do troch skupín. Najpočetnejšia, 46 % skupina respondentov, preferovala zachovanie súčasného delenia na osem územných celkov. Druhá skupina respondentov (22,4 %) sa

priklonila k možnosti rozdeliť Slovensko na tri resp. štyri kraje. Tretia skupina respondentov (21,3 %) zastávala názor, že je potrebné rešpektovať národnostné zloženie obyvateľstva.

Môžeme konštatovať, že sa vo výskumoch v roku 2004 aj v roku 2017 prejavili rozdiely v názoroch na územnosprávne členenie aj v závislosti od etnicity respondentov. Aj v prípade záverečného hodnotenia získaných výsledkov sme sa rozhodli spojiť odpovede na varianty 5 a 6, vzhľadom na to, že ide len o drobnú špecifikáciu podobnej alternatívy územnosprávneho členenia a ponechanie oboch variantov by znamenalo rozdrobenie odpovedí respondentov.

V roku 2004 sa už 48,75 % respondentov maďarskej národnosti sa priklonilo k členeniu Slovenska v závislosti od etnického zloženia. K rešpektovaniu etnického zloženia pri územnosprávnom členení sa priklonili aj respondenti židovskej komunity (30,82 %). Až 25,63 % respondentov maďarskej národnosti vtedy podporilo členenie Slovenska na 12 krajov. Respondenti slovenskej, českej, rómskej rusínskej a ukrajinskej národnosti sa prikláňali predovšetkým k dvom možnostiam, k rozdeleniu na tri, resp. štyri kraje (Slováci – 43,03 %, Česi – 48,02 %, Rómovia – 29,74 %, Rusíni – 33,96 %, Ukrajinci – 53,24 %) a k zachovaniu súčasného územnosprávneho členenia (Slováci – 39,87 %, Česi – 27,63 %, Rómovia – 29,75 %, Rusíni – 34,59 %, Ukrajinci – 37,01 %).

V roku 2017 sa už k členeniu Slovenska v závislosti od etnického zloženia priklonilo len 24,2 % respondentov maďarskej národnosti. Táto odpoveď sa najčastejšie vyskytovala u respondentov rómskej národnosti (28,7 %). K rozdeleniu na tri, resp. štyri kraje sa prikláňali (Maďari – 38,8 %, Slováci – 37,7 %, Česi – 37 %, Nemci – 34 %, Rómovia – 27,5 %, Rusíni – 37,5 %, Ukrajinci – 24,4 %) a k zachovaniu súčasného územnosprávneho členenia (Poliaci – 46 %, Ukrajinci – 39,4 %, Slováci – 36,4 %, Rusíni – 31,3 %, Česi – 29,1 %, Rómovia – 28,1 %, Maďari – 24,8 %). Už len 6,7 % respondentov maďarskej národnosti by v roku 2017 podporilo členenie Slovenska na 12 krajov.

Použitá literatúra

- BAČOVÁ, Viera – HOMIŠINOVÁ, Mária – COOPER, Marc-Philippe. Problémy reformy verejnej správy na Slovensku vzhľadom na národnostne zmiešané oblasti. In *Sociológia* 26, 1994, č. 5-6, s. 438-446.
- HOMIŠINOVÁ, Mária – VÝROST, Jozef (Eds.). *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti. Empirická analýza dát zo sociologicko-sociálnopsychologického výskumu v rámci riešenia Štátneho programu výskumu a vývoja 2003/2005*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2005.
- MESEŽNIKOV, Grigorij – NIŽŇANSKÝ, Viktor. *Reforma verejnej správy na Slovensku 1998 – 2002*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002.
- SLAVÍK, Vladimír. Priestorová orientácia verejnej správy v Slovenskej republike v rokoch 1990 – 1996. In. DELMARTINO, Frank – VERMESSEN, Elke – MIHÁLIKOVÁ, Silvia – FALTÁN, Ľubomír (Eds.). *Nové podoby verejnej správy (slovenská a flámska skúsenosť)*. Bratislava: SÚ SAV, 1997, s. 91-110.

- ŠUTAJOVÁ, Jana. Maďarské politické strany na Slovensku po roku 1989 a ich vplyv na reformu verejnej správy. In *Sociálne a politické analýzy*, 1, 2007, 1, s. 24-45. [online] Dostupné na internete: http://sapa.fvs.upjs.sk/casopis/1_prvecislo_2007/5_sutajova.pdf [19. 09. 2018].
- ŠUTAJOVÁ, Jana. Reforma verejnej správy na Slovensku s ohľadom na postavenie maďarskej národnosti. In ŠUTAJ, Štefan a kol. *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1989*. Prešov: Universum, 2008, s. 75-85.
- ŠUTAJOVÁ, Jana. Vplyv maďarských politických strán na Slovensku na reformu verejnej správy. In ŠUTAJOVÁ, Jana – ĎURKOVSKÁ, Mária. *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989. (Identita a politika II.)*. Prešov: Universum, 2008, s. 64-69.

Používanie materinského jazyka maďarskou menšinou v Košiciach

Zlatica Sáposová – Iveta Jeleňová

Abstract:

The number of Hungarian nationals living in Košice during the 20th century was influenced by international events, internal political events, ethnic and economic policy of ruling power and demographic processes. The loss of population of Kosice's Hungarians after the regime change (1989) was due to the rapidly ongoing assimilation and regional migration. Despite the fact that their number dropped considerably, they managed to maintain their position as the second largest ethnic community in the city. According to the latest data of the Statistical Office of the Slovak Republic (2018) in recent years, the population of Hungarian nationality has stabilised, and the decreasing tendency has changed to a slightly rising or stagnating. Based on the demographic analysis carried out, low birth rates, population aging, hidden migration and dynamic assimilation have contributed significantly to the decline of the population of Hungarian nationality of Košice. The size of Hungarian community in Košice is increasingly worrying for representatives of the Hungarian elite. They are looking for reasons for this unfavourable situation and, in this context, they are also more intensively involved in language policy and the use of Hungarian language. In order to obtain information on the linguistic behaviour of Hungarian community in Košice, a survey of the Hungarian Forum in Košice (Kassai Magyarok Fóruma) took place in 2017. This paper presents selected findings from this survey focused on communication behaviour of members of Hungarian minority in Košice. The results show that the three environments in which respondents most often used Hungarian to communicate are at home, with friends or acquaintances and in open public areas such as streets or parks. Thus, the Hungarian language is most commonly used in informal situations.

Keywords:

Hungarian nationality, mother tongue, linguistic-communication behaviour, assimilation, migration

1 Demografické pozadie súčasného stavu obyvateľov maďarskej národnosti v Košiciach

Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva vykonaného maďarskými úradmi v roku 1910 (známeho ako posledné sčítanie realizované na území Uhorska) z celkového počtu obyvateľov Košíc 90 % ovládalo maďarský jazyk (39 796 osôb) a ako materinský ho ozna-

čilo 33 350 obyvateľov, t. j. 75,4 % celkového počtu obyvateľov.¹ Geopolitické zmeny prebiehajúce v strednej Európe po prvej svetovej vojne ovplyvnili aj demografický pohyb populácie a etnickú štruktúru obyvateľov Košíc. Prvé, tzv. Šrobárovo sčítanie (v roku 1919), zaregistrovalo v meste 46 826 obyvateľov, z toho sa k maďarskej národnosti prihlásilo 17 991 osôb (38,42 %), k slovenskej 22 858 (48,81 %), k nemeckej 2477 (5,29 %), k rusínskej 86 (0,18 %) a k inej 3 414 osôb (7,29 %).² Sčítania v Československej republike v rokoch 1921 a 1930 v Košiciach zaevidovali omnoho menej obyvateľov s maďarskou identitou (Tabuľka 1).³ K významným faktorom, okrem asimilácie⁴ a zmeny národnostnej identity, patrila aj migrácia. Zatiaľ čo značná časť maďarskej inteligencie z mesta (nútene alebo dobrovoľne) odišla do Maďarska, do Košíc z českých regiónov prichádzali českí zamestnanci, čo prispelo k zmene etnickej štruktúry mesta.⁵ Počet odsťahovaných obyvateľov maďarskej národnosti sa nedá presne zistiť, no predstava o veľkosti migrácie pomôže vytvoriť počet košických rodákov žijúcich na území potrianonského Maďarska. Zatiaľ čo v roku 1910 žilo v Maďarsku 5500 osôb narodených v Košiciach, v roku 1920 bol ich počet 7761.⁶

-
- 1 Szlovákiai Magyar Adatbank. 2018. [online]. Dostupné na: <http://telepulesek.adatbank.sk>. [2. 1. 2019].
  - 2 Szlovákiai Magyar Adatbank. 2018. [online]. Dostupné na: <http://telepulesek.adatbank.sk>. [2. 1. 2019].
  - 3 O hodnovernosti údajov z týchto dvoch sčítaní medzi slovenskými a maďarskými odborníkmi (historickými obcami) prebiehali a stále prebiehajú diskusie. Každá strana obhajuje ako hodnoverné (správne) výsledky sčítania realizované ich vlastnými úradmi. Rovnako ako posledné sčítanie obyvateľov Uhorska, tak isto aj sčítanie vykonané v jednotlivých nástupníckych štátoch – vrátane Československa – si za prvotný cieľ vytýčili posilniť (aj štatistickú) pozíciu štátotvorného majoritného národa a vykazovať čím menej príslušníkov národnostných menšín, a tým zdôrazniť národný charakter štátu. V súčasnosti už je ťažké odhadnúť silu okolností ovplyvňujúcich sčítanie.
  - 4 Asimilácia Židov (štatistické odpojenie od maďarskej národnosti) tvorí špeciálnu problematiku v rámci asimilačných procesov v medzivojnovom období. Danej problematike sa venujú napríklad KOVÁCS, Éva. *Felemás asszimiláció*. Somorja–Dunaszerdahely: Nostra Tempora 9, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004 alebo SZEGHY-GAYER, Veronika. A szlovák–magyar–zsidó–cseh Kassa a 20. század első felében. [online]. In *Korall*, 2017, 18(68), 99-121. Dostupné na: http://epa.oszk.hu/00400/00414/00059/pdf/EPA00414_korall_2017_68_099-121.pdf; ŠVORC, Peter. – DERFIŇÁK, Patrik. *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období*. Prešov: PU FF, 2014.
  - 5 V roku 1921 na Slovensku zaevidovali 71 733 Čechov, o 10 rokov ich počet stúpol na 120 926 osôb. ĎURKOVSKÁ, Mária. Maďarská menšina a jej politické aktivity na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1929 [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2009, 12(3), 11-20. Dostupné na: http://www.saske.sk/cas/public/media/5828/200903_02_durkovska.pdf.
  - 6 KOVÁCS, Alajos. Kassa népességének fejlődése és összetétele. In *Statisztikai Szemle*, 1939, č. 5, s. 519-541.

Tabuľka 1: Počet obyvateľov a príslušníkov maďarskej národnosti v Košiciach od roku 1910 do roku 1941⁷

Rok	Počet obyvateľov	
	celkovo	maďarskej národnosti
1910	44 211	33 350 (75,4 %)
1919	46 826	17 991 (38,4 %)
1921	52 898	11 206 (21,2 %)
1930	70 117	11 504 (16,4 %)
1938	58 090	44 472 (76,6 %)
1941	66 981	59 853 (89,3 %)

Pri ďalšom sčítaní obyvateľov v roku 1930 „československý štátotvorný národ“ v celkovom počte obyvateľov mesta získal podiel 62,5 %. Zatiaľ čo počet príslušníkov maďarskej národnosti v medzivojnovom období mierne vzrástol, ich percentuálny podiel klesol z 21,18 % (v roku 1921) na 16,4 % (v roku 1930). Od posledného maďarského sčítania z roku 1910 sa podiel obyvateľov s maďarským pôvodom (75,4 %) za 20 rokov znížil na 16,4 % v roku 1930.

Prvé sčítanie po druhej svetovej vojne v roku 1950 zaevidovalo najnižší počet príslušníkov maďarskej národnosti v Košiciach v celom 20. storočí, a to 1642 osôb.⁸ Neuveriteľne nízky počet maďarských obyvateľov v meste zapríčinili perzekúcie voči príslušníkom maďarskej národnosti v Československu po druhej svetovej vojne.⁹ Po stabilizácii vnútropolitických udalostí po zmene politiky vládnucej moci voči maďarskej národnosti (zastavenie protimaďarských opatrení) v 50. rokoch počet obyvateľov maďarskej národnosti v Košiciach stúpá. Počet obyvateľov maďarskej národnosti zvýšil aj návrat reslovakizovaných¹⁰ k pôvodnej maďarskej etnicite.¹¹

7 Zdroj. KOVÁCS, Alajos. Kassa népességének fejlődése és összetétele. In *Statisztikai Szemle*, 1939, č. 5, s. 519-541.

8 GABZDILOVÁ, Soňa. Sčítanie obyvateľstva na Slovensku v roku 1950, maďarská menšina a historické súvislosti. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 2, s. 263.

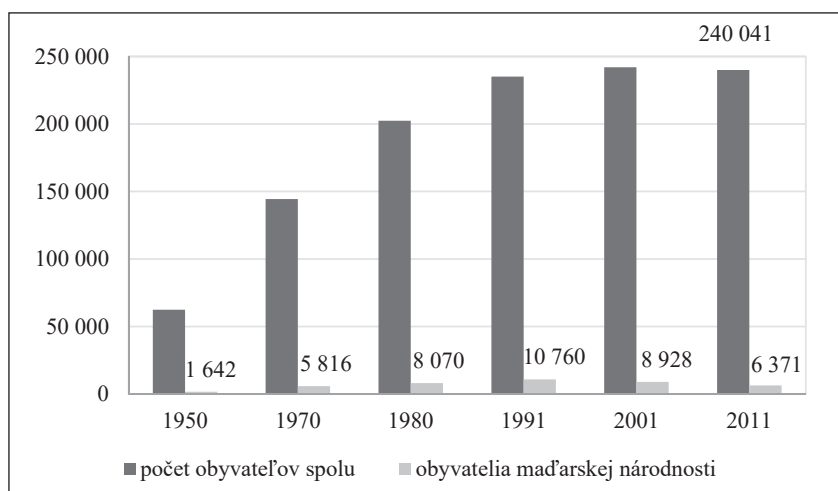
9 Po skončení druhej svetovej vojny československé politické vedenie definitívne chcelo vyriešiť národnostnú otázku v krajine, zbaviť sa nemeckej a maďarskej menšiny a zmeniť etnický charakter štátu. K prvým krokom patrilo zníženie počtu príslušníkov maďarskej národnosti pomocou transferu a vysídlenia v rokoch 1945 až 1948. ŠUTAJ, Štefan. *Nútené presídľovanie Maďarov do Čiech*. Prešov: Universum, 2005. s. 11.

10 Do konca roku 1947 počet podaných žiadostí o reslovakizáciu bol 410 820. GYURGYÍK László. Adalékok a szlovákiai magyarság asszimilációs folyamatainak vizsgálatához 1950 – 1991. In *Történeti Demográfiai Füzetek (1985 – 1997)*, 1994, č. 13, s. 15. [online]. Dostupné na: <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/tortenetidemografiaifuzetek/article/viewFile/2309/1921> [30. 1. 2019].

11 Podľa Kollai „najsilnejší vplyv mali protimaďarské opatrenia, ktorým sa Maďari bránili tým, že sa dobrovoľne podriadili reslovakizácii (keď sa Maďari prihlásili za Slovákov, bola im vrátená československá štátna príslušnosť a takto ich nezastihli protimaďarské opatrenia.) Výsledok toh-

Výrazné zmeny v demografickom pohybe obyvateľstva mesta sa odohrávali od konca 50. rokov 20. storočia ako dôsledok socialistickej industrializácie (viazanej na výstavbu a prevádzku VSŽ), ktorá urýchlila dynamiku urbanizácie a rozvoj infraštruktúry mesta a počet obyvateľov medzi rokmi 1960 a 1990 stonásobila. Napriek tomu, že sa počet predstaviteľov maďarskej komunity v meste do roku 1991 postupne zvýšil (graf č. 1), nedokázal držať krok s dynamickým rastom populácie mesta a podiel obyvateľov maďarskej národnosti v rámci populácie mesta sa značne znížil.

Graf č. 1: Vývoj počtu obyvateľov Košíc celkovo a maďarskej národnosti v rokoch 1950 až 2011¹²

Celkovo na vývoj počtu obyvateľov Košíc mali významný dopad tri činitele: migrácia, prirodzený prírastok a zmena administratívnych hraníc Košíc.¹³ Údaje uvedené v tabuľke č. 2 jednoznačne podporujú tvrdenie, že migrácia sa stala hybnou silou v demografických zmenách Košíc.

to formálneho procesu sa prejavil v sčítaní obyvateľov v roku 1950. KOLLAI, István (Ed.). Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov. Budapešť: Terra Cognita, 2008.

12 Zdroj: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2018; Štatistický úrad Slovenskej republiky. Obyvateľstvo podľa národnosti, stupňa najvyššieho vzdelania, súčasnej ekonomickej aktivity, postavenia v zamestnaní, odvetvia ekonomickej činnosti a pohlavia. 2018. [online]. Dostupné na: <https://census2011.statistics.sk/tabulky.html> [3. 12. 2018].

13 BARNOVSKÝ, Michal. Niektoré problémy vývoja miest na Slovensku v období socialistickej urbanizácie. In *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 2, s. 205-230.

Tabuľka 2: Činitele vzrastu populácie Košíc v období 1950 – 1980¹⁴

Činitele vzrastu	1950 – 1960	1961 – 1970	1971 – 1980
Prirodzený prírastok	9366	13 578	26 704
Migračný prírastok	7165	41 487	28 881
Vzrast počtu obyvateľstva integráciou obcí	0	10 028	2 338

V roku 1991 dosiahol počet príslušníkov maďarskej národnosti žijúcich v Košiciach najvyššiu hodnotu v 2. polovici 20. storočia (10 760 osôb)¹⁵, no napriek tomu nedokázal prevýšiť hodnoty z rokov 1921 alebo 1930. V období medzi rokmi 1991 až 2011 demografický pohyb osôb maďarskej národnosti v meste bol charakterizovaný viacerými negatívnymi trendmi (napr. nízka pôrodnosť, starnutie obyvateľstva, skrytá migrácia, asimilácia). Počet príslušníkov maďarskej národnosti tak vo zvýšenom tempe ubúdala, až sa v ostatných rokoch relatívne stabilizoval (tabuľka č. 3).

Tabuľka 3: Vývoj počtu obyvateľov Košíc celkovo a maďarskej národnosti v rokoch 2012 až 2017¹⁶

Rok	Počet obyvateľov	
	Celkovo	maďarskej národnosti
2012	240 164	6323
2013	239 797	6460
2014	239 464	6523
2015	239 208	6627
2016	239 141	6709
2017	239 095	6740

Pri sčítaniach v rokoch 1970 a 1991 boli registrované aj údaje o materinskom jazyku. V rokoch 2001 a 2011 boli kolónky zisťujúce materinský jazyk v sčítacích hárkoch považované za samozrejmosť. Na základe posledného sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011 maďarskú komunitu v Košiciach tvorilo 6371 osôb. Maďarský jazyk za materinský označilo 8 584 Košičanov. Zistené hodnoty vyjadrujúce počet príslušníkov maďarskej národnosti a počet osôb s materinským jazykom maďarským boli značne rozdielne (tabuľka č. 4). Veľkosť rozdielu v rokoch 2001 a 2011 sa znížila takmer o polovicu, znížil sa však aj počet obyvateľov s maďarským materinským jazykom. Tento

14 Zdroj. TKÁČOVÁ, Marianna. *Migrácia a jej vplyv na štruktúru obyvateľstva Košíc v období 1948–1989*. Dizertačná práca. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta. 2018, s. 85.

15 Szlovákiai Magyar Adatbank. Fórum inštitút pre výskum menšín, 2018.

16 Zdroj. Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2018. Obyvateľstvo podľa národnosti, stupňa najvyššieho vzdelania, súčasnej ekonomickej aktivity, postavenia v zamestnaní, odvetvia ekonomickej činnosti a pohlavia. [online]. Dostupné na: <https://census2011.statistics.sk/tabulky.html> [3. 12. 2018]

jav je charakteristický aj pre celé južné Slovensko, diferencia je len vo veľkosti jednotlivých hodnôt, konkrétne rozdiel v Košiciach (od 35 do 75 %) je väčší ako sú celoštátne hodnoty (v rozpätí od 7 do 11 %).¹⁷

Tabuľka 4: Počet obyvateľov maďarskej národnosti a s maďarským materinským jazykom v Košiciach¹⁸

Rok	Počet príslušníkov maďarskej národnosti	Počet osôb s maďarským materinským jazykom	Rozdiel	Rozdiel v %
1970	5816	10 197	4381	+ 75,3
1991	10 760	14 804	4044	+ 37,6
2001	8928	12 948	4020	+ 45,0
2011	6371	8584	2213	+ 34,7

V sčítaní obyvateľov, domov a bytov z roku 2011 sa prvýkrát zisťovali najčastejšie používané jazyky na verejnosti a v domácnosti.¹⁹ V prípade Košíc bol ako najviac používaný jazyk na verejnosti a v domácnosti označený slovenský jazyk. Maďarský jazyk sa stal druhým najpoužívanejším jazykom v meste. Používal sa v 6 156 domácnostiach, najčastejšie v okrese Košice I a najmenej často v okrese Košice III (tabuľka č. 5).²⁰

V posledných dvoch sčítaniach 2001 a 2011 sa zvýšil počet respondentov, ktorí nevyplnili odpoveď, resp. neodpovedali na otázky vzťahujúce sa na etnicitu respondenta (národnostná príslušnosť, materinský jazyk, najčastejšie používaný jazyk). Motívy respondentov mohli byť rozličné. Za významné faktory možno označiť politickú atmosféru, kontroverzné vyjadrenie predstaviteľov vládnucej politickej elity, ideologickú neutralitu alebo strach (nedôvera) kvôli zlyhaniu pri ochrane dát.

17 V roku 1970 počet osôb s maďarským materinským jazykom bol o 8,8 % vyšší ako počet príslušníkov maďarskej národnosti, do roku 1991 sa tento rozdiel znížil na 7,25 %. GYURGYIK, L. Adalékok a szlovákiai magyarság asszimilációs..., s. 17, 20. Rozdiel sa do roku 2011 zvýšil na 11 % (vypočítané na základe údajov SOBD 2011).

18 Zdroj. Štatistický úrad Slovenskej republiky. Obyvateľstvo podľa národnosti, stupňa najvyššieho vzdelania, súčasnej ekonomickej aktivity, postavenia v zamestnaní, odvetvia ekonomickej činnosti a pohlavia. (2018). [online]. [3. 12. 2018] Dostupné na: <https://cenzus2011.statistics.sk/tabulky.html>.

GYURGYIK L. Adalékok a szlovákiai magyarság asszimilációs..., s. 37-38.

19 438/2010 Z. z. Opatrenie Štatistického úradu Slovenskej republiky z 2. novembra 2010, ktorým sa ustanovujú podrobnosti o charakteristikách, základných znakov a štruktúre zisťovaných údajov a vydáva vzor sčítacieho tlačiva pri sčítaní obyvateľov, domov a bytov v roku 2011.

20 Ak by sme predpokladali, že v jednej domácnosti žijú najmenej dve osoby, na základe spomenutého údaju (6156 domácností) môže vzniknúť otázka či počet obyvateľov s maďarským materinským jazykom (8584 osôb) nie je príliš nízky. Údaj o veľkosti domácností však nie je k dispozícii. Na druhej strane, je potrebné brať do úvahy aj existenciu takých domácností, kde síce rozprávajú po maďarsky, no jej členovia majú iný materinský jazyk, ako je maďarčina.

Tabuľka 5: Obyvateľstvo trvalo bývajúce v Košiciach podľa najčastejšie používaného jazyka v domácnosti, SODB 2011²¹

Počet obyvateľov		Používaný jazyk v domácnosti		
		slovenský	maďarský	nezistený
Košice I	68 467	45 377	2068	18 967
%	100,0	66,3	3,0	27,7
Košice II	82 676	53 934	1843	20 965
%	100,0	65,2	2,2	25,4
Košice III	30 048	20 491	577	8 142
%	100,0	68,2	1,9	27,1
Košice IV	59 242	40 393	1668	15 716
%	100,0	68,2	2,8	26,5

V Košiciach počet respondentov neudávajúcich informácie o materinskom jazyku a etnicite patrilo medzi najvyššie na Slovensku. Za desať rokov sa počet obyvateľov mesta *bez národnostnej či etnickej príslušnosti* takmer strojnásobil (Tabuľka 6).²² Vysoký počet respondentov z Košíc nevyplňajúcich kolónky, žiaľ, ovplyvnil aj presnosť číselných údajov získaných v sčítaní v roku 2011. Dostupné údaje o národnosti a materinskom jazyku sú tak viac menej skreslené.

Tabuľka 6: Neudávanie etnickej príslušnosti obyvateľov Košíc (resp. nevyplnené kolónky) podľa okresov Košíc v rokoch 2001 a 2011²³

Rok	Košice I	Košice II	Košice III	Košice IV
2001	1923	1530	500	3835
2011	14 699	15 689	983	11 699

Počet obyvateľov maďarskej národnosti a obyvateľov s maďarským materinským jazykom od 90. rokov 20. storočia klesol o 4389 osôb (z 10 760 osôb), t. j. o 40,78 %. Nepriaznivé demografické procesy, ako sú negatívny prírastok, (skrytá) migrácia či urýchlená asimilácia, oslabujú možnosti posilnenia alebo aspoň zachovania stabilnej pozície maďarského jazyka v Košiciach. Obavy predstaviteľov maďarskej inteligencie v Košiciach, týkajúce sa veľkosti maďarskej komunity, sú tak opodstatnené.

21 Zdroj. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Fakty o zmenách v živote obyvateľov SR Košický kraj. Košice: Štatistický úrad Slovenskej republiky, Pracovisko ŠÚ SR v Košiciach. 2015, s. 53.

22 Počet respondentov neodpovedajúcich na otázky zamerané na jazyk, národnosť a etnicitu v Košickom samosprávnom kraji bol najvyšší. Z 88 980 neodpovedajúcich osôb takmer polovicu tvorili obyvatelia Košíc (43 070). ČIČVÁKOVÁ, Emília – KAŠKOVÁ, Adriana – KOSTIŠČOVÁ, Anna. *Krajské mesto Košice 2017*. Košice: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2018.

23 Zdroj. ČIČVÁKOVÁ, E. – KAŠKOVÁ, A. – KOSTIŠČOVÁ, A. *Krajské mesto Košice 2017...*

Dôležitú rolu pri odovzdávaní kultúry ďalším generáciám, jej udržiavaní, ako aj pri tvorbe identity, má jazyk.²⁴ Tradične sa výskum jazyka menších zameriava na otázky jeho udržania, sledovanie jazykovej asimilácie, objasnenie jej dôvodov, odovzdávanie jazyka v rodine, v škole a na jazykové politiky. Zaujímavou otázkou je sledovanie jazykového správania jednotlivých národnostných a etnických skupín na verejnosti. Fórum Maďarov v Košiciach (Kassai Magyarok Fóruma) v marci 2017 realizovalo prieskum, zameraný na posúdenie zvykov pri používaní maďarského jazyka. Zaujímalo ich najmä kde a ako často sa v Košiciach hovorí po maďarsky. V ďalšej časti tejto práce uvedieme vybrané zistenia z tohto prieskumu.

2 Metóda

Na zmapovanie používania materinského jazyka príslušníkmi maďarskej komunity v Košiciach bola využitá analýza sekundárnych údajov získaných v rámci prieskumu zameraného na posúdenie zvykov pri používaní jazyka ľuďmi, ktorí hovoria po maďarsky a žijú alebo pracujú v Košiciach, realizovaného združením Fórum Maďarov v Košiciach. Dotazník bol respondentom administrovaný na jar 2017 dvoma spôsobmi, elektronicky a v printovej podobe.

2.1 Vzorka

Pre účely tohto príspevku sú analyzované odpovede 408 respondentov, ktorí ako miesto obvyklého pobytu v uplynulom roku uviedli Košice – mesto a ich vek bol minimálne 16 rokov. Vo vzorke prevažovali ženy (58,1 %) a respondenti s vysokoškolským vzdelaním (53,3 %). Základné vzdelanie uvádzali iba respondenti vo vekovej skupine 16 až 26 rokov. Podrobnejšie charakteristiky vzorky sú uvedené v tabuľke č. 7.

Približne jeden z desiatich respondentov (10,5 %) uviedol, že žije v Košiciach od svojho narodenia. Materinským jazykom je pre 94,9 % respondentov maďarský jazyk, zatiaľ čo slovenský jazyk uviedlo 3,7 % respondentov (n = 15) a pre troch respondentov je rodným jazykom nejaký iný jazyk. Školu s maďarským vyučovacím jazykom navštevovalo 83,3 % respondentov.

V rámci demografických charakteristík bol na základe seba posúdenia zisťovaný stupeň znalosti maďarského jazyka a štátneho jazyka. Keďže dotazník bol administrovaný v maďarskom jazyku, zistenie, že žiadny z respondentov neuviedol stupeň znalosti maďarského jazyka na úrovni „úplný začiatok“ (A1 podľa Spoločného európskeho referenčného rámca pre jazykové znalosti) a iba traja respondenti uviedli stupeň „začiatok“, nie je prekvapujúce. Títo traja respondenti označili ako materinský jazyk slovenský jazyk. V súlade s očakávaním približne deväť z desiatich respondentov referovalo znalosť maďarského jazyka na úrovni materinského jazyka (úroveň C2). Stupeň znalosti slovenského jazyka sa u respondentov líšil, pričom najčastejšie uvádzali kategórie C1 a C2 (spolu 61,7 % respondentov). Za úplného začiatok sa považuje

24 Bradean-Ebinger, „EUROMOSAIC – Kisebbségi és regionális nyelvek az EU-ban“ *Délkelet Európa – South East Europe. International Relations Quarterly* 2, no. 2 (2011):5, http://www.southeast-europe.org/pdf/06/DKE_06_M_EU_BEN_9.pdf.

Tabuľka 7: Demografické charakteristiky vzorky (n = 408)

	n	%
Vek		
16 – 26 rokov	86	21,1
27 – 40 rokov	113	27,7
41 – 50 rokov	75	18,4
51 – 60 rokov	39	9,6
61 – 70 rokov	49	12,0
viac ako 70 rokov	46	11,3
Rod		
Mužský	171	41,9
Ženský	237	58,1
Najvyššie dosiahnuté vzdelanie		
základné	28	6,9
odborná škola bez maturity	16	4,0
stredná škola s maturitou	145	35,8
vysokoškolské	216	53,3

11 respondentov (2,7 %) a za začiatočníka 3,7 % respondentov (tabuľka č. 8). Znalosť maďarského i slovenského jazyka na úrovni C1 alebo C2 referovalo 58,9 % respondentov. Prekvapivo, v najmladšej vekovej skupine 16 až 26 rokov bol tento podiel trochu nižší (52,4 %).

Tabuľka 8: Stupeň znalosti jazyka uvádzaný respondentom (n = 407)

Úroveň	maďarský jazyk		slovenský jazyk	
	f	%	F	%
A1 – úplný začiatočník	0	0,0	11	2,7
A2 – začiatočník	3	0,7	15	3,7
B1 – mierne pokročilý	9	2,2	44	10,8
B2 – stredne pokročilý	14	3,4	86	21,1
C1 – pokročilý	16	3,9	149	36,6
C2 – na úrovni materinského jazyka	365	89,7	102	25,1

2.2 Metodika

Použitý dotazník, administrovaný v maďarskom jazyku, tvorilo 24 položiek, pomocou ktorých bol zisťovaný vzťah respondentov k maďarskému jazyku, ich vlastnej identite, používanie maďarského jazyka v súkromí, v prítomnosti príslušníkov vlastnej komunity a v prítomnosti príslušníkov majority, ako aj skúsenosti s reakciami okolia. Dotazník

zároveň obsahoval desať položiek na zmapovanie vybraných demografických charakteristík respondentov (napr. rod, vek, materinský jazyk, stupeň znalosti maďarského a slovenského jazyka). Pre účely tejto štúdie sme z použitého dotazníka vybrali osem položiek, týkajúcich sa najmä toho, kde v Košiciach respondenti počas uplynulých piatich rokov najčastejšie rozprávali po maďarsky a s akou frekvenciou, ako aj charakteru spätnej väzby od okolia (majority) na to, že pri komunikácii na verejnosti používali maďarský jazyk.

2.3 Procedúra a analýza dát

Dotazník mohli respondenti vyplniť online prostredníctvom facebookovej stránky združenia Fórum Maďarov v Košiciach alebo v papierovej podobe na dvoch miestach v centre Košíc, v priestoroch združenia Csemadok a Rovás. Keďže výsledná vzorka bola získaná prostredníctvom výberu dobrovoľníkov a príležitostným výberom, výsledky nie je možné zovšeobecňovať na populáciu, z ktorej vzorka pochádza.

Dáta boli sumarizované pomocou tabuliek a grafov, s využitím štatistického softvéru SPSS 24.

3 Výsledky a diskusia

Jazyk nie je len komunikačným nástrojom. Významnú rolu zohráva napríklad pri formovaní identity jedinca. V súvislosti s vnímaním vlastnej identity prvá z vybraných položiek zisťovala či košickí známi respondentov, pochádzajúci z majoritnej spoločnosti, vedia alebo vedeli, že respondent ovláda maďarský jazyk. Slovenskí známi, resp. ich spolužiaci či kolegovia, ako ilustruje tabuľka č. 9, o tom prevažne vedeli (95,2 % respondentov). V niektorých prípadoch však respondenti informáciu o znalosti maďarského jazyka okoliu poskytli selektívne (4,3 % respondentov).

Tabuľka 9: Prezentovanie znalosti maďarského jazyka pred košickými známymi, spolužiakmi alebo kolegami patriacimi k majorite

Moji košickí známi vedeli, že hovorím po maďarsky	F	%
Áno	377	95,2
Nie	0	0,0
Niektorí	17	4,3
Neviem	2	0,5

Jazykovo-komunikačné správanie respondentov bolo zisťované viacerými položkami. V jednej z nich bol respondentom prezentovaný zoznam dvanástich prostredí s výzvou, aby z neho vybrali päť miest v Košiciach, kde v priebehu uplynulých piatich rokov po maďarsky rozprávali najčastejšie. Zároveň boli vyzvaní uviesť, s akou frekvenciou na týchto miestach maďarský jazyk pri komunikácii používali. Formulácia položky a dizajn dotazníka prispeli k tomu, že väčšina respondentov odpovedala v rozpore s inštrukciou. Práve päť miest zvolilo len 43,1 % respondentov a menej ako päť miest

vybralo 19,1 % respondentov. K frekvencii používania maďarského jazyka vo všetkých dvanástich vybraných prostrediach sa vyjadrilo 13,7 % respondentov. Distribúciu frekvencie používania jazyka v danom kontexte vyjadrenú ako relatívnu hodnotu z celkového počtu respondentov zachytáva tabuľka č. 10.

Tabuľka 10: Frekvencia používania maďarského jazyka respondentmi v rôznych prostrediach v Košiciach

Prostredie	frekvencia (%)			
	denne	týždeň	mesiac	rok
doma, na ubytovni	74,5	2,5	12,3	3,4
u priateľov, známych, v ich byte alebo dome	31,1	19,4	21,3	5,4
na verejných priestranstvách, uliciach, v parkoch	26,2	16,7	14,5	5,1
na základnej škole, strednej škole, v budove univerzity	24,8	4,9	9,8	8,1
na pracovisku	23,5	11,8	10,8	9,3
v mestskej hromadnej doprave (autobus, električka)	11,3	7,1	10,8	6,9
v divadle alebo v priestoroch kultúrnych spolkov	8,1	9,1	27,9	13,7
v kostole, v cirkevných nehnuteľnostiach	7,6	21,3	11,3	10,5
reštaurácia (jedáleň, kaviareň, krčma)	6,9	13,2	19,9	8,1
na inom mieste	5,9	4,7	6,9	7,1
v športových zariadeniach, na športoviskách	2,0	3,9	4,7	12,5
u lekára, v nemocnici, v domove dôchodcov	2,0	1,5	10,0	12,7
na úradoch, na polícii, na súde	1,5	0,2	2,5	13,0

Pozn.: týždeň – niekoľkokrát do týždňa; mesiac – niekoľkokrát za mesiac; rok – niekoľkokrát do roka

Položka vypovedá nielen o používaní maďarského jazyka, ale do značnej miery aj o tom, ako respondenti trávajú voľný čas, o používaní mestskej hromadnej dopravy, ilustruje ich zapojenie na trhu práce či vierovyznanie. Na základe frekvenčnej analýzy môžeme konštatovať, že piatimi prostrediami, v ktorých respondenti najčastejšie hovoria po maďarsky, sú doma alebo na ubytovni (uviedlo 92,6 % respondentov), u priateľov, známych, v ich byte alebo dome (77,2 %), na verejných priestranstvách, na uliciach a v parkoch (62,5 %), v divadle alebo v priestoroch kultúrnych spolkov (58,8 %) a na pracovisku (55,4 %). V domácom prostredí alebo medzi priateľmi, s ktorými sa zvyčajne delíme nielen o záujmy, ale aj o hodnoty, prirodzene trávime komunikáciou viac času. Zistenie, že maďarský jazyk je najčastejšie používaný v neformálnych situáciách, je v zhode so zisteniami iných autorov. Podľa Bakera²⁵ je jazyk menšiny využívaný najmä na komunikáciu doma a s rodinou, počas rôznych sociálnych a kultúrnych aktivít v komunite, na korešpondenciu s príbuznými a priateľmi a na náboženské aktivity. Po-

25 BAKER, Colin. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*: 27 (3rd ed.). Clevedon, UK : Multilingual Matters Ltd., 2001.

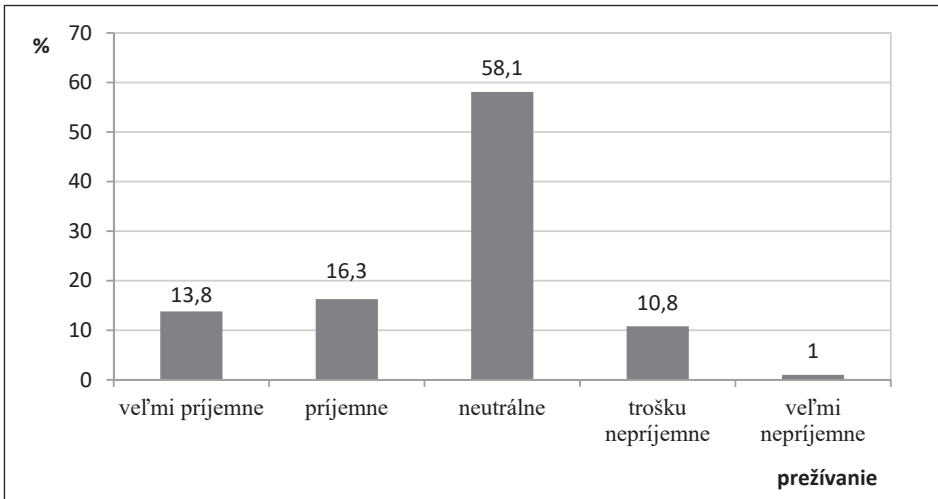
dobne Fenyvesiová²⁶ zistila, že maďarskí imigranti v Spojených štátoch používali maďarčinu najmä doma, pri rozhovoroch s priateľmi a praktizovaní viery.

Na druhej strane, najmenej často uvádzanými boli úrady, polícia či súdy (17,2 %), v športových zariadeniach, na športoviskách (23,0 %) a u lekára, v nemocnici alebo v domove dôchodcov (26,2 %). Nízka frekvencia uvádzania týchto prostredí nie je prekvapujúcou, pretože ľudia zvyčajne potrebujú vybaviť niečo na úrade, polícii alebo na súde len príležitostne a najmladší respondenti možno takúto skúsenosť ešte nemajú. Zároveň, limitujúcim faktorom pre používanie jazyka na úradoch je aj skutočnosť, že Košice nepatria k tým obciam či mestám, v ktorých je podľa § 2 zákona č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín, v znení neskorších predpisov, možné v úradnom styku používať jazyk národnostnej menšiny. Podobne menší priestor pre používanie maďarského jazyka je pri individuálnych športoch, kde je komunikácia limitovaná. Taktiež, zdraví jedinci navštevujú lekára alebo nemocnice len príležitostne, čo sa mohlo premietnuť do odpovedí respondentov.

Štyridsiati respondenti (10,3 %) využili možnosť presnejšie napísať, na akom inom, v dotazníku neuvedenom, mieste v Košiciach hovoria po maďarsky. Odpovede je možné rozdeliť do štyroch kategórií: rozhovory s rodičmi alebo inými príbuznými (n = 7); konštatovanie, že respondenti hovoria maďarsky kdekoľvek chcú (n = 3); uvedenie konkrétneho prostredia (n = 21), pričom najčastejšie sa vyskytovalo nákupné stredisko a miesta, kde respondenti trávia voľný čas (napr. internát, knižnica, klub dôchodcov) a poslednou skupinou sú odpovede, ktoré nemožno považovať za užitočné (n = 8), pretože nepredstavujú konkrétne miesta nachádzajúce sa v Košiciach, napr. „neviem“, „telefonicky“, „Košický kraj“, „v zahraničí“ alebo „pláž“.

Ďalšie z vybraných otázok sa týkali spätnej väzby, ktorú respondenti v minulosti (bez bližšej špecifikácie obdobia) dostali kvôli používaniu maďarského jazyka v prítomnosti Slovákov ako majority v spoločnosti. Jedným z dôvodov, prečo príslušníci maďarskej menšiny na verejnosti nehovoria maďarsky, môže byť ich prežívanie situácií, keď v spoločnosti Slovákov potrebujú hovoriť po maďarsky, napríklad prijať hovor maďarsky hovoriaceho priateľa. To, že sa v takejto situácii cítia neprijemne, uviedol približne jeden z desiatich opýtaných (11,8 %). Práve tieto pocity môžu prispievať k jazykovej asimilácii alebo stratégii používať na verejnosti výlučne slovenský jazyk alebo nejaký „neutrálny jazyk“ (napr. anglický), ktorý by príslušníkom majority neprekážal. Viac ako polovica respondentov (58,1 %) sa vo svojich odpovediach nepriklonila ani k pólu príjemne, ani k neprijemne. Jedným z možných vysvetlení je, že ako bilingválni alebo multilingválni jedinci používajú jazyk situačne, v závislosti na kontexte a nevzniká pri tom u nich výraznejšia odozva a jej kognitívne hodnotenie.

26 FENYVESI, Anna. Hungarian in the United States. In A. Fenyvesi (Ed.). *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a Minority Language*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2005, s. 265-318.

Graf č. 2: Prežívanie v situácii, ak jedinec v spoločnosti Slovákov potrebuje hovoriť po maďarsky

Voľba používať alebo nepoužívať maďarský jazyk v prítomnosti príslušníkov majority môže súvisieť aj s predchádzajúcimi skúsenosťami, s reakciami okolia v situácii, keď respondenti hovorili po maďarsky v prítomnosti Slovákov alebo sa ukázalo, že maďarský jazyk ovládajú. Výsledky ukazujú, že spätná väzba, ktorú respondenti v Košiciach mali, bola častejšie pozitívna ako negatívna (tabuľka č. 11) To môže naznačovať prevahu postojov rešpektu a akceptácie ku kultúrnym odlišnostiam, v tomto prípade vo vzťahu k príslušníkom maďarskej menšiny. Zriedkavý alebo žiadny výskyt pozitívnej spätnej väzby, uvádzaný tretinou respondentov, možno vysvetliť rôznymi spôsobmi. Jedným z nich je, že okolie akceptuje kultúrnu diverzitu a s ňou spojené používanie rôznych jazykov, nepovažuje znalosť maďarského jazyka za niečo, čo si zasluhuje zvláštnu pozornosť či nejakú pozitívnu reakciu a je ponímaná len ako neutrálna informácia o jazykových znalostiach jedinca, eventuálne jeho národnosti. Zároveň, sa však iba traja z desiatich respondentov nestretli s negatívnou reakciou okolia. Negatívnu skúsenosť, aj keď v niektorých prípadoch len zriedkavú, tak má 71,1 % respondentov.

V prieskume nebolo zisťované kedy, v ktorom období mal respondent negatívnu skúsenosť. Satinská²⁷ na základe rozhovorov zistila, že negatívne skúsenosti s používaním maďarského jazyka na verejnosti mali jej bratislavskí respondenti najmä po druhej svetovej vojne a v 90. rokoch 20. storočia, kedy charakteristickým sloganom bolo „Na Slovensku po slovensky!“. To, že si jedna z mladších respondentiek negatívne situácie nevybavuje, vysvetľovala aj možnosťou, že ako na dospelú sa už na ňu možno neod-

27 SATINSKÁ, Lucia. Nezviditeľnenie a zjemnenie: reflexie verejného používania maďarčiny u bratislavských viacjazyčných trojgeneračných rodín. In *Slovenský národopis*, 2016, roč. 64, č. 1, s. 32-46.

Tabuľka 11: Výskyt spätnej väzby na znalosť alebo používanie maďarského jazyka v slovenskom prostredí v Košiciach

Odpoveď	spätná väzba			
	pozitívna		Negatívna	
	f	%	f	%
nikdy	48	12,1	114	28,9
zriedkavo	92	23,1	157	39,7
príležitostne	181	45,5	100	25,3
často	63	15,8	24	6,1
vždy	14	3,5	0	0,0

vážia kričať, možno je obklopená otvorenými ľuďmi, alebo sa to dnes v Bratislave už berie voľnejšie.

Negatívna skúsenosť respondentov žijúcich v Košiciach síce nebola bližšie špecifikovaná z časového hľadiska, bolo však zisťované, v ktorom prostredí v Košiciach dostali negatívnu, priam útočnú spätnú väzbu len kvôli tomu, že rozprávali na verejnosti po maďarsky. Respondenti mohli, vychádzajúc zo svojej skúsenosti, zo zoznamu vybrať aj viacero možností (tabuľka č. 12). Tí, ktorí negatívnu spätnú väzbu dostali, najčastejšie uvádzali, že sa tak stalo na ulici, v parku alebo vo všeobecnosti na nejakom verejnom priestranstve (33,3 % z celkového počtu respondentov), ďalej v prostriedkoch mestskej hromadnej dopravy (24,8 %) a na pracovisku (15,0 %). Ďalšími prostrediami, ktoré respondenti k uvedeným možnostiam doplnili, boli stanica, cukráreň, lesná cesta, od zamestnanca taxislužby a od opitých mladých ľudí, bez konkretizácie kde sa tak stalo.

Tabuľka 12: Negatívna spätá väzba v konkrétnom prostredí v Košiciach

Prostredie	f	% z celkového počtu
na ulici, v parku, na verejnom priestranstve	136	33,3
v autobuse, električke	101	24,8
na pracovisku	61	15,0
v reštaurácii, krčme, iných zábavných zariadeniach	56	13,7
na základnej škole, strednej škole, v budove univerzity	29	7,1
u lekára, v nemocnici, v domove dôchodcov	25	6,1
v mieste prechodného bydliska (internát, ubytovňa), napr. od spolubývajúcich, pedagógov	25	6,1
na úradoch, na polícii, na súde	23	5,6
v mieste trvalého bydliska (dom, bytový dom) od susedov	15	3,7
v kultúrnych inštitúciách	14	3,4
na športových ihriskách a v športových zariadeniach	12	2,9
Iné	6	1,5

V poslednej z vybraných položiek bola respondentom položená otázka, na ktorom mieste, ak by im to niekto ponúkol, by využili možnosť používať maďarský jazyk (tabuľka č. 13). Z ôsmich ponúknutých odpovedí respondenti najčastejšie označili poskytovanie zdravotnej starostlivosti (29,9 %), teda možnosť komunikovať so zdravotníckym personálom v ambulanciách lekárov alebo v nemocnici, buďto ako pacienti alebo ich príbuzní. Zvlášť dôležitou môže byť možnosť hovoriť v rodnom jazyku u špecialistov, u ktorých je rozprávanie významnou súčasťou terapie (napr. u psychológov alebo logopédov). Druhou v poradí, ktorú označilo 17,6 % respondentov, bola možnosť používať maďarčinu ako klient prijímajúci rôzne služby (bez spresnenia či ide výlučne o služby materiálnej povahy ako sú napríklad opravárenské služby, alebo aj služby nemateriálnej povahy, ako sú služby školstva, kultúry). Tretou početnejšou odpoveďou bola možnosť používať maďarský jazyk pri komunikácii s miestnou samosprávou a mestskými úradmi.

Tabuľka 13: Výber miesta, kde by respondent mohol nerušene používať maďarský jazyk

Odpoveď	f	%
zdravotná starostlivosť (ambulancia lekára, nemocnica)	122	29,9
služby	72	17,6
miestna samospráva, mestské úrady	69	16,9
cestovný ruch	37	9,4
vzdelávanie	34	8,3
obchod	17	4,2
doprava	6	1,5
šport	3	0,7
iné	8	2,0

Možnosť doplniť na akom inom mieste by chceli v Košiciach nerušene používať maďarský jazyk využili iba ôsmi respondenti. Dvaja z nich uviedli, že na žiadnom z prezentovaných či iných, ďalší respondenti by chceli hovoriť maďarsky všade, zatiaľ čo iní konštatovali, že bez problémov hovoria maďarsky všade, kde niekto maďarsky hovorí.

Záver

Proces, ktorý v minulosti výraznejšie ovplyvnil vývoj počtu obyvateľov maďarskej národnosti, tvorili dva rozhodujúce faktory, a to migrácia (dobrovoľná i nútená) a urýchlená asimilácia spojená so striedaním etnickej (národnostnej) príslušnosti, najmä u jedincov bez maďarských koreňov. V súčasnosti sa k týmto faktorom pripojil výrazný demografický trend, ktorým je starnutie obyvateľstva.

Zastavenie (alebo obmedzenie) negatívneho demografického vývoja maďarskej populácie je jednou zo záruk zabezpečenia jej prítomnosti v živote Košíc. Hodnotenie faktorov ovplyvňujúcich demografický vývoj príslušníkov maďarskej národnosti v Ko-

šiciach potrebuje dôkladnú analýzu s interdisciplinárnym prístupom. Pri analýze je potrebné mať na zreteli, že jednotlivé segmenty v Košiciach sa môžu správať rozdielne a ich skúmanie môže priniesť neočakávané výsledky (odlišné hodnoty) ako u iných maďarských komunít na Slovensku (napr. podiel zmiešaných manželstiev).

Pre každú národnostnú menšinu má dôležitý, symbolický význam jazyk, ukazuje ich silu v danej krajine v kontexte toho či pozícia jazyka danej menšiny je dostatočne silná na to, aby práve on získal status úradného jazyka.²⁸ Komunita maďarskej národnosti v Košiciach žije v bilingválnom prostredí, je otvorená inojazyčnej kultúre, no zároveň sa snaží zachovať svoju identitu a materinský jazyk. Analýzy vychádzajúce z prieskumov s podobnými zameraním ako má prieskum realizovaný Fórom Maďarov v Košiciach by mohli pomôcť pri hľadaní ciest na posilnenie identity a zachovanie materinského jazyka u príslušníkov maďarskej národnosti žijúcich v Košiciach.

Predstavitelia maďarskej národnosti v Košiciach pochopili, že používanie a pestovanie jazyka je úlohou aj samotných menšín. Otázka znie, či maďarská komunita bude mať dostatočnú silu na zachovanie alebo posilnenie vlastnej pozície, ako aj pozície maďarského jazyka v meste.

Použitá literatúra

- BAKER, Colin. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*: 27 (3rd ed.). Clevedon, UK: Multilingual Matters Ltd., 2001.
- BARNOVSKÝ, Michal. Niektoré problémy vývoja miest na Slovensku v období socialistickej urbanizácie. In *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 2, 205-230.
- BRADEAN-EBINGER, Nelu. „EUROMOSAIC – Kisebbségi és regionális nyelvek az EU-ban“ Délkelet Európa – South East Europe. In *International Relations Quarterly* 2, no. 2 (2011):5, http://www.southeast-europe.org/pdf/06/DKE_06_M_EU_BEN_9.pdf
- ČIČVÁKOVÁ, Emília – KAŠKOVÁ, Adriana – KOSTIŠČOVÁ, Anna. *Krajské mesto Košice 2017*. Košice: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2018.
- ĎURKOVSKÁ, Mária. Maďarská menšina a jej politické aktivity na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1929 [online]. In *Človek a spoločnosť*, 2009, 12(3), 11-20. Dostupné na: http://www.saske.sk/cas/public/media/5828/200903_02_durkovska.pdf.
- FENYVESI, Anna. Hungarian in the United States. In Fenyvesi, Anna. (Ed.), *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a Minority Language*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2005, s. 265-318.
- GABZDILOVÁ, Soňa. Sčítanie obyvateľstva na Slovensku v roku 1950, maďarská menšina a historické súvislosti. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 2, s. 263-284.
- GYURGYIK László. Adalékok a szlovákiai magyarság asszimilációs folyamatainak a vizsgálatához 1950 – 1991. [online] In *Történeti Demográfiai Füzetek (1985 –*

28 BRADEAN-EBINGER, Nelu „EUROMOSAIC – Kisebbségi és regionális nyelvek az EU-ban“ Délkelet Európa – South East Europe. In *International Relations Quarterly* 2, no. 2 (2011):5, http://www.southeast-europe.org/pdf/06/DKE_06_M_EU_BEN_9.pdf [30. 01. 2019].

- 1997), 1994, č. 13, s. 15-42. Dostupné na: <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/tortenetidemografiaifuzetek/article/viewFile/2309/1921> [30. 01. 2019].
- KOLLAI, István. *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Budapešť: Terra Recognita, 2008.
- KOVÁCS, Alajos. Kassa népességének fejlődése és összetétele. In *Statisztikai Szemle*, 1939, č. 5, s. 519-541.
- KOVÁCS, Éva. *Felemás asszimiláció*. Somorja–Dunaszerdahely: Nostra Tempora 9, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.
- SATINSKÁ, Lucia. Zneviditeľnenie a zjemnenie: reflexie verejného používania maďarčiny u bratislavských viacjazyčných trojgeneračných rodín. In *Slovenský národopis*, 2016, roč. 64, č. 1, s. 32-46.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. A szlovák–magyar–zsidó–cseh Kassa a 20. század első felében. [online]. In *Korall*, 2017, roč. 18, č. 68, s. 99-121. Dostupné na: http://epa.oszk.hu/00400/00414/00059/pdf/EPA00414_korall_2017_68_099-121.pdf.
- Szlovákiai Magyar Adatbank. Fórum inštitút pre výskum menšín, 2018. [03. 11. 2018].
- ŠUTAJ, Štefan. *Nútené presídľovanie Maďarov do Čiech*. Prešov: Universum, 2005.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. (2018). Obyvateľstvo podľa národnosti, stupňa najvyššieho vzdelania, súčasnej ekonomickej aktivity, postavenia v zamestnaní, odvetvia ekonomickej činnosti a pohlavia. [online]. Dostupné na: <https://cenzus2011.statistics.sk/tabulky.html> [03. 12. 2018].
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. (2015). Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Fakty o zmenách v živote obyvateľov SR Košický kraj. Košice: Štatistický úrad Slovenskej republiky, Pracovisko ŠÚ SR v Košiciach.
- ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik. *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období*. Prešov: Prešovská univerzita. Filozofická fakulta, 2014.
- TKÁČOVÁ, Marianna. *Migrácia a jej vplyv na štruktúru obyvateľstva Košíc v období 1948 – 1989*. Dizertačná práca. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta, 2018.
- Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 204/2011 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín.

2

Spoločenské a humanitné vedy a výskum národnostných vzťahov v strednej Európe

**(historické, etnografické,
demografické, politologické
a psychologické aspekty
menšinovej problematiky)**

Pokračujúca transformácia rodinného a reprodukčného správania národnostných menšín na Slovensku na začiatku 21. storočia¹

Branislav Šprocha

Abstract:

Family and reproductive behavior in Slovakia has been undergoing significant changes since the early 1990s. One of its main features is the postponement of entry into the first marriage and the first birth and the associated decline in the intensity of marriage and fertility. The main objective of this article is whether we can identify these changes also for individual ethnic minorities in Slovakia. Using the population census data from 1991 and 2011, we will therefore attempt to analyze changes and differences in the proportion of single persons, the structure of women by parity and the cohort fertility rate of women by nationality. We will analyze the four most numerous national groups: Slovak, Hungarian, Ruthenian and Roma.

Keywords:

Nuptiality, fertility, ethnic minority, postponement, Slovakia

Úvod

Rodinné a reprodukčné správanie na Slovensku prechádza od začiatku 90. rokov dramatickými zmenami. Jednou z hlavných charakteristických črt je odkladanie vstupov do manželstva a rodičovstva (pozri napr. Potančoková et al. 2008; Šprocha, Tišliar 2018). Práve zmeny v časovaní sa ukazujú byť dôležitým aspektom celkovej intenzity, ako aj charakteru procesov sobášnosti a plodnosti, čím sa vývoj na Slovensku významnejšie neodlišuje od hlavných vývojových tendencií, ktoré zaznamenávame v celoeurópskom priestore (pozri napr. Sobotka, 2004 a 2011; Kohler, Billari, Ortega 2002). Novovznikajúci model sa vyznačuje značnou diverzitou prechodov k dospelosti (napr. Potančoková, 2011), odlišnou intenzitou, časovaním, ako aj charakterom a je tak v ostrom kontraste so situáciou panujúcou v našej spoločnosti do začiatku 90. rokov. Pre Slovensko pritom dlhodobo v historickom kontexte bol príznačný skorý manželský a materský debut a takmer univerzálne rozšírený život v manželstve s materskými povinnosťami, čím

---

1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV 15-0745 *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)* – (TESS2).

sa do značnej miery odlišovalo od západnej a severnej Európy (pozri Fialová, 1992; Monnier, Rychtaříková 1992). Ako ukazujú výsledky viacerých analýz prebiehajúcej transformácie rodinného a reprodukčného správania na Slovensku (napr. Potančoková 2011; Šprocha 2014d, 2016) v nových spoločenských, hospodárskych a politických podmienkach sa postupne vytvoril normatívny diskurz výhodnosti (resp. vhodnosti) odkladania dlhodobých záväzkov do vyššieho veku resp. do príhodnejšej fázy životného cyklu. Môžeme tak hovoriť o strategickom odkladaní, pričom však sa dá tiež uvažovať aj o náraste zastúpenia mužov a žien, ktorí manželstvo a materstvo programovo môžu odmietat'. Každopádne však môžeme súhlasiť so záverom, že tzv. východoeurópsky (tiež socialistický) model skorého a takmer univerzálneho manželstva a materstva ne našiel v mladých celospoločenskou transformáciou najviac zasiahnutých generáciách väčšiu odozvu.

Platí, že odkladanie manželstva a rodičovstva sa stalo jedným z dominantných znakov reprodukčného správania v postmoderných spoločnostiach (Sobotka 2004) a je zaradované medzi jeden z najdôležitejších znakov druhej demografickej revolúcie (Lesthaeghe, Neels 2002). Súčasne je však potrebné dodať, že dynamika týchto zmien, ako aj ich rozsah je rozdielny medzi krajinami, jednotlivými etnickými, náboženskými, vzdelanostnými a inak vyčleňovanými skupinami obyvateľstva. Nárast diverzity je typický pre všetky európske krajiny, no zároveň každá spoločnosť si uchováva určité zreteľné rozdiely v rodinnom správaní (Kuijsten 1996). Práve etnicita prípadne národnosť predstavujú tradičný vysvetľujúci faktor existencie rozdielov v rodinnom a reprodukčnom správaní (pozri napr. Andorka, 1978; Livi-Bacci 1986).

Slovensko z tohto hľadiska nepredstavuje výnimku. Viaceré analýzy dlhodobou používajú na existenciu historických (napr. Šprocha, Tišliar 2016; Šprocha, Šmigel', Tišliar 2016) i súčasných (Šprocha, 2012ab; 2014abc; 2017; 2018) rozdielov v populačnom vývoji, či v intenzite, časovaní a charaktere rodinného a reprodukčného správania vybraných národnostných menšín. Prehliadaným aspektom pri analýzach populačného vývoja Slovenska však zostáva, či dynamická a z mnohých ohľadov jedinečná transformácia reprodukcie zasiahla tieto populačné skupiny a ako a v akom rozsahu sa prejavila na ich populačnom vývoji.

Cieľom tohto príspevku preto bude snaha nájsť odpovede na nasledujúce otázky:

- Platil model skorej a takmer univerzálnej sobášnosti a plodnosti pre osoby slovenskej, maďarskej, rómskej a rusínskej národnosti?
- Ako sa tento model zmenil? Môžeme identifikovať proces odkladania vo všetkých sledovaných národnostiach?
- Existovali resp. stále existujú rozdiely v časovaní vstupu do manželstva a materstva medzi Slovákmi a vybranými národnostnými menšinami?

Vzhľadom na dostupnosť údajov a najmä početnosť jednotlivých národností na Slovensku sa budeme zameriavať na osoby slovenskej národnosti a tri najväčšie národnostné menšiny: maďarská, rómska a rusínska.

Zdroje údajov a metodika práce

Hlavný zdroj údajov pre našu analýzu rodinného a reprodukčného správania štyroch najpočetnejších národnostných menšín predstavovali výsledky sčítaní ľudu, domov a bytov z roku 1991 (ďalej SĽDB 1991) a sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011 (ďalej SODB 2011). Vzhľadom na skutočnosť, že sme mali k dispozícii primárne zdrojové databázy z oboch cenzov, boli naše analytické možnosti významne rozšírené. Pre naplnenie uvedených cieľov sme vytriedili informácie o počte narodených detí ženám v kombinácii s ich vekom a národnosťou, ku ktorej sa v čase sčítania hlásili. V prípade analýzy procesu sobášnosti sme pracovali s rodinným stavom mužov a žien, ich vekom a národnosťou. Uvedené vstupné údaje boli následne využité na konštrukciu niektorých jednoduchších, ale aj komplexnejších analytických nástrojov umožňujúcich hodnotenie nielen intenzity, ale aj časovania a charakteru sledovaných procesov. Z pohľadu plodnosti bol konštruovaný priemerný počet detí narodených ženám v určitom veku, v prípade žien s ukončenou reprodukciou (po dovŕšení 50. roku života) išlo o konečnú plodnosť. Ďalej sme využili informácie o zložení žien hlásiacich sa k vybraných štyrom národnostným skupinám podľa počtu ich narodených detí (tzv. paritná štruktúra), pričom analyzujeme zvlášť úroveň bezdetnosti, zastúpenia modelu rodiny s jedným, dvomi deťmi, ako aj podiel žien s tromi a viac deťmi.

Výsledky štruktúr národnostných skupín podľa rodinného stavu boli použité pre analýzu sobášnosti slobodných. Pracujeme jednak s podielom slobodných mužov a žien podľa veku a národnosti, ktorí predstavujú tú časť populácie, ktorá do manželstva ešte nevstúpila. Okrem úrovne v jednotlivých vekových skupinách, je pre celkovú intenzitu tohto procesu dôležitý aj podiel slobodných osôb, ktoré zostali slobodné aj po dovŕšení 50. roku života. Tieto sú v demografii označované (z pohľadu reprodukcie) ako trvalo slobodné a poukazujú na vplyv celkovej intenzity sobášnosti na jednotlivé národnostné menšiny na Slovensku.

Ako sme spomenuli vyššie, okrem intenzitných ukazovateľov využívame v našej analýze aj indikátory časovania procesov sobášnosti a plodnosti. Keďže nepracujeme s klasickými mierami, ale využívame štruktúralne charakteristiky získané zo sčítaní, na tento účel aplikujeme metodické prístupy navrhnuté Johnom Hajnalom (1953) a Heather Boother (2001). Tie umožňujú konštruovať indikátory označené ako Singulate Mean Age at Marriage (SMAM) a Singulate Mean Age at First Birth (SMAFB), ktoré prezentujú priemerný počet rokov, ktoré osoba prežije do ukončenia reprodukčného veku ako slobodná resp. bezdetná a teda sa dajú vnímať ako alternatíva k priemernému veku pri prvom sobáši a priemernému veku pri narodení prvého dieťaťa.

Transformácia sobášnosti národnostných skupín vo výsledkoch sčítaní 1991 a 2011

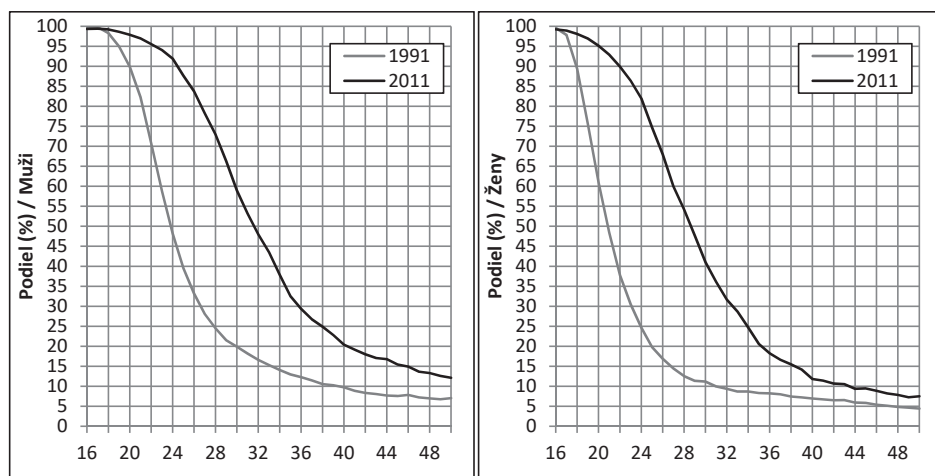
Sčítanie ľudu z roku 1991 zachytávalo stav slovenskej spoločnosti stojacej ešte na začiatku veľkej transformácie, a preto aj sledované populačné štruktúry v sebe odzrkadľovali predovšetkým vplyvy predchádzajúceho populačného vývoja a jeho charakter. Preto hodnoty konštruovaných indikátorov jasne poukazovali na hlavné charakteristic-

ké črty sobášnosti a plodnosti, ktoré boli jednak historického charakteru a jednak sa do značnej miery zvýraznili tiež pôsobením špecifických podmienok existujúcich počas minulého politického režimu. Ako môžeme vidieť na obrázkoch č. 1 a 2 podiel slobodných mužov a najmä žien s vekom veľmi rýchlo klesal. Tak napríklad viac ako polovica mužov sa oženila do dovŕšenia 24. roku života a u žien to bolo ešte pred dosiahnutím 21 rokov. Vo veku 30 rokov už bez skúsenosti so životom v manželstve zostávala len asi pätina mužov a len asi desatina žien. Trvalo mimo manželstvo napokon zostalo podľa výsledkov sčítania ľudu 1991 približne 7 % mužov a menej ako 5 % žien. Proces odkladania sobášov do vyššieho veku, ktorý sa naštartoval práve v 90. rokoch a pretrváva v podstate až do súčasnosti, však tento model skorej a takmer univerzálnej sobášnosti výrazne zmenil. Poukazujú na to aj výsledky posledného sčítania obyvateľov z roku 2011. Vo veku 35 rokov ešte stále takmer tretina mužov nemá žiadnu skúsenosť so životom v manželstve a u žien je to viac ako pätina osôb. Vzhľadom na pomerne nízku sobášnosť slobodných osôb vo veku 40 a viac rokov tak je možné očakávať, že podiel trvalo slobodných osôb na Slovensku sa pomerne výrazne zvýši. Súčasné údaje pre osoby na konci reprodukčného veku hovoria, že podiel slobodných mužov dosiahol približne 12 % a slobodné ženy tvoria v tomto veku asi 8 %.

Obrázok č. 1 a 2:

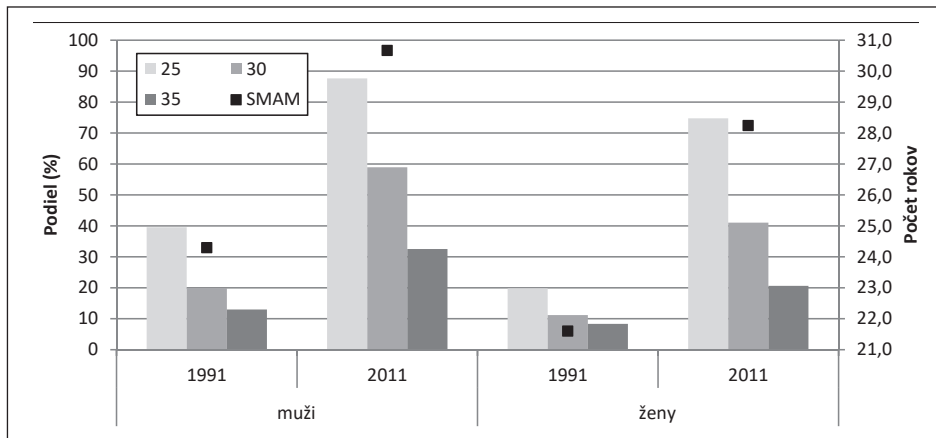
Podiel slobodných mužov a žien na Slovensku vo veku 16 – 50 rokov, sčítanie 1991 a 2011

Obrázok č. 3 prezentuje nielen podiel slobodných osôb vo vybraných vekoch a potvrdzuje tak narastajúce zastúpenie slobodných mužov a žien v slovenskej populácii v prvej polovici reprodukčného veku, ale súčasne aj poukazuje na s tým prepojené zmeny v časovaní procesu sobášnosti. Hodnoty SMAM vzrástli medzi sčítaniami 1991 a 2011 v mužskej populácii o viac ako 7 rokov z 24,3 roku na približne 31,7 roka. U žien to bolo približne o 6,5 roka z 21,6 roka na viac ako 28 rokov.

Obrázok č. 3:

Vývoj podielu slobodných mužov a žien vo vybraných vekových skupinách a ukazovateľa SMAM na Slovensku podľa výsledkov sčítaní 1991 a 2011

Ako ukazuje obrázok č. 4 pre mužov a obrázok č. 5 pre ženy k výrazným zmenám časovania sobášnosti a tým aj podielu slobodných osôb najmä v prvej polovici reprodukčného veku dochádzalo medzi sčítaniami 1991 a 2011 v podstate u Slovákov, ako aj vo všetkých sledovaných národnostných menšinách. Ak sa tiež pozrieme na údaje zo začiatku 90. rokov tiež zistíme, že skorý a takmer univerzálny vstup do manželstva bol v podstate príznačný pre všetky sledované národnostné menšiny, ako aj osoby slovenskej národnosti. Z pohľadu určitých diferencií sa dá povedať, že ešte o niečo skôr sa ženili a vydávali osoby hlásiace sa k rómskej národnosti a u žien tiež osoby maďarskej národnosti. Naopak u oboch pohlaví o niečo dlhšie (ako bol priemer za Slovensko) žili mimo manželský zväzok príslušníci rusínskej národnosti. Táto menšina sa spoločne s rómskou vyznačovala tiež o niečo vyšším podielom trvalo slobodných. V konečnom dôsledku však je potrebné upozorniť, že uvedené rozdiely boli pomerne malé a v porovnaní so súčasným stavom sa dá jednoznačne povedať, že na Slovensku bez ohľadu na národnostnú príslušnosť prevládal model skorej až veľmi skorej sobášnosti s nízkym podielom trvalo slobodných osôb.

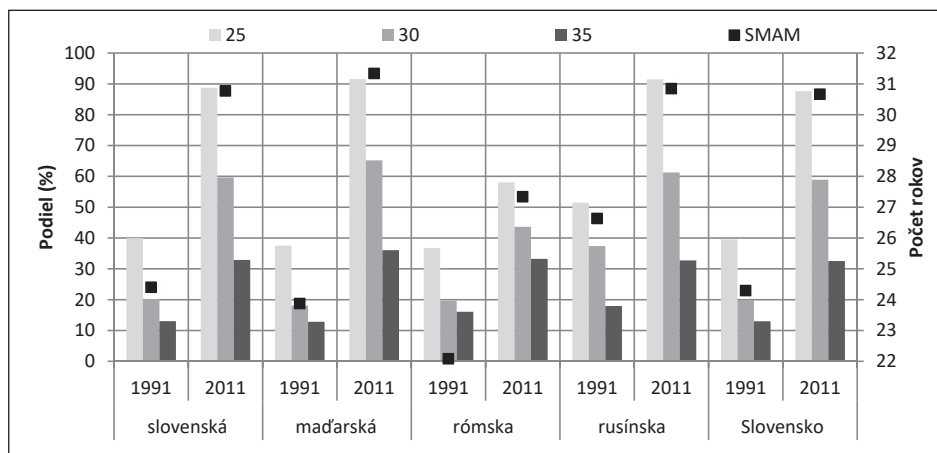
Potvrdzujú to aj hodnoty SMAM, ktoré sa v sledovaných národnostných menšinách u mužov pohybovali od úrovne 22 rokov u Rómov po 26,6 roku u Rusínov (bližšie pozri obr. 4). U žien priemerný počet rokov strávených mimo manželstvo dosahoval najnižšiu hodnotu u Rómiok (20,5 roku) a Maďariok (20,8 roku), pričom vydaj najdlhšie v tomto období odkladali ženy hlásiace sa k rusínskej národnosti (viac ako 24 rokov).

Proces predlžovania obdobia stráveného mimo manželský zväzok, ktorý sa od začiatku 90. rokov pomerne dynamicky presadil u Slovákov, ako aj v podstate vo všetkých národnostných menšinách priniesol jednak zvýšenie podielu slobodných osôb, ako aj nárast hodnôt SMAM. Ako je možné vidieť na obrázku č. 4, v mužskej populácii len u Rómov môžeme vidieť, že vo veku 25 rokov už má so životom v manželstve skúse-

nosť vyšší podiel osôb. V tejto reprodukcne sa špecificky správajúcej národnostnej skupine aj napriek nezanedbateľnému zvýšeniu hodnôt SMAM (z 22 na viac ako 27 rokov) tak v tomto veku sa oženili štyria z desiatich osôb. Na druhej strane vo vyššom veku sa už tak výrazne od ostatných národnostných menšín neodlišovali. Znamená to, že skorší začiatok a s tým spojená aj vyššia sobášnosť v mladšom veku síce ovplyvňuje naďalej u Rómov ich zloženie podľa rodinného stavu, no v staršom veku už také dramatické poklesy slobodných nepozorujeme a teda aj šanca na vstup do manželstva sa znižuje. Najvyšší počet rokov v slobodnom stave podľa výsledkov SODB 2011 dosahujú muži maďarskej národnosti (viac ako 31 rokov), nasledovaní osobami deklarujúcimi príslušnosť k rusínskej národnosti (necelých 31 rokov). V ich prípade vo veku 30 rokov ešte takmer dve tretiny mužov (Maďari) resp. 60 % (Rusíni) bolo slobodných. Pre doplnenie ešte dodáme, že väčšinová populácia slovenskej národnosti v roku 2011 mala hodnoty SMAM na úrovni 30,8 roku a v polovici reprodukčného veku bolo slobodných stále ešte niečo menej ako 60 % mužov.

Obrázok č. 4:

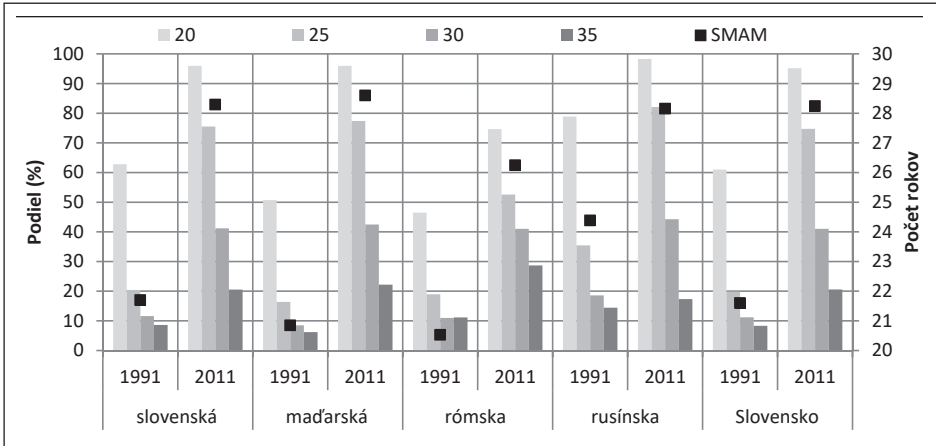
Podiel slobodných mužov slovenskej, maďarskej, rómskej a rusínskej národnosti na Slovensku vo vybraných vekových skupinách a hodnota ukazovateľa SMAM podľa výsledkov sčítaní 1991 a 2011

Rovnako v ženskej časti populácie môžeme jednoznačne identifikovať nárast podielu slobodných osôb a hodnôt indikátora SMAM. Ak sa pozrieme na vznikajúce rozdiely, jednoznačne najskôr sa vydávajú Rómky, u ktorých SMAM dosahoval v roku 2011 niečo viac ako 26 rokov a podiel slobodných vo veku 25 rokov len tesne prekročoval hranicu 50 %. Naopak ženy maďarskej národnosti mali priemerný počet rokov, ktoré prežili ako slobodné na úrovni 28,6 roku, pričom vo veku 25 rokov boli slobodné ešte viac ako tri štvrtiny z nich. V prípade žien rusínskej národnosti sa SMAM dostal nad hranicu 28 rokov, pričom však vo veku 25 rokov zostávalo slobodných viac ako 80 % osôb. Zaujímavosťou pritom je tiež skutočnosť, že skoré časovanie manžel-

Obrázok č. 5:

Podiel slobodných žien slovenskej, maďarskej, rómskej a rusínskej národnosti na Slovensku vo vybraných vekových skupinách a hodnota ukazovateľa SMAM podľa výsledkov sčítaní 1991 a 2011

stva u Rómiok neznamena automaticky najnižší podiel slobodných vo vyššom reprodukčnom veku. Výsledky z SODB 2011 práve naopak upozorňujú, že tieto ženy sa síce častejšie v porovnaní s ostatnými národnostnými skupinami vydávajú v mladom veku, no tiež platí, že aj väčšia časť z nich do manželstva pravdepodobne nevstúpi. Vo veku 35 rokov totižto medzi Rómkami ešte takmer 29 % žien bolo slobodných, kým napríklad celoslovenský priemer len tesne prekračuje hranicu 20 %.

Transformácia plodnosti národnostných skupín vo výsledkoch sčítaní 1991 a 2011

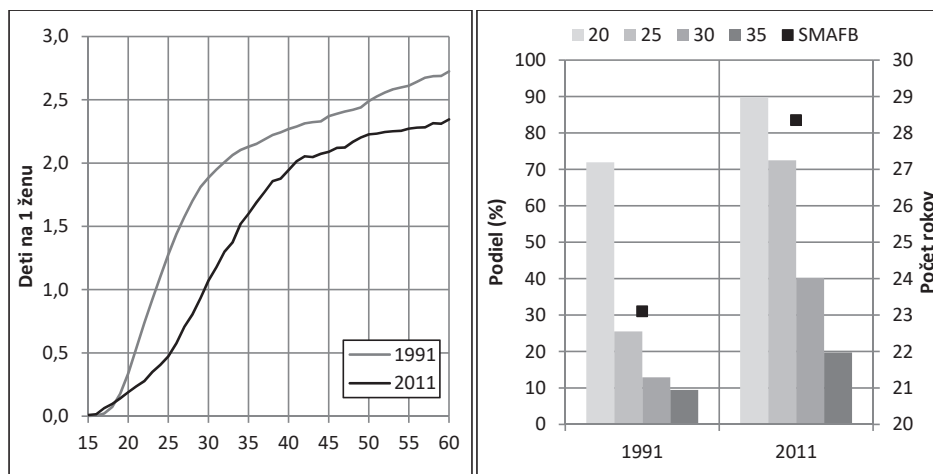
Hlavným znakom dlhodobého vývoja realizovanej plodnosti žien na Slovensku je jej kontinuálny medzigeneračný pokles (pozri napr. Šprocha, Tišliar, 2016). Kým ženy narodené na začiatku 20. storočia mali v priemere tri deti, generácie z druhej polovice 60. rokov sú pravdepodobne posledné, ktoré mali v priemere dve deti. Dynamické odkladanie materstva sa odráža nielen na časovaní prvých detí, ale podmieňuje aj zmenu nastavenia prechodov k druhým a ďalším deťom. S rastúcim vekom materského debutu však prichádza aj rastúce riziko, že druhé a prípadne ďalšie deti sa nemusia žene (páru) narodiť. Ako ukazujú podrobné analýzy procesu odkladania z generačnej perspektívy (napr. Potančoková, 2011; Šprocha, 2014d; Šprocha, Tišliar, 2016), práve pokles intenzity rodenia druhých a ďalších detí je jedným z hlavných príčin celkového poklesu konečnej plodnosti. Aj keď odkladanie sa dotýka najmä prvých detí, tieto reprodukčné zámery sú pomerne výrazne vo vyššom veku dobiehané, no rekuperáci a druhých a tretích detí dosahuje veľmi nízke hodnoty (Šprocha, Tišliar, 2018). Výsledkom je tak nielen spomínaný pokles konečnej plodnosti pod hranicu dvoch detí u transformačných gene-

rácií žien narodených v 70. rokoch, ale aj postupná zmena v ich štruktúre podľa parity. Z tohto hľadiska sa pritom na Slovensku postupne medzigeneračne presadil model dvojdetnej rodiny sprevádzaný častejším výskytom rodiny s tromi deťmi. Vrchol tohto nastavenia reprodukčných dráh nachádzame u žien z konca 50. a začiatku 60. rokov, u ktorých dve deti malo približne 45 – 47 % osôb a tri deti približne 20 – 25 %. Bezdetnosť a jednodetnosť sa pohybovala na nízkych úrovniach (okolo 10 %) a predstavovala marginálnu reprodukčnú stratégiu (bližšie pozri Šprocha, Tišliar, 2016).

Výsledky SĽDB 1991 a SODB 2011 prezentované na obrázku č. 6 potvrdzujú vyššie uvedené skutočnosti. Jednak sme svedkami spomínaného poklesu konečnej plodnosti žien vo veku nad 50 rokov, a to približne o 0,3 – 0,4 dieťaťa na ženu. Okrem toho ženám v poslednej dekáde reprodukčného obdobia sa podľa posledného cenzu narodilo len niečo viac ako dve deti a strmý pokles realizovanej plodnosti pod túto hranicu vo veku 35 – 39 rokov predznamenáva, že tieto osoby boli pravdepodobne poslednými s konečnou plodnosťou nad hranicou dvoch detí. K ďalším dôležitým poznatkom patrí významný pokles realizovanej plodnosti v prvej polovici reprodukčného veku. Kým na začiatku 90. rokov ženy na Slovensku vo veku 25 rokov mali už v priemere 1,3 dieťaťa a vo veku 30 rokov už dokonca takmer 1,9 dieťaťa, výsledky SODB 2011 ukazujú, že vo veku 25 rokov bol priemerný počet detí na jednu ženu už len necelých 0,5 dieťaťa a v polovici reprodukčného veku pripadalo priemerne len niečo viac ako jedno dieťa na ženu. Uvedené údaje jednoznačne poukazujú na rozsah procesu odkladania rodenia detí v mladých generáciách. Ešte detailnejší obraz starnutia materského debutu žien na Slovensku podáva obrázok č. 7. Ten prezentuje podiel bezdetných žien vo vybraných vekových skupinách a priemerný počet rokov, ktoré prežije žena do konca reprodukčného veku bez skúsenosti s materskou rolou. Podľa údajov sčítania 1991 vo veku 20 rokov už

Obrázok č. 6 a 7:

Vývoj priemerného počtu detí na ženu, podielu bezdetných žien vo vybraných rokoch a hodnôt SMAFB na Slovensku vo výsledkoch sčítaní 1991 a 2011

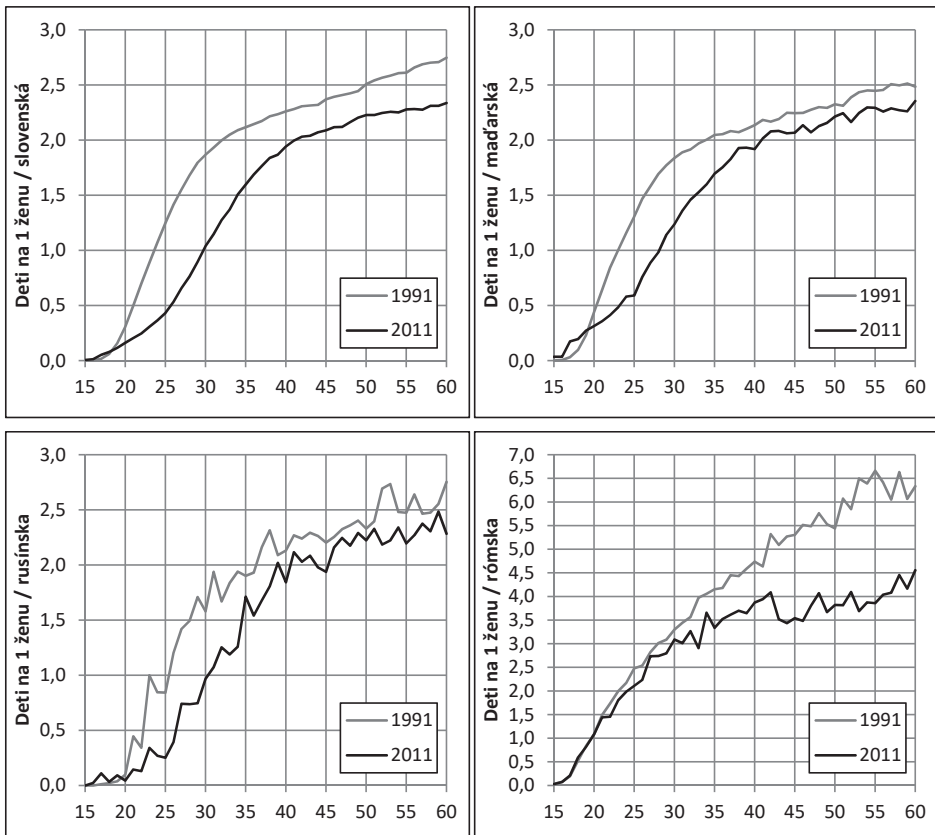

aspoň jedno dieťa malo takmer 30 % žien. Vo veku 25 rokov sa už drvivá väčšina žien stala matkou, keď bezdetné osoby tvorili len asi štvrtinu. Hodnota ukazovateľa SMAFB sa len tesne dostala nad hranicu 23 rokov. V priebehu nasledujúcich dvoch desaťročí sa však tento obraz v podstate kompletne zmenil. Vo veku 20 rokov je bezdetných deväť z desiatich žien, no ešte aj vo veku 25 rokov zostávajú bez prechodu do materskej roly takmer tri štvrtiny osôb. Až vo veku 30 rokov majú prevahu ženy, ktoré sa aspoň raz stali matkou. Súčasne však platí, že v polovici reprodukčného veku zostáva bezdetných stále ešte približne 40 % žien. Vzhľadom na uvedené nás potom nemôže prekvapiť, že priemerná doba strávená mimo materský stav sa predĺžila oproti poslednému československému sčítaniu o viac ako 5 rokov na 28,4 roku.

Komparácia realizovanej plodnosti medzi sčítaniami 1991 a 2011 v sledovaných národnostných skupinách potvrdzuje, že vyššie uvedené zmeny, ktoré prebiehali na celoslovenskej úrovni môžeme identifikovať aj v ich prípade. U žien maďarskej a rusínskej

Obrázky č. 8 – 11:

Vývoj priemerného počtu detí na ženu podľa veku a národnosti na Slovensku v sčítaniach 1991 a 2011

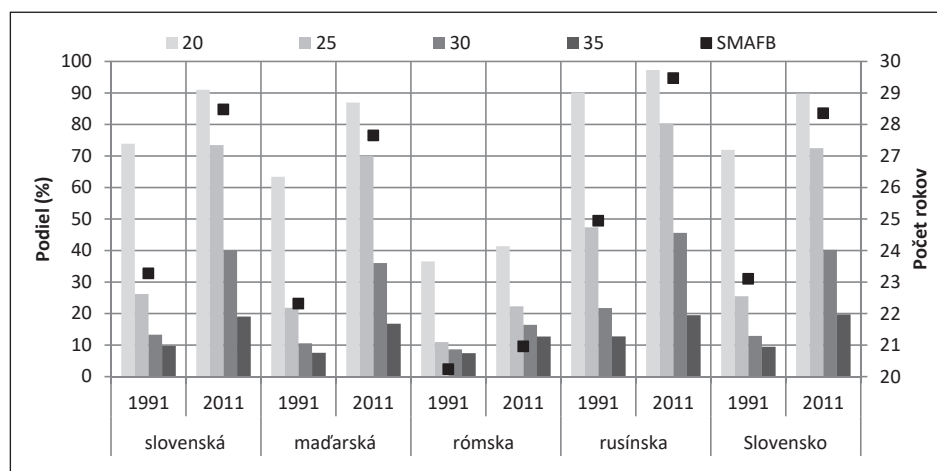
národnosti zmeny v konečnej plodnosti (vo veku 50 – 60 rokov) boli menšie ako u žien slovenskej a najmä rómskej národnosti (obr. 8 – 11). Práve u žien hlásiacich sa k rómskej národnosti môžeme identifikovať najvýraznejší pokles konečnej plodnosti, keď táto medzi sčítaním 1991 a 2011 klesla z viac ako šesť detí na približne štyri deti. Aj napriek tomu však naďalej platí, že Rómky majú na Slovensku ďaleko najvyššiu realizovanú plodnosť. Diferencie medzi ostatnými tromi národnosťami v úrovni konečnej plodnosti sú podľa posledného sčítania 2011 už v podstate zanedbateľné (obrázky č. 8 – 11). Z pohľadu vývoja realizovanej plodnosti v mladšom veku došlo vo všetkých troch národnostiach k poklesu. Výnimkou sú ženy rómskej národnosti, u ktorých naďalej platí pomerne vysoká plodnosť aj v prvej polovici reprodukčného veku, keďže vo veku 30 rokov už tieto ženy majú priemerne približne tri deti (obrázok č. 11).

Skorší začiatok a vyššiu plodnosť v mladšom veku v porovnaní s celoslovenským priemerom i ženami slovenskej a rusínskej národnosti nachádzame aj u žien hlásiacich sa k maďarskej národnosti (obrázok č. 9). Podľa výsledkov sčítania 2011 vo veku 30 rokov pripadalo na jednu takúto ženu približne 1,4 dieťaťa, kým v ostatných dvoch národnostiach to bolo len približne niečo viac ako 1 dieťa.

Výrazne odlišné časovanie materstva u Rómiok potvrdzuje aj vývoj podielu bezdetných žien a hodnoty SMAFB. Aj keď medzi sčítaniami 1991 a 2011 došlo k určitému nárastu podielu žien bez skúseností s materskou rolou, získané hodnoty stále potvrdzujú výrazný príklon ku skorým materským štartom v tejto národnostnej menšine na Slovensku. Detailnejšie túto skutočnosť prezentuje obrázok č. 12. V podstate ženy s aspoň jedným dieťaťom u Rómiok mali prevahu už vo veku 20 rokov. Platí to pritom nielen na začiatku 90. rokov, keď bezdetné ženy rómskej národnosti tvorili len necelých 37 %, ale aj podľa posledného sčítania z roku 2011, keď miera bezdetnosti v tejto národnostnej menšine len mierne prekročovala hranicu 40 %. Vo veku 25 rokov bezdetných ne-

Obrázok č. 12:

Vývoj podielu bezdetných žien vo vybraných rokoch a hodnôt SMAFB v sledovaných národnostiach podľa výsledkov sčítaní 1991 a 2011

zostávala ani štvrtina žien rómskej národnosti. Vzhľadom na toto pretrvávajúce skorého materstva ani hodnoty SMAFB sa výraznejšie medzi sčítaniami 1991 a 2011 nezmenili. Kým na začiatku 90. rokov priemerná doba bezdetnosti predstavovala u Rómiok len niečo viac ako 20 rokov, podľa výsledkov SODB 2011 vzrástla len o necelý jeden rok na 21 rokov. Ako ukazujú údaje SMAFB a ich medzicenzálny vývoj proces odkladania rodenia detí do vyššieho veku časovanie materských štartov žien rómskej národnosti takmer vôbec neovplyvnil.

Už na začiatku 90. rokov platilo, že najdlhšie odkladajú narodenie prvého dieťaťa ženy rusínskej národnosti. Vo veku 25 rokov ešte takmer polovica z nich zostávala bezdetná, kým u žien slovenskej národnosti to bola len niečo viac ako štvrtina a u Maďariok dokonca len necelých 22 %. Aj preto hodnota SMAFB žien rusínskej národnosti dosahovala podľa výsledkov sčítania 1991 takmer hodnotu 25 rokov. U Slovienok to bolo niečo viac ako 23 rokov a u Maďariok ešte o jeden rok menej (obr. 12). Túto pozíciu si rusínske ženy ponechali aj v sčítaní 2011, keďže SMAFB sa dostal výrazne nad hranicu 29 rokov a vo veku 25 rokov ešte približne osem z desiatich žien je bezdetných. Najdynamickejšie proces odkladania však zdá sa prebiehať u žien maďarskej národnosti. V ich prípade sa hodnoty SMAFB medzi sčítaním 1991 a 2011 zvýšili najviac, a to o 5,3 roku na 27,6 roka. Aj naďalej však počet rokov prežitých mimo materský stav je u nich nižší ako u žien slovenskej národnosti, keďže ich SMAFB dosiahol hranicu 28,5 roka. Pre doplnenie ešte dodáme, že podiel bezdetných žien maďarskej národnosti vo veku 25 rokov vzrástol na približne 70 % a u žien slovenskej národnosti dosahuje takmer 74 %. Celkovo však bezdetnosť po skončení reprodukčného veku nebola nejako výrazne diferencovaná v spojitosti s národnosťou, čo svedčí o vysokej normatívnosti materstva bez ohľadu na národnosť. Zmeny v časovaní a samotné odkladanie materstva však túto situáciu môže zmeniť. Môžeme očakávať nárast bezdetnosti pravdepodobne vo všetkých národnostiach s výnimkou Rómiok. To či a aké rozdiely medzi nimi v konečnej bezdetnosti vzniknú však budeme môcť s istotou povedať až na základe výsledkov budúceho sčítania, keď svoju reprodukciu ukončia prvé transformačné generácie žien na Slovensku.

Zmeny v časovaní rodenia prvých detí sa odzrkadľujú aj na vývoji podielu žien s jedným dieťaťom podľa veku a národnosti (obrázky č. 13 – 16). S výnimkou Rómiok vo všetkých sledovaných národnostiach došlo k posunu maxima do vyššieho veku a to okolo 30. roku života, kým na začiatku 90. rokov bolo maximum ich zastúpenia na úrovni 22 – 23 rokov. Súčasne tiež došlo k pomerne zjavnému rozšíreniu vekového spektra, kedy podiel žien s jedným dieťaťom dosahuje vyššie hodnoty. Súvisí to jednak s klesajúcimi šancami stať sa matkou druhýkrát, ale aj pluralizáciou časovania prvých pôrodov, ktoré už nie sú tak viditeľne koncentrované do veľmi úzkeho vekového intervalu ako poukazovalo sčítanie 1991.

Vyššie spomínaný špecifický charakter časovania rómskych žien sa prejavuje aj v tomto prípade. Ako je možné vidieť na obr. 15, maximum podielu žien s jedným dieťaťom je posunutý do veľmi mladého veku ešte pred 20. rok života, v podstate sa jeho poloha ani hodnota nemení a súčasne bez ohľadu na cenzus dochádza následne po jeho dosiahnutí k veľmi dynamickému poklesu. To svedčí o nemennosti resp. málo dynamickým zmenám v načasovaní rodenia prvých detí v tejto etnickej skupine, pričom prechody do materstva sú koncentrované do veľmi úzkeho vekového intervalu. Následný

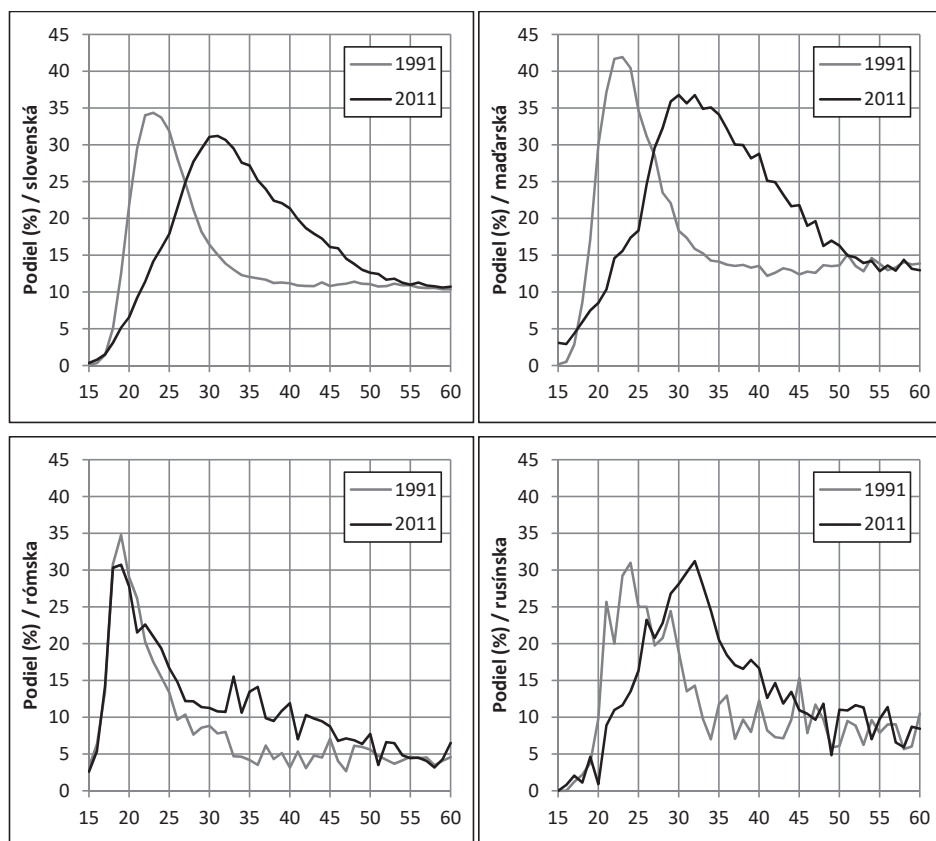

prudký pokles tiež svedčí o veľmi častom pokračovaní reprodukcie smerujúcej k rodeniu ďalších detí v už mladom veku.

Z pohľadu zastúpenia žien s jedným dieťaťom po skončení reprodukčného veku platí, že v oboch sčítaniach vyššiu váhu týchto osôb nachádzame u žien maďarskej národnosti. V ich prípade sa jednodetnosť pohybovala tesne pod hranicou 15 %. U žien slovenskej národnosti to bolo niečo viac ako 10 % a pod touto úrovňou sa nachádzali ženy rusínskej a najmä rómskej národnosti, pre ktoré mať len jedno dieťa bol značne atypický reprodukčný model.

Obrázky č. 13 – 18:

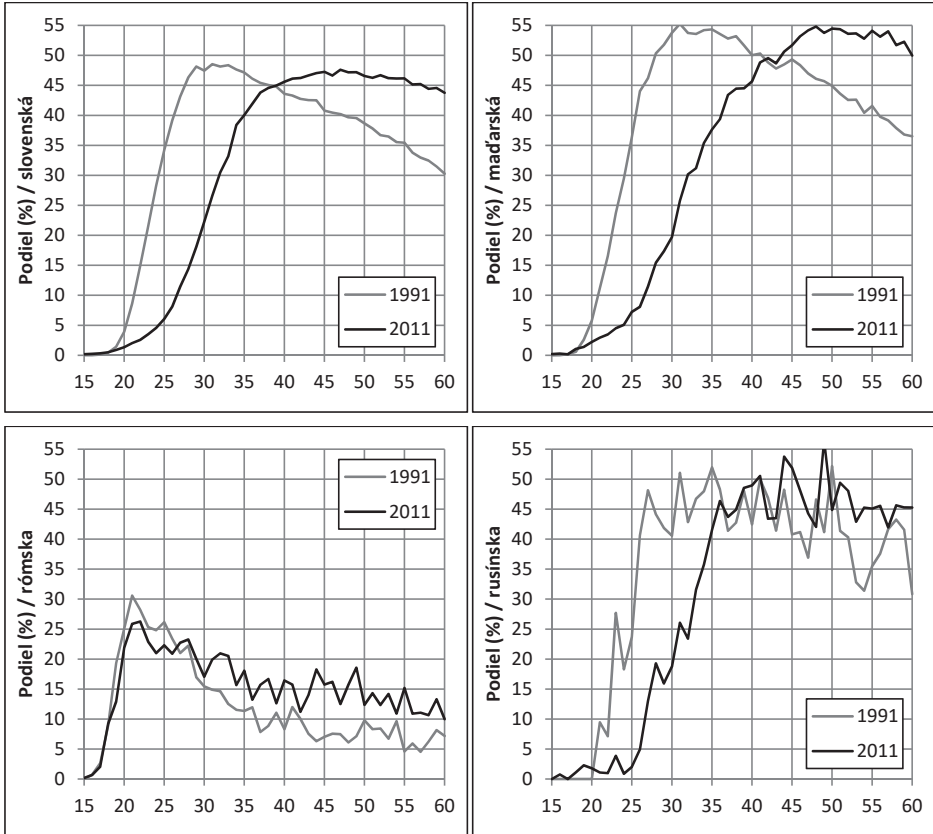
Vývoj podielu žien s jedným dieťaťom podľa veku a národnosti na Slovensku, sčítanie 1991 a 2011

Dvojdetný model rodiny patril s výnimkou Rómiok k dominantnému reprodukčnému modelu na Slovensku. Najčastejšie práve dve deti po dovŕšení 50. roku života mali jednoznačne ženy maďarskej národnosti, u ktorých tento podiel dosahoval hranicu 50 – 55 % (pozri obrázok č. 20). U žien slovenskej a rusínskej národnosti (v prieme-

Obrázky č. 19 – 22:

Vývoj podielu žien s dvomi deťmi podľa veku a národnosti na Slovensku, sčítanie 1991 a 2011

re) sa pohyboval na úrovni 45 – 50 %. Porovnanie údajov zo sčítania 1991 a 2011 tiež poukazuje na vekový posun maximálnej úrovne podielu žien s dvomi deťmi. Kým na začiatku 90. rokov tento vznikol u žien slovenskej a maďarskej národnosti tesne po dovŕšení 30. roku života a následne môžeme vidieť postupný pokles ako výsledok rodenia tretích a ďalších detí, v sčítaní 2011 maximum vzniká až na konci reprodukčného veku a v podstate sa jeho hodnota už výraznejšie neznižuje. Tento jav je dôsledkom výrazného poklesu podielu žien s tromi a viac deťmi (pozri nižšie).

U osôb rómskej národnosti má vývoj zastúpenia žien s dvomi deťmi značne odlišný priebeh. Jednak aj v tejto parite identifikujeme zreteľné ostré maximum (podobne ako u žien s jedným dieťaťom) už vo veľmi mladom veku (po dovŕšení 20. roku života). Následne sme svedkami rýchleho poklesu a určitej stabilizácie na veľmi nízkej úrovni

(10 – 15 %). V tomto prípade sú zmeny zastúpenia žien s dvomi deťmi podmienené skôrým prechodom k tretím a ďalším deťom, čo sa následne odzrkadľuje aj na ich rastúcom podiele v podstate až do konca reprodukčného veku (pozri obrázok č. 25).

Práve zastúpením žien s tromi a viac deťmi sa ženy rómskej národnosti najviac odlišujú od ostatných národnostných skupín. Ich podiel v oboch sčítaniach zostáva stále pomerne vysoký a v poreprodukčnom veku dosahuje hranicu 70 – 80 %. Na druhej strane je však tiež potrebné podotknúť, že medzi sledovanými sčítaniami došlo k signifikantnému poklesu, ktorý sa významnou mierou podpísal pod spomínaný pokles konečnej plodnosti.

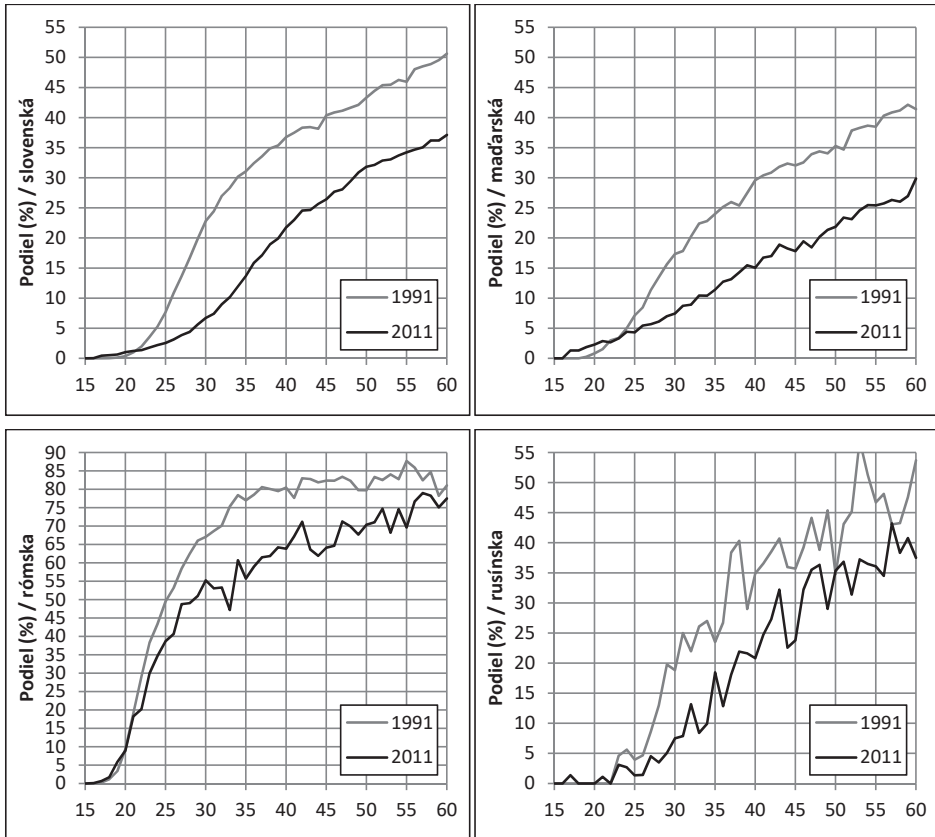
Značný pokles v zastúpení žien s tromi a viac deťmi identifikujeme aj u ostatných národností. V prípade slovenskej národnosti sa tento podiel pohyboval u žien vo veku 50 – 60, teda po skončení reprodukčného veku na začiatku 90. rokov na úrovni 40 – 50 %, no podľa výsledkov SODB 2011 klesol výrazne pod hranicu 40 %. U Maďariet váha tejto paritnej skupiny nebola tak výrazná, keďže podľa SLEDB 1991 tvorili približne 35 – 40 % a v poslednom cenzu to bolo dokonca len 20 – 30 %. V mladších vekoch ešte nemôžeme hovoriť o výslednom podiele, ale je zrejme, že budeme svedkami ďalšieho medzigeneračného poklesu bez ohľadu národnosť. Postupne sa tak tento reprodukčný model stane skôr marginálnou záležitosťou, aj keď určité diferencie pravdepodobne medzi národnostnými skupinami zostanú. Z tohto hľadiska aj napriek prezentovanému vývoju ženy rómskej národnosti predstavujú diametrálne odlišnú reprodukčne sa správajúcu subpopuláciu, pre ktorú stále rodenie vyššieho počtu detí je dominantným prvkom reprodukčných dráh.

Záver

Výsledky diferenčnej analýzy údajov zo sčítaní obyvateľov 1991 a 2011 na Slovensku potvrdili viacero známych skutočností týkajúcich sa transformácie sobášneho a reprodukčného správania mladých generácií. Predovšetkým je to výrazný prepád intenzity sobášnosti slobodných osôb, ako aj plodnosti žien najmä v prvej polovici reprodukčného veku. S tým je úzko spojený proces odkladania manželských štartov a prechodov do materstva a rodičovstva. Práve zmeny v časovaní týchto životných krokov k dospelosti sa stávajú hlavným aspektom transformujúceho sa populačného vývoja slovenskej spoločnosti. Ako však ukázala naša analýza, tieto zmeny neprebiehajú rovnako naprieč jednotlivými národnosťami a ani nie sú jednoznačne všetkými národnosťami prijímané ako dominantné prvky v rodinnom a reprodukčnom správaní. Súčasne sa tiež potvrdilo, že aj keď na začiatku transformačného obdobia môžeme poukázať na skutočnosť, že model skorej a takmer univerzálnej sobášnosti a plodnosti platil pre všetky sledované národnosti, aj na začiatku 90. rokov medzi nimi nachádzame určité odchýlky v intenzite a časovaní oboch procesov. Z pohľadu sobášnosti sa potvrdzuje, že bez ohľadu na národnosť dochádza na Slovensku k procesu odkladania vstupov do prvého manželstva a skoré sobáše tak prestali byť dominantným modelom rodinného správania. Medzi jednotlivými národnosťami však naďalej zostávajú určité rozdiely v intenzite, ako aj časovaní tohto procesu.

Obrázky č. 23 – 26:

Vývoj podielu žien s tromi a viac deťmi podľa veku a národnosti na Slovensku, sčítanie 1991 a 2011

V podstate obdobne môžeme zhodnotiť vývoj z pohľadu plodnosti. Tu však je potrebné upozorniť na veľmi špecifické postavenie a charakter reprodukčného správania žien rómskej národnosti. V ich prípade výsledky sčítaní 1991 a 2011 odhalili minimálne zmeny v časovaní rodenia prvých detí. Na druhej strane však aj v tejto národnostnej menšine je možné identifikovať pokles konečnej plodnosti, tak ako to nachádzame aj v ostatných sledovaných národnostiach. Naďalej však platí, že rómske ženy majú nielen svoje prvé deti ďaleko skôr, ale častejšie sa v mladom veku stávajú matkami opakovane, čo sa odzrkadľuje na úplne odlišnej štruktúre podľa parity. Celkovo sa dá povedať, že u osôb slovenskej národnosti, ako aj v ostatných sledovaných národnostných menšinách sa čoraz viac začína presadzovať model jednotnej rodiny, klesá zastúpenie rodín s dvomi a viac deťmi, pričom môžeme tiež predpokladať určitý nárast bezdetnosti. V hľadisku hlavných vývojových trendov sa tak osoby slovenskej, maďarskej a rusín-

skej národnosti od seba výraznejšie neodlišujú. Určité diferencie však nachádzame nielen v časovaní rodenia prvých detí, ale najmä v štruktúre žien podľa parity, kde ženy maďarskej národnosti častejšie sa stávali matkami len jedného maximálne dvoch detí, kým v prípade žien slovenskej a rusínskej národnosti bola jednodetnosť menej rozšírená a častejšími naopak boli rodiny s tromi a viac deťmi. To sa prejavuje aj vo výsledkoch posledného sčítania, aj keď v mladších generáciách s neukončenou reprodukciou pravdepodobne dôjde k postupnej konvergencii. To či sa tento predpoklad naplní je však až otázkou budúceho sčítania, ktoré nám umožní analyzovať ukončenú reprodukciu prvej skupiny transformujúcich sa generácií osôb narodených v 70. rokoch.

Použitá literatúra

- ANDORKA, R. (1978). *Determinants of Fertility in Advanced Societies*. London: Methuen & Co. Ltd. s. 321-332.
- BOOTHER, H. (2001). Trends in mean age at first birth and first birth intervals in the Pacific Islands. *Genus*, 57, 3-4, pp. 165-190.
- FIALOVÁ, L. (2009). *Marriage Patterns in the European Union. Population Development in the Czech Republic 2007*. Praha: SLON, s. 93-100.
- KOHLER, H. P., BILLARI, F. C., ORTEGA, J. A. (2002). The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review*, 28, 4, s. 641-680.
- KUIJSTEN, A. (1996). Changing family patterns in Europe, a case of divergence? *European Journal of Population* 12, 2, s. 115-143.
- LESTHAEGHE, R., NEELS, K. (2002). From the First to the Second Demographic Transition -An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18, 4, s. 325-360.
- LIVI-BACCI, M. (1986). Social-Group Forerunners of Fertility Control in Europe. In COALE, J. Ansley – WATKINS Susan Cotts. *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press, pp. 182-200.
- MONNIER, A., RYCHTAŘÍKOVÁ, J. (1992). The Division of Europe into East and West. *Population: An English Selection*, 4, s. 129-160.
- POTANČOKOVÁ, M. 2011: Zmena reprodukčného správania populácie Slovenska po roku 1989: trendy, príčiny a dôsledky. In Piscová, M. (Ed.) *Desaťročia premien slovenskej spoločnosti*. Bratislava: Veda, SAV, s. 142-159.
- POTANČOKOVÁ, M., Vaňo, B., PILINSKÁ, V., JURČOVÁ, D. (2008). Slovakia: Fertility between tradition and modernity. *Demographic research*, 19, 7, s. 973-1018.
- SOBOTKA T. (2004). *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- SOBOTKA, T. (2011). Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and Gradual Recovery. *Historical Social Research*, 36, 2, s. 246-296.
- ŠPROCHA, B. (2012a). A magyar nemzetiségű nők termékenysége Szlovákiában a demográfiai statisztika adatainak tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2012, 2, s. 15-42.

- ŠPROCHA, B. (2012b). Generačná analýza plodnosti rómskych žien. *Demografie*, 54, 1, s. 36-46.
- ŠPROCHA, B. (2014a). Populačný vývoj národnostných menšín na Slovensku po druhej svetovej vojne. In Tišliar, P., Šprochová, T. (Eds.) *Populačné štúdie Slovenska 4*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo a.s., s. 185-216.
- ŠPROCHA, B. (2014b). Charakter reprodukčného správania Rómov na Slovensku po druhej svetovej vojne. In Tišliar, P., Šprochová, T. (eds.) *Populačné štúdie Slovenska 4*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo a.s., s. 217-251.
- ŠPROCHA, B. (2014c). *Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja*. Bratislava: OFPRINT JH.
- ŠPROCHA, B. (2014d). Odkladanie a rekuperácia plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. *Demografie*, 3, s. 219-233.
- ŠPROCHA, B. (2015). Plodnosť žien maďarskej národnosti na Slovensku v sčítaniach obyvateľov. In Tišliar, P. (ed.) *Populačné štúdie Slovenska 6.*, s. 169-196.
- ŠPROCHA, B. (2016). Transformácia sobášnosti slobodných v Českej a Slovenskej republike v prierezovom a kohortnom pohľade. *Demografie*, 58, 3, s. 237-238.
- ŠPROCHA, B. (2017). Rómska populácia na Slovensku a kohortná plodnosť rómskych žien podľa výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. *Demografie*, 59, 2, s. 118-131.
- ŠPROCHA, B. (2018). Demografický obraz rómskeho obyvateľstva na Slovensku podľa výsledkov sčítania obyvateľov v roku 2011. In Šutaj, Š., Regináčová, N., Heldáková, L. (Eds.) *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Košice: Univerzum, s. 48-62.
- ŠPROCHA, B., TIŠLIAR, P. (2016). *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava: Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska FiF UK v Bratislave.
- ŠPROCHA, B., ŠMIGEL, M., TIŠLIAR, P. (2016). Populačný vývoj rusínskeho obyvateľstva na Slovensku v medzivojnovom období. In Tišliar, P. (Ed.) *Populačné štúdie Slovenska 8*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo. o. z., s. 109-124.

Popis pocitov frustrácie a nádeje: potenciál antropologického výskumu menšín na južnom Slovensku

Yuko Kambara-Yamane

Abstract:

The aim of this paper is to investigate the methods and possibilities available to anthropologists to describe the ambiguous perception of the Hungarian minority in southern Slovakia, by comparing anthropological fieldwork with sociological survey research. While the occurrence of inter-ethnic conflicts in Slovakia is well known, local inhabitants have emphasized their peaceful daily life in the multiethnic community, and previous anthropological studies have also shown inter-ethnic friendship ties at the community level. This paper's challenge was to consider how a researcher can see beyond these contradictions and capture Hungarian minority's perception. While a sociological survey has the advantage of being able to gather individual opinions, anthropological fieldwork is capable of discerning community norms. Sometimes those results seem quite different, because each method approaches targets according to its own specialization. However, both results indicate different characteristics of the same society. Hungarian minority community has become significantly more complex. Therefore, anthropologists have the potential to incorporate more research methods to capture the ambiguous perception, specifically with respect to minority issues.

Keywords:

Multiethnic community, Hungarian minority

Úvod

„Rozprávam teraz o etnických vzťahoch, pretože ste ma požiadali o rozhovor. O etnických vzťahoch však väčšinou nerozmýšľame: Máme veľa iných vecí, na ktoré treba myslieť.“¹

„Najzávažnejším problémom pre nás je to, že klesá počet tých, ktorí majú záujem o návštevu našej knižnice a jej kultúrnych podujatí. To je pre nás vážnejší a zásadnejší problém ako menšinové otázky.“²

-
- 1 Rozhovor s vedúcim kultúrnej organizácie v Komárne (2013/09/24). Väčšina rozhovorov citovaných v tejto publikácii sa uskutočnila v slovenskom jazyku a autorka ich preložila do angličtiny pre účely tohto článku.
  - 2 Rozhovor so zamestnancom knižnice v Dunajskej Stredě (2013/09/06).

Prvý citát je od vedúceho kultúrnej organizácie v Komárne. Druhý je z rozhovoru s pracovníkom knižnice v Dunajskej Strede. Od roku 2012 som vykonávala antropologický výskum v mestách južného Slovenska s cieľom preskúmať etnické vzťahy medzi Slovákmi a maďarskou menšinou (Kambara, 2015, 2017). Počas môjho výskumu niektorí respondenti uviedli, že menšinové otázky nie sú pre nich najdôležitejším problémom v ich každodennom živote, a to napriek hláseným etnickým konfliktom a vážnym politickým konfrontáciám slovenských a menšinových maďarských politikov, ktoré pretrvávajú už roky. Ich výroky by sa dali považovať za varovanie pre výskumných pracovníkov, ktorí ignorujú tieto skutočnosti každodenného života.

Maďarská menšina je jednou z dominantných etnických menšín na Slovensku, s počtom obyvateľov 450 000 je to značne veľká etnická skupina, ktorá zdieľa jednu perspektívu. Nie je ľahké vyhodnotiť vzťah medzi Slovákmi a etnickými Maďarmi. Je to tak, pretože predchádzajúci antropologický a sociologický výskum preukázal ich priateľské väzby na komunitnej úrovni (napr. Frič, 1993; Lukáčsová, Kusá, 1995; Macháček a kol., 2011), hoci si ľudia uvedomujú, že sa medzi nimi vyskytli konflikty (napr. Balogh, Gyelník, 2017; Burzová, 2012; Jablonický, 2009; Orosz, 2012; Filep, 2017). Podľa mojich terénnych skúseností majú obyvatelia etnicky heterogénnych oblastí tendenciu zdôrazňovať svoj pokojný každodenný život (Kambara, 2015, 2017), napriek historickým a politickým konfrontáciám Slovákov a Maďarov. Úlohou tohto článku bolo zväziť, ako výskumný pracovník vidí tieto rozpory a zachytiť vnímanie maďarskej menšiny.

Bolo už vykonaných veľa sociologických prieskumov, s cieľom priblížiť sa pohľadu a názorom maďarskej menšiny. Nevýhodou prieskumov je však to, že pokiaľ ide o ich pocity týkajúce sa etnicity, núti respondентов, aby si vybrali iba jednu približnú možnosť. Napríklad niektorí ľudia si nemôžu zvoliť svoju národnosť a svoj materinský jazyk, ako je uvedené v tabuľke 1, na základe posledného sčítania obyvateľstva v roku 2011.³ Existuje výrazný rozdiel v počte „nezistených“ (nešpecifikovaných), v závislosti od mesta. Všeobecne platí, že mestá nachádzajúce sa v etnickom pohraničnom pásme majú tendenciu mať vyšší podiel „nešpecifikovaných“. Podľa výsledkov mojich rozhovorov, mnohé elity maďarskej komunity často označujú etnické pohraničné oblasti za ohrozené etnickou asimiláciou Slovákov. Je však isté, že časť etnických Maďarov žije s touto nejednoznačnosťou alebo nejasnosťou, pokiaľ ide o ich identitu.

Cieľom tejto práce je preskúmať metódy a možnosti, ktoré majú antropológovia k dispozícii na popísanie nejednoznačného vnímania maďarskej menšiny porovnaním sociologického prieskumu. Táto práca sa venuje najmä metodologickej diskusii, ktorá využíva moje antropologické výskumné údaje o aktivitách maďarskej menšiny a etnických väzbách medzi obyvateľmi juhovýchodného Slovenska. V ďalšej časti začnem zhodnotením predchádzajúcich prieskumov a etnografického výskumu, aby som určila

3 Sčítanie obyvateľstva v roku 2011 bolo kritizované za to, že nebolo možné zhromaždiť správne údaje o citlivých otázkach, pretože niektorí ľudia našli na dotazníku vytlačený čiarový kód a obávali sa, že ochrana respondenta nebude chránená. Odborníci na menšiny odhadujú, že mnoho ľudí sa mohlo vyhýbať zodpovedaniu otázok o etnických otázkach. Tento druh politického tlaku tiež mohol spôsobiť ich nejednoznačnosť.

charakteristiky výsledkov. Neskôr rozoberiem svoje etnografické údaje z juhovýchodného Slovenska.

Tabuľka 1. Národnosť a materinský jazyk vo významných mestách, v ktorých žijú Maďari (2011)⁴

Mesto	Populácia	Populácia Maďarov	Národnosť (%)		Materinský jazyk (%)	
			maďar-ská	nešpecifi-kovaná	maďar-ský	nešpecifi-kovaný
Komárno	34 349	18 506	53,9	10,8	58,5	11,1
Dunajská Streda	22 477	16 752	74,5	2,0	79,2	2,7
Bratislava	411 192	14 119	3,4	2,4	3,7	2,6
Nové Zámky	39 646	8863	22,4	11,5	25,5	12,3
Šamorín	12 726	7309	57,4	6,8	59,4	7,3
Rimavská Sobota	24 640	7298	29,6	14,6	31,3	14,9
Štúrovo	10 919	6624	60,7	11,0	65,1	11,4
Košice	240 433	6382	2,7	19,1	3,6	20,7
Kráľovský Chlmec	7698	5670	73,7	2,4	85,6	3,1
Galanta	15,138	4,623	30,5	24,3	31,9	10,3
Rožňava	19,706	3,909	19,8	16,8	23,4	17,2

Obraz maďarskej menšiny z výskumu

Od roku 1989 sa uskutočnilo mnoho druhov sociologických výskumov týkajúcich sa etnických menšín. Podľa Zelovej (1991) bolo v Československu ťažké uskutočniť výskum etnických skupín počas obdobia komunizmu, pretože oficiálne Česi, Slováci a ďalšie menšiny žili pokojne a ľudia nemali obavy o svoje životné podmienky. V 90. rokoch bolo typické, že do prieskumov o všeobecnej politickej orientácii v Československu boli zahrnuté dotazníky týkajúce sa etnických menšín. Je prirodzené, že v tom čase výskum považoval vplyv etnických otázok na politické tendencie za dôležitý faktor, kvôli významu slovenského nacionalizmu pred rozdelením Československa v roku 1993. Podľa výsledku prieskumu, ktorý uskutočnilo Centrum pre výskum spoločenských problémov v roku 1990, mali Slováci tendenciu vnímať slovensko-maďarské vzťahy negatívnejšie ako Maďari⁵ (Belica a kol., 1990, 48).

- 4 Zdroj: Autorkou vytvorená tabuľka na základe údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky (2001)
- 5 Celkom 70,5 % slovenských respondentov vybralo záporné odpovede (24,0 % si vybralo „veľmi zlý vzťah“, zatiaľ čo 46,5 % sa vybralo „skôr zlý ako dobrý“), na rozdiel od 52,2 % maďarských respondentov (14,8 % vybralo „veľmi zlý vzťah“ zatiaľ čo 37,4 % respondentov si zvolilo „skôr zlé ako dobré“). Okrem toho si 44,8 % maďarských respondentov vybralo pozitívne odpovede (10,3 % si vybralo „veľmi dobrý vzťah“, zatiaľ čo 34,5 % si vybralo „skôr dobrý ako zlý“) v porovnaní s 22,5 % pozitívnych odpovedí Slovákov (2,1 % si vybralo „veľmi dobrý vzťah“, zatiaľ čo 20,4 % si vybralo „skôr dobrý ako zlý“).

Ďalší prieskum tiež preukázal jasný rozdiel medzi Maďarmi a Slovákmi, pokiaľ ide o požiadavky maďarskej menšiny na rozšírenie dvojjazyčných tabúl; Maďari to chápali ako oprávnenú požiadavku, zatiaľ čo viac ako 50 % Slovákov to považovalo za prehnané (Bútor a kol., 1994, 47). Tieto výsledky ukazujú etnicky rozdelenú slovenskú spoločnosť.

Hoci takéto štatistické údaje dokazujú nepriateľský vzťah medzi Slovákmi a Maďarmi, ďalšie výsledky prieskumov zameraných na južné Slovensko naznačujú iný pohľad na túto otázku. Najzaujímavejším výsledkom je to, že Slováci žijúci v oblastiach, v ktorých žije väčšina Maďarov (viac ako 50% obyvateľov), považujú svoje etnické vzťahy za dobré (Belica a kol., 1990, 50-51). Tento výsledok je dobre známy medzi Maďarmi, pretože mnohí z mojich výskumných spolupracovníkov mi spomenuli: „*Podľa štatistických údajov nenávidia Maďarov iba Slováci, ktorí nikdy nežili s etnickými Maďarmi, len kvôli negatívnym stereotypom. Máme tu dobré vzťahy.*“ Aktualizovaný, ale podobný výsledok bol zistený v prieskume, ktorý uskutočnili Dolník a Pilecký na juhozápadnom Slovensku v roku 2011. Spýtali sa respondentov, či súhlasia s názorom, že Slováci žijúci mimo etnicky zmiešaných oblastí majú skreslený pohľad na spolužitie Slovákov a Maďarov. Odpovede nepreukázali žiadny rozdiel, pretože s týmto názorom súhlasilo 80 % respondentov z každej etnickej skupiny (Dolník, Pilecký, 2012, 26). Toto predstavuje zrejmy rozdiel vo vnímaní etnických otázok medzi obyvateľmi v etnicky zmiešaných oblastiach a tými, ktorí žijú mimo týchto oblastí.

Okrem prieskumov zameraných na politickú orientáciu na celom území Slovenska uskutočnil Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied v Košiciach opakované prieskumy na túto tému: v roku 1990 vykonal prieskum medzi Slovákmi, Maďarmi a Ukrajincami na východnom Slovensku (Zeľová, 1991),⁶ medzi slovenskými intelektuálmi a Maďarmi v roku 1992 (Zeľová a kol., 1992; Homišinová a kol., 2005) a Maďarmi, Čechmi, Nemcami, Rusínmi, Ukrajincami, Židmi, a Slovákmi, ktorí žili v etnicky heterogénnych oblastiach v roku 2005 (Šutaj et al., 2006). Krivý na Slovenskej akadémii vied taktiež skúmal kolektívnu identitu Slovákov a etnických Maďarov v roku 2003 (Krivý, 2004, 2006). Macháčekov jedinečný prieskum bol uskutočnený s etnickými Maďarmi v roku 2009 ako súčasť významného výskumného projektu o etnických menšinách v strednej a východnej Európe (Macháček, 2011; Macháček a kol., 2011). Maďarskú menšinu vo všeobecnosti skúmali slovenskí akademici ako súčasť veľkého porovnávacieho výskumného projektu.

Okrem tejto porovnávacej štúdie sa maďarskí vedci zameriavajú na maďarský národnostný výskum. Z. Lampl, maďarská sociologička minorít, kritizovala skutočnosť, že prieskumy zamerané na slovenských občanov na celom území štátu majú nevýhodu v tom, že počet respondentov z menšín je relatívne nízky (Lampl, 2013, 9). V takýchto prieskumoch musia vedci obvykle analyzovať výsledky iba od 10 % zo všetkých respondentov. Lampl od 90. rokov 20. storočia uskutočnila viac ako 20 prieskumov, najmä na južnom Slovensku, týkajúcich sa Maďarov a Slovákov, s priemerným počtom respondentov na prieskum približne 1 000. Netreba dodávať, že mnoho ďalších maďar-

6 Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied taktiež uskutočnil prieskumy v rokoch 1982 a 1987 v období neskorého komunizmu (Zeľová a kol., 1992).

ských vedcov uskutočnilo rôzne typy menších prieskumov v školách alebo obciach na južnom Slovensku (napr. Dolník, Pilecký, 2012, Győriová-Bakova, 2015).

Problémy sociologických prieskumov spočívajú v tom, že výsledky výskumu sa niekedy môžu líšiť, aj keď sa prieskumy vykonávali za podobných podmienok. V Macháčkovom prieskume z roku 2009 si takmer 70 % Maďarov vybralo ako svoju etnickú identitu „Maďar na Slovensku“, zatiaľ čo iba 16 % z nich si vybralo „Maďar“ (Macháček a kol., 2011). Naopak, podľa prieskumu Z. Lampl z roku 2007 sa vyšší podiel obyvateľov označil za „Maďarov“ (33,8 %) a menej respondentov si vybralo „Maďar na Slovensku“ (30,4 %) (Lampl, 2013, 77). Na oboch prieskumoch sa zúčastnilo okolo 800 respondentov. To znamená, že tento typ jemnej odlišnej otázky o etnickej identite môže zmiasť samotných respondentov.⁷ Rozdiel v implikácii medzi „Maďarom“ a „Maďarom na Slovensku“ nie je medzi Maďarmi taký výrazný.

Na druhej strane sa podobné tendencie objavujú v rôznych prieskumoch Slovákov bez ohľadu na to, kde žijú. Mnohí Slováci napríklad nemajú potrebu učiť sa jazyk menšiny v etnicky heterogénnej oblasti (Mészárosová-Lamplová, 2009, 176; Krivý, 2006, 50). Ďalej, medzi Slovákmi nie je rozdiel v historickom chápaní obdobia od 19. do 20. storočia (Homišínová a kol., 2005, 160; Krivý, 2006, 42). Znalosť a vnímanie dôležitých historických udalostí sa zvyčajne delia podľa etnicity. To znamená, že jazyk a história sú stále kľúčom k pochopeniu etnického vzťahu, pretože menšiny môžu pociťovať frustráciu z nerovnosti so Slovákmi, pokiaľ ide o používanie jazyka a nedostatočné porozumenie rôznych historických perspektív.

Vďaka týmto výsledkom z predchádzajúcich prieskumov určite zdieľame obavy z budúceho rizika, že tieto „dobré“ etnické vzťahy sa môžu ľahko skončiť. Tento negatívny obraz sa však mierne líši od výsledkov predchádzajúceho etnografického výskumu (Árendás, 2011, Lukácsová, Kusá, 1995; Torsello, 2006; Škovierová, Sigmundová, 1981), ako aj od mojich výskumných skúseností, keď som začala vykonávať terénnu prácu v mestách južného Slovenska v roku 2012 a aj ďalších. Jednou hypotézou o príčinách rozdielu je to, že ľudia môžu chcieť výskumným pracovníkom vykresliť ideálnu komunitu.⁸ Najmä v mojom prípade je pochopiteľné, že chceli zdôrazniť svoje dobré etnické vzťahy ako predstavitelia svojej komunity, pretože väčšina opýtaných boli elity z miest južného Slovenska. V ďalšej časti preskúvam výsledky etnografického výskumu ich porovnaním s výsledkami prieskumov a zvážením postavenia výskumníka v oblasti výskumu.

7 Prieskum Nakazawu, ktorý umožnil viac možností, navyše ukazuje ďalšie výsledky: „Maďar“ si vybralo 38 % respondentov a „Maďar na Slovensku“ si vybralo 75 % respondentov (Nakazawa, 2018, 72). Vzorka tohto prieskumu je 223 spomedzi študentov Univerzity Jánoša Selyeho na Slovensku, ktorých vyučovacím jazykom je maďarčina.

8 Okrem toho by bolo možné navrhnúť druhú hypotézu – že rozdiel medzi mestami a dedinami by mohol byť obrovský – pretože môj terénny výskum sa vykonával hlavne v mestách. V obciach sa však uskutočnil predošlý etnografický výskum (Torsello, 2006; Škovierová, Sigmundová, 1981) a tiež ukázal pokojné vzťahy.

Charakteristika antropologického výskumu menšinových komunit

Nielen antropológovia, ale aj niektorí politológovia (napr. Filep, 2017; Paul, 2003) uvádzajú na základe svojej terénnej práce pokojné etnické vzťahy ako miestnu realitu. V skutočnosti tieto štúdie tiež zaznamenali určité problémy alebo konflikty; obyvatelia ich však vidia ako obvyklé susedské problémy, ktoré nie sú výsledkom rozdielov v etnicite. Prípadne majú ľudia tendenciu považovať niektorých nacionalistických aktivistov v rámci komunity za „outsiderov“ (Filep, 2017; Frič, 1993; Kambara, 2015, 2017).

Od roku 2012 vykonávam terénny výskum na južnom Slovensku, robím rozhovory s viac ako 50 elitami v rámci komunity a podieľam sa na pozorovaní menšinových združení. Výskum prebieha hlavne v mestách Komárno, Dunajská Streda a Košice. Okrem toho som robila niektoré doplnkové výskumy v teréne v Bratislave, Šamoríne, Štúrove, Rožňave a Kráľovskom Chlmcí. V tomto článku sa zameriavam na juhovýchodnú časť Slovenska. Využívam výskumné údaje hlavne z Košíc, s doplnkovými údajmi z okolitých miest Kráľovský Chlmec a Rožňava, ktoré sa nachádzajú na juhovýchodnom Slovensku. Ako maďarské elity často varujú, Maďari z juhovýchodného Slovenska sa viac „asimilujú“ v porovnaní s juhozápadným Slovenskom, ktoré má vysokú hustotu Maďarov. Táto oblasť má však na Slovensku charakteristiku vysoko multietnického regiónu.

V Košiciach sa ako Maďari identifikujú iba „ortodoxní“ Maďari, ale veľa ľudí má obe etnické identity. Nie je možné to spočítať. Približne 15 % obyvateľov môže mať aj maďarskú identitu, hoci sa nikdy neidentifikujú ako Maďari. Napríklad viac ako 5 % obyvateľov oslavuje deň Svätého Štefana⁹ 20. augusta.¹⁰

Hoci košickí Maďari tvoria iba 2,7 % populácie, je veľa ľudí s multietnickým pozadím, ako je uvedené vyššie. Presnejšie povedané, nielen Maďari, ale aj Rusíni, Rómovia, Ukrajinci a Nemci žijú vo východnej časti Slovenska ako historické národnostné menšiny. Takéto multietnické podmienky môžu viesť niektorých obyvateľov k otázke, kam patria. Respondent, ktorý vyslovil vyššie uvedené, má maďarskú matku, hoci sa identifikuje ako Slovák. Okrem toho som sa stretla aj s niektorými ďalšími „Slovákmi“ (ktorí sa identifikujú ako Slováci), ktorí hovoria po maďarsky na kultúrnych podujatiach organizovaných maďarskými združeniami v Košiciach. Z dôvodu ich malého počtu tam môžu Maďari cítiť väčší tlak na to, aby žili ako etnická menšina než v západnej časti krajiny; to však neznamená, že sa jednoducho asimilujú. Ako zahraničný vedecký pracovník som videla ľudí, ktorí prirodzene prijímajú ľudí s odlišnou etnickou identitou.

Niekedy sa zdá, že je komunita rozdelená podľa jazykovej skupiny, ale mnoho z nich komunikuje s ostatnými, ktorí hovoria rôznymi jazykmi. Tento druh dvojazyčného stavu bol často uvádzaný v predchádzajúcom výskume etnických vzťahov na južnom Slovensku (Lukácsová, Kusá 1995; Šoucová 1994; Torsello 2006). Zdá sa, že ľudia komunikujú bez jazykových bariér, aby si udržali priateľské vzťahy ako členovia komunity; je však možné predpovedať, že niektorí ľudia môžu byť na takomto mieste nešťastní.

9 Deň Svätého Štefana je maďarský štátny sviatok, ktorý pripomína korunováciu prvého uhorského kráľa Štefana.

10 Rozhovor s riaditeľom múzea v Košiciach (2016/9/6).

To je nevýhoda metódy pozorovania. Jednotlivé názory sa dajú ťažko rozlíšiť pomocou etnografickej metódy, vrátane pozorovania. Navyiac nie je možné vykonávať výskum interetnických vzťahov bez interetnických kontaktov. Etnografovia, ktorí sa zaujímajú o interetnické vzťahy, sa nevyhnutne zameriavajú na existujúce interetnické vzťahy v komunite. Etnografická metóda uľahčuje rozoznanie komunitných noriem v existujúcej komunite. Preto sa v etnografickom výskume javí pokojná etnická symbióza, keďže etnografická metóda skôr vysvetľuje, ako úzko sú ľudia vo vzájomnom vzťahu alebo aké druhy praktík udržiavajú komunitu, než to, ako sú tam izolovaní.

Naopak, sociologické prieskumy majú tú výhodu, že vykonávajú výskum mimo komunity. Namiesto uskutočňovania prieskumov však dostatočne štruktúrované rozhovory pomohli antropológom preskúmať túto tému. Niektoré etnografické štúdie, ktoré sa týkajú etnických konfliktov alebo nejednotných situácií v etnicky heterogénnych oblastiach, v skutočnosti viac závisia od údajov z rozhovorov, nie od pozorovania komunity. Botíková informovala o konfliktoch medzi slovenskými novo-prichádzajúcimi a maďarskými obyvateľmi v maďarskej osade pri Bratislave (Botíková a kol., 1994). Blaive si všimol, že niektorí dospelávajúci sú často izolovaní v jednej jazykovej komunite, aj keď žijú v meste (Blaive, 2011). Árendás, ktorý skúmal zmiešané manželstvá na južnom Slovensku, poukázal na to, že sa niekedy vyhýbajú účasti na udalostiach týkajúcich sa etnicity, aby medzi sebou nespôsobili problémy kvôli etnickým rozdielom (Árendás, 2011). Podľa týchto štúdií si obyvatelia museli byť vedomí problémov alebo sťažností okolo nich.

V skutočnosti som tiež počula sťažnosti počas rozhovorov o etnických vzťahoch na Slovensku. Presnejšie povedané, keď som bola s kolegami, ktorí hovorili po maďarsky počas rozhovorov alebo od roku 2016, keď som žila rok v Maďarsku, začala som počúvať ďalšie sťažnosti z maďarskej strany. Sťažnosti a frustrácia zo súčasných etnických vzťahov sa vyjadrujú v individuálnych alebo kolektívnych rozhovoroch s ľuďmi rovnakého etnika. Tieto sťažnosti sú určitým dôkazom toho, že v tejto oblasti pretrváva určitá nespravodlivosť.

Keď som študovala v Bratislave, navštívila som domov môjho slovenského priateľa v Žiline. Predstavil ma svojej rodine a povedal: „Je Maďar, ale je dobrý.“ Nerozumel som, prečo použil slovo „ale“.¹¹

Mnohí Maďari majú podobné neprijemné skúsenosti, ako mi napríklad hovoril slovenský Maďar: „Prečo neviete základné veci o slovenskom jazyku, aj keď ste sa narodili na Slovensku?“ Aby sme boli hrdí na našu etnickú identitu, potrebujeme vzdelanie.¹²

Východ je zabudnutou oblasťou aj na južnom Slovensku. Štatisticky sa tu zvyšuje počet Slovákov. Historicky tvorili Maďari 100 % obyvateľov v tejto oblasti, napriek tomu strácajú maďarskú identitu.¹³

Etnografický výskum je nevyhnutne ovplyvňovaný zázemím výskumníka a podmienkami rozhovorov a v rámci mojej skúsenosti som narazila na viac sťažností ma-

11 Rozhovor s vedúcim maďarského spolku v Košiciach (2016/3/16)

12 Skupinový rozhovor s učiteľmi a zamestnancami mestského úradu v Kráľovskom Chlmcí (2016/9/7)

13 Rozhovor s členom maďarskej mimovládnej organizácie v Kráľovskom Chlmcí (2016/9/7)

ďarských Maďarov, čo naznačuje, že niektorí ľudia pri riešení tejto témy postupujú opatrne, v prípade, že majú nejaké sťažnosti. Je to preto, že sťažnosti predstavujú riziko pre ich „pokojnú“ existenciu v komunite. Obyvatelia v etnicky heterogénnych oblastiach majú sklon sa nestážovať, aby si v komunite zachovali spoločenské dekorum a „mier“. Počas môjho výskumu sa ma maďarskí intelektuáli často pýtali, ako iní Maďari a Slováci hovorili o svojich vzťahoch. Keď som odpovedala, že takmer všetci respondenti zdôraznili pokojné vzťahy, súhlasili s mojou odpoveďou a niekedy doplnili komentáre, ktorým sa ľudia počas komunistickej éry vyhýbali. Ich komentáre naznačujú určitú frustráciu medzi Maďarmi v pokojných komunitách. Všetky tieto javy ukazujú, že zdieľajú silnú komunitnú morálku, ktorá napriek každodenným frustráciám udržiava alebo dúfa v dobré vzťahy.

Zatiaľ čo sociologické prieskumy majú výhodu zhromažďovania individuálnych názorov, etnografická terénna práca je schopná rozlíšiť komunitné normy. Rozdiel vo výsledkoch v sociologických prieskumoch a etnografickom výskume maďarskej menšiny závisí najmä od výberu výskumnej metódy. Oba výsledky naznačujú odlišné charakteristiky v tej istej spoločnosti; inými slovami, obidva výsledky sú dve strany mince. Ako som uviedla v predchádzajúcej časti, etnografický výskum dokáže skúmať aj etnické konflikty v spoločnosti, nielen etnickú symbiózu, pričom využíva svoje veľké výhody zhromažďovania osobných údajov na túto tému. Tento prístup by však mohol byť efektívnejší prostredníctvom spolupráce so sociologickým prieskumom, pretože zameranie sa na jednotlivcov v širšej spoločnosti než na komunitu nie je ortodoxným a tradičným cieľom kultúrneho antropológa.

Ambiguita frustrácie a nádeje v každodennom živote

Je pravda, že kultúrno-antropologická terénna práca sa rozvinula prostredníctvom štúdie relatívne malých komunít. Menšinová komunita nachádzajúca sa v multietnickom meste, ako napríklad v Košiciach, nepripisuje rovnaký charakter klasickým významom komunity. Hranica ich menšinovej komunity je nejasná, pretože členstvo v komunite nie je zjavné a funkcie ich komunity sú v ich každodennom živote s majoritou obmedzené. Ako som už uviedla v úvode, niektoré menšiny nepovažujú menšinové otázky za veľmi dôležité v rámci ich každodenného života. Toto je v súčasnosti dominantnou črtou menšinovej komunity. Súčasní antropológovia by mali vykresľovať kultúru neurčitej skupiny prostredníctvom ich súčasných hodnôt a nejednoznačného vnímania. Preto som sa sústredila na menšinové združenia, ktoré tvoria ich centrum, pričom menšinové elity pravdepodobne ovplyvňujú iné menšiny až do určitej úrovne. Skrývané pocity týkajúce sa etnických vzťahov sú dôležitým cieľom popisu v rámci „inej“ kultúry v etnicky heterogénnej oblasti. Popísanie inej kultúry si vyžaduje sledovanie neurčitých pocitov, čo teraz predstavuje novú možnosť, vzhľadom na spoluprácu vedcov z rôznych odborov a prostredí.

Väčšina obyvateľov pociťuje frustráciu z etnicky „iných“ a dúfa v pokojné spolužitie. Všetky tieto pocity sú súčasťou ich každodenného života a nie sú ničím zvláštnym pre tých, ktorí žijú s majoritou v multietnickom meste. Ako som už uviedla, ich každodenné etnické vzťahy sú zvyčajne pokojné, až kým niekto nepríde s citlivou témou, ako

je historická perspektíva alebo vzájomné jazykové problémy. Ak hovoria o takýchto citlivých témach, je možné ľahko klasifikovať ich názory ako sťažnosti.

Nasledujúca citácia sa uvádza ako kritika slovenskej menšinovej vzdelávacej politiky v kontexte pôvodného rozhovoru. Táto vízia by však mohla byť relatívne prijateľná a realizovateľná v kontexte európskych krajín, čiže sa nedá ľahko klasifikovať ako sťažnosť. Slovenskí a maďarskí historici majú minimálne v pláne vydať spoločné školské učebnice. Takéto úsilie možno chápať ako lúč nádeje do budúcnosti.

*Ideálnym vzdelávacím systémom je Fínsko, kde sa študenti môžu učiť jazyky a históriu väčšiny aj menšiny. Takýto systém by mal byť vzorom pre 21. storočie.*¹⁴

Tie isté javy sú navyše niekedy chápané odlišne, v závislosti od postavenia obyvateľov. Napríklad zmiešané etnické manželstvo je symbolom etnickej symbiózy a asimilácie. Keď obyvatelia rozprávajú o pokojných etnických vzťahoch, často sa odvolávajú práve na to. Počas rozhovorov zvyčajne nezamietajú zmiešané etnické manželstvá, niektorí Maďari sa však obávajú výberu škôl svojich detí, pretože navštevovanie základnej školy so slovenským vyučovacím jazykom by mohlo byť začiatkom asimilácie. Populácia Maďarov sa v skutočnosti zmenšuje z generácie na generáciu a jedným z faktorov straty maďarskej identity sú etnicky zmiešané manželstvá a vyučovací jazyk detí (Gyurgyík, 2005). Okrem toho je počet Slovákov s otcom Maďarom takmer desaťkrát vyšší ako počet Maďarov, ktorí majú slovenského otca (Šutaj, Sáposová, 2007, 187).¹⁵ Tento prieskum sa zameriaval na etnické skupiny podľa tých, ktorí sa identifikovali ako príslušníci určitej etnickej skupiny. To znamená, že termín Slováci môže zahŕňať viac ľudí s rôznym etnickým pôvodom, ale Maďari strácajú príležitosť preniesť svoju etnickú identitu na svoje deti. Tento druh nerovnosti voči menšinám asociuje asimiláciu so strachom.¹⁶ Maďarská menšina je dostatočne veľká etnická skupina; preto je prirodzené, že existuje takéto ambivalentné vnímanie fenoménu. Takáto rozmanitosť medzi Maďarmi však zotiera nielen ich hranice komunity, ale aj kolektívne pocity menšiny v súčasnej spoločnosti.

Záver

Pre antropológov je klasickou otázkou, ktorý prvok by mal byť dôležitejší pri analýze terénnych údajov – vplyv kultúry ako vecí zdieľaných určitou skupinou alebo ľudské pôsobenie, ktoré by mohlo transformovať ich kultúru. V Košiciach a na juhovýchode Slovenska má výskum problémov menšín alebo interetnických vzťahov určité ťažkosti. Kultúra a hranice Maďarov sa zmenili, pretože mnohí ľudia s maďarským pôvodom nie sú považovaní za Maďarov a nemôžu tak podporovať svoju kultúru. V tomto prípade výsledky výskumu nemusia byť ocenené tými opísanými v etnografii, pretože tiež žijú v nejednoznačnosti, ktorá ich núti neidentifikovať sa. Etnografické údaje sa však môžu

14 Rozhovor s učiteľom na maďarskej strednej škole v Rožňave (2016/9/6)

15 V prípade odpovedí týkajúcich sa ich matiek je počet Slovákov s maďarskými matkami takmer päťkrát vyšší ako počet Maďarov, ktorí majú matky Slovenky.

16 Na základe prieskumu z roku 2005 majú slovenskí aj etnickí Maďari tendenciu k etnicky homogénnym partnerstvám. V skutočnosti viac ako 90% z nich má intímneho partnera v rovnakej etnickej skupine (Šutaj, Sáposová, 2007, 187).

stať hlboko interpretačnými prostredníctvom vystopovania ich nejednoznačnosti. Maďari na Slovensku žijú vo mnohovrstevných spoločnostiach, kde zvažujú, kedy hovoriť o nádeji na etnickú symbiózu a kde alebo kedy hovoriť o problémoch každodenného života. Takáto nejednoznačnosť podporuje štúdie o menšine kombináciou výsledkov sociologických prieskumov a výsledkov iných odborov.

Aby som sa vrátila k svojej výskumnej otázke z úvodu, antropológovia majú potenciál zahrnúť viac výskumných metód na zachytenie nejednoznačného vnímania v tejto oblasti, najmä pokiaľ ide o otázky menšín. Nielen klasické etnografické metódy, ako sú pozorovania a rozhovory, ale aj ich kombinácia so sociologickými prieskumami, orálnou históriou a autobiografickou analýzou, by mohli byť účinné na pochopenie skrytých nuáns v rámci obvyklej komunikácie.¹⁷

PodĎakovanie

Chcela by som sa poďakovať všetkým spolupracovníkom v oblasti výskumu, ktorí súhlasili s rozhovormi a predstavili aj ďalších kandidátov na moje rozhovory. Je mi ľúto, že nemôžem uviesť ich mená z dôvodu ochrany ich osobných údajov.

Použitá literatúra

- ÁRENDÁS, Z. (2011). Intermediary positions in a multiethnic society: The phenomenon of ethnic hybridity in two south Slovak districts. In Szarka, L. (Ed.). *A multiethnic region and nation state in east-central Europe: Studies in the history of upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the present*, New York: Columbia University Press, 434-454.
- BALOGH, P., GYELNÍK, T. (2017). Hungarian and Slovak national narratives with a focus on the shared boundary. In Bottlik, Z., Gyelník, T., Ocskay, G. (Eds.). *Changes in the representation of a borderscape. The case of the Mária Valéria bridge*. Budapest: Central European Service for Cross-Border Initiatives, 61-83. Downloaded from: <http://cesci-net.eu/phantom-borders-kiadvany>
- BELICA, C., BÚTOROVÁ, Z., DIANIŠKA, I., DOBROVODSKÝ, M. et al. (1990). *Aktuálne problémy Česko-slovenska*. Bratislava: Centrum pre výskum spoločenských problémov
- BURZOVA, P. (2012). Toward a new past: Some reflections on nationalism in post-socialist Slovakia. *Nationalities Papers*, 40(6), 876-894.
- BÚTORA, M., BÚTOROVÁ, Z., DIANIŠKA, I. et al. (1994). *Slovensko rok po: Cesty a križovatky nového štátu očami jeho obyvateľov*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BOTÍKOVÁ, M., NAVRÁTIL, L., ÖLLÖS, L. et al. (1994). Maďarsko-slovenské interetnické vzťahy v Šamoríne. *Slovenský národopis*, 42(1), 73-94.
- BLAIVE, M. (2011). Identitás és etnicitás a szlovák-magyar határon. In Vajda, B. (Ed.), *Államhatár és identitás: Komárom/Komárno*, Komárom: Selye János Egyetem, 177-201.

¹⁷ Tento výskum bol finančne podporený Japan Society for the Promotion Sciences (Grant-in-Aid for Scientific Research B: 2013-25283012).

- DOLNÍK, J., PILECKÝ, M. (2012). Koexistencia Slovákov a Maďarov na južnom Slovensku (Sociolingvistický príspevok). *Jazykovedný časopis*, 63(1), 3-29
- FILEP, B. (2017). *The politics of good neighbourhood: State, civil society and the enhancement of cultural capital in East Central Europe*. New York: Routledge.
- FRIČ, P. (1993). Mýty a realita južného Slovenska. In Bilík, R. (Ed.), *Súčasnosc' mýtov a mýty súčasnosti*. Bratislava: Slovak Academic Press, 50-54.
- GYURGYÍK, L. (2005). On Assimilation and Change of Nationality Based on Surveys Conducted Among Hungarians Living in Slovakia. *Regio-Minorities, Politics, Society*, 1, 125-140.
- GYÖRIÓVÁ-BAKOVÁ, E. (2015). The language situation in Komárno. In Ieda, O., Nagayo, S. (Eds.). *Transboundary symbiosis over the Danube 2: Road to a multidimensional ethnic symbiosis in the mid-Danube region (Slavic Eurasian Studies 29)*. Sapporo: Slavic-Eurasian Research Center Hokkaido University, 161-174.
- Downloaded from: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no29_ses/index.html
- HOMIŠINOVÁ, M., VÝROST, J., ŠUTAJ, Š. (2005). Konfliktné body slovensko-maďarských vzťahov (Vnímanie spoločnej histórie a hodnotenie národnostných vzťahov Maďarmi na Slovensku a Slovákmí Maďarsku). In Šutaj, Š. (Ed.). *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti: Vzťahy a konflikty*. Prešov: Universum, 158-167.
- KAMBARA, Y. (2017). Encountering in minority politics: reconfiguring the Other in transforming communities in southern Slovakia. In Lajos, V., Povedák, I., Regi, T. (Eds.). *The anthropology of encounters/ A találkozások antropológiája*. Budapest: Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, 176-194.
- KAMBARA, Y. (2015). Ethnic symbiosis – spolužitie on the way to a democratic state: Perspectives regarding “ethnic conflict” by Hungarian minority elites in southern Slovakia In Ieda, O., Nagayo, S. (Eds.). *Transboundary symbiosis over the Danube 2: Road to a multidimensional ethnic symbiosis in the mid-Danube region (Slavic Eurasian Studies 29)*. Sapporo: Slavic-Eurasian Research Center Hokkaido University, 175-195. Downloaded from: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no29_ses/index.html
- KRIVÝ, V. (2004). *Kolektívne identity na súčasnom Slovensku*. Bratislava: Centrum excelentnosti “Kolektívne identity” SAV.
- KRIVÝ, V. (2006). Dominantné kolektívne identity na súčasnom Slovensku. In Krivý, V., Danglová, O. *Svet mnohých „MY a ONI“: Kolektívne identity na súčasnom Slovensku*. Bratislava: Centrum excelentnosti SAV, 9-104.
- JABLONICKÝ, V. (2009). The danger of extremist videofilms and views on Internet pages and computer games. In Doruľa, J. (Ed.), *Insight into Slovak-Magyar relations*. Bratislava: Slovak Committee of Slavists, 60-67. Downloaded from: <http://oslovma.hu/index.php/sk/dokumenty/176-dokumenty1/589-insight-into-slovak-magyar-relations>
- LAMPL, Z. (2013). *Sociológia Maďarov na Slovensku*. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín.
- LUKÁČSOVÁ, M., KUSÁ, Z. (1995). Interpretácia súčasného slovensko-maďarského súžitia a rodinná pamäť. *Sociológia*, 27(5-6), 373-384.

- MACHÁČEK, L. (2011). Slovak republic and its Hungarian ethnic minority: Sociological reflections. *Slovenská politologická revue*, 11(3), 187-210.
- MACHÁČEK, L., HEINRICH, H. G., ALEKSEEVA, O. (2011). *The Hungarian minority in Slovakia (ENRI-East project, Contextual and empirical reports on ethnic minorities in central and eastern Europe, Research Report 13)*. Vienna: Institute for Advanced Studies. Downloaded from: <http://www.abdn.ac.uk/socsci/research/new-europe-centre/enri-east-project-364.php>
- MÉSZÁROSOVÁ-LAMPLOVÁ, Z. (2009). Magyars and Slovaks in southern Slovakia: Exercising language rights. In Petőcz K. (Ed.). *National populism and Slovak-Hungarian relations in Slovakia 2006 – 2009*. Šamorín: Forum minority research institute, 167-179.
- NAKAZAWA, T. (2018). National Identity as Future Aspirations: Analysing the results of questionnaires of Hungarian students at Selye János University in Komárno, Slovakia, in 2011 and 2014. In Ieda, O., Nagayo, S. (Eds.), *Transboundary Symbiosis over the Danube 3: Re-thinking the meaning of symbiosis – past, present and future*. Tokyo: Waseda University Press, 69-76.
- OROSZ, Ö. (Ed.). (2012). *A Hely Nevei, a Nyelv Helyei. / Názvy miest, miesta názvov. / Names of Places, Places of Names/Les noms du lieu, les lieux du nom*. Šamorín: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- PAUL, E. L. (2003). Perception vs. reality: Slovak views of the Hungarian minority in Slovakia. *Nationalities Papers*, 31(4), 485-493.
- ŠKOVIEROVÁ, Z., SIGMUNDOVÁ, M. (1981). Sociálne vzťahy v etnicky zmiešanom dedinskom spoločenstve. In Botík, J. Méryová, M. (Eds.). *Teoretické a praktické problémy národopisného výskumu maďarskej národnosti v Československu*. Bratislava: Veda, 115-121.
- ŠOUCOVÁ, D. (1994). Názory na problémy Slovákov a Maďarov žijúcich v národnostne zmiešaných oblastiach južného Slovenska vo výskume verejnej mienky. *Sociologia* 26, 496-500.
- ŠUTAJ, Š., SÁPOSOVÁ, Z. (2007). Problém identity menšinových Maďarov na Slovensku. In Šutaj, Š., Szarka, L. (Eds.). *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18 – 20. storočia* (pp. 173-188.). Prešov: Universum.
- ŠUTAJ, Š., HOMIŠINOVÁ, M., SÁPOSOVÁ, Z., ŠUTAJOVÁ, J. (2006). *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (identita a politika)*. Prešov: Universum.
- TORSELLO, D. (2003). *Trust, property and social change in a southern Slovakian vil-lage*. Münster: Lit.
- ZELOVÁ, A., (1991). Identita príslušníkov etnických menšín z národnostne zmiešaných oblastí Slovenska: Sociálnopsychologický prístup. *Slovenský národopis*, 39(2), 132-142.
- ZELOVÁ, A., BAČOVÁ, V., ŠUTAJ, Š., VÝROST, J. (1992). *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálnopsychologickými charakteristikami*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

Nové etnické a náboženské minority na Slovensku

Silvia Letavajová

Abstract:

Unlike traditional national (ethnic) and religious minorities, new minorities are mainly associated with communities that have emerged in recent decades and are not so numerous. Their creation is related to modern social changes, migration processes, contact with otherness, weakening of traditional behaviour patterns. The bearers of new ethnicities and religiosity are not only the new-coming inhabitants, but also the domestic population. The presented study is focused on new minorities, which have been formed recently from among migrants. Its aim is to characterize these minorities, to describe their relationship to the majority on the example of their activities. The number of migrants in Slovakia is not very large, however, several informal as well as formal groups, organizations or communities of migrants have been established in our territory. They are active not only in their own ranks, but also in communication with the majority institutions and the population. Minorities, which are the subject of frequent professional, political and public interest are particularly Muslims and Afghans, who will be discussed in the final part of the paper.

Keywords:

Afghans, ethnicity, migration, minority, Muslims, religiosity

Úvod

Z hľadiska etnických a náboženských charakteristík sa väčšina slovenského obyvateľstva hlási k slovenskej národnosti a k rímskokatolíckej viere.¹ Slovensko oficiálne podporuje kultúru 13 národnostných menšín a etnických skupín.² Prítomnosť týchto etnických menšín je historicky spätá so slovenským územím a jeho vývojom. Aj napriek tomu, že ich formovanie neustále prebieha a je previazané aj s novodobými spoločenskými procesmi a mobilitou obyvateľstva, často sú označované za tzv. tradičné alebo autochtónne menšiny alebo minority. Za tradičné náboženské minority sú na našom

-
- 1 Podľa posledného cenzu v roku 2011 sa k slovenskej národnosti hlásilo celkovo 80,7 % a k rímskokatolíckej viere 62 % obyvateľstva. (Sčítanie obyvateľov, domov a bytov, 2011. Štatistický úrad SR.)
  - 2 Jedná sa o kultúru maďarskej, rómskej, rusínskej, českej, ukrajinskej, nemeckej, moravskej, poľskej, ruskej, bulharskej, chorvátskej, srbskej a židovskej menšiny. (Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny)

území považované najmä početnejšie a dlhodobo prítomné odnože kresťanstva, iné ako dominantná rímskokatolícka viera, tiež židovské náboženstvo.

V súvislosti s menšinovými etnicitami a religiozitami sa v slovenskej legislatívnej, politickej aj odbornej praxi používajú viaceré pojmy: etnická alebo náboženská minorita, národnostná menšina, etnická skupina, nové náboženské hnutie, nová alebo alternatívna religiozita. (Lužný, 1997; Moravčíková, 2002; Deák at al., 2010; Letavajová a kol., 2014) Nové etnické a náboženské minority na Slovensku sú vo vedeckej, ale i verejnej diskusii najčastejšie spájané so spoločenstvami, ktoré vznikli v posledných desaťročiach a v kontexte s tradičnými minoritami sú menej početné. Podmieňujú ich zmeny, spôsobené príchodom a usádzaním kultúrne odlišného obyvateľstva na našom území, ale i migračné skúsenosti Slovákov a ich kontakt s inakosťou a odlišnými kultúrnymi vzormi v zahraničí. Súvisia s novodobými globalizačnými procesmi, inokultúrnymi vplyvmi, osvojovaním si nových myšlienkových smerovaní a oslabovaním a odklonom od tradičnej religiozity. Nositeľom nových a pre naše územie netradičných typov etnicít a religiozít sa tak stáva nielen novoprichádzajúce obyvateľstvo, ale i samotné autochtónne obyvateľstvo Slovenska. V tejto súvislosti sú podstatné najmä etnické skupiny, ktoré sa formujú z radov migrantov a ich potomkov. V kontexte tradičnej a novej religiozity obyvateľstva sa zvykne odvolávať aj na tzv. registrované a neregistrované cirkvi a náboženské spoločnosti.³

Vo našom texte sa sústredíme najmä na nové minority, ktoré sa na území Slovenska formujú v posledných niekoľkých desaťročiach z radov migrantov. Naším cieľom bude charakterizovať tieto minority, opísať ich vzťah k majorite a to na príklade niektorých aktivít. Napokon sa budeme venovať dvom vybraným typom etnických a náboženských minorít – muslimskej⁴ a afganskej.

Migračné procesy a minoritné spoločenstvá

Z hľadiska migračných procesov je Slovensko možné charakterizovať stále ako tradičnú vysťahovaleckú krajinu. Aj v súčasnosti je Slovensko postihnuté nepriaznivou demografickou bilanciou a odlivom obyvateľstva do zahraničia.⁵ Príchod cudzincov na

3 Ministerstvo kultúry SR eviduje v zozname registrovaných cirkví a náboženských spoločností 18 subjektov: apoštolská cirkev, bahájske spoločenstvo, bratská jednota baptistov, cirkev adventistov siedmeho dňa, cirkev bratská, cirkev československá husitská, cirkev Ježiša Krista Svätých neskorších dní, evanjelická cirkev augsburského vyznania, evanjelická cirkev metodistická, gréckokatolícka cirkev, kresťanské zbory, svedkovia Jehovovi, novoapoštolská cirkev, pravoslávna cirkev, reformovaná kresťanská cirkev, rímskokatolícka cirkev, starokatolícka cirkev a ústredný zväz židovských náboženských obcí. Viaceré z nich boli do zoznamu zapísané v posledných dvoch desaťročiach. Zo širokého spektra neregistrovaných cirkví a náboženských spoločenstiev spomenieme napríklad New age, Mormónov, neopaganizmus, hinduizmus, budhizmus a islam. (Letavajová a kol., 2014, 7)

4 V súvislosti s pojmi „islam“ a „muslim“ sa stretávame s viacerými prepismi. Vo svojej práci používam prepisy, zaužívané v slovenskej odbornej praxi. Pojem islam, islamsky ako i moslim, moslimský používam len v prípade, že je tento pojem použitý v oficiálnom názve organizácie.

5 Podľa odhadov žije v súčasnosti v zahraničí okolo 300 000 až 350 000 Slovákov (Jurčová, Pilinská, 2014)

naše územie súvisí s uvoľnením politicko-ekonomickej situácie po roku 1989 ale predovšetkým so vstupom krajiny do Európskej únie (EÚ) v roku 2004 a do schengenského priestoru v roku 2007. V medzinárodnom kontexte alebo kontexte krajín EÚ je počet migrantov u nás stále nízky, avšak postupne sa zvyšuje. Medzi rokmi 2004 a 2016 sa zvýšil 4,2-krát, čo bol v tomto období tretí najrýchlejší rast v EÚ (Divinský, 2017). Po roku 2004 sa na Slovensku zdynamizovala najmä ekonomická migrácia. Ďalšími dôvodmi príchodu migrantov boli štúdium, rodinné väzby a tiež žiadosť o azyl. Na konci roku 2017 predstavoval celkový počet cudzincov s povolením na pobyt 104 451 osôb, čo predstavuje 1,92 % celkovej populácie Slovenska. Najčastejšími krajinami pôvodu migrantov sú susedné krajiny a krajiny EÚ. Počet migrantov z tretích krajín dosiahol v roku 2017 podiel 48,2 %. Podľa štatistík úradu hraničnej a cudzineckej polície bolo na Slovensku evidovaných 54 056 občanov EÚ a 50 395 občanov tretích krajín s platným pobytom. Z radov občanov EÚ dominovali obyvatelia Českej republiky (10 663), Maďarska (8057), Rumunska (7149), Poľska (5748), Nemecka (4562) a Talianska (2 931). Spomedzi občanov tretích krajín boli najpočetnejšími občania Ukrajiny (16 102), Srbska (10 608), Ruska (4331), Vietnamu (3609), Číny (2473) a Kórejskej republiky (1615). Obyvatelia tretích krajín sú evidovaní aj podľa účelu pobytu. V roku 2017 patrilo k najčastejším dôvodom ich príchodu: status Slováka žijúceho v zahraničí (9283 osôb), zamestnanie (7272), zlúčenie rodiny (6910), podnikanie (6112) a štúdium (3924).⁶

Prítomnosť tohto obyvateľstva v kultúrno odlišnom prostredí, pocit odlúčenosti od krajiny pôvodu, zdieľanie spoločných znakov, ktorých podstatou je etnická, jazyková, náboženská, kultúrna odlišnosť, štátna príslušnosť alebo kombinácia týchto faktorov, vyvoláva u nich pocit skupinovej spolupatričnosti a solidarity a zároveň pocit odlišnosti vo vzťahu k majorite. Sú pre nich typické špecifické systémy presvedčení a postojev ale i kolektívne stratégie a rôzne formy sociálneho sebauvedomovania a konania, potreba ochrany svojich charakteristických znakov pred vplyvom dominantnej spoločnosti a v niektorých prípadoch aj pocit znevýhodnenia zo strany väčšiny. Na základe týchto charakteristík sú niektoré skupiny migrantov označované nielen za minority, ale i komunity.⁷

Kolektívnu identitu si migranti prejavujú prostredníctvom neformálnych vzťahov, ale i formálnych združení. Na Slovensku existuje niekoľko oficiálne zaregistrovaných organizácií alebo združení migrantov. Orientujú sa na svojich vlastných členov, spolupracujú s verejnosťou, vládnymi aj mimovládnymi organizáciami. Viaceré komunity

6 Spracované podľa Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike, 2017, 9; Medzinárodná organizácia pre migráciu.

7 Aj keď pomenovanie „komunita“ nie je celkom jednoznačné, nakoľko mnohé z týchto skupín sú diverzifikované vo vnútri, vytvárajú hneď niekoľko podskupín a pri mnohých príležitostiach je zrejмый skôr individuálny prístup ako skupinový. Komunitami ich označujú mnohé vládne aj mimovládne organizácie a niektoré zo skupín sa tak označujú aj samé v pomenovaniach pre organizácie, v ktorých sa združujú. V najširšom slova zmysle môžeme komunitu definovať ako skupinu ľudí, žijúcu v geograficky ohraničenom priestore, zviazanú sociálnymi vzťahmi, jedným alebo viacerými psychologickými putami a s priestorom, v ktorom žijú (Švihlová, 2006, 64). Základnými znakmi komunity sú tiež porozumenie, odlišiteľnosť od ostatných ľudských zoskupení ale i sebestačnosť a stabilita. (Bauman, 2006, 9-17)

eviduje aj Medzinárodná organizácia pre migráciu na Slovensku (IOM), ktorá s nimi spolupracuje prostredníctvom tzv. kultúrnych mediátorov (aktuálne asi 20 osôb). Pre tieto potreby vytvorilo IOM online informačný portál pod názvom „Atlas komunit migrantov“⁸. Atlas sa zmieňuje o nasledovných komunitách migrantov, založených na princípe krajiny pôvodu, náboženstva, geografického vymedzenia alebo odlišného občianstva: Afganci, Thajci, Ukrajinci, Vietnamci, Kubánci, Rusi, Kórejci a Srbi, Islamská nadácia, Latinoameričania, Africké kultúrne, informačné a integračné centrum a Internationals Bratislava.

Viacero z týchto organizácií má svoje sídlo v Bratislave. Ako naznačujú niektoré výskumy, urbánne prostredie je pre migrantov a ich aktivity smerované do vlastných radov ale aj pre interakciu s majoritným prostredím, uspôsobené lepšie ako vidiecke prostredie.⁹

Aktivity migrantov a ich združení sú zamerané na pomoc a poskytovanie informácií vlastným členom, najmä novoprichádzajúcim migrantom, ale aj na kontakt s domácimi inštitúciami a obyvateľstvom. Budujú siete medzi oboma krajinami, snažia sa o udržiavanie a prenos kultúrnej identity, ale i vytváranie komunikačného priestoru medzi majoritou a minoritami. V organizovaní kultúrnych, športových alebo vzdelávacích podujatí je aktívny napríklad Zväz Afgancov na Slovensku. Centrum, združujúce Afričanov, pomáha africkým migrantom na Slovensku ale i africkým a slovenským investorom, či turistom z týchto dvoch priestorov. Migrantov na Slovensku vo všeobecnosti zastrešuje spolok Internationals. Islamská nadácia podporuje svojich členov, snaží sa o udržanie islamských tradícií, je aktívna pri vytváraní interkultúrneho dialógu. Viacero organizácií založených najmä na kultúrnej báze si vytvorili tiež obyvateľia s ukrajinskou, srbskou alebo ruskou identitou¹⁰. Ekonomické ale i kultúrne ciele naplňajú organizácie a komunity migrantov, pochádzajúce napríklad z Kórei, Číny, Vietnamu a ďalších krajín.¹¹ Život migrantov na Slovensku ale i aktivity jednotlivých komunit migrantov prístupuje a popularizuje seriál filmových dokumentov pod názvom „Integruj“.¹²

8 Spracované podľa www.mic.iom.sk/atlas.

9 Atraktivitu miest pre migrantov zvyšuje ponuka pracovných príležitostí, ako aj prítomnosť univerzitných inštitúcií alebo národných a nadnárodných organizácií ekonomického, politického, kultúrneho alebo aj športového charakteru. Ďalšími z radu faktorov, ktoré priťahujú (pull factors) a podmieňujú zotrvanie migrantov v urbánnom prostredí, je vysoká hustota obyvateľstva v mestách (znásobuje možnosť kontaktov s ďalšími migrantmi a s domácim obyvateľstvom), diverzita, multikultúrnosť veľkých miest a schopnosť mestského obyvateľstva adaptovať sa na komunikáciu s cudzími ľuďmi. Za centrum migračných aktivít na území Slovenska môžeme jednoznačne označiť Bratislavský kraj a samotnú Bratislavu. (Uherek, 2003, 197, 200).

10 Zväz Rusínov-Ukrajincov na Slovensku, Foklórny súbor Karpaťan, Spolok ukrajinských spisovateľov na Slovensku, Divadelný súbor Tarasa Ševčenka, Spolok Srbov na Slovensku,

11 Združenie vietnamských podnikateľov na Slovensku, Slovensko-vietnamská obchodná komora, Slovensko-čínska spoločnosť.

12 Viaceré dokumenty k jednotlivým komunitám migrantov na Slovensku sú prístupné na www.integruj.sk. Dokumenty boli odvysielané vo verejnoprávnej televízii a lokálnych televíziách.

Aktivity, podporujúce majoritno-minoritné vzťahy

Prítomnosť migrantov na našom území, upevňovanie alebo zmeny v ich skupinovej identite, adaptačné, akulturačné, integračné a ďalšie etnokultúrne procesy a prejavy, ku ktorým dochádza v rámci vzťahov týchto minorít s majoritou, sú v súčasnosti predmetom nielen záujmu verejnosti alebo akademikov, ale viacerých vládnych a mimovládnych organizácií. Tieto organizácie si uvedomujú, že poznanie kultúrneho prostredia krajín, z ktorých k nám migranti prichádzajú, ale aj poznanie ich špecifických problémov a potrieb po príchode na Slovensko, je nevyhnutné pre úspešnú interkultúrnú komunikáciu. Tieto organizácie sa prostredníctvom rôznych projektov snažia vytvárať priestor na praktizovanie kultúrnych tradícií migrantov, podporujú komunikáciu medzi samotnými komunitami navzájom, ako aj dialóg medzi migrantmi a odbornú a laickú verejnosťou. Spomedzi viacerých programov, ktorých cieľom je prezentácia kultúrnych špecifik migrantov slovenskej verejnosti predstavíme tri nasledovné projekty:

Mnohožánrový festival „*Týždeň nových menšín [fjúžn]*“, ktorého organizátorom je Nadácia Milana Šimečku, sa v Bratislave koná už od roku 2006. Cieľom projektu je zvýšenie povedomia slovenskej verejnosti o živote, kultúre, tradíciách nových menšín žijúcich u nás a ich postavení v spoločnosti s citlivovaním postojov verejnosti voči nim. Jednotlivci z radov majority majú počas niekoľkých dní možnosť nielen vidieť a niečo sa o kultúre migrantov naučiť, ale na nej aj participovať a vyskúšať si ju tak povediac „na vlastnej koži“. Kultúrne tradície sú verejnosti prezentované zábavnou a populárnou formou hudobných alebo tanečných vystúpení, ochutnávkou tradičných pokrmov a špeciálnych svetových kuchýň, diskusiami, na ktorých sa účastina samotní migranti, odborníci z vedeckých kruhov, študenti aj laická verejnosť, filmovými predstaveniami alebo tvorivými dielňami pre deti. Majoritné spoločenstvo sa môže osobne s migrantmi pohovárať, dozvedieť sa nielen o ich kultúre, ale aj motiváciách ich príchodu, alebo napríklad o tom, ako oni vnímajú Slovákov alebo samotnú Bratislavu.

Viaceré komunity migrantov na Slovensku v spolupráci s Medzinárodnou organizáciou pre migráciu zorganizovali aj podujatia pod názvom „*Gastrofestival komunit migrantov*“. Tieto aktivity sa uskutočnili viackrát, napríklad v rámci Víkendú otvorených parkov a záhrad v Grassalkovichovej záhrade pri Prezidentskom paláci. Svojimi tradičnými jedlami sa na tomto mieste odprezentovali zástupcovia afganskej, africkej, latinsko-americkej, ekvádorskej, kubánskej a tureckej komunity na Slovensku. Súčasťou podujatia bola aj medzinárodná burza receptov, predstavenie jednotlivých komunit cudzincov a vystúpenie hudobnej skupiny, ktorej hudobné nástroje si návštevníci mohli vyskúšať počas workshopov. Na tejto aktivite je potrebné vyzdvihnúť dva momenty, ktoré výrazne prispievajú k zvyšovaniu integrácie migrantov v Bratislave. Prvým je fakt, že festival sa konal v centre mesta, v prostredí, ktoré je mimoriadne obľúbené a prístupné nielen bežným obyvateľom Bratislavy, ale aj jej návštevníkom, čo zvyšuje možnosť participácie na tomto projekte. Druhým momentom je samotný zámer – prezentácia gastronómie. Je známe, že práve pohostinnosť a vzájomné poskytnutie pohostenia je jedným z hlavných prvkov prekonávania predsudkov voči cudzincom. Prezentácia národnej gastronómie cudzincov je takmer vždy chápaná pozitívne a bez predpojatí prijímaná ako jedna zo súčastí kultúrneho dedičstva hostiteľa aj hosťa. Spoznávaním

cudzokrajných jedál a stravovacieho systému nedochádza k negatívnym konfrontačným situáciám medzi dvoma kultúrami. Naopak, nezvyčajné pokrmy, ingrediencie, návody k ich príprave sú vnímané ako spestrenie a obohatenie domáceho jedálneho lístka. Spoločnú konzumáciu jedál možno rámci interetnických kontaktov považovať za bezkonfliktnú a navyše, spoločné stolovanie je aj príležitosťou k vzájomnej komunikácii a spoznávaní sa. Spoločná konzumácia jedál sa tak stáva prvkom interetnickej komunikácie. Ponúknutie jedlom a jeho prijatie symbolicky znamená prijatie cudzinca do majoritného spoločenstva na úrovni individuálnej (viac Letavajová, 2007, 129).

Novým zaujímavým projektom, ktorý priniesol kultúrne špecifiká migrantov priamo do prostredia slovenských rodín, bol medzinárodný projekt „*Next Door Family EU – Inclusive Neighborhoods*“. Medzinárodná organizácia pre migráciu, ktorá projekt zastrešovala, ho realizovala medzi rodinami migrantov a slovenskými rodinami, ktoré sa dobrovoľne prihlásili, pretože majú záujem spoznať ľudí z iných krajín, nájsť si medzi nimi priateľov a dozvedieť sa viac o ich kultúre, gastronómii a zvyklostiach. Na Slovensku sa uskutočnilo približne 20 obedov v rovnaký deň a hodinu, ako tomu bolo aj v iných európskych krajinách – 18. novembra 2012 o 13. hodine. V tento deň sa uskutočnilo spoločné obedovanie celkovo 420 rodín cudzincov a miestnych rodín. Spoločné stretnutie sa konalo za prítomnosti asistenta, ktorý stretnutie koordinoval. Spomínaná aktivita je výnimočná a jedinečná tým, že umožnila priamy, neformálny a osobný kontakt s rodinami migrantov v súkromí rodinných obydlí.¹³

Muslimská minorita

Jednou z minorít migrantov, ktorých spájajú princípy spoločne zdieľaného náboženstva, sú muslimovia. Podľa cenzu z roku 2001 sa k muslimskému vierovyznaniu prihlásilo na Slovensku 1 212 obyvateľov a v roku 2011 celkovo 1 934 osôb. (Šprocha, Tišliar 2014, 143) Podľa predstaviteľov muslimských organizácií sa ich počty pohybujú od 4 000 do 7 000. Muslimovia sa koncentrujú hlavne vo väčších mestách, predovšetkým v Bratislave, Martine, Košiciach a Piešťanoch. V Bratislave žije podľa odhadov 200 až 250 praktizujúcich muslimov. Podľa krajiny pôvodu delíme muslimov na Slovensku na tzv. rodených muslimov a slovenských konvertitov. Počet konvertitov sa odhaduje na 150 až 400. K tzv. novým muslimom – konvertitom patria hlavne mladé ženy, ktoré prijali islam v pomerne mladom veku alebo po nadviazaní partnerského vzťahu a manželstva s muslimským mužom, v menšej miere mladí slovenskí muži. Etnická príslušnosť muslimov je veľmi pestrá, sú to hlavne osoby z Blízkeho a Stredného východu a bývalých sovietskych republík alebo muslimovia z Balkánu. Z hľadiska pohlavia tvoria skupinu muslimov predovšetkým muži (Štefančík, Lenč, 2012, 104-121; Letavajová, 2009, 65). Patria k nim zahraniční študenti, podnikatelia alebo obchodníci, čiže ľudia vzdelaní a solventní, s relatívne vysokým sociálnym statusom a schopnosťou postarať sa o seba aj svoju rodinu.

13 Viac o projekte na www.iom.sk.

Muslimov na Slovensku zastrešovalo alebo zastrešuje niekoľko oficiálnych organizácií, ktoré majú svoje sídlo práve v Bratislave. Najstaršou z nich bol Všeobecný zväz moslimských študentov na Slovensku (VZMŠ), ktorý vznikol v roku 1990. Organizácia združovala predovšetkým študentov a bývalých študentov z arabských a iných muslimských krajín. O dva roky neskôr vzniklo Združenie priateľov islamskej literatúry (ZPIL), ktoré pôvodne spájalo záujemcov o islamskú literatúru. V roku 2000 sa táto organizácia obnovila a pretransformovala na združenie slovenských konvertitov. Stretávali sa v nej predovšetkým ženy konvertitky alebo záujemkyne o islam. V roku 1999 sa ako oficiálne združenie zaregistrovala Islamská nadácia. Veľmi aktívnou je aj jej ženská sekcia.

Muslimská komunita na Slovensku nevystupuje ako jednotná (Cenker, 2010, 226) a na verejnosti ju zastupujú hneď niekoľkí predstavitelia. Spoločný komunitný život muslimov sa realizuje hlavne prostredníctvom modlitebne, ktorá poskytuje priestor nielen pre náboženské obrady, je aj miestom pre výmenu informácií v rámci komunity a smerom k majoritnému obyvateľstvu. V Bratislave sa nachádza niekoľko priestorov, v ktorých sa muslimovia schádzajú k náboženským úkonom. Pravdepodobne najznámejšou je modlitebňa, ktorá je súčasťou kultúrneho centra Córdoba, zastrešované Islamskou nadáciou. Ku kultúrnym kontaktom v rámci komunity aj s majoritným obyvateľstvom ju predurčuje aj jej vhodné umiestnenie v centre mesta na Obchodnej ulici. Hlavnou úlohou tejto inštitúcie je prepojenie majoritnej a minoritnej kultúry. Okrem pravidelných piatkových modlitieb, centrum ponúka vzdelávacie programy a snaží sa prispievať k medzikultúrnemu dialógu. Centrum ponúka študentom konzultácie záverečným prácam, spolupracuje na viacerých projektoch a výskumoch v oblasti migrácie, integrácie a multikultúrnej výchovy.¹⁴ Komunita muslimov okrem toho organizuje výstavy, semináre a prednášky, prostredníctvom ktorých sa snaží priblížiť islam a život muslimov vo svete a na Slovensku slovenskej majorite. Podujatia sú určené nielen muslimskej komunite ale aj sympatizantom a záujemcom o islamskú kultúru, ako aj predstaviteľom vládnych a mimovládnych organizácií. Zaujímavé sú napríklad aktivity ženskej sekcie, tzv. multikultúrne večery alebo „babcince“, na ktorých sú pre muslimské aj nemuslimské ženy okrem iného pripravené prednášky, premietané filmy o muslimoch a samozrejme ukážky gastronomických špecialít, ručných prác, či kurz brušného tanca alebo maľovanie henou.

Muslimskú komunitu na Slovensku (tak ako aj muslimov v iných krajinách) zviditeľnili hlavne udalosti od septembra 2001. Na tieto a ďalšie zahraničné aj domáce udalosti reagovali muslimské organizácie na Slovensku prostredníctvom oficiálnych vyhlásení, v ktorých informujú o postojoch a cieľoch, obhajujú práva muslimov na Slovensku, pomáhajú im v integrácii a snažia sa priblížiť svoje aktivity aj nemuslimskej verejnosti. „Viditeľnými“ sa stali aj cez emancipačné snahy a získanie statusu „registrovanej cirkvi“ a pokusy o výstavbu muslimského kultúrneho centra. Avšak novelizácie zákona, medializácia problematiky a negatívne vyjadrenia zo strany politických činiteľov, ktoré značne rozvírili hladinu verejnej mienky, znamenal oslabenie týchto snáh.

---

14 Spracované podľa www.islamweb.sk.

Afganská minorita

Jednou najaktívnejších minorít migrantov na Slovensku sú Afganci. Podľa dôvodu a času ich príchodu u nich rozlišujeme najmä dve väčšie skupiny: utečencov a študentov. Najviac zaregistrovaných žiadostí o azyl u osôb afganského pôvodu zaznamenal migračný úrad v rokoch 1999 až 2002. V tomto čase tvorili afganskí utečenci približne 40 – 54 % zo všetkých utečencov na Slovensku. Od januára 1992 do decembra 2018 bolo na Slovensku udelených celkovo 249 azylov afganským štátnym občanom.¹⁵ Aj napriek tomu, že väčšina z nich Slovensko opustila, viacerí sa tu rozhodli usadiť. Druhou najpočetnejšou skupinou sú bývalí afganskí študenti, ktorí na naše územie prichádzali od 80. rokov 20. storočia v rámci medzinárodných zmlúv medzi bývalou československou vládou a vtedy prosovietsky orientovaným Afganistanom. Afganci u nás študovali na vysokých školách predovšetkým so zameraním na stavebníctvo, chémiu alebo techniku, medicínu, biológiu, právo a iné špecializácie. Ich počty sa v dôsledku narastajúcej politickej a spoločenskej destabilizácie v Afganistane postupne znižovali. Pokiaľ v rokoch 1988 až 1992 to bola približne stovka študentov každý rok, v roku 1993 sa počet znížil o polovicu, až napokon v roku 1998 boli u nás oficiálne zaregistrovaní len štyria afganskí študenti (Štatistická ročenka, 1989 – 1999).

Niektorí z Afgancov, ktorí k nám prišli ako študenti, neskôr vzhľadom na zostrovanie situácie v domovskej krajine požiadali o štatút utečenca. Počas ich pobytu u nás si mnohí založili rodiny, vytvorili priateľské alebo pracovné vzťahy a do svojej krajiny sa už nevrátili. Skupinu Afgancov tvoria predovšetkým muži. Časť z nich má dnes okrem vysokoškolského titulu aj akademický titul PhD., CSc. či dokonca titul docenta. Natrvalo sa usadili hlavne v mestách, kde navštevovali vysokú školu, prípadne inom meste, kde našli pracovné uplatnenie alebo svojich manželských partnerov. V súčasnosti sa odhaduje, že počet Afgancov s trvalým pobytom je približne 150 a spolu s rodinami tvoria asi 500-člennú komunitu. Podľa údajov z posledného sčítania obyvateľstva v roku 2011 žilo u nás 138 osôb narodených v Afganistane (z toho 118 mužov a 20 žien) a 68 osôb s afganským štátnym občianstvom (z toho 53 mužov a 15 žien).¹⁶ Čo sa týka počtov udelených štátnych občianstiev, k 31. decembru 2018 bolo MV SR evidovaných 79 občanov SR s afganskou národnosťou.¹⁷

V roku 1997 vzniklo kultúrno-spoločenské združenie „Zväz Afgancov na Slovensku“ (ZAS), ktoré si Afganci na Slovensku založili s cieľom vzájomného informovania a pomoci pri riešení rôznych problémov. Nemenej dôležitá je jeho kultúrna činnosť, ktorá sa prejavuje v organizovaní podujatí za účelom zachovania afganských národných tradícií a materinského jazyka a v upozorňovaní slovenskej a svetovej verejnosti na afganskú katastrofu v posledných desaťročiach. Afganci organizujú prednášky, besedy, výstavy a iné aktivity, prostredníctvom ktorých chcú svoju krajinu ukázať aj z iného uhla pohľadu než ho ľudia poznajú z televíznych správ. Príležitosťou k návratu k afganským kultúrnym hodnotám je spoločná oslava nového roka – novruzu. Novruz

15 Spracované podľa <https://www.minv.sk/?statistiky-20>.

16 Spracované podľa údajov štatistického úradu – Datacube. Tabuľka HC3, Dostupné na: www.statistics.sk.

17 Spracované podľa <https://www.minv.sk/?statistiky-20>.

patrí k najvýznamnejším civilným sviatkom celej stredoázijskej perzskej oblasti. Tradičia oslavovania Nového roka je aj u Afgancov, ktorí sa ocitli na území kultúrne odlišnej krajiny, natoľko silná, že sa stáva najvýraznejším symbolom návratu k ľudovej kultúre a zvykom krajiny svojho pôvodu. Súčasťou osláv býva obyčajne oficiálna časť, pozostávajúca z diskusií, besied a prednášok zástupcov vládnych a nevládných organizácií, predstaviteľov médií, cestovateľov po tejto krajine a samotných Afgancov. Kultúrny program dopĺňajú hudobno-tanečné a recitačné vystúpenia. Slávnostnú atmosféru stretnutia ozvlášťuje typický afganský odev. Program novruzu je zavŕšený ochutnávkou afganských gastronomických špecialít. Na stoloch sa pri tejto príležitosti objavujú aj niektoré typické pokrmy, napríklad palao – mrkvou, hrozienkami a mandľami dochucovaná a prifarbovaná ryža, sabzi, ktorého základnou ingredienciou je špenát, špeciálna cukrovinka dželabi, jahňacina alebo čabli kabab – pečené mäso.

Integráciu Afgancov zjednodušuje aj ovládanie svetových jazykov a veľmi dobrá znalosť slovenského jazyka, keďže v ňom študovali slovenské vysoké školy. Afganci, ktorí prišli na naše územie za účelom štúdia, sa slovenskému jazyku učili plynulo a nenásilne niekoľko rokov. K rýchlemu zdokonaľovaniu dochádzalo hlavne vplyvom každodenného kontaktu so slovenskými spolužiakmi alebo spolubývajúcimi (ktorými boli väčšinou rovesníci v približne v rovnakom veku, čo im umožňovalo prekonávať počiatočné komunikačné a tým aj jazykové bariéry).

Použitá literatúra

- BAUMAN, Z. (2006). *Komunita. Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- CENKER, M. (2010). Muslim Migrants in Bratislava. In *Slovak Sociological Review*, 42 (3). 213-235.
- DEÁK, D., HLÚŠEK, R., LETAVAJOVÁ, S., PRIEČKO, M. (2010). *Alternatíva, životný štýl, identita. Niekoľko pohľadov na súčasnú slovenskú spoločnosť*. Čadca: Magma.
- DIVINSKÝ, B. (2017). *Slovakia. Country profile. Interreg Danube Transnational Programme, project DRIM*. Dostupné z http://www.interreg-danube.eu/uploads/media/approved_project_output/0001/09/e70c9554728030322b632ab75da4158453d88e62.pdf.
- Islamská nadácia*. Dostupné z www.islamweb.sk.
- JURČOVÁ, D., PILINSKÁ, V. (2014). *Obvyklý pobyt občanov SR a odhad neevidovanej migrácie*. Bratislava: INFOSTAT.
- LETAVAJOVÁ A KOL. (2014). *Súčasná alternatívna religiozita na Slovensku*. Trnava: UCM.
- LETAVAJOVÁ, S. (2007). Pohostenie ako dar: pohostenie cudzinca ako faktor interkulturnej komunikácie. In Tarcalová, E. (Ed.). *Dary a obdarování*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, s. 125-133.
- LETAVAJOVÁ, S. (2009). Moslimovia na Slovensku. In Bitušíková, A. (Ed.). *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku II*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, s. 64-117.
- LUŽNÝ, D. (1997). *Nová náboženská hnutí*. Brno: Masarykova univerzita Brno.

- Migrácia na Slovensku*. Medzinárodná organizácia pre migráciu. Dostupné z <https://iom.sk/sk/migracia/migracia-na-slovensku.html>.
- Moravčíková, M. (2002). *Nová religiozita*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov, 2011. Štatistický úrad SR. Dostupné na <https://census2011.statistics.sk/tabulky.html>.
- ŠPROCHA, B., TIŠLIAR, P. (2014). Demografický profil náboženského vyznania obyvateľstva Slovenska za posledných 100 rokov. In *Populačné štúdie Slovenska 3*. Bratislava, Múzeum a kultúrne dedičstvo, s. 111-187.
- Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike*. (2017) Prezídium Policajného zboru. Úrad hraničnej a cudzineckej polície. Dostupné na https://www.minv.sk/swift_data/source/policia/hranicna_a_cudzinecka_policia/rocniky/rok_2017/2017-rocenka-UHCP-SK.pdf.
- Štatistický úrad SR. Datacube. Tabuľka HC3, dostupné na www.statistics.sk.
- Štatistiky Migračného úradu Ministerstva vnútra SR. Dostupné na www.minv.sk/?statistiky-20.
- ŠTEFANČÍK, R., LENČ, J. (2012). *Mladí migranti v slovenskej spoločnosti*. Brno: Tribun EU.
- ŠVIHLOVÁ, D. (2006). Postavenie komunit v trvalo udržateľnom rozvoji. In *Národohospodársky obzor*, č. 2.
- Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny. Dostupné na <https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/vybor-pre-narodnostne-mensiny-schvalil-spravu-splnomocnenca-vlady-sr-pre-narodnostne-mensiny-o-postaveni-a-pravach-prislusnikov-narodnostnych-mensin-za-rok-2012/>.
- UHEREK, Z. (2003). Cizinecké komunity a mestský prostor v Českej republike. In *Sociologický časopis*, 39 (2), s. 93-216.

Košice a problémy etnicity po druhej svetovej vojne¹

Štefan Šutaj

Abstract:

The paper deals with changes in the ethnic structure of Košice after the Second World War. The changes were the result of the situation in the ethnic status of population, which adapted to the changing borders and the population claiming to be of Slovak or Hungarian nationality. The changes in ethnicity were also the result of the post-war measures of Czechoslovak authorities, in particular reslovakization, but also the resulting exchange of population between Czechoslovakia and Hungary and the unilateral expulsion of the Hungarian population, which moved to Košice after Vienna Arbitration, based on the Peace Treaty between Hungary and the winning powers.

Keywords:

Košice, changes of ethnic structure of population, history after 1945

Košice boli dlhodobo multietnickým mestom, v ktorom zohrávali významnú úlohu Nemci, Slováci aj Maďari. V dvadsiatom storočí sa v súvislosti s prevažujúcou tendenciou budovania národných štátov posilňoval dôraz na sledovanie etnicity.

Štatistickým údajom o predchádzajúcich obdobiach v dejinách Košíc sa venovali viacerí slovenskí aj maďarskí historici, preto sa nimi nebudem podrobne zaoberať, ani ich analyzovať. Z týchto prác je zjavný multietnický charakter Košíc, aj skutočnosť, že etnický charakter Košíc významným spôsobom ovplyvnili migračné procesy, sťahovanie obyvateľstva do Košíc z bližšieho aj vzdialenejšieho okolia. Významnú úlohu zohrala aj bilingválnosť obyvateľstva a prispôsobovanie sa politickým pomerom v súvislosti so zmenami hraníc a príslušnosťou Košíc k existujúcim štátnym útvarom. Pri vykazovaní etnicity sa prispôbovalo vyžadovanej etnicite. To zohralo dôležitú úlohu vo vývoji etnického charakteru mesta v druhej polovici 20. storočia.² Zameriame sa teda na špecifiká povojnového obdobia.

-
- 1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV 15-0745 *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)* – (TESS2).
  - 2 ŠALAMON, Pavol. Demografický vývoj Košíc v rokoch 1848 – 1870. In *Slovenská archivistika*, 1991, roč. 26, č. 1, s. 56-77; REGINÁČOVÁ, Nikola. Causes of Population Growth and Decline in Košice the 19th Century: A Historical and Demographic Analysis. In *Studia historyczne*, 2013, Vol. LVI, no. 4 (224), pp. 453-469; ŠALAMON, Pavol. Demografický vývoj Košíc v rokoch 1870 – 1918.

Treba pripomenúť, že v roku 1918, resp. 1919 boli Košice začlenené do Česko-Slovenskej republiky proti vôli veľkej časti obyvateľstva, hlásiacej sa k maďarskej národnosti. Časť politických elít maďarskej menšiny sa napriek tomu, aj vďaka charakteru medzivojnovej republiky, uplatnila v administratíve a aparáte mesta. Aj po prevzatí mesta pod maďarskú správu po Viedenskej arbitráži tu existovala „značná personálna kontinuita“.³ V roku 1938 boli Košice a ich okolie, aj so slovenskými obcami pririeknuté na základe Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 Maďarsku. Spôsob, akým sa pričlenenie územia južného Slovenska k Maďarsku uskutočnilo a akým musela časť slovenského obyvateľstva toto územie opustiť, zostal vo vedomí Slovákov ako jedna z krívd minulosti.⁴

Po skončení druhej svetovej vojny už schéma personálnej kontinuity v správe mesta neplatila. Elity, ktoré spolupracovali s horthyovskou a szálásiovskou administratívou z mesta ušli, boli zo služieb mesta prepustené a v mnohých prípadoch aj postavené pred ľudové súdy. Zamestnanci mesta Košice, ktorí prišli do Košíc po 2. novembri 1938 z potrianonského maďarského územia, boli k 28. februáru 1945 bez akýchkoľvek nárokov prepustení zo služby. Mali však možnosť podať žiadosť o ponechanie, resp. opätovné prijatie do služby.⁵

Pre Košice znamenalo oslobodenie sovietskou armádou v januári 1945 nielen únik spod represíí autoritárneho režimu, ale aj návrat z Maďarska do Československa. Posledné mesiace Košíc v kráľovskom Maďarsku, po prevrate a zosadení Miklósa Horthyho v októbri 1944, poznamenal teror. V Košiciach tieto represálie organizovali župan Gabriel Gyarmathy, mestský vedúci strany Šípových krížov László Darabos, náčelník tajnej polície Varholy a ďalší. Výsledkom ich činnosti boli v Košiciach a okolí, deportácie židov do koncentračných táborov, v Košiciach bolo zavraždených vyše 500 osôb, množstvo ľudí odvlčených do Nemecka a na nútené práce. 5. januára 1945 verejne obe-

---

In *Slovenská archivistika*, 1991, roč. 26, č. 2, s. 44-61; HENSCHERL, Frank. Religions and the Nation in Kassa before World War I. In *Hungarian Historical Review*, 2014, vol. 3, no 4, p. 850-874; FICER, Ondrej. *Košice v slovenskej historiografii*. Košice: Košický dejepisný spolok, 2016; JELEŇOVÁ, Iveta – SÁPOSOVÁ, Zlatica. *Jazyk, interetnické vzťahy a používanie maďarského jazyka v Košiciach*. Košice: CSPV SAV – Fórum Maďarov Košiciach, 2018.

- 3 SZEGHY-GAYER, Veronika. Personálna kontinuita politickej elity v Košiciach po Viedenskej arbitráži. In *Forum historiae*, 2018, roč. 12, č. 1, s. 129-140.
- 4 ZEĽOVÁ, Alena – BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan – VÝROST, Jozef. *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálnopsychologickými charakteristikami (výsledky na súbore učiteľov)*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1992; ZEĽOVÁ, Alena et al. *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských premien*. Bratislava: Veda, 1994.
- 5 Archív mesta Košice (ďalej AMK). Zápisnica Správnej komisie mesta Košice z 8. 3. 1945. Vzhľadom k bilingválnemu prostrediu a ovládaniu maďarského jazyka sa v povojnovom období aj spory v administratíve mesta prezentovali ako spory etnického charakteru. Na úrade Národného výboru mesta Košice sa napr. 13. 11. 1946 objavili letáky, ktoré žiadali očistu úradu od „maďarských a maďarónskych živlov“ *Východoslovenská pravda*, roč. 2, č. 261, 14. 11. 1946. Bude očista MNV v Košiciach?

sili na stromy a stĺpy osvetlenia na dnešnej Hlavnej ulici 12 ľudí a ešte 17. januára 1945 pri Ťahanovskom tuneli zastrelili 17 ľudí.⁶

Po oslobodení mesto nebolo spravované národným výborom, ako to bolo obvyklé v slovenských mestách, ale správnu komisiou, ako v obciach a mestách s prevahou obyvateľstva maďarskej alebo nemeckej národnosti. Najprv síce vznikol Revolučný národný výbor mesta Košíc v čele so Štefanom Kaiferom, ktorý sa ujal moci 23. januára 1945. Poverenctvom Slovenskej národnej rady (SNR) pre vnútro bol potvrdený vo funkcii 8. februára 1945. Neskôr však bola vytvorená sedemčlenná Správna komisia mesta Košíc (SKMK) na čele so Š. Kaiferom. Na prvom zasadaní 19. februára 1945 sa zúčastnili Predseda: Š. Kaifer, podpredseda Július Maurer. Členovia: Pavol Drocar, Anton Harčar, Ján Herha, František Bajus, Štefan Sendek.⁷ Š. Kaifer neskôr odišiel na Ministerstvo pravosúdia a novým predsedom SKMK sa od 9. mája 1945 stal komunista J. Maurer. SKMK skončila činnosť 22. augusta 1945 a súčasne bol zvolený národný výbor, ktorého predsedom sa stal J. Maurer. Aj v komunistických kruhoch bol J. Maurer kritizovaný za promaďarské zmýšľanie aj organizačnú neschopnosť. Tomu pripisovali stratu pozícií komunistov v Košiciach, v prospech aktívnej politiky Demokratickej strany (DS).⁸

V komunistickej strane sa očakávaná pronárodná politika podporovaná povstaleckým vedením Komunistickej strany Slovenska (KSS)⁹ transformovala v košickom prostredí do línie prejavujúcej sa v mestskom živote v Košiciach. V radoch KSS bola skupina straníkov aj odborárov, ktorí boli vychovaní v maďarskom rodinnom prostredí a inklinovali k maďarskému jazyku a predstaviteľmi KSS boli označovaní za „vlažných Slovákov“.¹⁰ Vo vedení odborov, v podnikoch v zväze žien, boli na čele ľudia s maďarskou materinskou rečou. Rokovania závodnej organizácie odborového hnutia v košickom pivovare sa viedli po slovensky aj po maďarsky. Pre tieto skupiny obyvateľstva nebola slovenskosť cieľom, ale prostriedkom uplatnenia. Na porade oblastných a okresných tajomníkov KSS v Bratislave 28. decembra 1945 košický zástupca J. Kytka povedal: „*Je dosť ťažká práca, nakoľko starí súdruhovia sú väčšinou maďarskej národnosti a nových členov sa nepodarilo dosiaľ získať. Káder tvoria práve títo starí členovia. Líniu strany však nechápu a považujú ju za šovinistickú.*“¹¹ Radikálne protimaďarské

6 ŠUTAJ, Štefan et. al. *Kľúče k dejinám Košíc*. Košice – Prešov: Universum, 2009, s. 72.

7 AMK, Zápisnica zo zasadania Správnej komisie mesta Košice, 19. 2. 1945.

8 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) ÚV KSS, Generálny tajomník, kartón (ďalej k.) 2185, č. 344 Informácia z 17. 11. 1945 (jej autorom bol pravdepodobne Andrej Kaboš) „*Neutešená je situácia medzi mládežou v Košiciach. SSM (Slovenský zväz mládeže) organizuje pouličné nacionalistické výtržnosti gardistického razenia. Na čelo SSŽ (Slovenského zväzu žien) postavili Maďarku a túto tiež delegovala strana do národného výboru. Členstvo je dezorientované, nervózne. Osobnú zodpovednosť za vývoj pomerov v Košiciach nesie súdruh J. Maurer, ako predseda MNV v Košiciach, súčasne oblastný tajomník strany a poslanec Dočasného národného zhromaždenia.*“

9 Na rozšírenom zasadaní Predsedníctva KSS 16. júna 1945 jedno z uznesení hovorilo o „*odmaďarizovaní*“ prinavrátených miest, vrátane Košíc. SNA Bratislava, f. ÚV KSS, 03, a. j. 12, 1945. Zápis z rokovania rozšíreného Predsedníctva KSS 16. 6. 1945.

10 *Demokrat*, roč. 1, 1. 12. 1945, č. 126. Ešte raz košický pivovar.

11 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Generálny tajomník, č. 68, 1945. Zápisnica z porady oblastných a okresných tajomníkov KSS z 28. 12. 1945.

nálady vládli najmä v radoch odbojárrov, ktorí väčšinou nepochádzali z Košíc a okolia. Na manifestácii Zväzu slovenských partizánov v Košiciach 13. mája 1945, ktorá bola zvolaná „za očistu Košíc a slovenský ráz“ mesta poručík Suchý hovoril o tom, ako Maďari zneužívali demokratické pomery v Československej republike a dospel k záveru: „Lebo nakoniec bolo tak, či bol Maďar červený, či čierny alebo zelený, každý sníval len o obnovení Nagymagyarországú.“¹²

O návrat do politiky sa usilovali ľavicové skupiny maďarskej národnosti a najmä v prvom období po vojne. Reálne sa presadili iba v malej miere, aj to iba v tom prípade, ak sa prihlásili k slovenskej národnosti.¹³ Usilovali sa eliminovať Slovákov pôsobiacich v Strane slovenskej národnej jednoty (SSNJ). Obviňovali ich z kolaborácie so Slovenským štátom a práve im boli pripisované represie voči tejto skupine Slovákov. To malo za následok ich zaistenie a sčasti aj odtransportovanie do Sovietskeho zväzu.

Od 23. januára 1945 boli vedúci predstavitelia SSNJ v Košiciach (Július Grobon, Ladislav Štofko, Anton Harčar, Michal Potemra, aj redaktori *Slovenskej jednoty* Ladislav Saučín, A. Berta, František Mondík) zaistení jednotkami NKVD a boli prepustení až na zárok Delegácie SNR pre oslobodené územie. J. Grobon a F. Mondík už boli odtransportovaní na Dombas. F. Mondík zomrel v Sovietskom zväze a J. Grobon po návrate v väzenia.¹⁴ Aj v neskorších politických bojoch sa táto skupina, ktorej reprezentantom bol predovšetkým povereník zdravotníctva a podpredseda Ústavodarného národného zhromaždenia (ÚNZ) Emanuel Böhm stala predmetom politických útokov zo strany komunistov.¹⁵

Košice patrili od svojho vzniku k najvýznamnejším mestám vo všetkých štátnych útvaroch, do ktorých patrili. Geopolitická situácia na konci druhej svetovej vojny ich predurčila, aby sa stali centrom obnovujúceho sa Československa. Tu, nadväzujúc na udalosti z predchádzajúceho vývoja, sa formovali reálne základy novej spoločnosti, politického a ekonomického systému novej republiky. Tvorili sa základné organizačné štruktúry politických strán. Košice ako sídlo prezidenta, československej vlády a slovenských národných orgánov, SNR a Zboru povereníkov (ZP), vniesli do tohto obdobia osobitný vklad, atmosférou, podmienkami – materiálnymi i personálnymi. Tu sa riešili základne koncepčné otázky štátu a nastoľovali témy charakteru štátu a spoločnosti.

Etnický vývoj Košíc bol v povojnovom období bol ovplyvnený viacerými faktormi. Dôsledky vojnového vývoja, vrátane zmien v etnickej štruktúre Košíc počas ich pričlenenia k Maďarsku, sa prejavili aj v správe mesta. V propagande sa veľmi často zdôraz-

12 *Demokrat*, roč. 1, č. 33, 15. 5. 1945. Za očistu Košíc a za ich slovenský ráz.

13 Až v roku 1947, keď sa začínali objavovať prvé signály o zmene politiky voči maďarskej menšine Oblastný výbor KSS v Košiciach „podnikol prvé kroky na určité zapájanie komunistov maďarskej národnosti do politického života.“ BAJCURA, Ivan. KSC a riešenie národnostnej otázky na východnom Slovensku. In BRIŠKÁR, Juraj (Ed.). *KSC na východnom Slovensku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 238-239.

14 *Národná obroda*, 19. 1. 1995, s. 10; HARČAR, Anton. Ako vkročila do okupovaných Košíc v štyridsiatom piatom sloboda; ŠUTAJ, Štefan. *Občianske politické strany na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1999.

15 Podrobnejšie: ŠUTAJ, Štefan. *Emanuel Böhm a Jozef Styk – Košičania z Turca a Oravy. Rivali a spolupracovníci v slovenskej politike (1945 – 1948)*. Košice: ŠafárikPress, 2018, 193 s.

ňoval „odkaz“ prezidenta Beneša, ktorý odznel v jeho prvom prejave v Košiciach k obyvateľom mesta. V ňom v súvislosti s princípmi budovania nového štátu, okrem iného, povedal: „*To platí tiež o jeho vzťahu k iným národom a najmä tým Nemcom a Maďarom, ktorí boli pred vojnou jeho politicky plnoprávnymi partnermi. Po tejto vojne už niečo také nie je možné. Náš štát bude štátom národným, štátom len Čechov a Slovákov a nikoho iného.*“¹⁶ Túto politickú direktívu zdôrazňovali politické strany a nové košické elity pri rôznych príležitostiach.

Košice tak ako pri zmenách hraníc v predchádzajúcich obdobiach, významným spôsobom zmenili etnickú štruktúru, aj keď samotný pohyb obyvateľstva nebol veľký. Po vojnové obdobie bolo špecifické tým, že akcie smerujúce k zmene etnickej identity boli organizované štátom. K tomu sa od začiatku vytvárala aj patričná legislatíva. Na základe rozhodnutia Predsedníctva SNR vydalo v Košiciach povereniečtv vnútra 1. marca 1945, pred príchodom prezidenta, výzvu na vykonanie mimoriadnych opatrení. Bezpečnostné orgány mali venovať „*mimoriadnu pozornosť vypátraniu fašistických špiónážnych a sabotérskych elementov*“. Z obvodu mesta mali byť vystaňovaní „*nebezpeční a podozriví ľudia nemeckej a maďarskej národnosti*“, ak sa zúčastnili na činnosti fašistických organizácií, ktorí sa previnili proti Červenej armáde, štátnym záujmom ČSR a slovenským národným záujmom. Tí, proti ktorým bolo možné zozbierať dôkazový materiál, mali byť zatvorení. Vystaňovanie sa malo uskutočniť do obcí ležiacich na území ČSR. Vystaňovaným osobám mala byť daná lehota 24 hodín na prípravu na odchod. Zobrať si mohli len to, čo unesú. V prípade starých a chorých ľudí alebo z hospodárskych dôvodov, bolo možné povoliť odklad vystaňovania na 30 dní. Na konci bolo upozornenie, že akcia „*musí byť prevedená slušne a ľudsky a všetky prechmaty bezpečnostných orgánov budeme prísne stíhať*“.¹⁷

Formovanie menšinovej politiky, najmä voči Maďarom, prešlo v košickom období činnosti SNR turbulentným vývojom. Modifikácia povstaleckého riešenia menšinovej otázky vychádzajúca z potrestania tých, ktorí sa previnili a „*vykorenenia vplyvu Nemcov a Maďarov a ich slovenských pomáhačov*“ prezentovaná v Manifeste SNR zo 4. februára 1945 na benešovský model budovania národného štátu Čechov a Slovákov deklarovaný v Programe prvej vlády NF Čechov a Slovákov (Košický vládný program) sa dokonštruoval v diskusiách košického obdobia a pretavil sa do neskoršej legislatívnej podoby prezidentských dekrétov a nariadení SNR.

Vládný delegát londýnskej vlády na oslobodenom území František Němec v rozhovore pre tlač uviedol, že z národov žijúcich na tomto území je možné počítať iba s tými, ktoré sa postavili za Československú republiku. „*Všetci ostatní, čo sa zúčastnili rozbitia nášho štátu, musia niesť toho dôsledky. Zabúda sa, že v mnohých smeroch Maďari si počínali rovnako, ak nie horšie, než Nemci.*“¹⁸ Jeho vyjadrenie pre noviny *Demokrat*, napriek jeho oslabenému postaveniu na oslobodenom území, je možné považovať za reprezentatívne z pohľadu českých a slovenských elít. „*Územia okupované Maďarmi,*

16 *Demokrat*, roč. 1, č. 14, 4. 4. 1945. Áno, začíname ozaj nový život. Prejav E. Beneša.

17 SNA Bratislava, f. Povereniečtv vnútra, inv. č. 16, k. 1. Mimoriadne opatrenia v Košiciach.

18 *Demokrat*, roč. 1, č. 1, 4. 3. 1945, s. 1. Slováci spoločne s Čechmi.

najmä Košice, musia byť slovenské. Komu je toto stanovisko cudzie, musí počítať s dôsledkami,¹⁹ zdôraznil košický *Demokrat*.

Vojnová a povojnová atmosféra sa podpísala aj na vzťahoch v meste. Reakciou na zmonopolizovanie moci Maďarmi v rokoch 1938 – 1945 boli zvýšené prejavy protimaďarského nacionalizmu, ktoré mali rôzne podoby. Táto línia išla naprieč existujúcim politickým spektrom. Denník Demokratickej strany *Demokrat* napísal: „...či sa to košickým pánom Maďarom páči alebo nie, tu sú Slováci pánmi... a opakujeme heslo, s ktorým vyšli v deň víťazstva do ulíc: kto slovensky nechce vravieť, tomu treba hubu zavrieť.“²⁰ V tlači sa objavovali správy a cudzom charaktere Košíc a v obchodoch a reštauráciách bola súčasťou dobového koloritu tabuľka „Hovorte po slovensky“.²¹ Kým v celoslovenskej politike slovenské národne zacielenie politiky snažiace sa o vyriešenie maďarskej otázky vysídlením Maďarov z republiky bolo jednotne deklarovanou politikou, na úrovni regionálnej politiky sa obe strany obviňovali z promaďarskej politiky (DS sa pripisovala predovšetkým ochrana bohatých vlastníkov pôdy pred pozemkovou reformou, kým komunistom sa vyčítala promaďarská politika na miestnej úrovni, podpora komunistov a ľavičiarov maďarskej národnosti). V košických pomeroch sa tento nacionálny aspekt ukazoval veľmi jasne.

V tejto súvislosti najmä v miestnej tlači aj v košickom „zázemí“ neskôr písalo a hovorilo o „košickej národnosti“, ktorá mala byť pre jedných „riešením“ nevyjasneného etnického statusu, pre iných príkladom národnej vŕžnosti a vypočítavosti. Noviny DS vydávané v Prešove o tom (škodoradostne) napísali. „Hja, to sú Košičania. To je tá košická národnosť. Raz je Slovák, raz Maďar. Podľa okolností a potreby. A čímže je národnosť pre občana?... Národnosť je svätou vecou člena národa, ktorú nemožno meniť podľa situácie a výhod. Kto je zo slovenského koreňa Slovákom zostane i keby maďarsky lepšie vedel ako írečitý Arpádovec. Ak ste Slováci, prihláste sa za Slovákov. A potom si vážte svoj rod, svoju reč, ktorá je prinajmenej taká krásna ako tá, ktorá z vašich úst tak čudne znie. Ak ste však Maďari, nehanbite sa za svoj národ, za svoju národnosť, veď vaša matka čaká vás s otvoreným náručím.“²² Významný predstaviteľ komunistickej strany Gustáv Husák po skončení druhej svetovej vojny napísal: „Menšinové práva u nás nebudú. Košická národnosť nejestvuje“.²³

Aj politickí lídri si uvedomovali, že národne orientované akcie, ktoré v konečnom dôsledku vytvárali tlak na neprirodenú zmenu etnicity nie sú liekom na dosiahnutie slovenskosti územia Slovenska a Košíc. Napriek všetkým akciám, ktoré sú v tejto stati uvedené, realistickú podobu Košíc prezentoval Karol Folta, v tom čase predstaviteľ Strany slobody (neskorší politický väzeň, odsúdený na smrť za špionáž, ktorý mu K. Gottwald udelením milosti zmenil na doživotný trest)²⁴: „Problém poslovenčenia Ko-

19 *Demokrat*, roč. 1, č. 1, 4. 3. 1945, s. 1. Slováci spoločne s Čechmi.

20 *Demokrat*, roč. 1, č. 43, 7. 6. 1945. V jednote je sila.

21 *Ozvena*, roč. 2, č. 37, 14. 9. 1947. Hovorte po slovensky.

22 *Ozvena*, roč. 1, č. 11, 10. 3. 1946. Koľko raz možno prevrátiť kabát.

23 *Východoslovenská pravda*, roč. 2, č. 240, 18. 10. 1946. Dívame sa s optimizmom na východ.

24 PEJČOCH, Ivo. *Gottwaldovy milosti. Tresty smrti změněné milosti prezidenta republiky v období úřadu Klementa Gottwalda 1948 – 1983*. Cheb: Svět křidel, 2017, s. 116-117.

*šíc zdá sa nebude vyriešený ani po skončení akcie vystaňovania Maďarov.... Budujeme národný štát Čechov a Slovákov, odsunujeme Nemcov a Maďarov a nie je možné, aby sme mali v Košiciach maďarsky a nemecky hovoriacich Slovákov. A v Košiciach sa povážlivo správajú nielen Maďari, ktorí už dávno patria za hranice, ale aj niektorí reslovakizanti a repatrianti.*²⁵

Na zmene etnickej štruktúry Košíc v povojnovom období sa podpísalo viacero faktorov, ktoré mali podobu organizovaného presídľovania obyvateľstva, ale tiež štátom organizovanej zmeny etnicity.

Osobitne aktuálna bola v období po skončení vojny otázka tzv. anyásov. Po podpísaní prímeria medzi Spojencami a Maďarskom 20. januára 1945 došlo k vysídleniu maďarských štátnych príslušníkov, ktorí sa na územie južného Slovenska presťahovali po 2. novembri 1938. Pre tieto osoby sa v dobovej terminológii používal pojem anyási (aňáši). Dohoda o prímerí konštatovala, že Maďarsko zastavilo vojnu proti Sovietskemu zväzu a ostatným Spojeným národom vrátane Československa. V druhom článku dohody sa Maďarsko zaviazalo, že stiahne z obsadených území vrátane Československa všetky svoje jednotky a úradníkov do hraníc Maďarska k 31. decembru 1937.²⁶ Anyási v očiach slovenskej politickej reprezentácie aj obyvateľstva symbolizovali pomadžarčovanie juhu Slovenska, územné zmeny a požiadavky voči Slovensku zo strany Maďarska. Štátni občania Maďarska, ktorí sa na južné Slovensko presídlili po Viedenskej arbitráži, boli vystaňovaní, ich majetok bol konfiškovaný a daný pod národnú správu. Podľa údajov z archívov bolo do 1. júla 1945 z južného Slovenska odsunutých 31 780 Maďarov, ktorí sa na južné Slovensko prisťahovali po roku 1938.²⁷ Táto skupina obyvateľstva maďarskej národnosti nikdy nemala čl. štátne občianstvo a bola jediná, ktorú čl. štátne orgány jednostranne a až na malé výnimky (v roku 1948 bolo v 31 okresoch Slovenska zistených 539 takýchto obyvateľov),²⁸ nekompromisne vystaňovali z územia Slovenska.

Z východného Slovenska bolo do júna 1945 vystaňovaných 3483 Maďarov-anyásov, z toho 1833 z Košíc. Politické elity ich pociťovali ako cudzorodý prvok a snažili sa ich zbaviť ako ľudí, ktorí boli symbolom maďarskej okupácie Košíc. Vysvetľovanie ich vystaňovania v propagande môžeme ilustrovať na článku z dobovej tlače. „*My nechceme pomadžarčovať ľudí, ktorí k nám od roku 1938 prišli, a preto ich nefalšovaných vraciame do ich vyvolenej zeme. To je ten veľký rozdiel medzi nami a Maďarmi.*“²⁹ Snáď iba treba dodať, že podobne ako to robili Maďari v roku 1938, iba s tým čo vládali uniešť, bola časť týchto ľudí odvezená za hranice.

Demokrat už vo svojom druhom čísle priniesol článok, ktorý poukazoval na oprávnenosť vysídlenia anyásov z Košíc. Podľa vyjadrenia novin Slováci od nich „*nehcú*

25 *Sloboda*, roč. 1, č. 87, 6. 8. 1946. Boj o Košice.

26 SNA Bratislava, f. Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady (ÚP SNR), inv. č. 247, k. 284. Dohoda o prímerí s Maďarskom.

27 BALOGH, Sándor. *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945 – 1947*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1982, s. 131; ZVARA, Juraj. *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Epona, 1969, s. 56.

28 ŠA Košice, pobočka Trebišov, f. ONV Kráľovský Chlmec, č. 39/48 prez.

29 *Demokrat*, roč. 1., č. 2, 7. 3. 1945, s. 2. Zachraňujeme iba slovenskosť Košíc.

od nich nič iné, len aby sa vrátili, odkiaľ prišli“.³⁰ Správna komisia v Košiciach overila činnosť každého anyása a k 8. marcu prepustila 20 anyásov zo služieb mesta. Zdôvodňovalo sa to nasledovne: „Správna komisia im iba oznámila, že nereflektuje na ich ďalšie služby. Je to v zhode s otázkou trvania Československej republiky. Po stránke štátoprávnej Československá republika neprestala nikdy jestvovať a to, čo sa na obsadenom území Maďarmi po roku 1938 stalo, bolo protiprávne a neplatné. Preto Správna komisia mesta Košíc nemohla anyásov prepustiť, lebo podľa platných zákonov a predpisov ČSR do zväzku zamestnancov mesta Košíc neboli vlastne nikdy prijatí.“³¹ Táto interpretácia zo začiatku marca je zaujímavá aj pre vnímanie kontinuity Československej republiky, ktorou sa zdôvodňovalo prepustenie anyásov z úradu.

Najhrubšou formou protimaďarského šovinizmu boli akcie pseudorevolučných jednotlivcov a dobrodruhov, ktorí povojnovú situáciu, vrátane akcií proti obyvateľom maďarskej národnosti a anyásom v meste, využili na prenasledovanie civilného obyvateľstva, rabovanie a terorizovanie. Pôsobili tu rôzne milície, ktoré na vlastnú zodpovednosť zabezpečovali „poriadok“. Dobrodruhovia ťažili z povojnovej situácie a využívali možnosti a podmienky, pre lúpenie, obohacovanie sa a perzekvovanie postihnutých skupín obyvateľstva. V Košiciach najznámejším prípadom bola kauza kpt. NB 2 Jozefa Mlynského, ktorý bol pod ochranou komunistických funkcionárov.³² Jeho prípad trestnej činnosti sa dostal pred vojenský súd 17. októbra 1947. Podľa zistení jeho jednotky NB robili od mája do augusta 1945 prehliadky u Nemcov a Maďarov a kradli.³³

Medzi ďalšie akcie, ktoré ovplyvnili etnické zloženie obyvateľstva Košíc patrila výmena obyvateľstva na základe medzištátnej dohody medzi Československom a Maďarskom z 27. februára 1946.³⁴ Napriek tomu, že Dohoda o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom bola podpísaná už 27. februára 1946 samotná reali-

30 *Demokrat*, roč. 1., č. 2, 7. 3. 1945, s. 2. Zachraňujeme iba slovenskosť Košíc.

31 *Demokrat*, roč. 1., č. 3, 9. 3. 1945, s. 3. Zo služieb mesta odišlo 20 anášov.

32 Zmieňuje sa o tom LETZ, Róbert. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava: Ústredie slovenskej katolíckej inteligencie, 1994, s. 112; Vystúpenie poslanca za DS Júliusa Kukliša na pléne SNR. Stenografický záznam o priebehu 4. zasadania pléna SNR 28. – 29.11.1946 <http://www.psp.cz/eknih/1946snr/stenprot/004schuz/s004009.htm> [18.09.2010] a tiež HLAVÁČ, Štefan. *Po priamych cestách*. Trnava: Spoloč sv. Vojtecha, 1990, s. 222. J. Mlynský bol už v roku 1947 bol zamestnaný vo firme „PARTKO – Ústredné družstvo Zväzu partizánov“.

33 Súdnení boli škpt. Jozef Vladimír Müller-Mlynský, úradník NB Karol Jamriška a čatár NB L. Horák. *Čas*, roč. 4, č. 240, 19. 10. 1947, s. 1-2. Súdny donucujú skladať účty z revolučných prechmatov; ŠA Košice, pobočka Košice, f. Krajský súd Košice, tk, 1946, k. 504, sig. 255. Zápisnica spísaná 18. 9. 1947.

34 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, Generálny tajomník Š. Bašťovanský, č. 522, Správa Osídľovacieho úradu o ukončení výmeny obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom. Podľa článku V. Dohody z územia ČSR do Maďarska mal byť presťahovaný taký počet obyvateľov, ktorý sa rovnal počtu osôb slovenskej a českej národnosti, ktoré sa prihlásili na presťahovanie z Maďarska do ČSR. Podľa článku VIII. Dohody mali byť jednostranne presťahované do Maďarska osoby maďarskej národnosti, ktoré sa dopustili trestných činov, tzv. veľkí vojnoví previnilci podľa §§ 1-4 nariadenia č. 33/1945 Zb. nar. SNR z 13. mája 1945 a podľa § 5 tohto nariadenia tzv. malí vojnoví previnilci. Počet týchto osôb nemal presiahnuť číslo tisíc. Na výmenu obyvateľstva sa mohli Slováci z Maďarska prihlásiť dobrovoľne. Maďari zo Slovenska boli na výmenu určovaní štátnymi orgánmi ČSR.

zácia výmeny sa odsúvala. Bolo to spôsobené predovšetkým snahou maďarskej strany zabrániť výmene obyvateľstva, očakávaniami z výsledkov Parížskej konferencie 1946, taktizovaním oboch strán, ktorá vyústila do československej akcie núteného presídľovania Maďarov do Čiech a následného zastavenia prípravy výmeny obyvateľstva. To všetko bolo ovplyvnené rôznymi formami propagácie a propagandy na oboch stranách hraníc.³⁵ Po zložitých rokovaniach sa reálna, „recipročná“ výmena obyvateľstva začala v apríli 1947.³⁶ Zistiť presné výsledky o počte osôb vysídlených z Košíc vo výmene obyvateľstva je ťažké. Situáciu komplikuje nedostatok evidencie a neprístupnosť archívu Osídľovacieho úradu.³⁷ Aj údaje získané z regionálnych prameňov sú kusé a nemusia byť správne. Navyše pri informáciách o transportoch je pre realizátorov akcie dôležité miesto nakladania (odkiaľ transport odchádzal) a nie to, či sú v ňom ľudia priamo z Košíc alebo z bližšieho či vzdialenejšieho okolia.

Výber osôb na presídlenie z Košíc sa uskutočňovala Oblastná úradovňa Osídľovacieho úradu v Košiciach, za celé Slovensko Osídľovací úrad v Bratislave. 26. augusta 1946 bol zoznam osôb maďarskej národnosti určených na vysídlenie z ČSR odovzdaný oficiálne maďarskej vláde, čím sa zároveň začala uplatňovať aj konzulárna ochrana týchto osôb, ktoré boli akceptované ako osoby maďarskej štátnej príslušnosti.

Rôznia sa už aj údaje o osobách určených na výmenu obyvateľstva. Podľa zdrojov z Maďarskej presídľovacej komisie, čerpajúcich zo zoznamu odovzdaného 26. augusta 1946 československými predstaviteľmi, bolo z Košíc mesta a okolia určených na výmenu obyvateľstva podľa článku V 2 832 osôb, a v zoznamoch vojnových previnilcov podľa §§ 1 – 4 bolo 2033 osôb a podľa § 5 to bolo 372 osôb.³⁸ Celkovo teda podľa tohto zdroja bolo na výmenu z Košíc určených 5237 osôb, z nich 2832 na recipročnú výmenu podľa čl. V Dohody a 2405 osôb podľa čl. VIII Dohody.

Podľa *Štatistiky osôb maďarskej národnosti určených na výmenu obyvateľstva*,³⁹ bolo z Košíc na výmenu obyvateľstva podľa článku V Dohody určených 2025 osôb, vlastníacich 525 domov, ktoré tvorili 816 hospodárskych jednotiek. Vlastnili 7 pôdohospodárskych závodov, 200 živnostenských a 525 iných závodov. Podľa článku VIII.

-
- 35 HELDÁKOVÁ, Lucia. Propagačná kampaň výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom prostredníctvom fotografie (na príklade časopisu *Sloboda*) In ŽILÁKOVÁ, Mária – DEMMEL, József (Eds.). „*Mať volá?*“ *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom 1946 – 1948*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2018, s. 125-146.
- 36 Podrobnejšie napr. ŠUTAJ, Štefan. *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: Universum, 2014; ŠUTAJ, Štefan. Magyar minority in Slovakia before and after the Second world war. In TEICH, Mikuláš – KOVÁČ, Dušan – Brown, Martin D. (Ed.). *Slovakia in History*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2010, pp. 269-284.
- 37 TVRDOŇOVÁ, Daniela. Osídľovací úrad pre Slovensko v Bratislave (1945 – 1950). In KVASNICOVÁ, Oľga – MUNKOVÁ, Mária (Eds.). *Verejná správa po roku 1945 v zrkadle archívnych dokumentov*. Bratislava: Spoločnosť slovenských archivárov, 2013, s. 56-89.
- 38 POPÉLY, Árpád. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a menné zoznamy Maďarov určených na presídlenie. In *Človek a spoločnosť*, roč. 12, č. 1, 2009, dostupné na http://www.saske.sk/cas/public/media/5850/200901_05_popely.pdf [18.09.2010]
- 39 ŠA Košice, pobočka Košice, f. Oblastná úradovňa Osídľovacieho úradu (OÚOÚ) Košice, k. 5. Štatistika osôb maďarskej národnosti určených na odsun podľa dohody medzi republikou maďarskou a Československom.

Dohody bolo zaradených na výmenu „z obvinených“ podľa §§ 1-4 nariadenia SNR č. 33 1288 osôb, tvoriacich 689 hospodárskych jednotiek a vlastníacich 193 domov, 179 pôdohospodárskych závodov, 159 živnostenských závodov a 351 iných závodov. Podľa § 5 „odsúdených“⁴⁰ 92 osôb, ktoré podľa tohto výkazu nevlastnili žiadne domy ani netvorili samostatné hospodárske jednotky (h. j.).⁴¹ Celkovo podľa tohto zdroja bolo z Košíc na výmenu určených 3405 osôb, z nich na recipročnú výmenu z Košíc bolo 2025 osôb a na jednostranné vysídlenie, ako vojnových previnilcov bolo 1 380 osôb.

Nachádzame však aj iné pramene, ktoré prinášajú odlišné údaje. V materiáloch Obľastnej úradovne Osídľovacieho úradu v Košiciach sa nachádza zložka *Maďari*, v ktorej je celkový prehľad OÚ OÚ v Košiciach o návrhoch na výmenu obyvateľstva.⁴² Poskytuje tieto údaje:

- Navrhnutí na výmenu obyvateľstva: 734 h. j.; počet osôb: 1559;
- Obvinení: 568 h. j.; osôb 1456;
- Intelektuáli: 65 h. j.; osôb 151;
- Spolu: 1 367 h. j.; osôb 3183.

Informácie o osobách určených na presídlenie nám prinášajú údaje o úmysloch, ale nie o reálnych výsledkoch výmeny obyvateľstva. Výmena obyvateľstva sa medzi ČSR a Maďarskom sa nezrealizovala v plnom rozsahu a už v jej priebehu dochádzalo z rôznych dôvodov k vyradovaniu časti obyvateľstva zo zoznamov. Medzi ne môžeme zaradiť dôvody etnické, rodinné, politické, intervencie rôznych osobností a vplyvných spoločenských skupín aj korupciu, či ďalšie dôvody, ktoré by si zaslúžili osobitný výskum a pozornosť. Ešte pre reálnym začiatkom výmeny vyjadril obavy z presídľovacej akcie biskup Jozef Čársky. „*Teraz zase idú pozbavovať majetku a vyhostiť z územia štátu ženy, ktoré boli v maďarskom kroji na uvítanej slávnosti Horthyho a ľudí, ktorí boli členmi vtedy dovolenej maďarskej strany. Je to pre biskupa... trápna situácia, keď im nevie pomôcť*“.⁴³ Aj košické archívy obsahujú zoznamy osôb určených na výmenu z Košíc z augusta 1946, ktoré sa stali „bezpredmetnými“ v súvislosti s výmenou obyvateľstva.⁴⁴

Dalším zdrojom informácií môžu byť údaje o realizovaných transportoch z oficiálnych zdrojov úradov, ktoré výmenu realizovali a informácie z tlače, ktorá výmene obyvateľstva venovala veľkú pozornosť. Podľa schémy o presunoch transportov Košice si vymieňali transporty s týmito mestami: Budapešť 11 transportov; Miškovec 2 transporty; Nové Mesto pod Šiatrom (Sátoraljauhely) 9 transportov a Forró 2 transporty. Celkom 24 transportov.⁴⁵

40 Nie je jasné či naozaj išlo v jednom prípade o obvinených a v druhom o odsúdených, úradník, ktorý zostavoval túto tabuľku si iba neuvedomoval rozdiel medzi týmito dvoma pojmi.

41 ŠA Košice, pobočka Košice, f. OÚOÚ Košice, k. 3. Zoznam reemigrantov z Maďarska, došlých legálnym spôsobom.

42 ŠA Košice, pobočka Košice, f. OÚOÚ Košice, k. 3. Celkový prehľad OÚ v Košiciach.

43 Archív Gréckokatolíckeho biskupstva, f. Gréckokatolícke biskupstvo, prezidiálne spisy 1949, č. 29/1949 prez. List J. Čárskeho z 1. 8. 1946 Pavlovi Goidičovi.

44 ŠA Košice, pobočka Košice, f. OÚOÚ Košice, Doplnok, k. 2.

45 Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky (AMZV ČR) Praha, f. Generálny sekretariát Jana Masaryka a Vladimíra Clementisa (GS-A), k. 170.

V období od 11. apríla do 22. decembra 1948 prišlo do Košíc z Maďarska 12 transportov, 2 vlaky, v ktorých sa presídlilo 270 hospodárskych jednotiek (rodín) a 970 osôb.⁴⁶ Z Košíc, resp. Kráľovského Chlmca odišlo v tom istom čase 16 transportov a 38 vlakov s 405 h. j., v ktorých bolo 1511 osôb.⁴⁷ Informácie o odchode transportov z Košíc nie sú jednoznačné. Košický *Demokrat* písal, že prvý transport Maďarov do Maďarska odišiel z Košíc 7. júla 1947. V transporte bolo podľa tejto správy 84 osôb, väčšinou živnostníkov a obchodníkov. O desať dní neskôr vyšli v tlači ďalšie články, ktoré oznamovali, že odchádzajú prvé transporty Maďarov z Košíc. Prvý transport z Košíc odišiel podľa nich až 17. júla 1947. Prvá časť odišla v 67 vagónoch, v ktorých bolo umiestnených 23 rodín a 67 osôb. V piatok 18. júla 1947 odišla druhá časť transportu, v ktorej bolo 16 rodín a 48 osôb. V rámci prvého transportu teda podľa tejto informácie odišlo 39 rodín a 115 obyvateľov Košíc. Väčšinou to boli rodiny obchodníkov a remeselníkov.⁴⁸

Evidencia osôb, ktoré prišli v rámci výmeny obyvateľstva do Košíc je tiež problematická. Prvá skupina jednostranne presídlených osôb intelektuálov a sociálne slabších osôb prišla do Košíc v polovici roku 1946. 14. októbra 1946 prišla „ďalšia“ skupina Slovákov z Maďarska z Níredházy a z Debrecínu a okolia v počte 118 osôb.⁴⁹ Okresné veliteľstvo NB I. v Košiciach spracovalo k 30. novembru 1946 zoznam reemigrantov z Maďarska, došlých legálnym spôsobom.⁵⁰ Je to zoznam 122 osôb, ktoré boli osídlené v Košiciach. Zaujímavý je čas príchodu týchto osôb. Išlo totiž o obdobie, keď sa ešte recipročná výmena obyvateľstva nevykonávala. Po vzájomnej dohode na základe rozhodnutí Zmiešanej československo-maďarskej komisie pre výmenu obyvateľstva,⁵¹ boli na čl. územie jednostranne presunuté skupiny sociálne slabšieho obyvateľstva. Po ukončení rokovaní Parížskej konferencie a začatím deportácii Maďarov do Čiech v rámci „náboru“ pracovných síl do Čiech, maďarská vláda jednostranné transporty zastavila.⁵²

46 Národný archív Českej republiky (NA ČR), f. Úrad predsedníctva vlády (ÚPV), k. 1112. Číselný výkaz o umiestnení obojstranných transportov. V tomto výkaze však nie sú osoby, ktoré prišli pred podpísaním dohody, ani osoby presídlené v jednosmerných transportoch v druhej polovici roka 1946. V tomto prípade ani nevieme, či boli usídlení v Košiciach alebo v ich okolí.

47 NA ČR, f. ÚPV, k. 1112. Číselný výkaz odsunu osôb maďarskej národnosti združenými transportmi. Neznamená však, že to boli všetko Košičania, navyše v spoločnej tabuľke sú aj transporty a vlaky odchádzajúce z Kráľovského Chlmca.

48 *Čas*, roč. 4, č. 164, 20. 7. 1947. Odsun Maďarov z Košíc; Túto správu uverejnil aj *Demokrat*, roč. 3, č. 163, 19. 7. 1947. Z Košíc sa dosiaľ odsunulo 39 maďarských rodín. *Demokrat*, roč. 3, č. 153, 8. 7. 1947. Maďari z Košíc odchádzajú. *Demokrat*, roč. 3, č. 154, 9. 7. 1947. Odišiel prvý transport Maďarov z Košíc.

49 *Hlas ľudu*, roč. 2, č. 233, 17. 10. 1946. Ďalší Slováci z Maďarska v Košiciach.

50 ŠA Košice, pobočka Košice, f. OÚOÚ Košice, k. 5. Štatistika osôb maďarskej národnosti určených na odsun podľa dohody medzi republikou Maďarskou a Československom.

51 KACEROVÁ, Barbara. Československo-maďarská zmiešaná komisia pre výmenu obyvateľstva. In ŽILÁKOVÁ, M. – DEMMEL, J. (Eds.). „Mať volá?“ *Výmena obyvateľstva...*, s. 99-124.

52 ŠUTAJ, Štefan. Rokovania medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva v období od ukončenia mierovej konferencie v Paríži do podpisu mierovej zmluvy. In PETRUF, Pavol a kol. *Slovensko a Československo v XX. storočí: vybrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky: k 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej-Lantayovej, DrSc.* Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typoset print, 2010. s. 203-225; ŠUTAJ, Štefan. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a Parížska mierová konferencia. In KLIMKO, Jozef

Podľa zoznamu 167 reemigrantov z Maďarska z košického archívu je možné usudzovať, že príchod reemigrantov pokračoval neorganizovane aj v ďalšom období. Uvedený zoznam obsahuje mená osôb, miesto a čas ich príchodu na Slovensko, ktorý potvrdzuje, že aj koncom októbra a začiatkom novembra prichádzali ďalší Slováci z Maďarska do Košíc, aj keď to pravdepodobne nebolo v oficiálne organizovaných transportoch.⁵³

V súvislosti s osobami určenými na výmenu obyvateľstva je potrebné osobitne si všimnúť kategóriu vojnoví previnilci, ktorí mali byť zaradení do výmeny podľa čl. VIII.⁵⁴ Centrálné, zatiaľ dostupné registre uvádzajú v zoznamoch osôb maďarskej národnosti určených na výmenu obyvateľstva podľa čl. VIII Dohody bolo v Košiciach⁵⁵ notifikovaných podľa §§ 1 – 4 nariadenia SNR z roku 1945 41 hospodárskych jednotiek, v ktorých žilo 63 osôb a podľa § 5 nariadenia 46 hospodárskych jednotiek, v ktorých žilo 151 osôb. Podľa údajov bolo reálne presídlených 21 h. j. a 30 osôb odsúdených podľa §§ 1 – 4 nariadenia a 6 h. j. a 15 osôb podľa § 5 nariadenia. Nepresídlených zostalo 20 h. j. a 33 osôb odsúdených podľa §§ 1 – 4 nariadenia a 40 h. j. a 136 osôb podľa § 5 nariadenia. Podľa zoznamov, ktoré boli k dispozícii na Povereníctve spravodlivosti, v Košiciach bolo v zozname previnilcov podľa §§ 1 – 4 37 hospodárskych jednotiek s 59 osobami a podľa § 5 to bolo 49 hospodárskych jednotiek so 162 osobami.⁵⁶ Štatistický prehľad o odsúdených Maďaroch podľa nar. č. 33/1945 v Košiciach z fondov ministra zahraničných vecí Jana Masaryka a štátneho tajomníka ministerstva Vladimíra Clementisa obsahujú trochu iné údaje.⁵⁷ Tito údaje sa síce mierne odlišujú, ale poukazujú na rozdiely medzi zámerom, vysídliť okolo 1300 osôb maďarskej národnosti z Košíc ako vojnových previnilcov, notifikáciou asi 200 osôb, ktoré mali byť vysídlené a realitou, reálne vysídlený-

– MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV, 2013, s. 220-243; ŠUTAJ, Štefan. Rokovania o mieri s Maďarskom a ich vplyv na postavenie maďarskej menšiny na Slovensku. In *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, 2013, č. 1. s. 277-299;

- 53 ŠA Košice, pobočka Košice, f. OÚOÚ Košice, k. 3. Zoznam reemigrantov došlých transportom z Maďarska.
- 54 AMZV ČR Praha, f. GS-A, k. 169. Štatistický prehľad odsúdených Maďarov presídlených podľa čl. VIII Dohody. Celkovo sa na Slovensku pred Národný súd a ľudové súdy do 31. decembra 1948 dostalo 22 278 osôb. Rozsudok bol vyneseneý v 8962 prípadoch (40,23 % z počtu obvinených) a oslobodených bolo 13 316 osôb. Pred ľudové súdy sa dostalo celkom 14 246 osôb maďarskej národnosti, z ktorých bolo odsúdených 34,7 %. Najčastejšie uloženým trestom bolo odňatie slobody do 1 roku (36,05%) a verejné pokarhanie (32,31%).
- 55 NA ČR Praha, f. ÚPV, k. 1112. Štatistický prehľad odsúdených Maďarov podľa nar. SNR č. 33.
- 56 SNA Bratislava, f. Povereníctvo spravodlivosti, k. 543. Zoznam presídlených z Československa do Maďarska.
- 57 AMZV ČR Praha, f. GS-A, k. 169. Štatistický prehľad odsúdených Maďarov presídlených podľa čl. VIII Dohody v tabuľke č. 1.

Tabuľka č. 1 Prehľad o počte presídľovaných vojnových previnilcoch z Košíc v rokoch 1947 – 1948

notifikovaných				presídlených				Nepresídlených			
§§ 1 – 4		§ 5		§§ 1 – 4		§ 5		§§ 1 – 4		§ 5	
h.j.	osôb	h.j.	osôb	h.j.	osôb	h.j.	osôb	h.j.	osôb	h.j.	osôb
41	63	46	151	17	26	12	17	20	33	27	45

mi asi 40 osobami v rokoch 1947 – 1948. Vysídlenie vojnových previnilcov komplikovalo, že československá a maďarská strana sa nezhodli v tom, koľko osôb má byť v rámci čl. VIII vysídlených. Československo vychádzalo z toho, že môže vysídliť všetkých vojnových previnilcov podľa §§ 1 – 4 nar. SNR č. 33 a ešte 1 000 previnilcov podľa § 5 tohto nariadenia. Maďarská strana si tento článok vysvetľovala tak, že podľa všetkých článkov je možné vysídliť 1000 previnilcov, bez ohľadu na paragraf, na základe ktorého boli odsúdení. Až na základe dohody Okáli – Heltay sa od 15. septembra 1948 mali vysídľovať v „D“ transportoch 1500 vojnových previnilcov a počet takto presídlených aj s rodinnými príslušníkmi nemal presiahnuť 5000 osôb. Z Košíc bolo podľa údajov Katalin Vadkertyovej, ktorá mala prístup k štatistikám na Osídľovacom úrade pre Slovensko v 19 transportoch, 11 vlakových súpravách 89 hospodárskych jednotiek, v ktorých bolo 364 osôb.⁵⁸ Avšak v *Prehľade vysídlených hospodárskych jednotiek k 5. februáru 1949* je vykazovaných 67 vysídlených h. j. z Košíc podľa čl. VIII Dohody.⁵⁹

Sumárne štatistické údaje osídľovacieho úradu o výmene obyvateľstva uvádzali, že z Košíc do 20. decembra 1948 odišlo 16 transportov, 32 vlakových súprav, v ktorých bolo 403 hospodárskych jednotiek a 1507 osôb. Neskôr ešte odišiel jeden transport s 21 h. j. a 38 osobami. Spolu teda z Košíc odišlo 404 rodín (hospodárskych jednotiek) a 1545 osôb.⁶⁰ Z Maďarska do Košíc podľa toho istého zdroja prišlo medzi 11. aprílom 1947 a 11. decembrom 1948 prišlo 11 transportov, jedna vlaková súprava, v ktorej bolo 245 h. j. a 894 osôb.⁶¹ Už z týchto čísel je možné zároveň usudzovať, že Slováci, ktorí prišli z Maďarska boli nemajetní, kým naopak odchádzajúci Maďari, ktorí si mohli odvieť svoj majetok na to potrebovali nepomerne viac vlakových súprav.

Ďalšia významná akcia, nútené presídlenie obyvateľstva maďarskej národnosti do Čiech, sa mesta Košice nedotkla.⁶²

Najvýznamnejšie do etnickej štruktúry obyvateľstva Košíc v povojnovom období zasiahla štátom organizovaná zmena etnickej identity – reslovakizácia.⁶³ Štát chcel pôvodne vytvoriť podmienky pre návrat k slovenskej národnosti tých obyvateľov Sloven-

58 VADKERTY, Katalin. *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948. Dekréty prezidenta Beneša a ich dôsledky na deportácie a reslovakizáciu*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 352-354.

59 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, GT, 516/6.

60 VADKERTY, Katalin. *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948...* s. 339, 342. Z textu nie je jasné, či sú v tomto počte aj vojnoví previnilci. V už spomínanom *Prehľade vysídlených hospodárskych jednotiek k 5. 2. 1949* sa uvádza, že bolo z Košíc vysídlených podľa čl. V 296 h. j. a podľa čl. VII 67 h. j. a 56 h. j. „režimistov“ (SNA Bratislava, f. ÚV KSS, GT, 516/6.)

61 VADKERTY, Katalin. *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948...* s. 356.

62 Podrobnejšie ŠUTAJ, Štefan. *Nútené presídlenie Maďarov zo Slovenska do Čiech. Deportácie obyvateľstva maďarskej národnosti zo Slovenska do Čiech po druhej svetovej vojne*. Prešov: Universum, 2005; ŠUTAJ, Štefan. *Slovakia and Hungarians in Slovakia in the Aftermath of World War II, 1945 – 1948*. In SUPPAN, Arnold (Hg.). *Auflösung historischer Konflikte im Donauraum: Festschrift für Ferenc Glatz zum 70. Geburtstag*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011, p. 619-633.

63 Podrobnejšie: ŠUTAJ, Štefan. *Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991; ŠUTAJ, Štefan – BAČOVÁ, Viera. *Reslovakisation. The Changes of Nationality and Ethnic Identity in Historical Development in Slovak-Hungarian Environment*. In *Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe*. München: Slavica Verlag dr. Anton Kovač, 1993, pp. 239-243.

ska, ktorí boli násilne asimilovaní (pomadžarčení) v predchádzajúcich obdobiach. Poverenictvo vnútra aj vzhľadom k výmene obyvateľstva, aby nevysídľovalo tieto skupiny obyvateľstva do Maďarska, vydalo 17. júna 1946 vyhlášku o reslovakizácii.

Reslovakizácia sa po problémoch s akceptovaním Reslovakizačnej komisie centrálnymi orgánmi (Ministerstvom vnútra) riadila smernicou ministra vnútra z 1. marca 1947 na vykonanie § 1 ods. 1 a 2 dekrétu prezidenta republiky z 2. augusta 1945 ako aj uzneseniami vlády z 21. júna 1946 a 9. augusta 1946.⁶⁴ Vyraďené z reslovakizácie mali byť aj osoby určené na výmenu obyvateľstva.⁶⁵ U Slovákov, ktorí žili na arbitrážnom území (mali tam trvalé bydlisko) sa podľa smerníc o reslovakizácii z 2. apríla 1946, nepredpokladala automatická reslovakizácia, aj keď sa pri sčítaní v roku 1930 hlásili k slovenskej národnosti.

Aj pri údajoch o reslovakizácii sa stretne s rôznymi údajmi v jednotlivých dokumentoch. V meste Košice podalo prihlášku na reslovakizáciu 98,7 % obyvateľov z tých, ktorí sa v roku 1930 k maďarskej národnosti.⁶⁶ Pri prvotnej analýze reslovakizačného materiálu sa predpokladalo, že v Košiciach z 12 700 prihlásených bolo 3700 Slovákov (hlásili sa k slovenskej národnosti pri niektorom z predchádzajúcich sčítaní) a zo zvyšných 9000 osôb sa predpokladalo akceptovanie asi 6000 osôb a zamietnutie asi 3000 osôb.⁶⁷ Reslovakizačná akcia však nadobudla modifikovanú podobu, v ktorej bola etnicita podriadená politickým kritériám, od snahy o poslovenčenie územia južného Slovenska, až po komunistické triedne kritéria preferujúce pred etnicitou príslušnosť k sociálnej triede. Ako je vidieť z okresných súmárov reslovakizačnej akcie z 9. januára 1949 väčšina prihlášok na reslovakizáciu bola akceptovaných. Podľa tohto dokumentu v meste Košice bolo podaných 5793 prihlášok na reslovakizáciu, ktoré sa týkali 13 573 osôb. U 5313 prihlášok bola konštatovaná slovenská „obcoviec“ reč, u 384 slovenská a maďarská a u 96 maďarská reč. Podľa povolania hlavy rodiny 2443 bolo robotníkov, 975 živnostníkov 2279 úradníkov, 96 domácich, nikto sa nehlásil k roľníctvu. U 63 hláv rodín bola zistená slovenská národnosť, u 89 rodín slovenská a maďarská národnosť u 5641 maďarská národnosť.⁶⁸

Podľa *Početného výkazu osôb prihlásených na reslovakizáciu (výsledky podľa hlásení okresných správnych komisií)* boli Reslovakizačnou komisiou zistené tieto údaje o meste Košice:⁶⁹

64 SNA Bratislava, f. Slovenská liga, k. 7. Právny základ reslovakizácie.

65 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, a. j. 1, 1950. Správa o reslovakizácii zo 6. januára 1950. Celkové výsledky: 135 317 žiadostí; týkali sa 410 820 osôb; 362 679 prijatých na reslovakizáciu; 84 141 odmietnutých. 41 269 osôb sa v súmároch neuvádzalo (zomreli, odišli do Maďarska...) – celkovo bolo do reslovakizačnej akcie zainteresovaných ako objekt akcie 452 089 osôb.

66 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, GT, bez čísla, Poznámky k vývinu a stavu obyvateľstva južného Slovenska.

67 SNA Bratislava, f. Reslovakizačná komisia, k. 51 Výkaz o pravdepodobnom počte osôb, ktoré bude Ústredná reslovakizačná komisia akceptovať.

68 SNA Bratislava, f. Slovenská liga, k. 7. Okresné súmáre výsledkov štatistického spracovania reslovakizačnej akcie k 9. 1. 1949.

69 SNA Bratislava, f. Reslovakizačná komisia, k. 49. Početný výkaz osôb prihlásených na reslovakizáciu (výsledky podľa hlásení OSK).

- V roku 1930 žilo v Košiciach: 70 117 obyvateľov
- Slováci v Košiciach v roku 1930: 42 245 obyvateľov (66,0 %)
- Čsl. štátni príslušníci – Maďari: 11 504 obyvateľov (16,41 %)
- Maďari z roku 1930 prihlásení na reslovakizáciu: 10 377 obyvateľov (90,19 %)
- Počet rodín prihlásených na reslovakizáciu: 6263 rodín
- Počet prihlásených v I. etape reslovakizácie: 12 724
- Celkový počet prijatých na reslovakizáciu do roku 1948: 9339 obyvateľov.

Aj keď, podobne ako pri iných akciách nám štatistiky poskytujú rôzne údaje, môžeme konštatovať, že väčšina obyvateľov Košíc, ktorá sa v roku 1930 hlásila k slovenskej národnosti, sa po Viedenskej arbitráži hlásila k maďarskej národnosti. Na reslovakizáciu sa prihlásilo viac obyvateľov Košíc, ako sa ich v roku 1930 hlásilo k maďarskej národnosti. Môžeme predpokladať, že veľká väčšina obyvateľov Košíc, ktorá sa prihlásila v roku 1930 k maďarskej národnosti sa prihlásila na reslovakizáciu. Časť obyvateľov, ktorá sa v roku 1930 hlásila k slovenskej národnosti a po Viedenskej arbitráži k maďarskej národnosti sa prihlásila na reslovakizáciu taktiež.

Reslovakizačné dekréty sa v Košiciach začali distribuovať až v januári 1948.⁷⁰ Po februári 1948 a po tom, čo na verejnosť prenikli informácie o rokovaniach o vrátení štátneho občianstva obyvateľstvu maďarskej národnosti, si mnohí „reslovakizanti“ reslovakizačné dekréty ani neprevzali.

Pri sumarizácii štatistických údajov a ich porovnaní s počtom osôb, ktoré ovplyvnili akcie voči obyvateľom maďarskej národnosti môžeme konštatovať: Súpis obyvateľstva v roku 1938 aj pri odchode časti Slovákov a väčšiny Čechov z obsadeného územia nevysvetľuje úbytok Slovákov v meste. „*Maďarské sčítanie v roku 1938 v Košiciach zaregistrovalo menej obyvateľov ako posledné československé sčítanie z roku 1930, zhruba o 12 tisíc. Za značnou stratou stál aj odchod českých (aj slovenských) úradníkov z mesta, ktorí sa usadili v meste v prvom desaťročí po vzniku Československej republiky. V značnom rozdiel medzi výsledkami hralo úlohu aj zarátanie vojska do celkového stavu obyvateľov. Maďarské úrady evidovali len civilné obyvateľstvo, kým do počtu obyvateľov z roku 1930 boli zrátaní aj vojaci. Počet civilných obyvateľov Košíc v roku 1930 bol 63 563. V tom prípade rozdiel medzi sčítaním by bolo len 5473 osôb, čiže 6-8 %*“.⁷¹ Pri tomto súpise z 58-tisíc obyvateľov sa k Slovákom hlásilo iba 9441 obyvateľov (v roku 1930 42 245 obyvateľov) a počet Maďarov narástol z 11 504 v roku 1930 na 44 472 v roku 1938. Väčšina obyvateľstva zmenila národnosť zmenou (preklánaním) deklarovanej etnicity.

Pokiaľ ide o úbytok Maďarov po roku 1945 môžeme rátať s viacerými faktormi. Je potrebné rátať s úbytkom židovského obyvateľstva, ktoré pri sčítaní obyvateľstva

70 *Československý východ*, roč. 3, č. 3, 18. 1. 1948. Nádeje reslovakizantov splnené; *Demokrat*, roč. 4, 13. 1. 1948, č. 11, V Košiciach sa budú doručovať reslovakizačné dekréty. *Východoslovenská pravda* už v októbri 1947 informovala, že v Košiciach budú vydávať reslovakizačné dekréty, ale informácia bola predčasná. Potvrdovala však, že v Košiciach sa uchádzalo o reslovakizáciu asi 13-tisíc osôb. *Východoslovenská pravda*, roč. 3, 3. 10. 1947, č. 228. Reslovakizačné žiadosti budú väčšinou vybavené.

71 JELEŇOVÁ, Iveta – SÁPOSOVÁ, Zlatica. *Jazyk, interetnické vzťahy...*, s. 66-67.

v roku 1938 udávalo maďarský materinský jazyk. V Košiciach k 15. decembru 1938 žilo 11 420 židov (nekresťanov), z nich sa 10 114 hlásilo k maďarskej národnosti, 68 k slovenskej národnosti, 699 k nemeckej národnosti, 17 k Rusínom a 522 k inej národnosti. Podľa odbornej literatúry v koncentračných táborech zahynulo 12-tisíc košických židov. Po roku 1938 sa v Košiciach zdržiavali aj nekošickí židia. K 30. aprílu 1944 bolo v košickom gete sústredených 12 253 židov a z Košíc bolo deportovaných do koncentračných táborov 15 707 osôb.⁷²

Ďalšie znižovanie počtu obyvateľstva maďarskej národnosti bolo ovplyvnené československými opatreniami voči obyvateľstvu maďarskej národnosti po oslobodení.

Aj keď mnohé údaje nie sú presné, môžeme čiastočne odhadnúť dopad povojnových opatrení na etnickú štruktúru Košíc. Z Košíc bolo vysídlených 1833 anyásov. V rámci výmeny obyvateľstva z Košíc odišlo okolo 404 rodín (hospodárskych jednotiek) a 1545 osôb v rámci recipročnej výmeny a 89 hospodárskych jednotiek, v ktorých bolo 364 osôb vojnových previnilcov. Teda 1909 presídlencov v rámci výmeny obyvateľstva. Celkový úbytok obyvateľov bol 13 856 osôb. Ďalší úbytok obyvateľstva maďarskej národnosti v Košiciach môžeme pripísať na úkor reslovakizácie a ďalšiemu prirodzenému pohybu obyvateľstva. K tej sa prihlásilo okolo 13-tisíc osôb. Podľa tlačového orgánu Strany práce, pri zisťovaní národnosti obyvateľov v Košiciach v roku 1945 sa za „*čistých Maďarov*“ hlásilo 3500 ľudí.⁷³ Tým je možné vysvetliť úbytok asi 27-tisíc osôb maďarskej národnosti oproti roku 1938. Ostatných 17-tisíc môžeme rozdeliť medzi osoby, ktoré sa v roku 1930 hlásili k slovenskej národnosti, migráciu obyvateľstva (prirodzenú či vynútenú okolnosťami povojnového vývoja).

V roku 1950, kedy už boli ukončené akcie súvisiace s naplňaním československej koncepcie budovania národného štátu Čechov a Slovákov sa z 62 465 obyvateľov v Košiciach prihlásilo k maďarskej národnosti iba 1642 a tvorili 2,63 % obyvateľov mesta. Za relevantné z hľadiska etnickej štruktúry však považujeme až sčítanie z roku 1961, v Košiciach však bolo zahmlené tým, že v sčítaní boli zaradené aj obce z okolia Košíc, s ktorými tvorilo jednu administratívnu jednotku. V roku 1970 sa k maďarskej národnosti prihlásilo v Košiciach 5816 obyvateľov. Vtedy sa už väčšina obyvateľstva hlásila k etnicite v relatívnom súlade so svojim vnútorným presvedčením. Nie je však možné, ako to pri etnicite býva obvyklé, eliminovať rôzne formy nátlaku na jednej či druhej strane pri prihlasovaní sa k etnicite. V prípade Košíc však už sčítanie obyvateľstva významným spôsobom ovplyvnila silná migrácia obyvateľstva súvisiaca s výstavbou Východoslovenských železniární.

72 POTE MRA, Michal. Židovská otázka v Košiciach. In JUROVÁ, Anna – ŠALAMON, Pavol (Eds.). *Košice a deportácie Židov v roku 1944*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV – Slovenské národné múzeum, 1994, s. 37, 48; ELIÁŠ, Štefan. Tragédia košických Židov v rámci rasovej perzekúcie v rokoch 1938 – 1945. In JUROVÁ, Anna – ŠALAMON, Pavol (eds.). *Košice a deportácie Židov v roku 1944...*, s. 107.

73 *Hlas práce*, 31. 3. 1946, č. 17. O výmene Slovákov za Maďarov. Odhad reslovakizačnej komisie k roku 1947 o obyvateľstve Košíc bol: Slováci: 48 000; Maďari: 3 000. AMZV ČR Praha, f. GS-A, k. 170. Reslovakizácia podľa obcí a okresov k 1. 1. 1947.

Pramene a použitá literatúra

Archívy

Archív Gréckokatolíckeho biskupstva Prešov

f. Gréckokatolícke biskupstvo

Archív mesta Košice

f. Zápisnice zo zasadania Správnej komisie mesta Košice 1945.

Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky Praha,

f. Generálny sekretariát Jana Masaryka a Vladimíra Clementisa

Národný archív Českej republiky

f. Úrad predsedníctva vlády

SNA Bratislava

f. Povereníctvo spravodlivosti

f. Povereníctvo vnútra

f. Reslovakizačná komisia

f. Slovenská liga

f. Úrad Predsedníctva SNR

f. ÚV KSS, Generálny tajomník

f. ÚV KSS, 03, Predsedníctvo KSS

Štátny archív Košice

pracovisko Košice, f. Krajský súd Košice

f. Oblastná úradovňa Osídľovacieho úradu Košice

pracovisko Trebišov – f. ONV Kráľovský Chlmec

Dobová tlač

Čas 1947

Československý východ 1948

Demokrat 1945, 1947, 1948

Hlas ľudu 1946

Hlas práce 1946

Národná obroda 1945

Ozvena 1946, 1947

Sloboda 1946

Východoslovenská pravda 1947

Použitá literatúra

BAJCURA, Ivan. KSC a riešenie národnostnej otázky na východnom Slovensku. In Briškár, Juraj (Ed.). *KSC na východnom Slovensku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 9-29.

BALOGH, Sándor. *A népi demokratikus Magyarorszáig külpolitikája 1945 – 1947*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1982.

ELIÁŠ, Štefan. Tragédia košických Židov v rámci rasovej perzekúcie v rokoch 1938 – 1945. In Jurová, Anna – Šalomon, Pavol (Eds.). *Košice a deportácie Židov v roku*

1944. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV – Slovenské národné múzeum, 1994, s. 107-128.
- FICERI, Ondrej. *Košice v slovenskej historiografii*. Košice: Košický dejepisný spolok, 2016.
- HELDÁKOVÁ, Lucia. Propagačná kampaň výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom prostredníctvom fotografie (na príklade časopisu *Sloboda*) In Žiláková, Mária – Demmel, József (Eds.). „*Mať volá?*“ *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom 1946 – 1948*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2018, s. 125-146.
- HENSCHEL, Frank. Religions and the Nation in Kassa before World War I. In *Hungarian Historical Review*, 2014, vol. 3, no 4, p. 850-874.
- HLAVÁČ, Štefan. *Po priamych cestách*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1990.
- JELEŇOVÁ, Iveta – SÁPOSOVÁ, Zlatica. *Jazyk, interetnické vzťahy a používanie maďarského jazyka v Košiciach*. Košice: CSPV SAV – Fórum Maďarov Košiciach, 2018.
- KACEROVÁ, Barbara. Československo-maďarská zmiešaná komisia pre výmenu obyvateľstva. In Žiláková, M. – Demmel, J. (Eds.). „*Mať volá?*“ *Výmena obyvateľstva...*, s. 99-124.
- LETZ, Róbert. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava: Ústredie slovenskej katolíckej inteligencie, 1994.
- PEJČOCH, Ivo. *Gottwaldovy milosti. Tresty smrti zmeněné milostí prezidenta republiky v období úradu Klementa Gottwalda 1948 – 1983*. Cheb: Svět křídel, 2017.
- POPÉLY, Árpád. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a mené zoznamy Maďarov určených na presídlenie. In *Človek a spoločnosť*, roč. 12, č. 1, 2009, dostupné na http://www.saske.sk/cas/public/media/5850/200901_05_popely.pdf [180910]
- POTEMRA, Michal. Židovská otázka v Košiciach. In Jurová, Anna – Šalamon, Pavol (eds.). *Košice a deportácie Židov v roku 1944...*, s. 37-51.
- REGINÁČOVÁ, Nikola. Causes of Population Growth and Decline in Košice the 19th Century: A Historical and Demographic Analysis. In *Studia historyczne*, 2013, Vol. LVI, no. 4 (224), pp. 453-469.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. Personálna kontinuita politickej elity v Košiciach po Viedenskej arbitráži. In *Forum historiae*, 2018, roč. 12, č. 1, s. 129-140.
- ŠALAMON, Pavol. Demografický vývoj Košíc v rokoch 1848 – 1870. In *Slovenská archivistika*, 1991, roč. 26, č. 1, s. 56-77.
- ŠALAMON, Pavol. Demografický vývoj Košíc v rokoch 1870 – 1918. In *Slovenská archivistika*, 1991, roč. 26, č. 2, s. 44-61.
- ŠUTAJ, Štefan. *Emanuel Böhm a Jozef Styk – Košičania z Turca a Oravy. Rivali a spolupracovníci v slovenskej politike (1945 – 1948)*. Košice: ŠafárikPress, 2018.
- ŠUTAJ, Štefan et. al. *Kľúče k dejinám Košíc*. Košice – Prešov: Universum, 2009.
- ŠUTAJ, Štefan. Magyar minority in Slovakia before and after the Second world war. In Teich, Mikuláš – Kováč, Dušan – Brown, Martin D. (Ed.). *Slovakia in History*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2010, pp. 269-284.

- ŠUTAJ, Štefan. *Nútené presídlenie Maďarov zo Slovenska do Čiech. Deportácie obyvateľstva maďarskej národnosti zo Slovenska do Čiech po druhej svetovej vojne*. Prešov: Universum, 2005.
- ŠUTAJ, Štefan. *Občianske politické strany na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1999.
- ŠUTAJ, Štefan. *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. Prešov: Universum, 2014.
- ŠUTAJ, Štefan. *Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991.
- ŠUTAJ, Štefan – BAČOVÁ, Viera. Reslovakisation. The Changes of Nationality and Ethnic Identity in Historical Development in Slovak-Hungarian Environment. In *Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe*. München: Slavica Verlag dr. Anton Kovač, 1993, pp. 239-243.
- ŠUTAJ, Štefan. Rokovania medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva v období od ukončenia mierovej konferencie v Paríži do podpisu mierovej zmluvy. In Petruf, Pavol a kol. *Slovensko a Československo v XX. storočí: vybrané kapitoly z dejín vnútornej i zahraničnej politiky: k 70. narodeninám PhDr. Dagmar Čiernej-Lantayovej, DrSc.* Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typoset print, 2010. s. 203-225. ŠUTAJ, Štefan. Rokovania o mieri s Maďarskom a ich vplyv na postavenie maďarskej menšiny na Slovensku. In *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, 2013, č. 1. s. 277-299.
- ŠUTAJ, Štefan. Slovakia and Hungarians in Slovakia in the Aftermath of World War II, 1945 – 1948. In Suppan, Arnold (Hg.). *Auflösung historischer Konflikte im Donauraum: Festschrift für Ferenc Glatz zum 70. Geburtstag*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011, p. 619-633.
- ŠUTAJ, Štefan. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a Parížska mierová konferencia. In Klimko, Jozef – Michálek, Slavomír a kol. *Mierové zmluvy v kontexte geopolitiky 20. a 21. storočia*. Bratislava: Paneurópska vysoká škola a Historický ústav SAV, 2013, s. 220-243;
- TVRDOŇOVÁ, Daniela. Osídľovací úrad pre Slovensko v Bratislave (1945 – 1950). In Kvasnicová, Oľga – Munková, Mária (Eds.). *Verejná správa po roku 1945 v zrkadle archívnych dokumentov*. Bratislava: Spoločnosť slovenských archivárov, 2013, s. 56-89.
- VADKERTY, Katalin. *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948. Dekréty prezidenta Beneša a ich dôsledky na deportácie a reslovakizáciu*. Bratislava: Kalligram, 2002.
- ZELOVÁ, Alena – BAČOVÁ, Viera – ŠUTAJ, Štefan – VÝROST, Jozef. *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálnopsychologickými charakteristikami (výsledky na súbore učiteľov)*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1992.
- ZELOVÁ, Alena et al. *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských premien*. Bratislava: Veda, 1994.
- ZVARA, Juraj. *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Epona, 1969.

Kontexty zmien kultúry a identity dolnozemsých Slovákov¹

Jaroslav Čukan – Boris Michalík

Abstract:

Ethnic processes are ongoing and irreversible. The importance of local, regional and ethnic specifics weakens and disappears with the development of science, the market economy and sophisticated information technologies. Acculturation tendencies contrast with specific factors, which are, in comparison with trying to be trendy, unattractive. The aim of our contribution is to identify the factors of the formation of Slovak minority culture in the territory of the states situated south of the borders of the Slovak Republic and to define the contemporary ethno-cultural processes. The culture of every Slovak minority community is unique, and its knowledge requires identification and focus on crucial cultural factors and manifestations. We take into account some geographical, demographic, economic, political, confessional and ethnic contexts; they overlap and change as a result of historical events, influencing the ethnicity awareness, the need and the will to preserve and develop ethnic identity or the courage of ethnic identification.

Keywords:

Lower land, ethnic minority, cultural potential, cultural formation factors, acculturation, cultural processes, ethnic identity

Etnická problematika a jej význam na začiatku 3. tisícročia.

Etnické procesy sú nepretržité a nezvratné. Národy sú odlišnou kategóriou ako štáty, no napriek tomu politická a etnická problematika úzko súvisia a výrazne sa ovplyvňujú.² Po formálnom rozpade členenia Európy na dva protichodne smerujúce politické bloky sa z tohto aspektu Európa zjednotila proti Rusku a u príslušníkov starších generácií postupne slabne pôvodná polarizácia Východ/Západ aj desaťročia formované vedomie takejto skupinovej odlišnosti. Vo vekových kategóriách mládež a stredná generácia je počas celého života pestovaná spoločná európska identita a čím je toto vedomie, zalo-

---

1 Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0104.

2 Súhlasíme, no dovoľujeme si polemizovať so všeobecne proklamovanou tézou: hlavným rozdielom medzi dvomi kategóriami je, že na rozdiel od národa štát vzniká a zaniká z vôle ľudí. Poznáme viac príkladov zániku aj vzniku národa rozhodnutím ľudí.

žené na politických procesoch silnejšie, tým viac slabne vedomie etnickej príslušnosti. Je to pochopiteľné, lebo skupinová identita sa odvíja od poznania inakosti a v druhom desaťročí nového tisícročia sú tendencie uprednostňovať skupinovú jednotu, ktorá začína výrazne konkurovať tradičným kultúrnym hodnotám ako základu etnickej identity. Význam lokálnych, regionálnych aj etnických špecifik sa s vývojom vedy, trhovej ekonomiky a čoraz sofistikovanejších informačných technológií zákonite oslabuje a stráca, unifikované tovary, vrátane televíznych seriálov, služby aj ich jazykové vyjadrenie znamenajú unifikované vedomie/nevedomie. Snahy po kultúrnej a jazykovej osobitosti sú považované za zbytočné, prípadne za brzdu snáh po európskej jednote, pokroku a preferované sú aktuálne trendy vo všetkých oblastiach každodenného aj nevšedného života – v odievaní, stravovaní, bývaní, trávení voľného času, no aj vo výchove, vzdelávaní. Akulturačné tendencie kontrastujú so špecifickým, ktoré je v porovnaní so snahou *byť trendy*, neatraktívne. Takéto výrazné etnické procesy v podmienkach národa si často neuvedomujeme, a napriek tomu pripomíname a vysvetľujeme asimiláciu našich národnostných menšín v iných štátoch a v obklúčení obyvateľstva s inými etnickými parametrami.³ Práve neustále kontakty s inými sú základom uvedomovania si odlišnosti a formovania vlastnej identity. Snahy manifestovať občiansku spolupatričnosť a jednotu, no zároveň aj odlišnosť vo všetkých kategóriách kultúry, kde je to ešte možné a z aspektu členov minoritného spoločenstva aj signifikantné – napríklad v poznaní svojich rodinných koreňov aj miestnej histórie, v odievaní a zariadení interiéru, v obyčajových tradíciách, snahe zriaďovať expozície tradičnej kultúry, v rámci spolkovej činnosti kolektívne prezentovať formy svojho špecifického folklóru, ochotníckeho divadla, prejavy umeleckej tvorby. Vymenovať možno veľa príkladov/prejavov kultúrneho potenciálu, ktoré plnia v minoritnom prostredí etnoidentifikačnú/etnodiferenčnú funkciu a v prostredí materského národa sa už nevyskytujú, alebo svoju pôvodnú funkciu a hodnotu už stratili.⁴

Cieľom nášho príspevku je naznačiť faktory formovania slovenskej minoritnej kultúry na území štátov situovaných južne od hraníc Slovenskej republiky a definovať súčasné etnokultúrne procesy. Konkrétnymi príkladmi dokázať, že kultúra každého slovenského minoritného spoločenstva je neopakovateľná; interetnické vzťahy a ich kontexty aj priebeh akulturácie ako fázy etnickej asimilácie je potrebné posudzovať

3 Porovnávanie intenzity akulturácie v podmienkach materského národa a etnických enkláv nemôže priniesť jednoznačný a všeobecne akceptovateľný výsledok. Všade sú iné miestne aj makrospoločenské, ekonomické a politické podmienky a neopakovateľná situácia. Podobné úvahy bližšie pozri v štúdiu A. Divičanovej *Vývojové premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku*, ktorá je súčasťou *Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*, (1996, 7-36).

4 Vymenovať možno množstvo konkrétnych príkladov zo všetkých troch kategórií kultúry, ktoré v konkrétnom minoritnom spoločenstve plnia dôležitú etnoidentifikačnú funkciu: pletená lesa na sušenie ovocia mŕľovských Slovákov, tradičný ženský odev v Starej Pazove alebo v Pivnici, veľkonočná oblievačka vo Vojvodine, posedenie/ spievanie pri mŕtvom v slovenských evanjelických spoločenstvách, celý komplex svadobných obyčají (pytačky, ohlášky, svadobné vinše...), účasť na evanjelických Službách Božích alebo na rímskokatolíckej sv. omši v slovenskom jazyku, tradičný piesňový repertoár.

všade osobitne; nekonštruovať schémy, nedefinovať pravidlá a zákony, ale identifikovať a študovať špecifické a relevantné kulturotvorné faktory a prejavy.

Slovenské minoritné spoločenstvá sa stali objektom intenzívnejšieho historiografického a etnologického štúdia v druhej polovici 20. storočia. Publikácie postupne prinášali odpovede na otázky o období a príčinách kolonizácie a „etapizovali“ časový postup. Takáto práca si vyžadovala náročný a rozsiahly archívny výskum, rešpektovanie aj prehodnocovanie skôr publikovaných prameňov pochádzajúcich od slovenskej inteligencie, predovšetkým od evanjelických farárov. Potrebná miera zovšeobecnenia skĺzla do konštrukcie etáp kolonizácie a nedostatočného rešpektovania publikovaných dokumentov. Ján Sirácky⁵ náležite zhodnotil obdobie a príčiny, respektíve okolnosti migrácie z hornouhorských stolíc na juh, no pravdepodobne pridržiavanie sa vlastnej schémy mu ani v roku 1980 nedovolilo rešpektovať publikované Verešove dôkazy o tom, že najstaršou kolonizovanou dedinou so slovenským obyvateľstvom na území dnešnej Vojvodiny nebol Báčsky Petrovec, ale Bajša.⁶ Podobná prax a nerešpektovanie relevantných archívnych a publikovaných zdrojov pretrváva do súčasnosti minimálne v prípade lokalít so slovenskými spoločenstvami v Báčke, Banáte aj Srieme, kde kolektív z FF UKF v Nitre vykonal výskum a vydal monografie s korekciami dovtedajších, vo všeobecnosti dodnes používaných poznatkov.⁷

Pri príprave národopisnej monografie Slováci v Juhoslávii venoval kolektív pod vedením Rudolfa Bednárika zvýšenú pozornosť známejším enklávam, terminologicky a obsahovo ju orientoval v súlade s dovtedajšími poznatkami a metodológiou.⁸ Zo syntetických diel, ktoré sumarizujú slovenskú dolnozemsú kultúru, vrátane osídľovacieho procesu, patria predovšetkým atlasy tradičnej slovenskej kultúry aj nárečí Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe,⁹ prípadne publikácia Ľudová kultúra Slovákov v Chorvátsku, ktorú možno

-
- 5 Prvé komplexnejšie zhodnotenie obdobia a príčin slovenskej kolonizácie Dolnej zeme nachádzame v monografii R. Bednárika *Slováci v Juhoslávii* (1966). V kapitole Slovenské osídlenie vo Vojvodine (s. 9-62) Sirácky nadviazal na predchádzajúce publikácie slovenských, srbských a maďarských autorov a zamýšľal sa aj nad úlohou náboženskej neslobody a nekatolíckym charakterom kolonizácie.
  - 6 Ani v nasledujúcich publikáciách *Stahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí* (1966), resp. *Slováci vo svete I* (1980), kap. Slovenské osídlenie Dolnej zeme a jeho vývin do konca prvej svetovej vojny (s. 13-139) Sirácky nepochopiteľne nevyužíva všeobecne známu publikáciu Adama Vereša *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve Juhoslovanskom v slove a v obrazoch* (1930), kde píše aj o slovenskom osídlení Bajše (s. 23-29). Navyše od vydania spomenutej publikácie z roku 1980 už uplynulo 40 rokov, no v kolektívnej pamäti obyvateľov Bajše dodnes pretrváva vedomie o príchode Slovákov do dediny v roku 1718, o čom sme sa presvedčili v novembri 2018.
  - 7 V naznačených súvislostiach bližšie pozri najmä monografiu *Boľovce. Kultúrne tradície Slovákov v Srieme*. SVC Báčsky Petrovec – FF UKF v Nitre, 2011. Archívny výskum dokázal korigovať pôvodný údaj o viac ako 50 rokov. (s. 16, pozn. 1, 2 a 3.) Rovnako sa to týka aj Dobanoviec a podobné korekcie sa vyskytujú aj v ďalších monografiách, najmä Vojvodina a Silbaš.
  - 8 Najčastejšie príklady využíva zo Starej Pazovy, Kovačice, Padiny aj Pivnice.
  - 9 *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. (Stav súčasnej existencie a poznania)*. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav Békešská Čaba, 1996. Možno k nemu priradiť aj *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. Red. KIRÁLY, Péter (Ed.). Budapešť:1993. *Atlas ľudovej kultúry Slo-*

z určitého hľadiska chápať ako doplnenie publikácie Víta Ušáka z roku 1978.¹⁰ Možno sem zaradiť aj Štefankovu monografiu *O Slovákoch v Rumunsku* (2004).

Ako strediská slovenskej dolnozemskej kultúry s centrálnymi slovenskými inštitúciami sa prirodzene vyprofilovali Békešská Čaba, Nadlak, Báčsky Petrovec a v posledných rokoch majú podobnú ambíciu aj Našice. Najmä Výskumný ústav Slovákov v Békešskej Čabe a Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivan Krasko v Nadlaku pravidelne organizujú vedecké podujatia, zamerané na otázky najrôznejších oblastí slovenskej minoritnej kultúry a na materinský jazyk. Tematicky reflektujú aj aktuálne problémy školstva, cirkevného života a slovenských inštitúcií, ktoré sprístupňujú i prostredníctvom časopisov a kalendárov a ponúkajú do pozornosti aj k verejnej diskusii.

Dolná zem¹¹ predstavuje v určitých kontextoch a chápaní pojmu jednotný geografický priestor, kultúrny komplex s podobnými charakteristikami, no v skutočnosti je to z množstva hľadísk a mnohonásobne diverzifikovaný priestor, v ktorom je neraz zložité hľadať spoločné prieniky. Faktory formovania kultúry aj kultúrne javy v tom istom priestore sa navyše menia, respektíve modifikujú aj v čase.

Na odhalenie všetkých determinujúcich faktorov formovania špecifických kultúrnych črt nemôžu byť dostatočné ani celoživotné skúsenosti a sotva by bolo možné zhrnúť ich do jednej rozsiahlej monografie. Zameriavame sa len na tie, ktoré sa nám javia v tomto stupni poznania ako najpodstatnejšie. Zohľadňujeme niektoré faktory a kontexty geografické, demografické, ekonomické a politické, konfesijné a etnické,¹² ktoré sa rôznou mierou menia vplyvom historických udalostí a vplývajú na vedomie pôvodu a etnickej príslušnosti, na potrebu a vôľu zachovávať a rozvíjať etnickú identitu, respektíve na snahu a odvahu po etnickej identifikácii. Potrebné je zdôrazniť, že jednotlivé faktory sa prelínajú, navzájom súvisia, sú od seba závislé a je zložité jednoznačne určiť relevantnú konfiguráciu. V každom prípade je potrebné pokúšať sa o to a na pozadí všeobecného identifikovať a objasniť špecifické, neopakovateľné.

Zamestnanie obyvateľstva v mnohom závisí od prírodných podmienok: členitosť územia, klimatických podmienok, bonity pôdy. Podstatným spôsobom ovplyvňuje

vákov v Rumunsku. Nadlak: Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku, 1998. *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a juhovýchodnej Európe*. Nadlak: Vyd. Ivan Krasko, 2006.

10 *Ludová kultúra Slovákov v Chorvátsku*. Našice: Zväz Slovákov v Chorvátsku, 2002; UŠÁK, Vít. *Slováci v Chorvátsku. Historický náčrt*. Cleveland – Rím: Slovenský ústav, 1978.

11 V súvislosti s používaným termínom Dolná zem, (adj. dolnozemský), si dovoľujeme pripomenúť, že ho chápeme v kontraste sever – juh, respektíve horné – dolné a v snahe o čo najväčšie zjednotenie priestoru bývalého Uhorska, situovaného južne od hornouhorských stolíc a južne od hraníc dnešnej Slovenskej republiky. Na tomto mieste nemáme v úmysle polemizovať s etnografiami a folkloristami, ktorí pod týmto termínom rozumejú len úrodné nížiny v juhovýchodnom Maďarsku, vo Vojvodíne, v Aradskej župe a v rumunskom Banáte. V ich chápaní by neležal na Dolnej zemi ani Ilok, Lúba, Erdevík, Bingulfa, Lúg, Slankamenské Vinohrady, Bajša, Butín, nehovoriac o pahorkatinách Bakonského lesa, o hornatom osídlení Sedmohradského rudohoria či Marmaróša. My sa len snažíme objasniť naše chápanie a vymedziť priestor, v ktorom uskutočňujeme náš terénny výskum.

12 Žiadne z uvedených faktorov nemožno chápať osobitne; všetky sa prelínajú, spolupôsobia – nemožno oddeliť napríklad politické a ekonomické od demografických, demografické od konfesijných a etnických, natalitu od obyčaji v rodine, školskej výučby, spolkovej činnosti.

všetky sféry spôsobu života, vrátane jazyka a rôznou mierou jednotlivé kategórie kultúry. Vôbec však nepotvrďuje tézy, že poľnohospodárstvo a zamestnanie vo vlastnej lokalite konzervuje jazyk a minoritnú kultúru, že blízkosť mesta a zamestnanie v priemysle tradičnú kultúru a jazyk oslabuje a urýchľuje priebeh etnickej asimilácie a viaceré ďalšie. V geografickom priestore Dolnej zeme registrujeme z hľadiska zamestnania, pri veľkom stupni zovšeobecnenia, tri rozdielne kategórie lokalít so slovenským obyvateľstvom:

- sídla v rovinnom teréne s úrodnou poľnohospodárskou pôdou, kde pestovanie náročných poľnohospodárskych plodín spojené so zeleninárstvom, s vinohradníctvom, chmeliarstvom, ovocinárstvom a chovom dobytka mohlo byť hlavným zamestnaním a zdrojom príjmov; nie je rozhodujúce, či je chotár nížinný (Soľany, Pivnica, Nadlak) alebo v svahovitom/zvlnenom teréne (Erdevík, Bajša, Vuková);

- horské, podhorské územia a pahorkatiny, kde poľnohospodárstvo predstavovalo dôležitý, ale nie jediný zdroj príjmov a obyvateľstvo bolo nútené zabezpečovať si živobytie aj neroľníckymi zamestnaniami (napríklad Varžaľ, Kestúc, Jášče či Čerňa baníctvom, Šoškút povozníctvom, Tárnok železničiarstvom, Dunaed'háza lodnou dopravou, Stará Huta sklárstvom, Ledeník a Binguľa drevorubačstvom) a pravidelnými migráciami za prácou aj do vzdialenejších regiónov (napríklad z Čerpotoku a iných slovenských enkláv v Sedmohradskom rudohorí do Aradskej župy a do Banátu);¹³

- prímestské prostredie, ktoré dodnes poskytuje zamestnanie v priemyselných závodoch a v službách (Dobanovce, Vojlovica, Boľovce, Dunaed'háza),¹⁴ odbyť rôznych poľnohospodárskych aj iných produktov, ktoré sa stále cielene vyrábajú pre potreby mestských trhov (pestovanie kvetov, zeleniny, výkrm kureniec a moriek, výroba rezancov vo Vojlovici, v Šáre, Čemerí, Kysáči), upratovanie, pranie a posluhovanie v belehradských meštianskych domácnostiach (Boľovce, Kovačica, Padina).¹⁵

13 Od 60. rokov 20. storočia trvá intenzívna kolonizácia z bihorských dedín na juh. Zoznámenie sa s geografickým a kultúrnym prostredím sa stalo dôležitým stimulom k dosídľovaniu Butína, Vukovej, ale napríklad aj Cipára či Nadlaku. Staršie slovenské evanjelické spoločenstvá sú dopĺňané rímskokatolíckymi Slováckmi a vymierajúce slovenské sídla sú výrazne revitalizované.

14 Sídla v blízkosti železničných tratí profitovali aj z možnosti zamestnávať sa v rôznych pozíciách na železnici (Boľovce, Malý Kereš, Békešská Čaba); lokality popri Dunaji, Tise, Sáve, Maruši poskytovali príležitosti pre rozvoj rybárstva, prevozníctva, obchodu alebo robotníckych povolání, súvisiacich s dopravou, výstavbou mostov, reguláciou a údržbou tokov (Boľovce, Vojlovica, Apostág, Sarvaš).

15 V prípade Vojlovice ako súčasť industrializovaného Pančeva by bolo možné predpokladať najvyšší stupeň akulturácie a absenciu slovenskej minoritnej kultúry a jazyka. Opak je pravdou – vďaka pracovným príležitostiam v okolí neevanjelizujeme exodus za prácou do zahraničia, ktorý spôsobuje vyľudňovanie väčšiny slovenských komunit v Rumunsku aj vo Vojvodine; možnosť pracovať a vzdelávať sa v bezprostrednej blízkosti bydliska znamená každodenný život vo svojej dedine, zachovávanie medzigeneračných a interpersonálnych vzťahov v rámci rodiny, príbuzenstva, susedstva, uplatňovanie sociálnej kontroly, obyčajových tradícií, ale aj aktívny spolkový život detí, mládeže aj dospelých (aktivity v oblasti obyčajovej kultúry, folklóru a ochotníckeho divadla v SKUS Detvan aj v rámci MO Matice slovenskej).

Mesto bolo sociálnym priestorom, ktorý umožňoval špecifické formy medzilokálnych ekonomických a kultúrnych kontaktov a národnostného spoločenského života.¹⁶ V konečnom dôsledku prispievalo k vytváraniu etnickej a kultúrnej polarizácie, súdržnosti a formovaniu vedomia etnickej príslušnosti.¹⁷ Mesto dávalo príležitosti študovať, prispievalo k modernizácii spôsobu života a pokroku, no aj k uvedomovaniu si svojej etnokultúrnej osobitosti a k zachovávaniu tradičných foriem kultúry.

K dôležitým geografickým kontextom patrí poloha minoritného spoločenstva vzhľadom k svojmu materskému národu. Existencia na etnickej hranici a priechodný kontakt môže byť v niektorých prípadoch vážnym faktorom používania jazyka, fyzického aj psychosociálneho kontaktu s materským národom a stimulom zachovávanie vedomia etnickej príslušnosti. Spravidla znamená bezproblémové sledovanie televízie, rozhlasového vysielania v materinskom jazyku, možnosť byť prostredníctvom médií súčasťou každodenného spoločenského, ekonomického aj politického diania v starej vlasti, znamená bohatšie príležitosti k súkromným alebo inštitucionalizovaným stretnutiam – ale len v prípade záujmu príslušníkov etnickej minority, ktorý sa odvíja od ekonomickej situácie aj od politickej orientácie vedenia štátu a jeho vzťahu k menšinám na vlastnom území. V naznačených súvislostiach sú veľké rozdiely v geografickej vzdialenosti jednotlivých minoritných spoločenstiev od jadra svojho etnického spoločenstva, v možnostiach využívať televízne a rozhlasové vysielanie,¹⁸ vo vzťahu k minoritám na území štátu, no aj od vôle a potreby minoritného spoločenstva akokoľvek sa kontaktovať so svojim národom, zachovávať a prezentovať svoju etnickú identitu. V prípade dolnozemskej slovenskej minority jednoznačne nie je pre akokoľvek kontakty so Slovenskom rozhodujúca vzdialenosť. Vzťahy rumunských a vojvodinských Slovákov (bez ohľadu na polohu jednotlivých sídel) s materským národom sú minimálne od prelomu

16 V Budapešti, Sarvaši, Oradei, Pančeve sa najneskôr v 19. storočí sformovala vrstva slovenských remeselníkov a profesijne rôzne zameraného meštianstva, ktoré postupne splyvalo s obklopujúcim inoetnickým makroprostredím a prichádzalo do rôznorodých vzťahov aj so slovenským vidieckym obyvateľstvom.

17 Bližšie pozri Boľovce (2011, s. 37 a. n.). V belehradských domácnostiach slúžili už v prvej polovici 20. storočia slovenské dievčatá z okolitých dedín. V nedelňu za nimi prichádzali slovenskí študenti aj mládeňci zo širokého banátskeho aj sriemského okolia; stretávali sa v Slovenskom dome na tanec, v parkoch, vzájomne sa spoznávali a vytvárali si vedomie o slovenskom osídlení vo Vojvodine a pocit spolupatričnosti. Množstvo príkladov z prímestských dedín okolo Belehradu, Budapešti, Oradey, Aradu, Nadlaku a Temešváru svedčí o bohatých ekonomických a spoločenských kontaktoch na mestských trhoch.

18 Sledovanie televíznych programov staníc zo Slovenska je teraz dostupné všade, kde je oň záujem – vo vojvodinskom Srijeme aj v rumunskom Banáte. Nie je dôležité, aké programy sú preferované, no intenzita styku so slovenským televíznym vysielaním (najmä STV 1, STV 2, Markíza) výrazne mení jazykovú kultúru. Ubúdajú nárečové výrazy, dokonca aj srbizmy a do jazyka prenikajú spisovné slová, ktoré neboli v prostredí konkrétnych minoritných spoločenstiev nikdy používané, respektíve boli neznáme. Markantné je to predovšetkým v príbuzenskej terminológii, kde napríklad termíny ujo, ujčíná, strýko, strýna ešte prednedávnom nepoznali, a teraz ich používajú správne – často adekvátnejšie ako na Slovensku. Podobný efekt majú aj pracovné migrácie na Slovensko, rôzne kurzy súvisiace so spolkovou činnosťou a vo všeobecnosti vzdelanie – inteligencia sa snaží prezentovať svoj vyšší status aj spisovnou formou komunikácie.

tisícročí najintenzívnejšie nielen v spomenutých parametroch, no aj v inštitucionálnych kultúrnych kontaktoch a ekonomickej migrácii.

V súčasných etnokultúrnych procesoch hrajú dôležitú rolu demografické faktory. Počet príslušníkov minoritných spoločností, natalita a mortalita priamo ovplyvňujú školskú výučbu materinského jazyka, aktivity cirkevných zborov, folklórnych aj divadelných ochotníckych súborov, hudobných zoskupení, determinujú udalosti v rodine, príbuzenstve a v lokálnom spoločenstve, ktoré súvisia s najvýznamnejšími udalosťami v živote človeka (krst aj slávnosť s ním spojená, konfirmácia/1. sv. prijímanie ako slávnosť v cirkevnom zbore/farnosti aj v príbuzenstve, svadba, úmrtie a pohreb), vykonávanie a priebeh obyčají spojených s konkrétnymi dňami aj s obdobiami v kalendárnom roku a viaceré ďalšie, ktoré boli neodmysliteľnou súčasťou spôsobu života a kultúry slovenských spoločností a plnili etnodiferenciačnú funkciu. Matriky narodených v slovenských evanjelických cirkevných zboroch v Chorvátsku, Srbsku, Maďarsku a Rumunsku dokumentujú zmenený pomer narodených a krstených, respektíve zomretých a pochovaných. Ak bol ešte v druhej tretine 20. storočia počet narodení a úmrtí v jednom kalendárnom roku vo všeobecnosti vyrovnaný a uskutočnilo sa niekoľko desiatok krstov aj pohrebov, v súčasnosti sú úmrtia výrazne početnejšie a mnohé cirkevné matriky evidujú len toľko narodených, že k desiatim krstom dochádza približne v priebehu piatich – desiatich rokov.¹⁹ Je prirodzené, že úmerne ubúda aj počet konfirmačných slávností a sobášov, Bohoslužieb sa zúčastňuje minimum príslušníkov z radov detí a mládeže, čím sa oslabujú príležitosti používania materinského jazyka aj jeden z najvýznamnejších zdrojov členenia MY/ONI a vedomia etnickej príslušnosti. V každom dolnozemskej štáte sú iné zámery s etnickými minoritami aj rozdielne kritériá počtu žiakov, ktorý je potrebný pre výučbu v materinskom jazyku. V Békešskej Čabe je proklamovaná výučba slovenského jazyka v jednej inštitúcii pre žiakov od materskej školy po gymnázium, no s konverzáciou v slovenskom jazyku sa tam možno stretnúť v rodinách a na ulici len výnimočne u príslušníkov starších generácií. Vo všeobecnosti zanikol aj bilingvизmus, materinským aj reálne praktizovaným jazykom je maďarčina. Pretrváva len vedomie o slovenských predkoch, no navonok sa prezentuje so zvýšenou opatrnosťou.²⁰ V Bajši sa slovenský jazyk v škole nevyučuje už viac desaťročí a bolo by zbytočné snažiť sa o náboženskú výchovu a konfirmačnú prípravu v slovenskom jazyku. V Oradei v roku 2019 rodičia zvažujú deti z celého mesta na výučbu slovenčiny do jednej školy, aby počet žiakov dosahoval stanovený minimálny počet. Obyvatelia so slo-

19 Vo februári 2019 sme navštívili v rámci mapovania a hodnotenia kultúrneho potenciálu Tipar (Cipár), situovaný približne 100 km severovýchodne od Nadlaku. Pán farár Bálint nás informoval, že za posledných 25 rokov sa neuskutočnil v evanjelickom a. v. cirkevnom zbore ani jeden krst a prirodzene ani konfirmácia. Zanikla akákoľvek školská výučba v slovenskom jazyku. Mladí odchádzajú za prácou do miest aj do zahraničia, na nedeľných bohoslužbách sa zúčastnilo šesť žien vo veku nad 70 rokov. Príčinou vymierania príslušníkov etnickej minority nie sú asimilačné tendencie, ale ekonomická situácia a odchody mladých z dediny. Je len málo veľkých cirkevných zborov ako Nadlak, Báčsky Petrovec či Kysáč, kde je každoročne konfirmáncov menej, no stále to ešte predstavuje niekoľko desiatok.

20 S identickým javom sme sa stretli pri návšteve dedín so slovenským obyvateľstvom na poľskej strane Spiša.

venskou etnickou príslušnosťou alebo s vedomím o slovenských predkoch sú rozptýlení v celom meste, kde sa vo všeobecnosti komunikuje v rumunčine aj v maďarčine. Rodičia a dokonca aj starí rodičia (Slováci) používajú v komunikácii s deťmi rumunčinu.²¹ V meste sa uplatňuje bilingvizmus, ale zväčša rumunsko-maďarský.

Vo väčších enklávach v Rumunsku, vo Vojvodine aj v Slavónii výučba v slovenskom jazyku pretrváva, prevláda však bilingvizmus (vrátane Kovačice aj Padiny) a slovenčina je dodnes jediným jazykom v domácom prostredí, v spolkovom živote aj na ulici pravdepodobne len v Pivnici (čiastočne vo Vojlovici, Báčskom Petrovci, Nadlaku, Bodonoši, Čerpotoku, Jelisavci a v Iloku). Nepriaznivá ekonomická situácia v Rumunsku a v posledných desaťročiach aj vo Vojvodine sa po roku 2000 čoraz výraznejšie prejavuje v pracovných migráciách na Slovensko. Do Bratislavy a širokého okolia, do Trnavy, Nitry, no prakticky do všetkých regiónov prichádzajú najmä zo Srbska a z Rumunska slobodní jednotlivci rôznych vekových kategórií, mladé manželské páry, rodiny s deťmi a dokonca aj mnohí farári.²² Kvôli nedostatku ľudských zdrojov stagnuje alebo zaniká spolková činnosť. Trpia najmä menšie slovenské komunity, ktorým nie je nič platná ani vybudovaná kultúrna infraštruktúra, no absenciu ľudí pociťujú aj také veľké slovenské spoločenstvá ako napríklad Kovačica alebo Kysáč. Je to ďalšie potvrdenie tézy, že odpovede na otázky etnických procesov nie sú čiernobiele, ale zložité, mnohovrstvové. Demografické problémy, nízka natalita, narastajúci počet etnicky a konfesionálne zmiešaných manželstiev, ekonomická situácia/migrácie za prácou, etnická identita a kultúrne aktivity tvoria – bez snahy hierarchizovať jednotlivé faktory, vzťahový kruh. V každom kultúrnom systéme sú podmienky špecifické a jednotlivé prvky majú inú funkciu a hierarchiu.

Slovenské obyvateľstvo Dolnej zeme tvoria prevažne evanjelici augsburského vyznania, čo súvisí s obdobím a príčinami kolonizácie z hornouhorských stolíc. Rímskokatolícki veriaci sú najmä v severomaďarských župách a v Zadunajsku, kompaktné osídlenie je v Sedmohradskom rudohorí a s niekoľkými výnimkami (Ilok, Neštín a Solfany) aj v Chorvátsku. Chorvátski a maďarskí Slováci rímskokatolíckeho vierovyznania sú súčasťou farností, v ktorých je bohoslužobným jazykom chorvátčina, respektíve maďarčina; bohoslužby, kostol a vierovyznanie nie sú znakom, cirkevné matriky nie sú písané v slovenskom jazyku, veriaci z radov obklopujúceho národa a minoritných spoločenstiev sú zapisovaní v matričných knihách spoločne, nie osobitne; náboženstvo nie je v žiadnom aspekte prejavom etnickej polarizácie, ale v obidvoch štátoch prostriedkom vytvárania a uvedomenia si jednoty s obklopujúcim etnickým prostredím. Pravdepodobne už len s výnimkou Jelisavca sú Slováci vo vysokom štádiu akulturácie; bilingvizmus sa postupne vytráca, v bežnej komunikácii v rodine aj na ulici prevláda chorvátčina či maďarčina, ktoré sú pre deti a mládež materinským jazykom aj médiom socializácie. Vzhľadom na absolútnu rozdielnosť maďarského a slovenského jazyka (v prípade existencie inštitucionalizovaných foriem kultúry na slovenskom etnickom

21 Slovenčinu používajú pri náhodných, príležitostných stretnutiach len rodáci zo slovenských bihorských komunít. Pri príchode Mikuláša do slovenskej rímskokatolíckej farnosti (2018) deti zväčša nerozumeli otázke v slovenčine - *ako sa voláš?*

22 Za prácou do Hlohovca odišiel napríklad aj kantor zo Silbaša.

princípe) maďarskí žiaci a zväčša ani dospelí členovia speváckych skupín a folklórnych súborov nechápu význam recitatívov/piesní v slovenskom jazyku.

V župe Bihar na severozápade Rumunsku doteraz existuje vysoká koncentrácia slovenského obyvateľstva rímskokatolíckeho vierovyznania. V pravoslávnom Rumunsku tu ešte fungujú farnosti (napríklad Borumlak, Bodonoš, Nová Huta) na etnickom princípe. Slovenskí farári, slovenčina ako bohoslužobný jazyk, kostol ako etnodiferencujúci znak sú predpokladom zachovávaní materinského jazyka, obyčajových tradícií a v konečnom dôsledku aj etnickej identity. Ak je lokalita s početným slovenským obyvateľstvom fíliou farnosti (Čerpotok, ale napríklad aj Cipár v župe Arad, Butín a Vuková v župe Temeš), farár nie je Slovák a vyššie uvedené hodnoty sa strácajú alebo sa výrazne oslabujú. Stupeň etnického vedomia závisí od postoja maďarského biskupa a od osobného prístupu a orientácie každého farára. Dôležitú rolu zohráva ekonomická situácia a odchody mladých ľudí za prácou na Slovensko, do miest, respektíve aj do južnejšie situovaných žúp (Arad, Temeš). Vďaka iniciatívam farára, úzkym prepojeniam cirkevných aktivít a kultúrnej činnosti Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku (DZSČR), no aj prílivu Slovákov zo širokého okolia sa v Oradei vytvára perspektívna slovenská komunita. Ohrozením môže byť zásah biskupského úradu (preloženie farára), čo by znamenalo stratu slovenského charakteru farnosti a zároveň aj po-maďarčenie filie v Madarási, kde pravidelne dochádza.²³ Realitou je disperzné osídlenie Slovákov v meste, zmiešané manželstvá a razantný ústup slovenčiny ako materinského jazyka, čo priamo ohrozuje výučbu slovenského jazyka v meste aj možnosť používania slovenčiny v kostole.

Vedomie etnickej príslušnosti minoritných spoločností je v súlade so vzťahom jednotlivých štátov k národnostným menšinám a etnickým skupinám, no aj s vôľou menšiny udržiavať si svoje etnické zvláštnosti a identifikovať sa. Je evidentné, že ani v jednom prípade nejde o jednosmerný a priamočiary vzťah. Dôležitým faktorom v únosnom vyrovnávaní oboch orientácií sú ľudské zdroje – farári, učители a pracovníci inštitucionalizovanej aj neformálnej minoritnej kultúry, od ktorých neraz závisí praktizovanie viery, stav kultúrneho diania, poznania a prezentovania svojich koreňov. Stav etnického vedomia nezávisí len od vlastných ľudských zdrojov. Slovákom v multietnických dedinách Biele Blato alebo Hajdušica je neustále pripomínaná multikultúrnosť a potreba uprednostňovať zjednocujúcu lokálnu identitu pred polarizujúcou etnickou. S takým cieľom bol napríklad v Hajdušici vybudovaný etnodom – ani slovenský, maďarský, bulharský, srbský, ale hajdušická multikultúrna expozícia. Žiada sa pripomenúť, že prítomnosť farára a fungujúci evanjelický cirkevný zbor takéto tendencie výrazne oslabuje.²⁴ Ak slova Božieho kazateľa prichádza raz mesačne, prípadne v dlhších

23 Školská výučba v slovenskom jazyku zanikla a deti dochádzajú do školy v susednej Salonte (výlučne maďarčina a rumunčina).

24 Opäť sa ponúka špecifický príklad Bajše. Tristoročné spolužitie evanjelických Slovákov a katolíckych Maďarov, ich zmiešané manželstvá a viacnásobne pomiešané príbuzenské zväzky spôsobili nemožnosť identifikovať sa na etnickom ani konfesionálnom princípe, ale na lokálnom – *sme Bajšania*. V tomto konkrétnom prípade nemôže ani pri najlepšej vôli prispieť k zachovaniu vedomia slovenskej etnickej príslušnosti ani evanjelická farárka.

intervaloch, okamžite sa to prejavuje v oslabovaní vedomia etnickej príslušnosti. Stačí porovnať situáciu v Pivnici, Báčskom Petrovci, Starej Pazove, Kovačici či v Nadlaku so slovenskými evanjelickými spoločenstvami v Srieme, kde sú aktuálne len dva fungujúce cirkevné zbory s vlastnými farármi.

Často sa stretávame s konštatovaním, že na Dolnej zemi evanjelický a slovenský kostol sú synonymné adjektíva podobne ako evanjelik a Slovák. Vo všeobecnosti, no nie v plnom rozsahu, to dodnes platí vo Vojvodine i v Rumunsku z aspektu etnozjednocujúceho (naš evanjelický, náš slovenský kostol, my evanjelici, my Slováci) aj etnodiferencujúceho (ich evanjelický/slovenský kostol, oni evanjelici/Slováci). Takéto chápanie jednoty náboženského a etnického sa z viacerých dôvodov oslabuje. Vyššie sme spomenuli nepriaznivú ekonomickú situáciu, pracovné migrácie a úbytok ľudí, znamenajúci minimálny počet krstov a konfirmácií ako rozhodujúcich predpokladov existencie cirkevných zborov. V slovenských spoločenstvách začínajú prevažovať príslušníci najstarších generácií. Služieb Božích v Cipáre 10. februára 2019 sa zúčastnilo šesť žien vo veku nad 70 rokov. Analogická situácia je v Temešvári, Lube či v Zrenjanine Nemôže existovať oltárny krúžok žien, nemá kto spievať v kostole ani pri mŕtvom, absencia mladých prerušila prirodzený priebeh socializácie aj všetky obyčajové tradície v rámci rodiny, príbuzenstva aj zborového života, ktoré neustále pripomínali polarizáciu MY/ONI.

Okrem celého komplexu faktorov a súvislostí, ktoré sa odvíjajú od nepriaznivej ekonomickej situácie a negatívne ovplyvňujú aj oslabovanie evanjelickej a. v. cirkvi a etnických parametrov, je nutné spomenúť aj malé cirkvi a náboženské spoločenstvá, ktoré spôsobujú značný odliv evanjelikov. Jehovisti, nazaréni, sobotári, baptisti sú vo všetkých slovenských evanjelických komunitách. Nepracujú na slovenskom etnickom princípe, ale na náboženskom. Vierouka je spravidla taká strohá, že znemožňuje zapájanie do spoločenského a kultúrneho diania a v podstate platí, že ak evanjelik prejde do inej cirkvi, stráca ho evanjelická cirkev aj slovenské spoločenstvo. Výnimkou je napríklad evanjelický metodistický cirkevný zbor, ktorého členovia pochádzajú väčšinou z ev. a. v. cirkvi, nábožensky sú veľmi podobné a z aspektu etnokultúrneho života a slovenského jazyka nepôsobia nijako rušivo.

V rámci plnenia stanovených cieľov a s akceptovaním poznatkov, získaných riešením projektu APVV Kultúrny potenciál dolnozemskej Slovákov sme doteraz mali príležitosť zoznámiť sa so všetkými slovenskými minoritnými spoločenstvami v Chorvátsku, vo Vojvodine a čiastočne už aj v Rumunsku a v Maďarsku.

Štúdium kultúrneho potenciálu v kontexte súčasných kultúrnych procesov (bez úmyslu hierarchizovať okruhy problémov) nám dovolil relevantne sa vyjadriť k nasledovným témam:

- špecifické formy kultúrnych systémov;
- cesty akulturácie /vplyvy iných etník, rozvoj techniky a globalizácia;
- rozpad/modifikácia tradičnej kultúry – synkretizmus – zmena identity.

Každé slovenské minoritné spoločenstvo predstavuje neopakovateľný kultúrny systém so širokým rozsahom determinujúcich faktorov, ktorých konfigurácia a relevantnosť je všade odlišná. Rôzny stupeň interetnického a kultúrneho synkretizmu jednoznačne smeruje ku kultúrnej a jazykovej nivelizácii a zmene etnických parametrov.

Použitá literatúra

- BEDNÁRIK, Rudolf. (1966). *Slováci v Juhoslávii*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- ČUKAN, Jaroslav. a kol. (2011). *Boľovce. Kultúrne tradície Slovákov v Srieme*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- FÜGEDI, Erik – GREGOR, Ferenc – KIRÁLY, Péter. (1993). *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. Budapešť: Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku.
- Kolektív (2002). *Ludová kultúra Slovákov v Chorvátsku*. Našice: Zväz Slovákov v Chorvátsku.
- Kolektív (1996). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. (Stav súčasnej existencie a poznania)*. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav.
- Kolektív (2006). *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a juhovýchodnej Európe*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Kolektív (1998). *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku*. Nadlak: Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku.
- SIRÁCKY, Ján. (1980). *Slováci vo svete I*. Martin: Matica slovenská.
- UŠÁK, Vít. (1978). *Slováci v Chorvátsku. Historický náčrt*. Cleveland – Rím: Slovenský ústav.
- VEREŠ, Adam. (1930). *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve Juhoslovanskom v slove a v obrazoch*. Báčsky Petrovec: vlastný náklad.
- SIRÁCKY, Ján. (1966). *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.

Obraz národnostních menšin v českých médiích na začátku 21. století

Petr Bednařík

Abstract:

Media can play a significant role in shaping public attitudes towards ethnic minorities nowadays. This situation can be well monitored in the case of the Roma. The analysis of the Agency for Social Inclusion has shown that the regional and local press has been biased about the Roma living in the Ústí Region. In 2012, the media contributed to evoking anti-Roma sentiments in Břeclav in the alleged Roma attack on a minor boy. *Czech Television* filmed several documentary series on the life of the Roma, however, viewers made racist comments towards the Roma on the Czech Television website during their broadcast. The media portrayal of Vietnamese, both positive and negative, may be seen as well, however, sociological surveys of the Centre for Public Opinion Research show that public affinity towards Vietnamese is gradually increasing. Ethnic minorities in the Czech Republic have the opportunity to present their activities by means of their own periodicals, for this purpose they receive subsidies from the Ministry of Culture. Public media - *Czech Television* and *Czech Radio* - also pay constant attention to the activities of organizations and associations of ethnic minorities.

Keywords:

Media; Roma; Ethnic Minorities; Vietnamese; Press; Public Media

Než bude uvedeno téma zobrazení národnostním menšin v českých médiích, tak je nutné uvést některé údaje ze sociologických šetření. Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) při Sociologickém ústavu Akademie věd ČR uskutečnilo v březnu 2018 výzkum o vztahu české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v České republice. Celkem bylo dotázáno 1 061 respondentů, kteří byli dotazováni na 17 národností žijících v ČR, přičemž jako srovnávací skupina byli zahrnuti i Češi. Své sympatie a antipatie vyjadřovali na škále 1 – 5, 1 – velmi sympatičtí, 2 – spíše sympatičtí, 3 – ani sympatičtí, ani nesympatičtí, 4 – spíše nesympatičtí, 5 – velmi nesympatičtí. Otázka byla formulována: „*Jak byste pomoci této škály označil svůj vztah ke skupinám obyvatelstva žijícím na území České republiky?*“ Výsledky porovnávali s každoročními výzkumy v letech 2013 – 2017. V roce 2018 dali dost očekávaně nejlepší průměrné hodnocení Češi sami sobě 1,69 a poté Slovákům 1,85. Na dalších místech byli Poláci (2,52), Řekové (2,69), Židé (2,83), Vietnamci (2,85), Maďaři (2,85), Němci (2,91), Bul-

haři (2,97), Srbové (3,08), Rusové (3,15), Číňané (3,15), Ukrajinci (3,29), Rumuni (3,50), Albánci (3,68), Romové (4,07), Arabové (4,09).¹

Srovnání posledních let ukazuje, že v postoji české veřejnosti k národnostním skupinám nedochází k větším výkyvům a míra sympatií/antipatií je značně stabilní. Při pohledu na výsledky z roku 2013 je zřejmé během pěti let zlepšení pozice Vietnamců z 3,26 na hodnotu 2,85 v roce 2018, k mírnému zvýšení sympatií došlo v období pěti let také u Srbů z 3,16 na 3,08, u Číňanů z 3,35 na 3,15, u Ukrajinců z 3,37 na 3,29. Výsledek Romů se za pět let posunul ze 4,24 na 4,07, přičemž v roce 2018 celkem 37 % respondentů označilo Romy hodnocením 5 – velmi nesympatičtí. Negativní posun měli Arabové, kteří byli do výzkumu poprvé zařazeni v roce 2014 s výsledkem 3,79 a v roce 2018 měli 4,09, kdy je shodně s Romy hodnotilo jako velmi nesympatické celkem 37 % respondentů.

Při sledování vývoje v průběhu pěti let je zřejmý pokračující trend růstu sympatií k Vietnamcům. Výsledky také ukazují směřování k větším sympatiím u Číňanů, i když ve výrazně nižší míře než u Vietnamců, kdy mezi roky 2017 – 2018 se posunulo průměrné jejich hodnocení z 3,27 na 3,15, přičemž v předchozích letech 2014 – 2016 bylo jejich hodnocení dost stabilní 3,28-3,25-3,27. Romové měli během těchto let nejhorší hodnocení v roce 2015 – 4,30 a Arabové v roce 2016 – 4,20. Proměňovalo se hodnocení Albánců, v roce 2013 měli 3,66. Poté došlo až na nejhorší hodnotu v roce 2016 – 3,86, aby se v roce 2018 vrátilo blízko ke stavu dřívějšímu a hodnocení 3,68.²

K diskusi je, že se zde směšují národnostní skupiny, které jsou v ČR jako národnostní menšiny, s těmi skupinami, které toto postavení v ČR nemají. Jako národnostní menšiny jsou dle legislativy aktuálně v ČR menšiny: ruská, romská, slovenská, maďarská, rusínská, německá, polská, bulharská, řecká, ukrajinská, srbská, běloruská, vietnamská. Ve výzkumu ale jsou i Číňané, Rumuni, Albánci a Arabové, kteří postavení menšiny nemají. Je také otázka u Židů, jakým způsobem je respondenti skutečně vnímají. Výzkum je formulován národnostně, ale někteří respondenti mohou Židy vnímat spíše jako náboženskou skupinu. Do ČR přijíždí řada Židů z mnoha zemí světa, ale je otázka, zda respondenti si nespojují Židy jen s těmi přijíždějícími z Izraele. Nebo zda vystihují postoj k Židům, kteří jsou Češi, ale své židovství vnímají jen z hlediska své náboženské víry, nikoliv národnostně.

V říjnu 2017 CVVM udělalo výzkum sympatií české veřejnosti k některým zemím. Respondenti se vyjadřovali opět na škále 1-5 od velmi sympatické po velmi nesympatickou. Výzkum se ptal na 27 zemí z různých kontinentů. Největší sympatie mělo Slovensko s průměrem 1,77. Na dalších předních místech skončily Švédsko (2,15), Rakousko (2,19), Norsko (2,20), Velká Británie (2,22). V tomto výzkumu skončil Izrael až na 20. místě s průměrem hodnocení 3,34. Je tedy při porovnání výzkumů u Židů zřejmé, že se umístili na předních příčkách v sympatiích, když se výzkum týkal národnostních

1 TUČEK, Milan. *Vztah české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR. Zpráva z výzkumu.* Centrum pro výzkum veřejného mínění. [online] Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2018. Dostupné na internetu: <https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4584/f9/ov180409.pdf>[24.2.2019].

2 TUČEK, Milan. *Vztah české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR. Zpráva z výzkumu.*

skupin v ČR, ale až na spodních příčkách skončil v sympatiích Izrael. Za tímto státem byla Čína s průměrem 3,39. Na posledních místech z hlediska sympatií se umístily s výsledkem 4,18 Afghánistán, Írán, Sýrie a úplně poslední Irák s průměrem 4,23.³

V této souvislosti můžeme uvést ještě jeden výzkum CVVM z března 2018. Týkal se postoje české veřejnosti k cizincům. Z celkového počtu 1061 respondentů jich celkem 27 % rozhodně souhlasilo a 37 % spíše souhlasilo s názorem, že cizinci dlouhodobě žijící v ČR jsou příčinou nárůstu kriminality. Celkem 30 % rozhodně souhlasilo a 32 % spíše souhlasilo s názorem, že tito cizinci kvůli šíření nemocí znamenají zdravotní riziko, 18 % rozhodně a 28 % spíše souhlasilo s tím, že cizinci ohrožují náš způsob života a 15 % rozhodně ano a 26 % spíše ano se vyjadřovalo pro názor, že cizinci zvyšují celkovou nezaměstnanost. Jak ale CVVM ukázalo při porovnání s výsledky od roku 2009, tak zrovna u tohoto názoru je výrazně sestupný trend. V roce 2009 mělo zastoupení odpovědí (rozhodně či spíše souhlasí) celkem 72 %, ještě v roce 2016 celkem 58 % a poté během dvou let nastal pokles až na 41 %, což odpovídá každodenním zprávám v médiích, že české ekonomice výrazně chybí pracovní síly, a proto je nutné je hledat v zahraničí. V roce 2009 vyjadřovalo souhlas s tím, že jsou cizinci příčinou nárůstu kriminality celkem 74 % a že znamenají zdravotní riziko, si myslelo celkem 71 %. I zde tedy vidíme během let pokles, ale v daleko menší míře u nezaměstnanosti. Naopak u ohrožení způsobu našeho života vyjadřovalo v roce 2009 svůj souhlas celkem 36 % respondentů, kdy v roce 2018 pak je souhlas s tímto názorem o 10 % vyšší. Respondenti také dostali otázku: „*Představují nově příchozí občané jiných národností problém?*“ Z výsledků výzkumu bylo zřejmé, že respondenti vnímali větší ohrožení, pokud se odpověď týkala toho, zda nově příchozí jsou problém pro celou Českou republiku. Pak 58 % odpovědělo ano a 34 % ne. Když se ale respondenti měli vyjádřit, zda nově příchozí vnímají jako problém ve svém bydlišti, tak již jen 26 % odpovědělo ano a celkem 47 % ne. Vidíme zde tedy velmi rozdílné vnímání, pokud jde o pohled na celou republiku a na místo bydliště, kdy respondenti mají větší obavu, jde-li o území státu.⁴

Martina Křížková vypracovala analýzu mediálního zobrazení Romů v českých médiích od začátku července 2011 do konce května 2012. Tuto analýzu zadala v roce 2012 Agentura pro sociální začleňování. Zahrnovala celkem 6252 textů/rozhlasových a televizních příspěvků celostátních a regionálních deníků včetně jejich internetových mutací, dále zpravodajského serveru Aktuálně.cz, celoplošných veřejnoprávních a komerčních rozhlasových a televizních stanic. Nejvíce textů o Romech měly regionální Deníky *Bohemia* 1690 (27 % ze všech textů) a *Mladá fronta Dnes* 927 (14,8 %) a naopak nejméně *TV Prima* 89 (1,4 %), rozhlasová stanice *Impuls* 62 (1 %) a deník *Hospodářské noviny* 44 (0,7 %). Nejvýraznější zastoupení deníků *Bohemia* a *Mladé fronty Dnes* (deníku s regionálními mutacemi) odpovídala zjištěná skutečnost, že Romové se objevovali ve zpravodajství hlavně v kontextu regionálních zpráv. Podle závěrů analýzy do-

3 HANZLOVÁ, Radka. *Sympatie české veřejnosti k některým zemím. Zpráva z výzkumu. Centrum pro výzkum veřejného mínění.* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2017. Dostupné na internetu: <https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4462/f9/pm171204.pdf>[27.2.2019].

4 HANZLOVÁ, Radka. *Postoje české veřejnosti k cizincům. Zpráva z výzkumu.* ...

minantní obraz romské menšiny byl spojen hlavně s kriminalitou a obavami majoritní společnosti z Romů (celkem 61,9 % všech zpráv se vztahovalo ke kriminalitě). Média zdůrazňovala nutnost zajištění bezpečí, potřebu represe a vytvářela obraz problematického soužití majoritní společnosti s Romy. Analýza prokázala nadužívání etnicity ve zpravodajství, kdy část příspěvků by se do zpravodajství vůbec nedostala, pokud by nebyla spojena s etnickým původem pachatele. Silné zdůrazňování kriminality Romů tak vnášelo do zpravodajství negativní konotace v pohledu na Romy. Podle analýzy bylo zřejmé, že novináři měli jen malou distanci od politiků, kdy třeba starosty novináři brali jako relevantní zdroje informací, aniž by brali v potaz jejich politické ambice. Komplikovaná problematika romské komunity se dle analýzy ukazovala málo atraktivní pro mainstreamová média a dostávala se výrazně více do regionálního zpravodajství. Novináři také dost rozsáhle přebírali při informování o Romech agenturní zpravodajství.⁵

Podstatná pro pohled na fungování českých médií byla causa z roku 2012. Nezletilý chlapec byl 15. dubna 2012 přivezen do nemocnice, kde mu musela být odebrána ledvina. Chlapec uvedl, že jej v Břeclavi napadla skupina Romů, kteří jej zmlátili. Událost následně dostala velký prostor v médiích. V Břeclavi se začali shromažďovat lidé na ulicích a došlo k velkému protestnímu shromáždění proti Romům, kterého se zúčastnily dva tisíce lidí. V květnu se ale při policejním vyšetřování chlapec přiznal, že si útok vymyslel. Předváděl se před dívkou, spadl z balkónu a nikdo na něj nezaútočil. Některé česká média protiromské nálady výrazně podněcovala. Zuzana Černá ve své diplomové práci na Fakultě sociálních věd UK analyzovala zpravodajství a komentáře několika celostátních deníků, zpravodajských serverů, týdeníků. Sledovala také zpravodajské relace *České televize*, *TV Nova* a *TV Prima* od poloviny dubna do konce května 2012. Jak její analýza ukázala, média v prvních dnech po události nepřinášela národnostní příslušnost pachatelů. Spojení s Romy se objevilo až na základě zprávy Policie ČR a chlapcovy matky. Poté některá média začala zdůrazňovat, že na nezletilého chlapce zaútočili Romové. Na emoce čtenářů dost působil bulvární deník *Blesk*. Zdůrazňoval, že chlapec je nevinná oběť a Romové původci zla. Přistupoval k Romům v Břeclavi negativně a vynášel jednoznačné soudy o oběti a vinících. Když se ale ukázala lež, tak naopak začal útočit na chlapce a požadoval jeho potrestání. Etnicitu pachatelů ale ještě více než *Blesk* uváděly zpravodajské servery *iDNES* a *Novinky.cz*, jejichž způsob zpravodajství se zdůrazňováním romského původu pachatelů mohl napomáhat eskalaci protiromských nálad ve společnosti. Týdeník *Respekt* kritizoval šíření nepotvrzených informací a psal o podílu médií na zvyšování napětí. Šéfredaktor deníku *Blesk* Pavel Šafr ale odmítl jakékoliv pochybení a trval na tom, že *Blesk* je proti projevům rasismu, když se ale objevila zpráva, že chlapec byl obětí útoku Romů, tak to list musel napsat.⁶

5 KRŽÍŽKOVÁ, Martina. *Analýza mediálního zobrazování Romů v českých médiích od začátku července 2011 do konce května 2012*. [online]. Praha: Agentura pro sociální začleňování, 2012. Dostupné na internetu: <<http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/ostatni>>[28.2.2019].

6 ČERNÁ, Zuzana. *Břeclavská lež: etické hranice práce se zdroji a sociální konstrukce reality médií*. Diplomová práce. Praha: Fakulta sociálních věd UK, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, 2015, 131 s.

Multikulturní centrum Praha je organizace, která se zabývá otázkami soužití lidí z různých kultur v České republice a v jiných částech světa. Od svého vzniku v roce 1999 vyvíjí vzdělávací, kulturní a informační aktivity. Přípravuje dílny, kurzy, mezinárodní semináře, kulturní večery. V roce 2016 nechalo Multikulturní centrum udělat analýzu způsobu zobrazování Romů v lokálních severočeských médiích. Analýza sledovala deníky, čtrnáctideníky a měsíčníky vycházející v Ústeckém kraji, kde se projevuje napětí mezi majoritní společností a romskou menšinou. Žije zde více Romů než v jiných krajích České republiky (250 tisíc Romů), je zde vysoká nezaměstnanost a dochází k většímu soustředění sociálně slabého obyvatelstva. Analýza sledovala celkem 17 periodik vydávaných obcemi i soukromými vlastníky v průběhu celého roku 2014, zaměřovala se nejen na tištěná vydání, ale i na webové stránky periodik. Sledovala i diskuse, které se na webu objevily pod publikovanými texty. Analytiky ale zajímaly i facebookové stránky periodik a jaké na ně čtenáři psali názory. Analýza našla celkem 1201 zmínek o Romech, přičemž 715 bylo negativních. Celkově poměr negativní – neutrální – pozitivní byl v poměru 6: 3: 1. Celkem 22 % zmínek se týkalo kategorie soužití, bydlení, sociálně vyloučené lokality, přičemž 74 % ze zmínek v této kategorii bylo negativně zabarvených. Druhá nejčastěji zastoupená kategorie zmínek byly sociopatologické jevy a kriminalita (21 %), přičemž 82 % z těchto zmínek bylo negativně zabarvených. U těchto kategorií byla pouze 4 % zmínek pozitivních. Zmínky o kulturních a sportovních aktivitách představovaly celkem 6 %, pouze u této kategorie převládalo pozitivní informování – 51 %.⁷

Podle analýzy se opakovaly v textech určité zavedené mýty o výhodách pro Romy a o nárokovosti dávek. Zmínky o Romech se dostaly do čtenářských diskusí k textům, které primárně nebyly o Romech – znečištění města, vývoj odpadu, výskyt hlodavců, parazitů, štenice, vši. Analýza sledovala práci novinářů se zdroji informací. Zde bylo zřejmé, že novináři nevyužívali statistická data o Romech a ani nepracovali s citacemi relevantních povolání autorit (např. zástupci státních institucí, neziskových organizací). Často o Romech psali jen na základě vlastního pozorování nebo svědectví určité osoby. Podle analýzy v textech Romové představovali jen 9 % citovaných, i když texty byly o nich. Málokdy byl citován Rom, který fungoval jako autorita v rámci romské komunity. V médiích se velmi objevovaly paušalizace a generalizace, že všichni Romové jsou sociálně nepřizpůsobiví občané. Často bylo využíváno označení brutální útok, bezprecedentní násilí. Podle závěrů analýzy byla prokázána korelace mezi dlouhodobě převládajícím negativním postojem veřejnosti a obrazem Romů podávaných médii. Podle analytiků se averze objevila v textech novinářů i ve čtenářských diskusích. Média předkládala čtenářům polopravdy i vyložené nepravdy, zavádějící slovní spojení, hodnotící či emocionálně zabarvené výroky. Citování byli často lidé, kteří se o Romech vyjadřovali negativně, rasisticky, zatímco Romové měli jen velmi malý prostor k vyjádření svých názorů. Zajímavé bylo také zjištění, že na webech a facebooku periodik

7 KADLECOVÁ, Kateřina – KISSOVÁ, Blanka. Analýza způsobu zobrazování Romů v lokálních severočeských médiích. In *Společně proti rasismu* [online]. Praha: Multikulturní centrum, 2016. Dostupné na internetu: <https://aa.ecn.cz/img_upload/5161971da26c649ef6702ca724435813/analýza_medii_web.pdf>[27.2.2019].

zůstávala velká část rasistických a xenofobních názorů. Redakce odstraňovaly některé komentáře jen velmi zřídka. Analytici vůbec nezaznamenali, že by se autor článku, pod nímž diskuse probíhala, nějak snažil do diskuse zasáhnout, uváděl korekci nepravdivých a zavádějících údajů. Analýza končila konstatováním, že média ve svém psaní o Romech působila zcela protikladně ke státem oficiálně zastávaným a doporučovaným politikám inkluze.⁸

Společnost Newton Media, která se specializuje na analýzy médií, v roce 2013 vypracovala analýzu mediálních stereotypů, které byly nejčastěji připisované národnostním menšinám žijícím na území ČR. Analýza sledovala mediální výstupy za období let 2000 – 2013, přičemž sledovaná média byla *Mladá fronta Dnes*, *Lidové noviny*, *Hospodářské noviny*, *Právo*, *Blesk*, *Deníky VOP*, *Reflex*, *Respekt*, *Euro*, *Ekonom*, *Aktuálně.cz*, *Česká televize* – 1. program, *TV Nova*, *TV Prima*, *Český rozhlas 1 Radiožurnál*. Analýza zahrnovala 41 tisíc příspěvků o Vietnamcích, 46 tisíc o Ukrajincích a 10 tisíc o Albáncích.

Analýza ukázala, že dominoval kontext organizovaného zločinu, kdy se o Albáncích psalo jako o členech narkomafie a jako lidech páchajících násilnou kriminalitu. Případně ještě média věnovala pozornost kosovským Albáncům jako uprchlíkům. Newton Media zjistil, že za 13 let se obraz Albánců příliš neproměnil. Ukrajinci byli nejčastěji v médiích zobrazováni jako nelegální dělníci nebo zločinci zapojení do násilné kriminality a organizovaného zločinu. U Ukrajinců se psalo, jak jsou vykořisťovaná oběť svého zločineckého krajana. Ukrajinci byli zmiňováni jako oběti obchodu s lidmi, novodobí otroci. Analýza prokázala, že se zmírňovalo zobrazování Ukrajinců jako gastarbeiterů, aniž by se ale objevovala nějaká pozitivní forma jejich prezentace. Vietnamce média nejčastěji zobrazovala v souvislosti s jejich podnikáním – tržnice, obchody se smíšeným zbožím – večerky, bistra, restaurace. Objevovaly se kontexty padělaného a nebezpečného zboží a daňových úniků. Média referovala o Vietnamcích v souvislosti s drogovou kriminalitou. U vietnamské kuchyně se ustupovalo od vietnamských bister s rychlým občerstvením k módním restauracím s originální vietnamskou kuchyní.

Analýza ale zaznamenala, že u Vietnamců se objevovaly i pozitivní atributy. Jedním z nich byla pozornost věnovaná tzv. druhé generaci, která se věnuje studiu. Vietnamci byli zachyceni jako pracovití, toužící po vzdělání, výborně hovořící česky. Média informovala o úspěšných vietnamských studentech, jejichž znak dobré integrace představovala výborná znalost češtiny. Vietnamci podle médií byli lidé pracovití, slušní, pořádkumilovní.⁹

Jak bylo výše uvedeno, tak podle šetření Centra pro výzkum veřejného mínění se zvyšují sympatie české veřejnosti k Vietnamcům. Zde můžeme uvažovat o vlivu médií, kdy se populárními stávají zástupci právě tzv. druhé generace Vietnamců. Již několik let vystupuje v nejpulárnějším českém seriálu „Ordinace v růžové zahradě“ (každý

8 KADLECOVÁ, Kateřina – KISSOVÁ, Blanka. Analýza způsobu zobrazování Romů ...

9 Mediální stereotypy nejčastěji připisované národnostním menšinám žijícím na území ČR. In *Mediainfo. Newton Media*. [online] Praha: 2013. Dostupné na internetu: <<https://www.newtonmedia.cz/cs/mediainfo-cz/analyzy-studie/medialni-stereotypy-nejcasteji-pripisovane-narodnostnim/detail>>[28.2.2019].

díl má více než milion diváků) postava sympatické zdravotní sestry. Je to dívka odpovídající zmiňovaným vlastnostem – pracovitá, slušná, pořádkumilovná, s výbornou češtinou a také českými kamarády. Její představitelka Thanh Špetlíková často v posledních letech poskytovala rozhovory do médií, kde mluvila o tom, jak si v rodině prosadila manželství s Čechem a jak se vedle herectví a scénografie také věnuje provozování dvou kaváren. V roce 2018 měl premiéru v kinech kriminální film „Miss Hanoj“, kde Špetlíková hrála policistku. Jak bylo i v recenzích zdůrazněno, tak to bylo poprvé, kdy Vietnamka vystupovala jako policistka. Populární je také televizní moderátorka Monika Leová, která je ze smíšené vietnamsko-české rodiny. V roce 2013 uspěla v soutěži krásy Česká Miss, kdy se dostala až do finále. Vystudovala Vysokou školu ekonomickou, vdala se za Čecha a stala se moderátorkou zpravodajství na *TV Prima*. Značně populární se stal také Viet Anh Doan, který v seriálu televize *Prima* „Ohnivý kuře“ hrál sympatického majitele večerky a bistra Lia. V seriálu si tato postava dělá legraci z toho, jak Češi očekávají, že majitel večerky s nimi bude komunikovat velmi lámanou češtinou, i když Liu ji umí výborně. *TV Prima* vysílala seriál v hlavním vysílacím čase v letech 2016 – 2018.

S Vietnamci byla nedávno spojena i událost, kdy Češi sami sebe obviňovali z rasismu. V srpnu 2018 došlo k tragédii, kdy se v jezeře Lhota u Brandýsa nad Labem utopili dva malí chlapci vietnamské národnosti (5 a 7 let). Jeden chlapec byl u vody s oběma rodiči, druhý s matkou. Děti se šly koupat a ztratily se dospělým z očí. Potápěči je našli až po několika hodinách utonulé. Událost vzbudila v prázdninovém čase velkou pozornost médií. Bulvární deník *Blesk* a *TV Prima* věnovaly tragédii opravdu velký prostor. Rychle přišly se spekulacemi, že viníkem byli zaměstnanci koupaliště a jejich rasismus, když se podle médií jen velmi pomalu a neochotně pustili do hledání chlapců, přičemž se nebyli schopni domluvit s matkou jednoho z chlapců. Média vytvářela konstrukci, že děti mohly žít, pokud by byly české, pak by zaměstnanci i návštěvníci koupaliště vyvinuli daleko rychlejší snahu chlapce najít. Následně pak v médiích a zvláště na sociálních sítích vznikly hodně emocionální diskuse, zda děti jsou oběťmi českého rasismu. Řada lidí vyjadřovala přesvědčení, že Češi jsou rasisté a tato tragédie je důkazem. *Blesk* a *TV Prima* tedy měly jasnou představu o události. Další média o ní informovala, ale nepouštěla se do podrobnějšího pátrání, jak se vše v osudný den stalo. Až novinářka Ivana Svobodová z týdeníku *Respekt* jela na místo, mluvila se zaměstnanci. Vyzpovídala i návštěvníky koupaliště, kteří o události mluvili pro *Blesk* a *TV Primu*. Novinářka zjistila, že ve výpovědích těchto svědků byla řada časových nepřesností a zkreslení pod vlivem emocí. Podařilo se jí dokázat, že zaměstnanci se snažili chlapce hledat. Podle jejího zjištění není důvod propojovat smrt chlapců s nějakým motivem rasistického chování.¹⁰

Národnostní menšiny samy se také snaží prezentovat svoji činnost. Ministerstvo kultury ČR, odbor médií a audiovize vyhláší každoročně dotační řízení v programu Podpory rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin či v pře-

10 SVOBODOVÁ, Ivana. Anatomie jedné tragédie. In *Respekt*, týdeník, publikované na webu Respektu 12. 8. 2018. [online]. Praha. Dostupné na internetu: <<https://www.respekt.cz/spolecnost/anatomie-jedne-tragedie>>[27.2.2019].

vážné míře v jazycích národnostních menšin. Ministerstvo dává finance periodickému tisku a rozhlasovému a televiznímu vysílání. U tisku v jazycích národnostních menšin, je stanoveno, že není vydáván za účelem dosažení tisku a je veřejně šířen na území České republiky, přičemž dotace je poskytnuta pouze na prokazatelné náklady spojené s jeho vydáváním a rozšiřováním na území ČR. Stejně platí pro vysílání v jazycích národnostních menšin. O dotaci mohou žádat právnické a fyzické osoby, které alespoň rok vykonávají činnost ve prospěch příslušníků národnostních menšin. Dotace se poskytují do výše 70 % celkového rozpočtu schváleného projektu, který musí být realizován v kalendářním roce, v němž mu byla dotace poskytnuta. V roce 2018 rozdělilo Ministerstvo kultury celkem 20 850 000 korun mezi 25 projektů. Nejvyšší částku obdržel Kongres Poláků v České republice na vydávání periodika *Glos* (5 050 000 korun). Přes jeden milion získaly Demokratická aliance Romů ČR na projekt Kereka (1 050 000 korun), Shromáždění německých spolků v České republice na projekt LandesEcho (1 436 000 korun), Dokumentační a muzejní středisko slovenské menšiny v ČR na *Listy Slovákov a Čechov, ktorí chcú o sebe vedieť viac* (1 335 000 korun), Svaz Maďarů žijících v českých zemích na *Prágai Tükör* (1 125 000), Sdružení krajanů a přátel Ruské tradice na *Russkoje slovo* (1 750 000), Slovensko-český klub na *Slovenské dotyky* (1 280 000 korun) a organizace RUTA na *Ukrajinský žurnál* (1 201 000).¹¹

V roce 2010 dost rozruch mezi národnostními menšinami vyvolala analýza, kterou si Úřad vlády nechal vypracovat občanským sdružením Média 007. Po deseti letech opět proběhlo hodnocení periodik vydávaných organizacemi národnostních menšin. Analýza tehdy upozornila na řadu problematických aspektů. Jedním z nich bylo, že valná část textů v řadě podpořených periodik byla publikována v češtině, i když podle tehdejšího zadání dotačního řízení měla být v jazyce národnostních menšin. Analýza ukázala, že u některých periodik docházelo k častému porušování autorských práv při uveřejňování textů. Některá periodika měla jen nízkou úroveň článků. Analýza také popsala, že někdy bylo diskutabilní názorové směřování periodika, kdy například časopis *Srpska reč* se velmi negativně stavěl vůči Západu, muslimům, Albánii, USA a NATO. Autoři analýzy také upozornili, že nikdo neověřuje, zda odpovídá výše vytištěného nákladu plánovanému číslu z projektu. Analýza vyvolala velkou diskusi mezi členy Rady vlády pro národnostní menšiny, kteří měli značné výhrady k jejímu provedení, takže pak udělili v nejbližším výběrovém řízení prostředky i titulům, k nimž měla analýza kritické připomínky.¹²

Tematické života národnostních menšin se soustavně v ČR věnují veřejnoprávní média. Podle Zákona č. 483/1991 o České televizi má tato instituce poskytovat vyváženou nabídku pořadů pro všechny skupiny obyvatel se zřetelem na svobodu jejich náboženské víry a přesvědčení, kulturu, etnický nebo národnostní původ, národní totožnost,

11 Údaje o dotačním programu Ministerstva kultury ČR jsou dostupné na internetu: <<https://www.mkcr.cz/i-program-podpory-rozsirovani-a-prijimani-informaci-v-jazycich-narodnostnich-men-sin-469.html>>

12 POSPÍŠIL, Filip. Menšiny pro sebe. Analýza médií národnostních menšin. In *A2*, kulturní čtrnáctideník, [online]. Praha, č. 10/2010. Dostupné na internetu: <<https://www.advojka.cz/archiv/2010/10/mensiny-pro-sebe.>> [22.2.2019].

sociální původ, věk nebo pohlaví. Tato nabídka pořadů má odrážet celkově rozmanitost názorů a politických, náboženských, filozofických a uměleckých směrů, přičemž cílem je posílit vzájemné porozumění a toleranci, podporovat soudržnost pluralitní společnosti. *Česká televize* má rozvíjet kulturní identitu obyvatel České republiky včetně příslušníků národnostních nebo etnických menšin. Zcela obdobné znění obsahuje i Zákon č. 484/1991 o Českém rozhlasu. Obě veřejnoprávní média tyto úkoly naplňují. Stanice *ČRo Plus* vysílá každou sobotu v 15:05 (repríza neděle 1:05) pořad „Mezi námi“ (stopáž 22 minut), což je magazín o národnostních menšinách v České republice. V pořadu zaznívají rozhovory s příslušníky menšin o jejich životě a práci. Redakce informuje o činnosti různých spolků, o historii a současnosti národnostních menšin. *Česká televize* připravuje měsíčník „Sousedé“, který vysílá na programu *ČT 2* v pátečním čase v 17 hodin (repríza v sobotu na *ČT 2* v 18:55). Tento pořad má stopáž 26 minut a informuje o činnosti spolků a organizací národnostních menšin, uveřejňuje pozvánky na různé akce, následně pak přináší reportáže o jejich průběhu. Každou sobotu pak *Česká televize* na programu *ČT 2* vysílá odpoledne pořad „Babylon“ (stopáž 27 minut), který je postaven na lidských příbězích. V každém díle jsou dva příběhy. Jde o vyprávění cizinců žijících v ČR, Čechů žijících v zahraničí, příslušníků národnostních menšin v ČR, kdy pořad ukazuje jejich osobní životní příběhy.

Česká televize natáčí také řadu dokumentů o historii a současnosti národnostních menšin. V období posledních deseti let vyvolaly zájem diváků některé dokumenty, u nichž se ale ukázalo, že do internetových diskusí se u pořadů na webu *České televize* zapojují i lidé s rasistickými názory. Využívají anonymitu internetové diskuse a prezentují zde názory, které by patrně měli problém sdělovat, pokud by neměli možnost anonymity. V letech 2009-2010 připravilo brněnské studio *České televize* cyklus „Ptáčata“, který jako žánr docu-soap připravili režiséři Kamila Zlatušková a Ladislav Cmiral. Reagovali na situaci, kdy rodiče na jedné základní brněnské škole napsali petici, že nechtějí, aby jejich děti měly romské spolužáky. Autory zajímaly tyto děti, které byly označeny za nechtěné spolužáky. Natočili šestnáctidílný seriál o třídě 2. B a zachytili ji v průběhu jednoho školního roku. Děti se staly i spoluvůrci, protože natáčely na malé kamery svět kolem sebe. Ukázaly nejen školu, ale i svoji rodinu, její každodenní život a problémy. Vzniklo tak více než 500 hodin materiálu. Následně časosběrným způsobem tvůrci natočili život dětí těchto dětí od 3. do 5. třídy a Česká televize vysílala druhou řadu „Ptáčat“ v roce 2014.¹³

Kamila Zlatušková v brněnském televizním studiu *České televize* stála jako kreativní producentka také u vzniku dokumentárního seriálu „Třída 8. A“, který vznikl podle švédské docu-soap *Class off*. Ta měla v letech 2008 a 2011 ve Švédsku skutečně velký ohlas. Režisér Braňo Špaček natočil českou verzi tohoto formátu. Zachycoval jeden školní rok na brněnské základní škole, kam nastoupili tři noví učitelé, kteří doposud neměli zkušenosti s třídou, kde by bylo velké zastoupení romských žáků. Pořad otevřeně ukazoval konflikty mezi učiteli a žáky. Učitelé postupně většinou rezignovali na představu, že by žáky mohli něco naučit. Žáci ukazovali i své rodinné zázemí. Na

13 Stránka pořadu „Ptáčata“ na webu České televize - <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10267754387-ptacata/4238-ptacata/> [26.2.2019].

kameru mluvili o svých snech, čeho by chtěli v životě dosáhnout, přičemž často mluvili o tom, jak by chtěli žít jinak než jejich rodiče. Žáci ale měli dost velké problémy s prospěchem i s chováním, takže jejich další vzdělání bylo dost nejisté. Jedna dívka dokonce již na základní škole otěhotněla. Po každém odvysílaném díle (uveдено v roce 2014) probíhala na webu *České televize* u pořadu dost živá diskuse diváků. Řada diváků se stavěla k Romům značně negativně. Nevěřila, že by romské žáky vůbec bylo možné dovést k nějakým znalostem. Diváci litovali učitele a viděli jako dost zbytečnou investici společnosti do vzdělávání Romů.¹⁴

Se značným počtem rasistických názorů bylo spojeno uvedení dokumentárního seriálu „Paterčata“. *Česká televize* chtěla zachytit první rok paterčat, která se Alexandře Kiňové a Antonínu Kroščenovi narodila v červnu 2013, kdy partneri již měli šestiletého syna. Režisérka Alena Derzsiová ukazovala i všechny kontroverzní události ze života rodiny. Konflikty matky i babičky dětí s ošetřovatelkami. Postupně narůstající spory mezi A. Kiňovou s organizací na podporu vícercát kvůli financím. Opakované žádosti partnerů, že by potřebovali věci pro děti. Pořad byl vysílán na podzim roku 2014. I když jinak *Česká televize* dokumenty dává na programy *ČT 2* a *ČT art*, tak tento uvedla na programu *ČT 1* v hlavním vysílacím čase od 21.30 hod. Každý díl vyvolal vždy dost velké diskuse diváků na webu. Řada názorů měla rasistické zaměření, že romským dětem se nemá co pomáhat. Hodně diváků negativně hodnotilo chování Alexandry Kiňové a její matky, přičemž dělali celkově generalizaci pohledu na povahové vlastnosti Romů. Někteří diváci psali, že když má žena více dětí krátce po sobě, tak od státu žádnou zvláštní pomoc nedostane, zatímco zde se čeká, že je nutné rodině pomoci s paterčaty. Objevovaly se názory, že Romům se nechce dělat a raději se jen snaží mít hodně dětí, aby mohli žít ze sociálních dávek. Řada diváků tak diskusní fórum pořadu využila k prezentování svých negativních názorů na Romy.¹⁵

Závěr

Působení médií může být jedním z faktorů, které se podílejí na vytváření postojů veřejnosti k národnostním menšinám. V tomto směru je nejvíce diskutabilní situace u Romů a způsobu, jakým o nich média informují. Jak ukázala analýza Agentury pro sociální začlenění, regionální a lokální tisk neobjektivně informoval o Romech žijících v Ústeckém kraji. Kladl důraz na kriminalitu, aniž by se často věnoval pečlivěji získávání informací. Romové také dostali jen velmi malý prostor k vyjádření. Média měla svůj podíl v roce 2012 na vyvolávání protiromských nálad v Břeclavi při domnělém útoku Romů na nezletilého chlapce, kdy bulvární tisk i zpravodajské servery zdůrazňovaly romský původ údajných pachatelů. Tato causa ukázala, že média mohou mít i podíl na vytvoření atmosféry, kdy lidé protestují na náměstích. *Česká televize* natočila několik dokumentárních seriálů o životě Romů, kdy ale při jejich vysílání diváci uváděli rasistické názory na Romy na webové stránky České televize. Uvidíme, jaký bude další vývoj v tomto směru.

14 Stránka pořadu „Třída 8. A“ na webu České televize - <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10719503009-trida-8-a/> [26.2.2019].

15 Stránka pořadu „Paterčata“ na webu České televize - <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10655291123-patercata/> [26.2.2019].

Česká televize v roce 2019 uvedla hraný seriál *Most!*, kde jednou z hlavních postav byl Rom Fanda. Tato pozitivní postava získala velké sympatie televizních diváků a jeho představitel Zdeněk Godla (neherec) se stal rázem mediální celebritou, vystupoval v televizních pořadech a mnoho tištěných periodik s ním udělalo rozhovor, kdy mluvil také o životě Romů v severních Čechách. Televize Nova jej obsadila do nejsledovanějšího českého seriálu *Ordinace v růžové zahradě*, kde by teď jeho postava měla mít dost výrazný prostor. Lze také dobře sledovat mediální zobrazení Vietnamců, u nichž se objevují pozitivní i negativní aspekty, ale sociologická šetření Centra pro výzkum veřejného mínění ukazují, že sympatie veřejnosti k Vietnamcům se pozvolna zvyšují. Jak bylo ukázáno, tak dokonce mediální prezentace smrti dvou malých chlapců vedla i k úvaze o českém rasismu. Národnostní menšiny v České republice mají možnost prezentovat svoje aktivity prostřednictvím vlastních periodik, na jejichž vydávání dostávají dotace od Ministerstva kultury, i když s touto prezentací jsou spojené některé otázky. Stálou pozornost činnosti organizací a spolků národnostních menšin věnují také veřejnoprávní média – Česká televize a Český rozhlas, jak jim i ukládají příslušné mediální zákony.

Pramene a použitá literatura

- ČERNÁ, Zuzana. *Břeclavská lež: etické hranice práce se zdroji a sociální konstrukce reality médií*. Diplomová práce. Praha: Fakulta sociálních věd UK, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, 2015, 131 s.
- HANZLOVÁ, Radka. *Sympatie české veřejnosti k některým zemím. Zpráva z výzkumu. Centrum pro výzkum veřejného mínění*. [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2017. Dostupné na internetu: <https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4462/f9/pm171204.pdf>[27.2.2019].
- KADLECOVÁ, Kateřina – KISSOVÁ, Blanka. *Analýza způsobu zobrazování Romů v lokálních severočeských médiích*. In *Společně proti rasismu* [online]. Praha: Multikulturní centrum, 2016. Dostupné na internetu: <https://aa.ecn.cz/img_upload/5161971da26c649ef6702ca724435813/analyza_medii_web.pdf>[27. 2. 2019].
- KŘÍŽKOVÁ, Martina. *Analýza mediálního zobrazování Romů v českých médiích od začátku července 2011 do konce května 2012*. [online]. Praha: Agentura pro sociální začleňování, 2012. Dostupné na internetu: <<http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/ostatni>>[28. 2. 2019].
- NESG. *Mediální stereotypy nejčastěji připisované národnostním menšinám žijícím na území ČR*. In *Mediainfo. Newton Media*. [online] Praha: 2013. Dostupné na internetu: <<https://www.newtonmedia.cz/cs/mediainfo-cz/analyzy-studie/medialni-stereotypy-nejcasteji-pripisovane-narodnostnim/detail>>[28. 2. 2019].
- Paterčata, webová stránka na webu České televize - <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10655291123-patercata/> [26.2.2019].
- POSPÍŠIL, Filip. *Menšiny pro sebe. Analýza médií národnostních menšin*. In *A2, kulturní čtrnáctideník*, [online]. Praha, č. 10/2010. Dostupné na internetu: <<https://www.advojka.cz/archiv/2010/10/mensiny-pro-sebe>> [22. 2. 2019].
- Ptáčata, stránka pořadu na webu České televize - <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10267754387-ptacata/4238-ptacata/> [26. 2. 2019].

- SVOBODOVÁ, Ivana. Anatomie jedné tragédie. In *Respekt*, týdeník, publikované na webu Respektu 12. 8. 2018. [online]. Praha. Dostupné na internetu: <<https://www.respekt.cz/spolecnost/anatomie-jedne-tragedie>>[27. 2. 2019].
- Třída 8. A, stránka pořadu na webu České televize - <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10719503009-trida-8-a/> [26. 2. 2019].
- TUČEK, Milan. *Vztah české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR. Zpráva z výzkumu*. Centrum pro výzkum veřejného mínění. [online] Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2018. Dostupné na internetu: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4584/f9/ov180409.pdf [24. 2. 2019].

Rusové a ruská národnostní menšina v českých zemích ve 20. a 21. století. Paměť a současnost.

Helena Nosková

Abstract:

At the invitation of the Czechoslovak government, Russian refugees who fled from the Bolshevik regime joined the nationally varied Czechoslovakia. Czech politicians presumed that it will be in Czechoslovakia where new Russian and Ukrainian experts for new free Russia and separate Ukraine will be educated. From 1922 to 1934, Russian scientific institutions, including schools, operated in Prague. Russian scientists of European fame worked there. There was different situation after 1935, when Czechoslovakia concluded a treaty with the USSR. There was a fundamental change in the years of World War II and in the years 1945-1989. In 1945, there was an influx of Soviet citizens to Czechoslovakia and Russian white emigration became a persecuted group. Part of them were exported to Russian gulags by authorities of NKVD and SMERŠ. From 1948 until 1990, Russians with Czech citizenship stood outside any federal activity. In 1992, part of the former Ukrainian Russians were passively involved in the founding of Ukrainian associations. In 2003, on the basis of Act No. 2001/173 on National Minorities, a Russian national minority was established in Czechoslovakia, which acquired its historical minority rights following the arrival of Russian white emigrants in the 1920s. This new minority and its associations, especially Ruská tradice z. s., restored the cultural traditions of Russian emigration from the interwar years. In addition to these Russians with Czech citizenships, Russians with different lengths of residence were living in Czechoslovakia.

Keywords:

Russian national minority in the Czech Republic, Russian white emigration in Czechoslovakia, Ruská tradice, z. s. , national minorities, refugees, foreigners.

Úvodem

Málokterá menšina vyvolává tolik protichůdných názorů u Čechů jako Rusové. Vhodným označením je spíše ruskojazyčná menšina, protože majorita často nerozlišuje národnosti ze zemí bývalého SSSR, dnešní Ruské federace a zahrnuje je pod jeden pojem Rusové, pejorativně a nevhodně „Rusáci“. S kritikou části majority se setkávají projevy ruské kultury, zejména ruské filmy a literatura pro děti, další části ruské kultury, včetně baletu. K negativismu často vedou záměny pojmů „ruský“ a „sovětský“ a neznalosti hlubších souvislostí.

V této studii se budeme věnovat pouze ruské národnostní menšině, tzn. Rusům s českým občanstvím a až na malé výjimky ponecháme stranou ruské imigranty žijící v postavení cizinců a ruskojazyčné obyvatelstvo jiných národností.

Ruská menšina v českých zemích pochází z první větší migrace z dvacátých let 20. století, kdy část demokraticky i monarchisticky smýšlejících Rusů utíkala před terorem bolševiků. V meziválečných letech žilo v ČSR asi 30 000 běženců z Ruska. Další příliv Rusů nastal po roce 1945, kdy ale zůstávali až na výjimky sovětskými občany. Teprve po roce 1989 noví ruští migranti získali šanci stát se po letech pobytu občany ČR. Nyní zde žije 17 367 Rusů s českým občanstvím a přibližně 67 000 Rusů v postavení cizinců.¹

Meziválečné Československo získalo ve světě uznání za přijetí ruských emigrantů a za promyšlenou péči, kterou jim věnovalo. Ruskou pomocnou akci pomoci zaštilil prezident Tomáš G. Masaryk, Karel Kramář, Edvard Beneš a další politici i intelektuálové.²

Národnostní situace v ČR byla složitá. Zejména v pohraničních regionech žilo od středověku německé obyvatelstvo, dále se zde nacházel pruh polských sídel na Těšínsku. V příhraničních regionech pod Lužickými horami žili Lužičtí Srbové s pokračujícími sídly na území Dolní Lužice v tehdejší Prusku a Sasku. Na jižní Moravě se v příhraničí nacházely vesnice osídlené Chorvaty.

Rozptýleně po celém území Čech, Moravy a Slezska žili Slováci tvořící podle tehdejší ideologie čechoslovakismu jednu větev československého národa. Na Slovensku žila početná maďarská národnostní menšina, část Poláků, karpatští Němci, Rusíni a Ukrajinci. Rusíni, Ukrajinci a Rusové na Podkarpatské Rusi, která byla autonomní součástí Československa, rovněž přispívali k pestré národnostní struktuře. Židé v meziválečných letech byli menšinou, i když již značně integrovanou zejména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Výčet můžeme uzavřít Cikány, kteří však nebyli národností, dělili se na tři větší etnické skupiny (Sinty, Olašské Cikány a Rumburgy).³

Němci, Poláci, Maďaři se staly národními menšinami.⁴ Postavení nových ruskojazyčných migrantů bylo specifické.

1 Podrobné údaje o ruské národnostní menšině, o vztahu české většiny k ruské menšině udávají *Zprávy o situaci národnostních menšin v České republice* za jednotlivé roky, zejména za léta 2010 – 2017, které vydává Úřad vlády České republiky, Sekretariát Rady vlády pro národnostní menšiny, Praha: 2011 – 2018.

2 NOSKOVÁ, Helena. Festivity a každodennost ruských „bílých“ emigrantů v pražském exilu v prolínání historie a vzpomínek. In *Národopisná revue 1/2018*: Strážnice: Národní ústav lidové kultury 2018, s. 51-63.

3 PAVELČÍKOVÁ, Nina. On Some Problems of the Roma Identity in the Czech Republic: Conflicts between in the Community with the Traditional Cultural Relics and the Modern Society. In NOSKOVÁ, Helena – BEDANAŘÍK, Petr & coll: *National Minorities, Identity, Education*. Praha: Institute of Contemporary History of the Academy of Science of the Czech Republic, v. i., 2011, p. 59-64

4 Podrobně: PETRÁŠ, René – PETRŮV, Helena – SCHEU, Harald, Christian. (Eds). *Menšiny a právo v České republice*. Praha: Auditorium, 2009, s. 51-87.

Počátky emigrace

Po bolševické revoluci v roce 1917 Rusové, Ukrajinci a další lidé z Ruska nacházeli útočiště v různých zemích západní Evropy, v Litvě, Lotyšsku i v zámoří. Někteří našli nový domov právě v Československu. Mnohé Čechy pojilo přátelství s ruskými levými esery (socialisty), kteří přijeli již v září 1919. Praha se stala centrem levicové části ruské emigrace. Přicházející eseri byli vzdělanci a ČSR tak získalo odborníky z různých profesí. Byli velkými odpůrci carizmu, zasloužili se o únorovou revoluci v roce 1917, nebyli ale jednotní ve svých názorech na budoucnost Ruska, proto nevytvořili vlastní politickou organizaci.

Leví kadeti, agrárníci a část kozáků tvořili demokratickou část ruské emigrace. Podporoval je ne jen T. G. Masaryk, ale také A. Švehla a jeho Agrární strana.

Z nejednotných monarchistů někteří byli pro samoděržaví, jiní pro monarchii. Vzhledem ke struktuře české společnosti nenašli patřičnou odezvu ani v Praze, ani jinde. Podporoval je jen K. Kramář.⁵

Ruští emigranti předpokládali, že v Rusku nastane hospodářský rozvrat, že vláda sovětů bude potlačena během několik měsíců, přinejhorším let a oni se vrátí domů. Československo v letech 1918 – 1919 bylo pro tuto emigraci dobrou adresou, protože v této době československé legie v Rusku z pověření československé vlády bojovaly na sibiřské magistrále na straně demokratických sil.⁶

Od dvacátých let 20. století emigranti z Ruska⁷ žili v Československu bez práv, kterými podle Ústavní listiny z roku 1920 oplývaly uznané historické národní menšiny⁸. Část mladé, ruské tzv. bílé emigrace ale našla v Československu vhodný prostor pro ukončení studia, získala specializace a povolání na celý život i když vztah k těmto emigrantům nebyl vymezen konkrétním zákonem.⁹ Ministerská rada dne 28. července 1921 (č. j. 23912/21) rozhodla o pomocné akci pro tyto běžence a ministerstvo zahraničních věcí, vypracovalo plán, který bez ohledu na národnostní, sociální a náboženskou příslušnost poskytl mladé inteligenci již výše uvedenou možnost dokončit studia, vědeckým pracovníkům, odborníkům, literátům a umělcům pokračovat v tvůrčí činnosti a širším vrstvám emigrace získat odbornost.¹⁰

5 TEJCHMANOVÁ, Světlana. *Rusko v Československu. (Bílá emigrace v ČSR 1917 – 1939)*. Praha: Edice Panorama dějin, Nové pohledy H&H, 1993, s. 12-13.

6 SAVICKIJ, Ivan. *Praga i zarubežnaja Rossija*, 2002; ZUBOV, Andrej. (Ed). *Dějiny Ruska 20. století, 1. díl*. Praha: Argo, 2014; VEBER, Václav – SLÁDEK, Zdeněk – BUBENÍKOVÁ, Miroslava – HARBULOVÁ, Ľubica. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918 – 1945*. Praha: Karolinum 1996.

7 Občané Ruska ztratili Dekretem sovětské vlády z 15. 12. 1921 ruské občanství a stali se běženci bez právní ochrany. Měli sice do 1. 6. 1921 možnost návratu a získání sovětského občanství, ale za podmínek pro ně nepřijatelných.

8 Původní předpoklad byl 10 000 – 15 000 běženců. S krátkodobým pobytem a návratem do Ruska, jehož odborníky a demokratickou silou měli být.

9 SAVICKIJ, I. *Praga i zarubežnaja...;* ZUBOV, A. (Ed.). *Dějiny Ruska 20. století...;* VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – BUBENÍKOVÁ, M. – HARBULOVÁ, Ľ. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR...*

10 SAVICKIJ, I. *Praga i zarubežnaja...;* Zubov, A. (Ed.). *Dějiny Ruska 20. století...*

V Československu měli získat vzdělávání noví ruští a ukrajinští odborníci různých profesí pro nové svobodné Rusko a samostatnou, svobodnou Ukrajinu.¹¹ Na začlenění Rusů a Ukrajinců do běžného života v Čechách, na Moravě, ve Slezsku se podíleli další čeští politici a inteligence. Českoslovenští politici byli odpůrci říjnové revoluce v roce 1917 a uvědomovali si budoucí důsledky vlády sovětů. Proto poskytli širokou humanitární pomoc.¹²

Díky *Pomocné akci* měli ruští studenti středních a vysokých škol zajištěno bezplatné stravování, ošacení, byl jim umožněn zápis na vysokých školách. Podmínkou získání stipendia bylo úspěšné studium, včasné skládání zkoušek s výborným prospěchem. Z mladých absolventů se tak stali kvalitní odborníci v různých oborech, kteří byli pro mladou Československou republiku významným přínosem a zůstali jim dodnes.

V Československu začali žít ruští emigranti – vědci, šlechta, průmyslníci, inteligence, kteří ale v celkovém počtu emigrantů tvořili pouze necelých 10 %.¹³ Emigrace se dělila na pravicovou a levicovou. Vytvořila se zde např. skupina tzv. mladorusů, kteří chtěli spojit monarchii se sovětským systémem a vytvořit nový typ člověka, který by byl schopný v tomto žít. Někteří pravicoví emigranti se stali stoupenci „všeruského státního nacionalismu“. Významné bylo Sdružení ruských zemských a městských činitelů, které vzniklo v únoru 1921 (ZEMGOR). Jeho členy a vedoucími činiteli byli eseri. Sdružení pečovalo o emigranty. ZEMGOR řídil ruské školy, Ruskou lidovou univerzitu, Ruský historický a zahraniční archiv, Ústav pro výzkum Ruska a další menší instituce.¹⁴

Do Československa přišlo asi 2 500 kozáků z několika ruských oblastí. Většinou se usadili na vesnicích a věnovali se zemědělství. Kromě nich zde žili a pracovali Rusové jako námezdní zemědělské síly, zemědělství dělníci a další manuální pracovníci. Měli základní vzdělání, část z nich byla negramotná. Integrovali se poměrně rychle do místní většinové společnosti.¹⁵

11 VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – BUBENÍKOVÁ, M. – HARBULOVÁ, E. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR...*, s. 15-26.

12 Podle ujednání mezi T. G. Masarykem a bývalým ministrem zahraničních věcí Ruska P. Miljukovem Československo přijalo především ruské a ukrajinské studenty gymnázií, frekventanty vojenských učilišť, studenty různých vysokých škol. V letech občanské války bojovali proti rudým a po vítězství bolševiků je ohrozil rudý teror.

13 TEJCHMANOVÁ, S. *Rusko v Československu...*

14 TEJCHMANOVÁ, S. *Rusko v Československu...*, s. 25.

15 O jejich existenci vypovídají přípisy z roku 1945, kterými obesílali centrální instituce národní výbory měst a obcí s žádostí o soupisy místních obyvatel ruského a ukrajinského původu. (např. Fond ONV 1954/58 – 1960 SOKA v Semilech. Žádosti Ministerstva vnitra adresované správě SNB o soupisy obyvatel ruské a ukrajinské národnosti, SOKA Žilina, fond ONV Žilina 1945 – 1953, Žádosti SNB o zoznamy obyvatel'ov ruskej a ukrajinskej národnosti.

Osobnosti ruské emigrace v Praze, jejichž význam nezanikl v současnosti

Vladimír Nabokov zachytil v jednom ze svých románů fluidum Prahy, když zde pobýval před emigrací do Berlína. V Praze zůstala žít jeho matka a sestra, na Petřinách žije jeho synovec. U Prahy, v Horních Počernicích, žila levá eserka nazývaná „babuška ruskoj revoljucii“ E. K. Breško – Breškovskaja. U hřbitovní zdi nalezneme její hrob s bustou. Ač ve stáří nevidomá, starala se léta o postižené děti v místní dětské útluně.

Mladé Československo potřebovalo vědce, profesory a odborníky různých oborů. Mnozí přišli právě jako ruští emigranti žádaných profesí. Některým se dostalo pozvání přímo od prezidenta republiky. Jedním z nich byl Nikodym Kondakov, historik staroruského umění a byzantolog. Do Prahy se přistěhoval v dubnu 1922 na pozvání T. G. Masaryka. Přednášel na Karlově univerzitě, vychoval řadu svých následníků, kteří založili Archeologický institut N. P. Kondakova v Praze.

Významnou osobností byl diplomat a překladatel Vladimír Rafalskij, Vystudoval několik orientálních jazyků, překládal z perštiny, turečtiny, arabštiny. Do roku 1917 byl vyslancem Ruska v mnoha zemích. Poté pracoval v Ruské politické radě proti bolševikům. Jako emigrant v Praze absolvoval Karlovu univerzitu a stal se soudním překladatelem z devíti jazyků, předsedal Ruské svobodné univerzitě v Praze. 11. května 1945 jej zatkla SMERŠ, odvedla jej do svého sídla v Dělostřelecké ulici a od té doby byl neznámý.¹⁶

Další osobnosti přežili rok 1945 a odborně působili nejméně další dvacetiletí v Československu i v zahraničí.

Filozof Nikolaj Losskij po bouřlivém mládí (vyloučen z gymnázia pro propagaci ateismu, vstoupil do cizinecké legie odkud vyváznuł předstíráním šílenství) vystudoval filozofii a od roku 1898 přednášel na petrohradské univerzitě, byl obhájcem mystické intuice a vytvořil nový filozofický směr – intuitivismus, aneb jak může subjekt poznat vnitřní svět. Ač se v revolucích neangažoval, byl v roce 1922 z Ruska vyhoštěn společně s ruským filozofem Nikolajem Berďajevem na tzv. parníku filosofů¹⁷ jako kontra-revolucionář. Předpokládal, že Praha se stane centrem ruského filozofického myšlení, protože zde již žilo několik ruských filozofů – Sergej Bulgakov, Peter Struve, Georgij Florovskij, Vasilij Zeňkovskij. Filozofové ale Prahu postupně opustili. N. Losskij přednášel filozofii na Ruské lidové univerzitě, ale v českém filozofickém prostředí nenašel příliš pochopení. V roce 1938 vznikl na brněnské univerzitě lektorát „dějin ruské vzdělanosti“, kde přednášel. S lektorátem přesídlil do Prahy. Zde přednášel do roku 1939. V roce 1942 odešel do Bratislavy, aby tak unikl zájmu gestapa. Když sovětská armáda osvobodila Bratislavu, emigroval do USA.

16 ČERNOUŠEK, Štěpán – DVOŘÁK, Jan – HRADÍLEK, Adam. Zdokumentovali jsme bývalou vyšetřovnu NKVD [online]. Praha: Ústav pro studium totalitárních režimů. Dostupné na internetu: <http://old.ustrer.cz/cs/zdokumentovali-jisme-byvalou-vysetrovnu-nkvd-v-praze>; Těž BYSTROV, Vladimír. *Sovětská brutální svévole a československý ustrašený králíček: pokus o esejistický výklad stále nepřilíš známého zločinu z roku 1945*. Vyd.1. Praha: Pro Nadační fond angažovaných nestraníků vydalo nakl. Euroslavica, 2009.

17 CHAMBERLAINOVÁ, Lesley. *Parník Filozofů: Lenin a vyhnání intelligence*. Praha: Mladá fronta, 2009.

Roman Jakobson se přistěhoval do Prahy legálně. V roce 1920 začal pracovat na sovětském velvyslanectví. V Praze psal do *Lidových novin* a odborných časopisů. Působil v Pražském lingvistickém kroužku společně s českými vědci (Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek) a ruskými lingvisty (Nikolaj Trubeckoj, Sergej Kacerovskij.)¹⁸

K významným vědcům patřil akademik Nikolaj Andrusov, geolog a paleontolog. Agronom, profesor Viktor Brunst, se stal v Praze předsedou Svazu ruských agronomů a lesních hospodářů. Přednášel na české Vysoké škole obchodní, byl poradcem československého Ministerstva zemědělství pro agronomii a rolnické hospodářství.

Filolog, folklorista a historik Alexandr Grigorjev, profesor Varšavské univerzity, žil společně s dalšími významnými vědci, profesory Varšavské univerzity v Praze. Jedním z nich byl filolog, slavista, akademik Ruské Akademie věd a zahraniční člen České akademie věd a umění Vladimír Francev.

Nikolaj Jastrebov, slavista a historik se osobně znal s T. G. Masarykem, byl stoupencem jeho myšlenek a propagoval je ve svých přednáškách. Jeho dcera Naděžda Jastrebovová-Ragozinová se stala významnou filoložkou a od roku 1928 pracovala ve Slovanské knihovně.

Alexej Lomšakov, světově uznávaný odborník, inženýr, vynálezce a veřejný činitel se stal v Rusku v roce 1906 poslancem první státní Dumy. Byl členem strany kadetů, za občanské války podporoval bílé hnutí a byl členem Děnikinova vládního aparátu, který jej vyslal do Prahy.¹⁹ Zdokonalil parní kotel, vypracoval přístroj na měření výhřevnosti paliva, stal se profesorem Českého vysokého učení technického, technickým poradcem Škodových závodů, čestným členem Jednoty českých matematiků, zastával další významné funkce.

Filolog Leontij Kopeckij, nejvýznamnější slavista, již v třicátých letech vydával učebnice ruštiny včetně fonetiky, morfologie, syntaxe lexikologie a stylistiky. Od roku 1937 vydával jednotlivé díly rusko-českého slovníku. V letech 1952 – 1964 vydal šesťdílný Velký rusko-český slovník, používaný dodnes. Česko-ruský slovník vydal na sklonku svého života v roce 1976.

O rozvoj biologie v Československu se zasloužil Petr Milovidov. Zabýval se bakteriemi, cytoplasmou a rostlinnou buňkou. Mezi další osobnosti ruských bílých emigrantů patřil inženýr, architekt a malíř Nikolaj Paškovskij, chemický technolog a státní činitel Jefim Zubašev, právník, historik, filolog Sergej Zavadskij, astronom Vsevolod Stratonov, profesor Jevgenij Šmurlo – historik a mnozí další, kteří působili nejen v Praze,²⁰ ale i v dalších městech. Organizovali cykly odborných přednášek, sjezdy, konference, psali a vydávali knihy.

18 PUTNA, Martin, C. *Rusko mimo Rusko. Dějiny a kultura ruské emigrace 1917 – 1939*. Brno: Petrov, 1993, s. 186-190.

19 <http://www.langhans.cz/cz/archiv/online-archiv/name/1/lomsakov/1423/>.

20 DOBUŠEVA, Marina – KRYMOVA, Viktorie (Eds.). *Olšany, nekropole ruské emigrace*. Praha: Ruská tradice, 2013.

Instituce ruských emigrantů v Praze

Traumatem ruské inteligence v emigraci byla říjnová revoluce s bolševiky u moci a jejich teror, kterému sice unikli, ale ztratili domov. Tak vzniklo Česko-ruské sjednocení, které hledalo interpretaci důležitých fenoménů např.: Co je to Rusko? Ruská revoluce 1917; Vzpomínky na ruskou revoluci v roce 1905; Interpretace revoluce a perspektivy budoucího Ruska. Vycházel ruský tisk sepsaný v Praze, který se tiskl v hlavních městech svobodných pobaltských republik – v Rize a v Tallinu, kde žila rovněž početná bílá emigrace. V Praze vznikla originální ruská pedagogická literatura, která neměla obdoby v jiných zemích. V Praze vycházel časopis *Russkaja škola za rubežom* (Ruská škola za hranicemi), který měl vysokou úroveň. Používali ho nejen čeští pedagogové, ale i pedagogové v Jugoslávii a Bulharsku. V dalším časopise – *Pedagogickém věstníku pro střední a nižší školy za hranicemi* – byly publikovány články ze sjezdů ruských pedagogů v emigraci, které se zabývaly výukou mateřského jazyka, historie, reálií atd. v cizím prostředí. Praha se stala sídlem Svazu ruských pedagogů středních a obecních škol a Svazu ruských učitelských organizací v emigraci. V ČSR působilo 29 ruských mateřských škol a 52 obecních škol. Ruští emigranti založili 37 středních škol. Ruské spolkové gymnázium ve Strašnicích (mělo i internát) založil Zemgor²¹ v roce 1922. Druhé reálné reformované gymnázium vzniklo v roce 1920 v Cařihradě. V roce 1923 přesídlilo do Moravské Třebové, kde byly lepší materiální podmínky. Na počátku 30. let došlo ke sloučení obou gymnázií a jeho přestěhování do nové reprezentativní budovy na Pankráci.

V Praze vycházely také ruské časopisy pro zemědělce, např. *Kalendář pro ruské zemědělce*, *Hospodář a ilustrované Rusko*. Díky finanční podpoře Československa se v Praze uskutečnily významné sjezdy ruské emigrace: v roce 1921 Sjezd ruských akademiků, Sjezd ruských akademických organizací, Sjezdy ruských studentů v emigraci, Sjezd ruských zemědělců, Sjezd organizátorů střední a nižší ruské školy za hranicemi, Sjezd pedagogů ruských středních a nižších škol v emigraci atd.

Přes tuto imponující činnost Rusové nadále nebyli ale občany Československa. Rusi (i další ruskojazyční uprchlíci) teprve v roce 1930 postupně získali tzv. nansenovský pas běžence.²² V Československu zůstávali běženci i nadále, protože zpočátku v žádné obci neměli domovské právo. Domovské právo nezískávali ani sňatkem, manželka naopak pozbývala svého domovského práva a dostala nansenovský pas též. Pouze děti běženců, narozené v Československu získaly domovské právo a občanství.

Ale i ruští a ukrajinští držitelé nansenovského pasu mohli získat v té které obci nebo městě domovské právo, pokud se obec rozhodla přijmout je a udělit jim jej. Mnozí ruští a ukrajinští lékaři, zemědělství inženýři a technická inteligence domovské právo a občanství získali, protože určitá obec potřebovala²³ člověka jejich odbornosti a zavázala se k plnění svých závazků vůči novému občanovi. Složitější bylo postavení odborníků

21 Zemgor byl v RČS (Republice československé) úředně zaregistrován jako orgán eserů v roce 1921 a svoji činnost začal vyvíjet v roce 1922.

22 VEBER, Václav. a kol: *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR...*, s 24

23 <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=115747>. Domovské právo – historie, komparace a současný pohled.

s méně praktickým zařazením. Lingvisté, žurnalisté, historici, filozofové, kněží, atd., nebyli pro obce nezbytností a nansenovský pas jim často zůstal. Měl ale i své výhody, které však po roce 1945 ztratily význam. Také proto se po roce 1945 ruští bílí emigranti stali snadnou kořistí SMERŠ a NKVD. Sovětský svaz si vymohl jejich návrat na základě dohody mezi velmocemi v březnu 1945 o návratu bývalých ruských občanů z různých států do SSSR²⁴ a také na základě dohody o výměně obyvatelstva mezi ČSR a SSSR z roku 1946, kdy Československo muselo tyto emigranty postoupit SSSR.

Ruští a ukrajinští emigranti se stali pro novou RČS (Republiku československou) v meziválečných letech intelektuálním přínosem a Praha se v tom období stala intelektuálním střediskem ruských a ukrajinských exilových vědců, umělců i politiků. Nazývali ji českým Oxfordem. Postupně zde vznikla ruská vysoká škola – Ruská právnická fakulta v roce 1922, v roce 1923 Ruský pedagogický institut J. A. Komenského, který kvalifikoval i rekvalifikoval ruské pedagogické pracovníky. Svoji činnost ukončil v roce 1926. Fungovala již výše zmíněná gymnázia. Pracovala Ukrajinská volná hospodářská univerzita, Ukrajinský pedagogický institut, ruské a ukrajinské kulturní a vědecké instituce.

V dubnu 1924 ruská vědecká emigrace v Praze založila Ruský vědecký ústav zemědělství a rolnické kultury. U jeho zrodu stála myšlenka vědců emigrantů Petra Pavloviče. Maslova a Andreje Nikolajeviče Čelinceva. Hodlali založit Ústav pro studium rolnické kultury (nebo rolnických kultur ruských regionů). Tento ústav se měl zabývat praktickými otázkami způsobu rolnického života a hospodářství. Jeho zakladatelé hodlali zpracovat své materiály z rozsáhlých výzkumů v různých ruských guberniích z let 1900 – 1914, které převezli do Prahy. Podle dalšího zakladatele ekonom a statistika Karla Romanoviče Kačorovského (užívá se též Kočarovskij) měl ústav řešit také vědecké a teoretické problémy.

Obě myšlenky byly začleněny do organizační struktury ústavu, který se měl zabývat vědeckým výzkumem všech vrstev obyvatelstva v Rusku, nejen rolnictva. Cílem ústavu bylo vypracovat všestrannou analýzu různorodých problémů, které čekají Rusko pod vládou sovětů, s využitím západních zkušeností. Proto měl ústav osm základních oddělení: ekonomické, sociální, právní, kulturní, politické, historické, zahraniční a všeobecných problémů. Na podzim 1924 se ústav změnil v Ústav studia Ruska. Pracovalo v něm pět kabinetů: 1. kabinet sociologie, který zkoumal sociální formy rolnického způsobu života, 2. agrární kabinet, který se zabýval studiem vztahů v zemědělství a zákonodárstvím v zemědělství, 3. kabinet pro ekonomiku a organizaci ruského zemědělství, 4. kabinet pro místní orgány samosprávy, 5. kabinet pro praktické otázky rolnického způsobu života a příklady zahraničních zkušeností.

Nejlépe pracoval sociologický kabinet, který zpracoval sociologické materiály z ruské vesnice do roku 1917 v několika odborných studiích a využil tak výzkumy svých vědeckých pracovníků z let 1904 – 1914. Práce dalších kabinetů přinesla rovněž důležité a zajímavé výsledky, které umožňovaly odborný vhled i do současné problematiky SSSR. Zabývaly se také zemědělstvím v jiných zemích v poválečné Evropě, např. v Československu, Dánsku, Bulharsku. Studie byly publikovány v časopisech *Rolnické*

24 Archiv vnější politiky Ministerstva inostrannych del Moskva, fond 22, spis 167.

Rusko a Věstník rolnického Ruska, které vycházely v Praze. V těchto časopisech byly publikovány recenze na knihy o sociálně-ekonomických otázkách, které vycházely v SSSR. Kritickému rozboru neunikly ani nepřesnosti v statistických souborech prezentovaných SSSR.²⁵ Ruští vědci – emigranti vytvořili v Praze během několika let vědeckou instituci, která měla velký význam pro poznání klíčového problému sovětského Ruska – rolnictva a sovětského hospodářství.

Obsáhlý fond Ústavu studia Ruska byl v roce 1945 převezen do Moskvy a je uložen v Státním archívu Ruské ekonomiky.²⁶ Doposud nebyl zpracován, ale ruští historici již publikují články z tohoto archívu. V roce 2004 Ruský státní archiv ekonomiky s Ekonomickou fakultou Moskevské humanitní univerzity pořádal konferenci 130 let od narození A. N. Čelinceva, kde odezněly také referáty o jeho práci v emigraci.²⁷

Světovou proslulost získal již výše uvedený Pražský lingvistický kroužek, který byl později v zahraničí nazýván Pražská lingvistická škola. Základní koncepci vytvořili: Vilém Mathésius, Bohuslav Havránek, ruský jazykovědec Roman Jakobson, Nikolaj Sergejevič Trubeckoj, Sergej Karcevskij. Tito a další ruští a ukrajinští intelektuálové se podíleli na založení a rozšíření Slovanské knihovny v pražském Klementinu, pozdější Univerzitní knihovně, nyní Národní knihovně. Studium ruského jazyka, literatury, fonetiky, ruských reálií a umění na Filozofické fakultě UK v Praze bylo na vynikající úrovni též díky odbornému zázemí Slovanské knihovny a jeho ruskému oddělení. Ve třicátých letech minulého století se po uzavření československo-sovětské spojenecké smlouvy zhoršilo postavení ruských emigrantů.²⁸ Někteří Prahu opustili. Týkalo se to i části členů Pražského lingvistického kroužku. Ti, kteří zůstali, se v roce 1945 dostali pod tlak NKVD. Ideologické útoky zesílily v roce 1947, když někteří vědci byli uneseni do gulagů. Kroužek zanikl v roce 1952.

Na ČVUT, Lékařské fakultě UK, Přírodovědecká fakultě UK, na dalších vysokých školách v Čechách a na Moravě vystudovala, ale i přednášela řada ruských emigrantů. Byli součástí našeho vědeckého života a jsou jeho součástí i nyní, protože k nim přibýlí další osobnosti s pozdějších vln ruských imigrací do Československa, později do ČR.

Stavební památka ruské bílé emigrace

Ruští pravoslavní kromě Kostela sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí, ve kterém se konaly pravoslavné bohoslužby od druhé poloviny 19. století s přestávkami až do roku 1942, hledali i místo posledního odpočinku v nové vlasti. V roce 1925 vznikl na Rus-

25 VJUNICKAJA, Elena – PIVOVAR, Jefim, J. Anketa Pražského komitenta po oznamování 175-letí Moskowského universiteta a ego fonde v GARF (Gosudarstvennyj archiv Ruskoj federacii). In *Otečestvennyje archivy*, 2018, N 5, Moskva 37-44. Autoři ve studii uvádí fondy Ruského zahraničního archívu, který byl převezen do Moskvy v roce 1945 a je uložen v Moskvě.

26 PAVLOVA, Tatiana, F. Predislovie//Fondy Russkogo zagraničnogo archiva v Prague. In *Mežarchivnyj putevoditel*. Moskva 1999, s. 3-32.

27 Andrej Nikolajevič. ČELINCEV se v třicátých letech 20. století vrátil do SSSR. In *Priglašenije 130 let so dnja roždenija A,N. Čelinceva*. 1. Dekabrja 2004 goda, g. Moskva, Organizoval Rossijskij gosudarstvennyj archiv ekonomiky (RGAE).

28 NOSKOVÁ, H. Festivity každodennost ruských „bíých“ emigrantů ..., s. 58.

kém hřbitově podle návrhu architekta Vladimíra Brandta, profesora kyjevské univerzity (za 2. světové války umučeného pražským gestapem) Chrám Nanebevzetí přesváté Bohorodice na Olšanských hřbitovech, známý též jako Uspenskij chrám. S finanční podporou pražských Rusů, K. Kramáře a jeho manželky a z dalších finančních sbírek postavili sakrální stavbu v severském pskovsko-novgorodském staroruském slohu. Pravoslavný kostelík má svůj předobraz v pravoslavném chrámu Spasa Něredicy v Novgorodu. Pražský jednododní chrám o jedné kopuli s „lucernovitým tamburem“ v tomto stylu je jediným mimo hranice Ruska. Tehdejší i současná ruská komunita získala tak v novém působišti alespoň připomínku na starou vlast.

Na výzdobě chrámu se podílelo mnoho skvělých odborníků a umělců. Nejhodnotnější složkou chrámu je jeho vnější i vnitřní výzdoba podle předlohy proslulého ruského malíře a grafika Ivana Jakovleviče Bilibina, emigranta žijícího v Paříži. Středem pozornosti je ikona Zvěstování Panny Marie, stylizace zázračné ikony Bohorodice, zvané v originálu „Znamenje Kurskaja Korennaja“. Objeví ji v lese u Kurska v roce 1295 a podle pověsti se zjevovala vždy v osudových okamžicích Ruska.

Dále zde vidíme postavy světců: zprava sv. Cyril a Metoděj, sv. Vladimír a Olga, sv. Alexandr Něvskij a další ruští svatí. Nalevo se nachází čeští svatí – sv. Václav a sv. Ludmila, srbští svatí – sv. Štefan, sv. Sáva a sv. Lazar. Fresky vytvořili malíři – emigranti: Rjazanov, Jaskovský, Levický a další. Tvář Krista v kopuli je zpodobněna metodou „al fresco“. Ikonostas podle návrhu prof. Vladimíra Brandta nainstalovali do Uspenského chrámu koncem 20. let a jednotlivé ikony pro něj vytvořili malíř K. M. Katkov a malířka Natalja G. Jašvilová, oba významní „ikonopisci“.

V okolí chrámu v hrobech s pravoslavnými kříži odpočívají významné ruské osobnosti: satirik Arkadij Averčenko, právník a filosof Pavel Novgorodov, spisovatel Jevgenij N. Čirikov, spisovatel a filozof Ivan Lapšin, ekonom, sociolog a geograf Pjotr Savickij, jeho syn historik Ivan Savickij a další. Konaly a konají se zde pravoslavné bohoslužby k období Vánoc, Velikonoc, Svatodušních svátků i rodinné obřady.

Ruští emigranti v letech 1945 – 1989

V letech okupace a v protektorátu byli ruští a ukrajinští emigranti vystaveni nátlaku Gestapa. Pravoslavní ztratili kostel sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí, kde již nemohli konat bohoslužby. Liturgické předměty přenesli do společenské místnosti v suterénu tzv. profesorského domu v Bubenči, kde se pak konaly pravoslavné bohoslužby. Také „Uspenský chrám“ v Ruském hřbitově na Olšanech sloužil ke konání bohoslužeb – Roždestva, Velikonoc, Svatodušních svátků, svátků svatých.

V květnu 1945 ruští lékaři, občané ČSR napsali dopis sovětskému velvyslanectví, který je svědectvím jejich života v meziválečném Československu, dokládá jejich chápání demokracie i víru ve velkodušnost vítěze. Píší (citováno v překladu), že před 25 lety přišli jako mladí do ČSR, kde našli slovanskou pohostinnost a plné pochopení vlády ČSR. E. Beneš a československá společnost založili akci, která přinesla materiální pomoc Rusům studujícím na vysokých školách v ČSR. Dosáhli promoci a mohli pracovat jako lékaři. Zamílovali se do celé ČSR a 20 let poctivě pracovali. Jsou ale též hrdí na Rusko, jehož úspěchy po celou dobu sledovali. Přišel rok 1938 a v mobilizova-

né čsl. armádě byl také ruský oddíl. S ČSR vše prožívali okupaci a uzavření své Alma mater. Poslouchali vždy obě rádia (Volá Londýn i Moskvu). Nyní vítají Rudou armádu a vojska Spojenců. Děkují společně s Čechy za rudé tanky. Dopis končí slovy: „*My ruští lékaři v ČSR zůstáváme občany ČSR. Zůstáváme věrni odkazu demokracie, neohnuli jsme hřbet před Hitlerem. Zbavujeme se všech zrádců a kolaborantů, odsuzujeme všechno bezpráví. Ať žije Beneš, Stalin, Koněv, Rybalko, Malinovský, Jeremenko!*“²⁹

Dopis odráží smýšlení Rusů v Československu, kteří se ve válečných letech nehodlali smířit s rozbitím Ruska, své vlasti, cizí mocností a vítali každé vítězství sovětských vojsk. Také věřili ve velkodušnost vítězů. Sověti je ale zklamali.

Po roce 1945 mnoho mužů z této emigrace odvedla NKVD do SSSR a internovala je v táborech pro politické vězně – v Gulazích. Jen málo z nich se vrátilo po mnoha letech do Československa. Většina z nich zahynula v nelidských podmínkách gulagů. Připomíná to pamětní deska na stěně chrámu v ruském a českém jazyce z roku 1995, věnovaná osudům Rusů a Ukrajinců, jimž nedobrovolný návrat do vlasti přinesl větší smrt. Dodnes se neví, kde jsou pochováni.

Sovětské velvyslanectví v Praze se hned v roce 1945 zajímalo o místní Rusy a Ukrajince a o jejich spolkovou činnost. Spolky z let meziválečných byly postupně zakázány.

V roce 1947, po vyvezení asi 6 000 Rusů z Československa, vypovídá zpráva ze sovětského velvyslanectví o tom, že asi 600 Rusům v ČSR velvyslanectví udělilo občanství, rozdalo jim sovětské časopisy a noviny. Bohužel, jak si postěžoval pracovník velvyslanectví, nelze organizovat pravidelná setkávání s těmito občany, protože, velvyslanectví nemá vhodný prostor, místnost, nebo několik místností, (zařízení) které by upravili pro pravidelné setkávání s těmito sovětskými občany v Československu. Cituji překlad pramene:

„V současnosti ta část Rusů, která dodnes nemá z různých příčin občanství SSSR, nebo si o něj nechtěla zažádat, dále pracuje v bývalém spolku „Očag“. Ale sovětské vlastenečtí Rusové, kteří získali sovětské občanství, jsou mimo jakoukoliv organizaci. Snaha velvyslanectví organizovat cokoliv se nesesetává s úspěchem, protože nejsou peníze na pronájem zařízení (rozuměj budovy, místnosti), které stojí kolem 200 000 Kč. Nechávat však tyto občany neorganizované a mimo vliv velvyslanectví nelze považovat za správné a proto je nutné dát do rozpočtu položku na pronájem zařízení...“³⁰

Od 1948 přicházeli do ČSR různí poradci, experti, učitelé ruského jazyka. Přišly také týmy sovětských právníků na Právnickou fakultu UK i do dalších institucí, aby s českými a slovenskými právníky připravili Právnickou dvouletku. Právnická dvouletka obsáhla léta 1949 – 1950, kdy došlo k rekodifikaci všech odvětví československého práva byl přijat sovětský vzor – v zákonu o právu rodinném, v občanském zákoníku a v trestním právu. Změny v trestním právu a jejich kodifikování se staly přípravou na politické procesy v Československu.³¹

V roce 1948 ukončilo svoji činnost ruské spolkové gymnázium na Pankráci, které čeští politici na popud Z. Nejedlého darovali sovětskému velvyslanectví.

29 Archiv vnější politiky Ministerstva inostrannich del Moskva, f. 138, složka 25, spis 40.

30 Archiv vnější politiky Ministerstva inostrannich del Moskva, f. 138, složka 25, spis 40.

31 Russkij gosudarstvennij archiv socialnoj i političeskoj Istrii (RGASPI) Moskvy, f. 87, spis 1126 b.

Jisté centrum především nových Rusů se sovětským občanstvím se vytvořilo kolem Informačního byra velvyslanectví, další kolem Vysoké školy ruského jazyka. Ruské poradce měla nově zakládaná Plánovací komise, Český statistický úřad, Československá zemědělská akademie, různé redakce. Nově příchozí byli občany SSSR a až na výjimky neměli státní občanství Československa (po roce 1969 občanství České socialistické republiky a Občanství Slovenské socialistické republiky). Mimo tento nový příliv zůstávali ruští a ukrajinští emigranti z meziválečných let. Nedůvěřovali těmto novým občanům SSSR a viděli v nich nástroj sovětizace. V roce 1949 bylo zrušeno domovské právo a Rusové s trvalým bydlištěm v ČSR z meziválečných migračních vln postupně nabývali čl. občanství, pokud u sovětského velvyslanectví nezažádali o sovětské občanství, anebo nebyli násilně odvezeni do SSSR v rámci výše uvedené výměny. Po roce 1953 (po smrti Stalina) v letech 1956 – 1960 se z gulagů vrátilo asi 2000 Rusů, kteří byli rehabilitováni.

Bývalí ruští a ukrajinští emigranti zůstali na okraji společnosti v Československu. V českých zemích po léta sdíleli společný osud, což je do jisté míry sjednotilo. Ukrajinci byli a jsou ale početněji zastoupeni v slovenské části republiky, zejména v regionech východního Slovenska. Po únorovém převratu v roce 1950 došlo k zákazu řeckokatolické církve v Československu a část Ukrajinců a Rusinů ztratila náboženskou svobodu. V témže období musela být ukončena činnost všech ukrajinských spolků v české části republiky. Zlikvidováno bylo také Ukrajinské muzeum a jeho spolek. Ukrajinské gymnázium v Modřanech ukončilo svoji činnost v roce 1944, přestala existovat Ukrajinská volná univerzita a Pedagogický institut sídlící v Praze. Svoji činnost ukončily ukrajinské studentské, ženské, kulturní a vědecké spolky. Zanikla ukrajinská periodika. Zanikla i prosovětská Osvita. Ukrajinci z Osvity vstoupili do Klubu sovětských občanů při velvyslanectví SSSR. Na východním Slovensku vyvíjel činnost jediný spolek Kulturní svaz ukrajinských pracujících (KZUP). Ukrajinci v Čechách a na Moravě byli pokládáni za nositele ukrajinského buržoazního nacionalismu.³² Jakékoliv sebemenší skupinové usídlení Ukrajinců v Čechách a na Moravě bylo nežádoucí a v osídlování byli tzv. rozptylováni po jednotlivcích a jednotlivých rodinách, aby se nemohli setkávat, natož zakládat spolky.³³ Rusové a Ukrajinci z původní bílé emigrace nezakládali žádné spolky, stáli stranou jakékoliv činnosti související se sovětským velvyslanectvím. Navíc byli pod stálým dohledem StB.³⁴ Po roku 1968 si byli vědomi negativních emocí Čechů, jež se odvíjely od okupace v srpnu 1968. V sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století přibýlo malé procento ruských manželek a manželů českým partnerů, kteří studovali v SSSR, anebo tam jistý čas žili z pracovních důvodů. Tito nově příchozí

32 Národní archiv Praha, Archiv Ministerstva vnitra (A MV), fond 310-11-1, Ministerstvo národní bezpečnosti. „Směrnice k evidenci veškerých našemu lidově demokratickému zřízení nepřátelských živlů,“ východní oddělení, kam spadali Ukrajinci, ruští bílí emigranti, „bývalí“ lidé atd. In NOSKOVÁ, Helena. *Návrat Čechů z Volyně. Naděje a skutečnost let 1945 – 1954*. Praha: ÚSD AV ČR, 1999, s. 82-86.

33 ZILYNSKYJ, Bohdan. *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917 – 1945 (1994)*. Praha: nakl. Egem, 1995, s. 68-73.

34 A MV, fond 310-11-1, Ministerstvo národní bezpečnosti. „Směrnice k evidenci veškerých našemu lidově demokratickému zřízení nepřátelských živlů“.

usilovali o získání občanství a byli přijímáni většinou společností převážně kladně. V počátku roku 1989 v Praze vznikl Klub nezávislé inteligence. Jeho významnou osobností se stal akademik Miroslav Katětov (1918 Čembar v Rusku – 1995 Praha) matematik, rektor Karlovy Univerzity (1954 – 1958), hlavní řečník na Albertově na studentské demonstraci 17. Listopadu 1989, jež se pak podílel na práci Občanského fóra. Usiloval zejména o reformu školství a transformaci ČSAV.

V listopadu 1989 Občanské fórum Ukrajinců vypracovalo stanovy a svolalo ustanovující schůzi Sdružení Ukrajinců a přátel Ukrajiny v ČSR. Zakládání sdružení se účastnili i Rusové a ukrajinští Rusové,³⁵ kteří jinak nevyvíjeli žádnou činnost, jen část z nich, (matematici, fyzici) sympatizovali s Kruhem nezávislé inteligence, nebyli však členy vzhledem k tehdejšímu názoru české většiny odmítající vše ruské z důvodu vzpomínek na okupaci 1968 a přetrvávání sovětských vojsk v Československu.

V roce 1994 se od Sdružení Ukrajinců a přátel Ukrajiny v ČR oddělilo nové občanské sdružení Ukrajinská iniciativa v ČR. Činnost vyvíjí také Česká asociace ukrajinistů v ČR.

Teprve sčítání lidu v roce 1991 přineslo nové výsledky o počtech obyvatel různých národností s československým státním občanstvím v České republice. Ruskou národnost uvedlo 5 062 lidí, ukrajinskou 8 220 lidí.

V témže roce 1991 byl také schválen zákon o občanských sdruženích, který byl pro národnosti, ale i další menšiny stimulem k zakládáním dalších občanských sdružení na národnostním principu.

Po roce 1991 nastal příliv Ukrajinců z Ukrajiny a Rusů z bývalého SSSR do Československa, především do České republiky. Přijíždějí na krátkodobá pracovní povolení se statutem cizinců. S Ukrajinci a Rusy žijící trvale v ČR a majícími občanství ČR v prvních letech nenavázali a neudržovali žádné kontakty. V dalších letech jejich příliv neustával.

Rusové v devadesátých letech nevyužili postavení národnostní menšiny a nezaložili žádný spolek. Potomci bývalých Rusů a ruská inteligence, která se mohla přistěhovat po roce 1948 jen jako manželští partneři v rámci scelování rodin, případně jako experti věděli, že jejich postavení v České republice předurčila okupace v roce 1968. I když se na ni tyto potomci bílých emigrantů a noví přistěhovalci nepodíleli, pokračovali dále jen ve svých odborných aktivitách z druhé poloviny 80. let, kdy se setkávali v Domě vědy a techniky. Předpokládali, že ČR před vstupem do Evropské unie upraví svůj vztah k menšinám, jak píší na své internetové stránce členové Sdružení krajanů a přátel ruské tradice. Proto vyčkávali a své občanské sdružení „Sdružení krajanů a přátel ruské tradice“ založili po schválení zákona č. 273/2001 o národnostních menšinách v roce 2001, kdy se stali, právě díky ruským bílým emigrantům v meziválečných letech, historickou národnostní menšinou na území ČR. Postupně vznikala další ruská občanská sdružení, např. Russkij kulturnij sojuz Praha, Artek, Asociacia russkich obščestv, Koordinacionij

35 Ukrajinští Rusové přicházeli do Československa po roce 1945, zejména pak v sedmdesátých a osmdesátých letech. Většinou šlo o Rusy a jejich potomky, kteří byli v třicátých přesídlováni z RSFSR na Ukrajinu.

sovet rossijskich sootečestvenikov v Čechii, Cennější než perla atd.³⁶ V Praze působí rusko-české gymnázium, mateřská, základní škola Věda s lyceem pro ruské děti, které se chtějí dobře naučit český jazyk i zachovat si znalost ruského jazyka.

Ruská tradice z. s. navázala přímo na kulturní, odbornou i vydavatelskou činnost ruských emigrantů v meziválečných letech. Vydává časopis *Russkoje slovo* s přílohou *Slovo detjam* a to na vysoké odborné úrovni. Má vlastní internetové stránky, kde nalezneme informace o spolku, časopise, kulturních pořadech a vydávání knih. K nejpoužívanějším ruským kulturním pořadům patřil od roku 2003 večer operních árií v podání ruských operních pěvců žijících v ČR nazvaný Bravo opera, literární večery, výstavy ruských malířů a výtvarníků, večery ruské poezie atd. Ruská tradice nejen operním večerem, koncerty mladých ruských interpretů vážné hudby v Praze, výstavami ruských malířů navázala na den ruské kultury, který vznikl v Praze v roce 1928 a setkal se se zájmem Čechů. Po roce 1948 komunističtí politici zmnožili dny, které poté tvořily Měsíc československo-sovětského přátelství. Ruská tradice se snaží obnovit původní charakter tohoto dne.³⁷

Závěrem

Část ruské národnostní menšiny v několika spolicích patří k těm menšinám, které dokázaly čerpat z tradic své spolkové činnosti meziválečných let a současně reagovat na nové potřeby. Není uzavřená, jak se často píše, ale bezprostřední přijetí se dostane těm, kteří znají ruskou kulturu a historii, protože těm většinou není cizí ani ruský jazyk. Rusové se učí českému jazyku rychle a osvojují si i složité slovní obraty, idiomy atd., protože mají zájem domluvit se nejen dobře, ale též na určité vzdělanostní úrovni. ČR zvolili jako svůj nový domov a čeština je pro ně pomyslným vstupním klíčem. Rusové – čeští občané – jsou obklopeni velkým počtem nových imigrantů z Ukrajiny i Ruska, kteří přicházejí v rámci pracovních migrací, jako noví podnikatelé i lidé hledající demokracii a jiné životní podmínky. Přinášejí s sebou svoji mateřštinu, kulturu, tradice a bez problémů přijímají naši kulturu. Při různých příležitostech ožívají ruské a ukrajinské lidové tradice. Ruská menšina, protože i z Ukrajiny přicházejí nejen Ukrajinci, ale ukrajinští Rusové, dbá na kvalitní presentaci ruské i ukrajinské národní kultury (např. odhalení pomníků Tarase Ševčenka v Praze na jaře 2008, Týden ukrajinské kultury, literární a hudební večery ruských spisovatelů a skladatelů, Bravo opera, výstava ruských malířů žijících v ČR nazvaná Post Red, Ruské studentské divadlo Sarafan, dětský divadelní festival Zimní pohádka) Uvedené mnohé další kulturní počiny oslovují nejen menšinu, ale zájemce z většinové společnosti.

36 Podrobný soupis všech ruských spolků s popisem jejich činnosti obsahuje publikace *Rossijane v Čechii včera i segodnja*. Praha: Ottovo nakladatelství, s. r. o., 2012.

37 Srv. např. *Kronika kulturního, vědeckého a společenského života ruské emigrace v Československé republice I 1919 – 1929*. Pod redakcí L. Běloševské, Praha: Slovanský ústav 2000.

Použitá literatura

- BYSTROV, Vladimír. *Sovětská brutální svévole a československý ustrašený králiček: pokus o esejistický výklad stále nepřilíš známého zločinu z roku 1945*. Vyd. 1. Praha: Pro Nadační fond angažovaných nestraníků vydalo nakl. Euroslavica, 2009.
- BYSTROV, Vladimír. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955*. Praha: Pro Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu vydává Themis, 2003.
- BYSTROV, Vladimír, *Z Prahy do GULAGu, aneb, Překáželi*. Praha: Bystrov a synové, 1999.
- DOBUŠEVA, Marina – KRYMOVA, Viktorie (Eds). *Olšany, nekropole ruské emigrace*. Praha: Ruská tradice, 2013.
- CHAMBERLAINOVÁ, Lesley. *Parník Filozofů: Lenin a vyhnání inteligence*. Praha: Mladá fronta, 2009.
- KOPŘIVOVÁ, Anastasie. *Střediska ruského emigrantského života v Praze: (1921 – 1952)*. Praha: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna, 2001.
- Kronika kulturního, vědeckého a společenského života ruské emigrace v Československé republice I 1919 – 1929*. Pod redakcí Ljubov BĚLOŠEVSKÉ, Praha: Slovanský ústav, 2000.
- NOSKOVÁ, Helena – BEDNAŘÍK, Petr. & coll. *National Minorities, Identity, Education*. Praha: Institute of Contemporary History of the Academy of Science of the Czech Republic, v. v. i., 2011.
- NOSKOVÁ, Helena. *Návrat Čechů z Volyně. Naděje a skutečnost let 1945 – 1954*. Praha: ÚSD AV ČR 1999.
- PETRÁŠ, René – PETRŮV, Helena – SCHEU, Harald, CH. (Eds). *Menšiny a právo v České republice*. Praha: Auditorium, 2009.
- PIPES, Richard. *Dějiny ruské revoluce*. Praha: Argo, 1998.
- PUTNA, Martin, C. *Rusko mimo Rusko. Dějiny a kultura ruské emigrace. 1917 – 1939*. Brno: Petrov, 1993.
- TEJCHMANOVÁ, Světlana. *Rusko v Československu. (Bílá emigrace v ČSR 1917 – 1939)*. Praha: Edice Panorama dějin. Nové pohledy. H&H, 1993.
- SAVICKIJ, Ivan. *Praga i zarubežnaja Rossija*. Praga: Russkaja tradicia, 2002.
- VEBER, Václav – SLÁDEK, Zdeněk – BUBENÍKOVÁ, Miroslava – HARBULOVÁ, Lubica. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918 – 1945*. Praha: Karolinum 1996.
- ZUBOV, Andrej. (Ed). *Dějiny Ruska 20. století, 1. díl*. Praha, Argo, 2014.
- ZILYNSKYJ, Bohdan. *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917 – 1945 (1994)*. Praha: nakl. Egem, 1995.

Autori

PhDr. Petr Bednařík, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Praha

Prof. PhDr. Jaroslav Čukan, CSc.

Katedra manažmentu kultúry a turizmu, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa (FF UKF), Nitra

Mgr. Mária Ďurkiovská, Ph.D.

Spoločenskovedný ústav Centra spoločenských a psychologických vied (CSPV) SAV, Košice

Mgr. Lucia Heldáková, Ph.D.

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice

PhDr. Iveta Jeleňová, Ph.D.

Fakulta verejnej správy UPJŠ, Košice

Yuko Kambara-Yamane, Ph.D.

University of Kitakyushu

Mgr. Michal Kentoš, Ph.D.

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice

Mgr. Klara Kohoutová, Ph.D.

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice

Mgr. Silvia Letavajová, Ph.D.

Katedra manažmentu kultúry a turizmu, FF UKF, Nitra

Mgr. Juraj Martonyik

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice

Doc. PhDr. Boris Michalík, Ph.D.

Katedra manažmentu kultúry a turizmu FF UKF, Nitra

Helena Nosková, CSc.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Praha

Mgr. Zlatica Sáposová, Ph.D.

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice

RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D.

Prognostický ústav CSPV SAV, Bratislava

Prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice

PhDr. Jana Šutajová, Ph.D.

Katedra politológie FF UPJŠ, Košice

Prof. PhDr. Jozef Výrost, DrSc.

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice

Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia

Jana Šutajová – Štefan Šutaj – Barbara Kacerová (eds.)

Recenzenti: Doc. JUDr. Erik Štempien, PhD.
PaedDr. Marian Gajdoš, CSc.

Jazyková redaktorka: PhDr. Anna Švorcová

Obálka: Peter Švorc

Sadzba: Ing. Stanislav Kurimai

Pre Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav
v Košiciach vydalo vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, s. r. o.,
Javorinská 26, 080 01 Prešov, (www.universum-eu.sk)

Prešov 2019

ISBN 978-80-89946-12-9

ISBN 978-80-89946-12-9

9 788089 946129